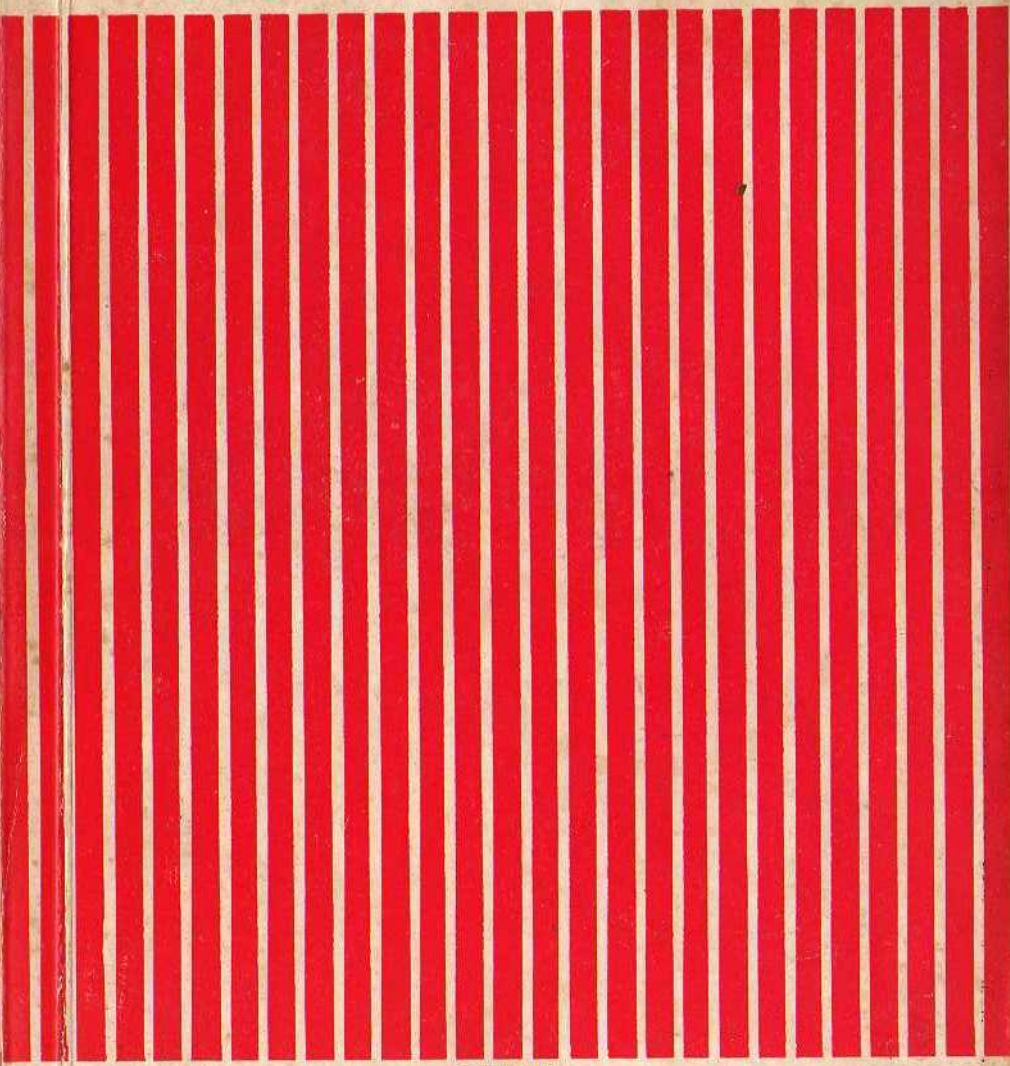
Mehmet Ali Şevki

OSMANLI TARİHİNİN SOSYAL BİLİMLE AÇIKLANMASI

ELİF

ELİF YAYINLARI No: 22

Önsöz : Prof. Nurettin Şazi Kösemihal
Günümüzün Türkçesine çeviren : Dr. Muzaffer Sencer

MEHMET ALİ ŞEVKİ

OSMANLI TARİHİNİN SOSYAL BİLİMLE AÇIKLANMASI

ve öteki makaleleri

1968

ELİF YAYINLARI SOSYOLOGLAR DİZİSİ :2

Bu diziyi yöneten :
Nurettin Şazi KÖSEMİHAL
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Kürsü Profesörü

Bu kitap 1968 senesi Mart ayında İstanbul'da Garanti Matbaası'nda dizilmiş, Ahmet Sarı Matbaası'nda basılmıştır. Cilt, Gayret Ciltevi'nde yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

Sosyal Bilim Programını Belirlemek İçin Yapılan İncelemelerden: Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması 27

Uluslararası Sosyal Bilim Derneğine «Muhtıra»: Barış Sorununda Türkiye 49

Kriz Dönemi Nasıl Kapanabilir?

Ulusal Bağımsızlık Nasıl Sağlanabilir? 75

Islahat İhtiyacı 83

Kütahyanın Ortakçı Destanı ve Bir Ülke Sorunu 92

Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu Konusu 105

Ülkeyi Tanıma Yolu: Monografik İncelemelere Doğru 137

Islahat Hareketinde Eğitimciliğin Yeri 152

Bir Yüzyıllık Eğitim Hareketi Karşısında 160

Çeşitli Sosyal Tiplerden Ülkelerde Okulların ve Fikir Kurumlarının Gördüğü Görev Nedir? 164

Ülke Sorunu Bilim Önünde: Yöntem ve Verimi Üzerine 181

Sosyal Bilim 215

Bir Muhtıra 229

Deneysel Sosyoloji 233

Deneysel Sosyoloji (Konferans) 236

Deneysel Sosyoloji Monografik Anket: Niçin Kullanır? 243

Okuma - Yazma Bilmezlik ve İlk Öğrenim Sorunu Bilimsel Yöntemle Nasıl İncelenmektedir? 249

Çağdaş Aile Nerede? 285

Sorun Nasıl Konmalı: Öğrenim Yükümlülüğü mü? Öğrenim

İhtiyacı mı? 265
Niçin Her Ülke Okul İşini Aynı Yoldan Yürütemez? 277
Bizde Bir Yüzyıllık Eğitim İşi 287
Şehirlerimizin Gelecek Plânları ve Büyük Şehirli Türkiye ... 304
Kronik: Société Internationale de Science Sociale'in Deneysel Sosyoloji Konferansları 316
İstanbul Köylerinden Birinde Yapılan İncelemeden: Köy Otlakçığılığı 313
İstanbul Köylerinde Yapılan İncelemeden: Toplu Bir Köyün Konumu 329
İstanbul Köylerinde Yapılan İncelemeden: Çiftçi Atölyesinin Şekli 342
Deneysel Sosyoloji Anketlerinin Yararı 350

ÖNSÖZ

Prof. Nurettin Şazi Kösemihal

1830 - 1850 yılları arasında Fransa'da Auguste Comte ile Le Play'nin elinde doğan Sosyoloji ya da «Science Sociale», kısa zamanda Avrupa toplumlarına, Amerika Birleşik Devletlerine, bütün uygar dünyaya yayıldı. Bizde de elli, altmış yıllık bir gecikmeyle ancak yirminci yüzyılın başlarında etkisini gösterdi.

Yurdumuzda bundan altmış yıl kadar önce başlayan sosyoloji hareketlerinin iki büyük yayıcısı vardır: Biri Gökalp, biri de Prens Sabahattin. Ziya Gökalp, Auguste Comte - Durkheim sosyolojisini (1); Prens Sabahattin de Le Play'nin «Science Sociale» ini yaymıştır.

Bundan önceki birçok incelemelerimizde belırttiğimiz gibi. (2), Prens dikkatini «Science Sociale» okulunun sı-

(1) N. Ş. Kösemihal : **Ziya Gökalp,** Yeni İstanbul Gazetesi 6 Kasım 1954; **Ziya Gökalp,** Sosyoloji Dergisi, sayı 19 - 20, 1967.

(2) N. Ş. Kösemihal: **Memleketimizde Tecrübî Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi,** Sosyoloji Dergisi, sayı 6, Ekim 1950; Sosyoloji Tarihi (Bölüm V: **Bütüncü Görüşler,** sahife 318 - 328), Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1955; **Deneysel Sosyoloji:** (Paul Descamps'dan çeviri, N.Ş. Kösemihal'in **önsözü;** «Recueil d'Etudes Sociales» adlı kitapta N. Ş. Kösemihal'in **L'Ecole de Le Play et son İnfluence en Turquie adlı incelemesi,** sahife 35 - 48, Editions A. et J. Picard et Cie, 1956, Paris; Prens Sabahattin: «Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?», 3. cü baskı için N. Ş. Kösemihal'in önsözü, Elif Yayınları, sosyologlar dizisi No: 1, 1965.

nıflama ve sistemleri üzerine çevirmiş daha çok bireşimli (synthétique) yönüyle uğraşmış; yöntemini, monografi araştırmalarını savsaklamıştı. Oysa Le Play okulunun bugün ayakta kalan tazeliğinden hiç bir şey kaybetmeyen yönü sınıflama ve sistemleri değil, yöntemi, çözümlemeli (analytique) yönüdür. İşte Prensin devamcılarının başında gelen Mehmet Ali Şevki özellikle «Memleketi Tanıma Yolu» adlı broşürü ile, «Kurna Köyü» monografisiyle, «Ortakçı» destanı ile, «Osmanlı Tarihinin İlmi İçtima ile İzahı» adlı incelemesiyle, Prensin eksik bıraktığı çözümlemeli (analytique) yönü doldurmuştur.

Mehmet Ali Şevki (3), (1882 - 19 Nisan 1963) yurt içinde monografi araştırmaları yapmak için 1918 de Meslek - i - İçtimaî derneğini kuruyor. Derneğin çalışmalarını

(3) 1882'de İstanbulda doğan Mehmet Ali Şevki Sevündük'ün babası Defter-i Hâkanî muhasebecisi Mehmet Şevki Efendi (1843 Arapkir - 1898), annesi Fatma Fıtnat Hanım (1857 İstanbul - 1937) dır. M. A. Şevki üç erkek kardeşin ortancasıdır. Ağabeyi edebiyat öğretmeni Ömer Adil Sevündük (1871 - 1933), küçük kardeşi de Kalifornia Üniversitesi sosyoloji ve antropoloji profesörü Dr. Ahmet Eşref Sevündük (1895) dür. Dr. Ahmet Eşref'i (1958 - 1959) yıllarında Amerikada bulunduğum sırada, Kalifornia'da Los Angeles Üniversitesini ziyaretim sırasında tanımış, kendisiyle uzun uzadıya görüşmüştüm.

Hatice Sevündük'le (1879 Kastamonu - 1944) evlenen M. A. Şevki'nin bir kız iki erkek çocuğu vardır. Kızı Nayap Baturay (doğum 1911), oğulları da: kimya yüksek mühendisi Fikret Sevündük (1913) ile iç hastalıkları uzmanı Dr. Nezih Sevündük'tür.

M. Ali Şevki ilk öğrenimini «Yusuf Efendi İptidaî Mektebi» ile «Mekteb-i Osmanî Hususî Rüştiyesi» nde, orta öğrenimini «Dersaadet İdadî Mülkisi» nde, yüksek öğrenimini 1907 de bitirdiği «Hukuk Mektebi» nde yapmıştır.

Memuriyetleri sırasıyla şunlardır:

Maliye duyûnu umumiye kalemlerinde (1903 - 1905), Maliye duyûnu umumiye muhasebesi süfera kâtipliği (1908), Kavala İdadi-î Hayriyesi Ders Nâzırlığı ve Muallimliği (1910). Mühendis Mektebi Müdür Muavinliği ve hitabet muallimliği (1917), Darüleytam Müdür-ü Umumî Muavinliği (1918), Çamlıca Kız Orta Mektebi Müdürlüğü (1924), Kadıköy Erkek Mektebi tarih, coğrafya muallimliği (1931), Vefa Lisesi Coğrafya Öğretmenliği (1933), İst. Üniversitesi Ed. Fakültesi Tecrübî Sosyoloji Lektörlüğü (1939),

yaymak amacıyla da ayni adla bir dergi çıkarıyor. Derginin sürekli yazarları arasında özellikle M.A. Şevkinin ağabeyi Ömer Adil (4) in yazıları dikkati çekmektedir. Böylece M. A. Şevki'nin çabasıyla, Birinci Dünya Savaşından sonra «Science Sociale» hareketi yeniden canlanmaya başlar, ama Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi, Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın başlaması gibi nedenler yüzünden bu hareketin ömrü çok kısa olur. Kısa zamanda, 1920 de sönüp gider.

1919 - 1920 yılları arasında ancak 6 sayı çıkan «Meslek-i İçtimaî» dergisinde (5) M. A. Şevki'nin Osmanlı Tarihini «Science Sociale» gözüyle anlatan incelemesi yanında, yöntemle ilgili başka yazıları da vardır.

Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra çöken Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini alan Türkiye Cumhuriyeti'nde (1923) gerçi Meslek - i İçtimaî Derneğinin canlanması için bütün koşullar hazırdı ama, bu sefer M. A. Şevki ağır bir hastalık geçirmekteydi. Bu yüzden 1930'a kadar bu yolda hiç bir çalışma görülmez.

On yıllık bir aradan sonra, 1931 yılında M. A. Şevki'nin, o zaman İstanbul'daki derneklerin en canlılarından biri olan «Muallimler Birliği» nde yeniden çalışmalara başladığını görüyoruz. Öğretmenleri ve bütün aydınları monografi anketleri yoluyla memleketi tanımaya çağırıyor. (Ben de kendisini ilk kez bu toplantılarda gördüm ve ta-

(4) Edebiyat öğretmeni olan Ömer Adil Sevündük (1871-1933), 1897 de gizli hürriyet hareketine katılma suçuyla tutuklanmış, uzun muhakemeden sonra birçok gençlerle (harbiyeli, bahriyeli, tıbbiyeli) Trablus'a sürülmüş, oradan Mısır'a kaçmıştır. Ömer Adil ile kardeşi M. A. Şevki'yi, 1908 Meşrutiyet ilânından sonra Prens Sabahattin'i tantanayla karşılayan heyet arasında görüyoruz.

(5) Bu dergilerin 7 sayı çıktığını bildirenler var, ama ben ancak 6 sayısını bulabildim. 7. sayısı basılmamış olacak.

mıdım.) Bu amaçla da Maurice Bure ve Ph. Robert (6) in hazırladıkları inceleme plânını, yurdumuzun ihtiyaçlarına göre bazı değişikliklerle dilimize çevirerek, **«Memleketi Tanıma Yolu»** adıyla bir broşür halinde yayınlıyor. Muallimler Birliği tarafından basılan bu broşür, yurdun her tarafına dağıtılmıştır (7).

M. A. Şevki «Science Sociale» okulunun fikirlerini bir yandan böyle Muallimler Birliği yoluyla yayarken, bir yandan da ilkin «Mülkiye» sonra «Siyasal Bilgiler» daha sonra da «Siyasî İlimler» adını alan dergiyle, düşüncelerini Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi) de yetişmekte olan yönetici adaylarına duyurmaya çalışır.

M. A. Şevki «Science Sociale» okulunun sadece yöntemini bildirmekle kalmamış, bu yöntemi yurdun gerçeklerine uygulamaya çalışmıştır. Örneğin M. A. Şevki'nin **Kurna Köyü** (8) (İstanbul çevresinde, Pendikten iki üç saat uzakta bir muhacir köyüdür.) incelemesi, yurdumuzda yapılan ilk monografik inceleme denemesidir. Bundan başka bir de **Ortakçı Destanı** (9) incelemesi vardır.

Le Play sosyolojisinin bizdeki Siyasal Bilgiler okuluna (10) (daha sonra fakülte olmuştur) ve İstanbul Üniversitesine girmesinde M. A. Şevki'nin hizmeti büyüktür.

1933 yıllarında «Mülkiye»» dergisi yoluyla Siyasal Bilgiler Okulunu, Ankara Üniversitesini etkileyen M. A. Şevki, 1938 - 1940 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde öğretim görevlisi olarak verdiği ders-

(6) Paul Roux'nun : «**Précis de Science Sociale**» inde bu soru cetvelini bulabilirsiniz.

(7) M. A. Şevki : **Memleketi Tanıma Yolu**, 1931, İstanbul.

(8) M. A. Şevki **Kurna Köyü**, broşür, 19 (Siyasî İlimler : sayı: 77, 79, 90 dan ayrı baskı).

(9) M. A. Şevki : **Kütahya'nın Ortakçı Destanı** ve bir memleket meselesi, Vakit matbaası, 1930.

(10) 1936 - 1942 yılları arasında Siyasal Bilgiler Okulunda (sonradan fakülte olmuştur.) ve Ankara Hukuk Fakültesinde sosyoloji okutan Prof. Mehmet Emin Erişirgil'in ders notlarında Le Play okuluna yer verdiği görülmektedir.

lerle hem öğretim üyelerini, hem de öğrencileri etkilemiştir. Ne yazık ki M. A. Şevki 1940'da çalışamıyacak derecede hastalanmış, ölünceye (1963) kadar da bu hastalıktan kurtulamamıştır. Le Play'nin deneylemeli (experimentale) sosyolojisi İstanbul Üniversitesi Edebiyat ve İktisat Fakülteleri Sosyoloji kürsülerinde o zamandan beri yerleşmiş bulunuyor. Derslerde Le Play okulunun yöntemine, çeşitli aile ve toplum sınıflamalarına, sosyal sistemlerine ve yurdumuzdaki etkilerine geniş zaman ayrılmakta (11), yapıtlarının bazı parçaları ya da bütünü dilimize çevrilmekte (12), yazılan kitaplarda Le Play okuluna uzun bölümler ayrılmakta (13), dergilerde makaleler yazılmaktadır.

Bundan başka öğrenciler monografi incelemelerine alıştırılıyor. Öğretim üyeleri ve yardımcıları her fırsatta ekip halinde Anadolu köylerini incelemeye gidiyor. Üniversitelerimize giren bu deneyleme (expérimentation) akımına liselerimizin de bir ayak önce katılmalarını dileyelim.

*
**

Sunduğumuz bu kitapla, Mehmet Ali Şevki'nin hayatı boyunca sosyoloji konusunda yazdığı yazıların bir kaçı dışında hemen hemen hepsini (14) bir araya getirmiş bulu-

---

(11) Örneğin İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde 1945 yılından beri verdiğim derslerde her yıl en aşağı bir kaç dersimi ya da seminerimi Le Play okuluna ve yurdumuzdaki etkilerine ayırırım.

(12) Paul Descamps, «**Deneysel Sosyoloji**», çeviren : N. Ş. Kösemihal, ilk baskı 1950, ikinci baskı 1965, İstanbul Remzi Kitabevi; Le Play «**Saint Sébatien'll Kıyı Balıkçısı**», yazarın «**Avrupa İşçileri**» (cilt IV, sayfa 291, 2. baskı, 1878) adlı yapıtından çeviren : N. Ş. Kösemihal. Bu yazı Sosyoloji Dergisinde çıkmıştır, sayı 4 - 5, 1949.

(13) Z. F. Fındıkoğlu : «**Metedoloji**», sah. 155 - 229, 1945, İstanbul.

(14) Birkaç kitap eleştirmesiyle **İçtima İlminin İnkişaf Merhaleleri : I başlangıç Devresi; Tahlil Aletinin Islahı ve Saf İlmin Serpilişi** adlı bitmemiş ve basılmamış 6 formalık kitabındaki son iki yazı dışında bütün yazıları bu kitapta yer almıştır.

nuyoruz. Yazımızın sonunda verdiğimiz bibliyografyada (sah. 24 - 25) görüldüğü gibi M. A. Şevki'nin yazıları sadece dergilerde çıkmış inceleme ve makalelerden ibarettir. Beş kadar broşürü de dergilerde çıkan bu yazılarının ayrı baskılarından bir kaçının birleştirilmesinden meydana gelmiştir. Bir de M. A. Şevki'nin elimizde ancak 6 forması basılabilmiş, yarım kalmış bir kitabı vardır. Bu kitaptaki son iki yazı dışında, diğerleri hep 1932 - 1940 yılları arasında çıkmış yazılardır. Kitabın bir «önsözü» var. 10 şubat 1940 tarihli. Kitabın kapağı ve ilk sayfaları basılmadığı için adı belli değil. Bu kitapta çıkan yazıların adları bibliyografyada bildirilmiştir.

*
**

M. A. Şevki'nin kişiliği ve kafa yapısı hakkında fikir vermek için, ilkin en ilginç bulunduğumuz yazılarından birini, «Osmanlı Tarihinin İlm-i İçtima (15) ile İzahı» yazısını ele alacağız :

M. A. Şevki «Osmanlı Tarihinin İlm-i İçtima ile İzahı» adlı yazısında «Science Sociale» okulunun görüşüne dayanarak, Osmanlı Devletini kuran Türklerin ana yurdu olan Orta Asya yüksek yaylâlarındaki otlak steplerin doğurduğu toplum tipini gözden geçirmekle incelemesine başlıyor.

Bilindiği gibi «Science Sociale» okulunda ilk kez toplum sınıflamasına girişen Edmon Demolins (1825 - 1907) dünya toplumlarını kamucu (Communautaire) ve bireyci (particulariste) diye iki tipe ayırır. Demolins'e göre bu tipleri doğuran başlıca neden coğrafyadır. Kendiliğinden biten ottan başka bir şey vermeyen, tarıma elverişli olmayan bundan ötürü de ancak göçebe çobanları barındıran topraklar kamucu tipten toplumlar doğurur. Bu tipte top-

(15) Science Sociale karşılığıdır.

lumları doğuran topraklar Sibirya'nın doğusundan başlar, Orta Asyanın yüksek yaylalarının otlak steplerinden, Arabistan'ın ve Afrika'nın büyük sahrasının çorak çöllerinden geçerek Atlas Okyanusu'nda biter. Kuzey Avrupa özellikle İskandinav fiyorları, Kuzey Amerika, Avustralya ve İngiliz Afrikası da bireyci (particulariste) tipten toplumlar doğurur.

Bu sınıflamaya göre: Osmanlı Türklerinin ana yurdu olan Orta Asya yaylalarında kendiliğinden ot bittiğine, bu büyük bereketli otlaklarda da emek vermeden bol bol hayvan sürüleri yetiştiğine göre burada ancak kamucu (communautaire) tipte bir toplum gelişebilir. Nitekim bu topraklarda yaşayanların geçimini göçebe çobanlık sağlar. Çobanlık da bilindiği gibi pek yorucu bir iş değildir. Hayvanları, geniş ve bereketli kendiliğinden biten otlaklarda gütmekten sabah akşam da sağmaktan başka işleri yoktur. Yaylada erkek çobanlar sürünün başında birbirine karşıt iki eylemde bulunur: ya durur bekler ya da kaçan hayvanların peşinde dolu dizgin gider. Gütmek erkeklerin, sağmak kadınların işidir.

Otlar kendiliğinden bittiğine göre tarımda olduğu gibi toprağın işlenmesi, ürünün uzun zaman beklenmesi gerekmez, bundan ötürü stepte kişisel mülk yoktur. Toprak işlenmedikçe kendiliğinden yetişen ürünün toplanılmasıyla yetinildikçe, toprak değil kişinin, ailenin bile malı mülkü olamıyor. Stepte ancak sürüler ailenin malıdır. Orta Asya stepleri; üzerinde yaşayan zümrelerin, toplumların, meslek tipini (göçebe çobanlık) mülkiyet türünü (aile mülkiyeti) etkilediği gibi aile tipinden tutun da eğitimine, ahlâkına, örf adetlerine, düşüncesine kadar her şeyine biçim verir. Gerçekten aile, geniş yetkisi olan bir atanın egemenliği altında toplanmış karılardan, evlâtlardan, torunlardan meydana gelmiş çok kalabalık bir zümredir. Ataerkil (patriarcale) tipte olan bu ailelerde, bi-

reyi hayatı boyunca aile topluluğu besler, büyütür, korur; buna karşılık da birey kendisi için değil, aile topluluğu için çalışır. Kısası hayatın güçlükleri ortak mal üzerine kurulan aile kamusuna (cemaat) dayanılarak çözülür. Başka bir deyimle birey, kişisel girişkenliğe (teşebbüs-ü şahsi) değil, aile topluluğuna dayanır. Böyle bir aile topluluğunun tutunması için de bireylerinin kişilikten yoksun bir eğitimle yetişmeleri gerekir. Birey, kişiliğini aile kamusu içinde erittiği, girişkenlikten yoksun olduğu, aile kamusunun ve onun temsilcisi olan atanın emirlerine körü körüne uyduğu, boyun eğdiği oranda aile topluluğundaki değeri artar. İnsan toprağı işlemedikçe, kendiliğinden yetişen ürünü toplamakla yetindikçe; doğal çevre toplumsal çevreyi egemenliği altına alır, toplumun bütün kurumları değerleri donmuş katılaşmış bir biçim alır. İlerletici düşünüş değil de, durdurucu statükocu, gelenekçi, düşünüş sarar ruhları. İşte çoban toplumların donup kalmalarının tarihten önceki durumlarının bugün bile kıl kadar değişikliğe uğramamalarının nedeni budur. Stepte nüfus sıklaşıp da kendiliğinden yetişen otlar sürülerine yetmez oldu mu, göçebeler ailelerden meydana gelen büyük topluluklar halinde etrafa yayılmaya başlarlar. Bu stepler içinde Orta Asya en büyük göç merkezlerinden biri olmuştur. Bu bölgeden doğuya batıya güneye yayılan ve çobanlık özelliği taşıyan topluluklar Çin'e, Hind'e, Avrupa ülkelerine, Anadolu'ya dağılarak savaşla bu ülkelere egemen olmuşlardır. Atilla, Cengiz, Timur daha sonra da Osmanlı istilaları gibi.

Göçebe çobanların dünya ülkelerine egemen olan bu büyük başarılarına bakarak, bunların dünya toplumlarına örnek olabilecek bir toplumsal tip olduğu sonucuna varılabilirdi, ama görüyoruz ki toplumsal üstünlük büyük bir istilâ gücüne sahip bu göçebe çobanlarda değildir. Şimdi bunun nedenini, duygularımızdan sıyrılarak bilimsel bir görüşle incelemeye çalışalım.

Biraz önce belirttiğimiz gibi stepte nüfusun çoğalması göçebe çobanları dışarı göçe sürükler. Çünkü kendiliğinden biten otlaklara dayanan göçebe çobanlık en ilkel tarımcılık kadar bile nüfus sıklığına elverişli değildir. Üstelik ileri tarımcı toplumlarda olduğu gibi işbölümü yoluyla sağlanacak ilerlemeyle daha sık bir nüfusu barındırmak da olanaklı değildir. Bundan ötürü göç zorunludur. Bu istilâ göçlerinin akınlarının en korkuncu da Orta Asya yaylalarından çıkmıştır. Burada başlıca taşıt aracı at olduğu na göre, bu istilâ akınları da atla olmuştur. Bu arada Orta Asya yaylalarının bir yönden Türkistan, Hazer denizi Rusya ve Baltık ovalarına bir yönden de İran yoluyla Anadolu'ya uzandığını hatırlatalım. Başka bir deyimle coğrafya göç yollarını belirlemiştir.

Ataerkil (Patriarcale) aile birlikleri halinde yaşayan göçebe çobanlar kişisel girişkenliğe değil de aile topluluğuna dayanan bir eğitimle yetiştiklerinden tek başlarına değil mutlâka aileleriyle, aileler de tek başlarına değil birçok ailelerin birleşmesinden meydana gelen büyük zümreler (kervanlar) halinde göç ederler.

Böylece bağımsız ataerkil aile birlikleri halinde yaşayan göçebe çobanlar göçler sırasında geçici olmak üzere daha geniş bir topluluk meydana getirir : Kervan. Kervan denen bu topluluğun başında da aile reislerine egemen olan kervan reisi vardır. Yalnız kervan nasıl geçiciyse, bu kervan reislerinin nüfuzu da devamlı değil geçicidir.

İşte kervan denen bu geniş topluluklarla ordu arasında büyük bir fark yoktur. Göç eden bu kervanlar herhangi bir dirençle karşılaştı mı, korkunç bir askeri güç kesilirler, kervan reisleri de kumandan, fatih olurlar. Atillâ gibi.

Bundan başka çobanlar tarımla uğraşan ülkeleri de egemenlikleri altına aldıkları görülür : Çin, Hind gibi. Bu arada Çinlilerin Çin seddini çobanların bu bitmez tüken-

mez akınlarından korumak için kurduklarını da hatırlatalım.

Tarımla uğraşan bu toplumların üzerine çöken çobanlar, bu toplumların geçimlerini sağlayan üretim örgütlerine ekonomilerine, ticaretlerine egemen olamamışlardır. Çünkü kendiliğinden biten bitkilerle geçinen çobanlar bu türden bir tarım üretimi için gereken teknik bilgiden, örgütten, ayrıca ileriyi görme, gelecek kaygısı gibi niteliklerden yoksundur. Bundan ötürü çobanlar, bu tarım ülkelerinin üretim örgütlerinin; ekonomi, ticaret, iş hayatının içine giremeden bunların üstünde bir baskı gücü olarak kalmışlar, üstelik istilâ ettikleri toplumların etkisinde kalarak onların toplumsal düzenlerine göre örgütlenmişlerdir. Örneğin Çin'de çobanlar, toplumun ancak yüzünde kalan bir hükümetçi kat kurabilmişler. Hint'te de kast örgütüne paralel olarak bir hükümet kastı içinde kapanmış kalmışlardır. İran ve Anadolu'ya yayılan çobanlar da yolları üzerinde karşılaştıkları tarımla uğraşan köyleri korumaya karşılık aldıkları vergilerle yaşamışlardır. Böylece göçeden atlı çobanın nasıl sipahi örgütüne bürünerek yönetim ve egemenlik hayatına geçtiği kolaylıkla anlaşılır. Gerçekten atlı çoban savaş ve vergi ile yaşar bir adam halini alınca vaktiyle geçimini sağlayan kendini koruyan ataerkil aileye olan bağlılığını kaybetmeye ondan kopmaya başlar. Yalnız aileden kopan bu insanlar acaba bağımsızlıklarına kavuşabilirler mi? Asla. Kılıcına dayanarak geçimini sağlayan bu yüzden de ağır ağır kamu (cemaat) sundan kopan bu sipahi denen tip, bu sefer de geçimini, korumasını üzerine aldığı topluma bağlamıştır. Görülüyor ki stepte geçimini kendiliğinden yetişen bitkiye bağlayan göçebe çoban; bu sefer üzerine konduğu toplumdan kılıcının hakkı olarak aldığı vergiye dayanan bir sipahi kılığına bürünmüştür. İşte Anadoluya bin yıldan beri egemen olan Selçukluların, Osmanlıların ve diğer beyliklerin kökü.

Kısası ataerkil aile birliklerinden meydana gelen göç toplulukları (kervanlar) ne kadar geçiciyse, tarım ülkeleri üzerine konan ve onlardan aldıkları vergilerle geçinen sipahi örgütleri de o kadar geçicidir. Egemen olan ırk toplumsal üstünlükten yoksunsa egemenliği de geçicidir : Toplumsal üstünlük için sadece savaşçı nitelikler yeterli değildir.

«Science Sociale» gözüyle steplerin doğurduğu bu göçebe çoban tipinin kısa bir çözümlemesini yaptıktan sonra, şimdi Osmanlı egemenliğinin nasıl hazırlandığını araştıralım.

***

Osmanlı devletini İran yoluyla göç eden Türkler kurmuştur. Daha önce egemenliği elinde tutan Selçukluların yıkılışından sonra Osmanlı aşireti bir yandan Anadolu'da türeyen Türk beyliklerini birer birer yenerek egemenliği altına almış bir yandan da Bizans topraklarını zapt ederek ve aşarak ilk defa istilâyı Avrupa topraklarına kadar uzatmıştır. Osmanlı istilâsını iyice kavramak için ilkin Anadolu'nun coğrafyasına ve toplumsal tarihine şöyle bir göz atmak gerekir.

Anadolu yüksek bir yayladır. Üç yönü de dar deniz kıyılarıyla çevrilidir. Denize kadar inen dağları birbirinden ayıran vadiler meyva ağaçlarıyla örtülüdür. Yaylanın ortası çorak stepleri andırır, ama birçok bölgeler, dağların etekleri, vadiler, yaylalar, otlak ya da tarıma elverişli yerlerdir. Anadolu kıyıları Akdeniz toplumsal bölgesinin, Anadolu yaylası da Asya steplerinin İran'dan geçerek batıya uzanan bir parçasıdır. Başka bir deyimle Anadolu'nun doğusundaki dağlar bir yönüyle Orta Asya'ya bir yönüyle de Anadolu'ya uzanır.

Anadolu yaylası doğu ile batıyı birbirine bağlayan yolların kesiştiği yerlerdedir.

Anadolu bu coğrafya durumundan ötürü tarih boyun-

ca iki toplumsal tipin belirmesine yol açmıştır. Bunlardan doğu ve orta Anadolu bölgesi: doğudan gelen çobanlık ya da ilkel tarımla geçinen ataerkil (patriarcale) aileleri; kıyılar da : Hellen toplumsal yapısına göre gelişmiş, bağımsız çoğu zaman da birbirinin rakibi siteleri barındırmıştır.

Anadolu içinde bulunan halk, aile kamusu altında gelenekçi bir hayata bağlı kaldığı halde, kıyıda yaşayanlar ticaretle uğraştıkları için kamucu (communautaire) kuralları gevşetebilmişler, ilerleme gelişme yolunu tutabilmişlerdir.

Anadolu içinde de kentler meydana gelmiştir. Bunlar iç yayladaki kavşaklarda beliren kalabalık pazar ve konak yerleridir. Köyden işçilik için geçici ya da sürekli göçler olur. Çeşitli zanaatçılar buralarda yerleşir.

Anadolu doğu ile batı arasında ticaret yapan ülkelerin yolu olduğu için doğu ve batıdan birçok istilalara uğramıştır. Örneğin Hind yolunu açan İskenderle, Romalılar çağında iç Anadolu kentleri, tüccar, zanaatçı, işçilerden başka asker ve memurların da yerleşme merkezleri olmuştur. Ticaretin, vergilerin sağladığı zenginlik Hellas da yetişen zanaatçıları da bu kentlere çekmeye başlayınca, kısa zamanda bunlar kalabalık, büyük ve uygar birer kent halini almışlardır. Anadolu Orta Asya'dan gelen göçlere saldırılara da açıktır. İşte bin yıldan beri Anadolu'ya eğemen olan Türkler bu yoldan gelmiştir.

Biraz önce steplerin nasıl göçebe çoban toplumsal tipini doğurduğunu açıklamıştık. Türklerin ana yurdu olan Orta Asya steplerinde, otlaklarında nüfus sıklaşıp da kıtlık başgösterince doğuya batıya güneye doğru göçler başlar. Bunlar arasında doğuya göç edenlerden bir kısmı İran yoluyla Anadolu'ya gelenlerdir. Buralara gelen Türk göçebe çobanlar tarıma elverişli yerlerin meydana getirdiği tarımcı toplumlarla çatışmışlar çarpışmışlar; çobanların bu saldırılarına, zorlarına yağmalarına dayanmayan yerli

tarımcılar, sonunda çobanları vergi karşılığı, kendilerini korumaya razı etmişlerdir. Böylece göçebe çobanlar tarımla uğraşan bu topluluklar üzerine konarak devletler kurmuşlardır. İşte Türk devletlerinin mekanizması budur. Gazneliler, Selçuklular hep bu yolla devlet kurmuşlardır.

Arada şunu da belirtelim ki, o çağlarda uygarlık yapıtları ancak saray halkının, vezirlerin bulunduğu büyük kentlerde, özellikle başkentlerde görülürdü; bunun dışında tarımla uğraşan yerler, köyler çiftlikler uygarlığın nimetlerinden yoksun çok ilkel bir hayat sürerlerdi. Bundan ötürü saldırılar özellikle kentlere çevrilmiştir. Türk fatihler bu kentlerden birini fethetti mi ilkin önderler arkasından da doğulu Arap - İran tüccarları, sanatçıları, zanaatçıları v.b. bu kurulmuş kentlere konarlardı, hem de hiç bir değişikliğe uğratmadan.

Türk ordusu da tarımla uğraşan bu toplumların savunma gücünü yok ettikten sonra, zaten göç için birleşmiş ve bağımsız olarak yaşamaya alışmış aşiretlerden her biri savaşta tekrar birleşmek üzere, korunmasını üzerlerine aldıkları tarım bölgelerine dağılırlar. İşte tımar örgütünün temeli budur. Yerli tarımcıların üzerine kılıcının hakkıyle konan aşiret başbuğu bir «tımarlı sipahi» olur, meydana gelen çiftçi çoban karışımı örgüt de bu tımarlı sipahinin adıyla anılır. Selçuklu devleti, Osmanlı devleti gibi...

Görülüyor ki çobanlarla ekincilerin birleşmesi yepyeni bir toplumsal tip doğurmakta: Sipahi. Bilindiği gibi Osmanlılar fethettikleri toprakları Tımar, Zeamet ve Has adıyla üç sınıfı ayırır. Tımar ve Zeamet Sipahilere, Has da şehzadelere, vezirlere, beylerbeyine v.b. dağıtıldıktan sonra geriye kalan «Has-ı Humayun» adıyla padişaha kalır. Has topraklar mevkie bağlıdır. Oysa Tımar ve Zeamet baba öldükten sonra savaşa yetkili evlada verilir. Yalnız has gibi Tımar ve Zeamet sahipleri de bu toprakların mülkiyetine değil de sadece yönetimine memur kimselerdir. Aslın-

da bu toprakların hepsi devletindir.

Böylece Osmanlı İmparatorluğunda Padişahın başbuğluğunda geniş toprakları yöneten kılıç sahibi bir asker aristokrasisi belirmiş oluyor.

Osmanlı İmparatorluğundaki bu toprak sahibi fatihlerin asıl meslekleri tarımla ilişkisi olmayan göçebe çobanlık olduğundan üzerine kondukları bu tarımcı toplulukların iş hayatlarına, üretim örgütlerinin düzenlenmesine, üretim tekniklerinin gelişmesine hiç bir yardımları dokunamamıştır. Kısası türk fatihler toprak sahibi oluyor, ama bir tarım üreticisi olamıyorlardı. Zaten Türk fatihleri için: toprağı işlemek, toprakla uğraşmak aşağılık bir iştir, rençberliktir. Bu fatihler için en büyük övünç: Savaşçılık, iyi ata binmek, iyi silâh kullanmaktır. Oysa Romalılar için en büyük övünç bunun tam tersiydi: İyi tarımcı olmak... Bu arada, bu iki farklı görüşün doğulu ile batılı arasındaki uçurumu doğuran çeşitli görüş ayrılıklarının en ilginçlerinden biri olduğunu hatırlatalım.

Yalnız şunu da belirtelim ki tarım hayatına, iş hayatına, üretime etkili olamıyan Sipahi örgütü, beri taraftan çiftçiyi saldırılardan koruyarak onun korkusuzca rahatca işiyle gücüyle uğraşmasını, ürününden yararlanmasını sağlıyor. İşte sipahi örgütü hayat ve iş hakkını güven altında tuttuğu, çiftçiyi geniş yetkiye ve az çok merkezdışıcılığa (adem-i-merkeziyet) dayanan bir anlayışla bölgesel gereksinimlere göre yönettiği sürece istila edilmiş yerler en parlak ve en başarılı çağlarını yaşamıştır. Ama zamanla bu örgüt de tutunamamış, yozlaşmış toplumsal düzeni tutamaz koruyamaz hale gelmiş, etrafı kasıp kavurmağa başlayan eşkiya ile başa çıkamaz olmuştur. Görülüyor ki yerli tarımcıların iş hayatına giremiyen, bu yönden onlara hiç bir etkisi olmayan, hiç bir yardımı dokunamayan Sipahi örgütü; başlangıçta başarıyla yürüttüğü koruyuculuk ödevini de sonraları yapamaz hale gelmiştir, neden?

Bu sorunun cevabını vermek için Osmanlı Sipahi örgütünün üzerine konduğu yerli çiftçilerin iş örgütüne ekonomik düzenine bir göz atmak gerekir. Anadolu ve Balkanlar Osmanlı örgütüne girmeden önce bu topraklarda düzen ve güven yoktu. Büyük küçük zümreler arasında çatışma hiç eksik olmazdı. Bütün bu çatışmalar da üretim düzenindeki bozukluklardan, aksaklıklardan geliyordu. Bir takım toprak ağaları geniş halk yığınlarını insafsızca sömürmekteydi. İşte Osmanlı sipahi örgütü gelirini geçimini, bozuk düzen giden böyle bir tarım örgütünden aldığı vergilere bağlamıştı. Böyle bir durumda herşeyden önce Sipahi örgütünü besleyen bu tarım örgütünün köklü bir değişiklikle düzeltilmesi yoluna gidilmesi; başka bir deyimle toplumsal koşulları değiştirerek halkı güvenle toprağa bağlama çarelerinin araştırılması gerekirdi. Ama daha öncede belirttiğimiz gibi Sipahiler tarımdan anlamazlardı, çobandılar, tarım alanında böyle köklü bir değişiklik yapma gücünden yoksundular. Bundan ötürü de bozuk düzen giden bir ekonomik temele, bir tarım düzenine dayanan sipahi örgütünün uzun zaman tutunması mümkün değildi. Egemen olan Osmanlılar üzerine kondukları tarım toplumlarının tarım hayatını, ekonomik hayatını düzenlemek için gereken teknikten, bilgiden, uzağı görme gibi niteliklerden, kısası toplumsal üstünlükten yoksun oldukları için kurdukları imparatorluğun temel örgütü olan sipahi örgütünü de uzun zaman yaşatamamışlardır. Bu örgütün çözülüşü imparatorluğun da yıkılmasına yol açmıştır.

*
**

Bu satırlarla M. A. Şevki'nin bu kitaptaki yazılarından yalnız birinin özetini vermiş oluyoruz. Kitapda bunun gibi daha bir çok ilginç yazılar vardır. Örneğin, **«Kütahya'nın Ortakçı Destanı ve Bir Memleket Meselesi»**

(16) adlı yazısı. M. A. Şevki bu incelemesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun, tanzimat sonrası aydınlarından Çakır Osman ağa oğlu'nun «Pesendi» (1845 - 1915) takma adıyla kaleme aldığı bir destanını ele almaktadır. Pesendi bu destanında 19. Yüzyılın son yarısında köylü - kentli arasındaki ekonomik ilişkiyi belirten somut bir olayı canlandırmaktadır.

Bu arada M. A. Şevki'nin ilginç konuları seçmesini çok iyi bildiğini de söylemeden geçemiyeceğim. Bundan önce özetini verdiğimiz Osmanlı Tarihi gibi Pesendi destanının konusu da çok ilginçtir.

Orta Asyadan Anadoluya göç eden Türk göçebe çobanlar, üzerine kondukları yerli çiftçi toplumları korumak için kurdukları sipahi örgütüyle beraber yepyeni bir toprak düzeni getirmişlerdir. Selçukluların kurdukları bu düzeni ufak tefek değişikliklerle Osmanlılar da sürdürmüşlerdir. Kanuni Süleyman çağında en parlak dönemini yaşayan bu toprak düzeninin 16. yüzyılda, daha Rüstem Paşa zamanında beylik (Mirî) toprak gelirlerinin müzayedeye çıkarılmasıyla ve bu toprakları satın alan kesenekçilerin (17) keyfî yönetimiyle bozulmaya başladığını görüyoruz. 17 ve 18. yüzyıllarda da gittikçe yozlaşan bu düzen 19. yüzyılda temelinden çöker.

Bu çöküş köylüleri dayanaksız bıraktı. Hele Tanzimat sonrası (1858) toprak yasasıyle beylik (Mirî) toprakların kişisel mülkiyete çevrilmesi sağlanınca, ağalar binbir entrika ile ufak toprak sahibi köylülerin topraklarını yok pahasına ellerinden alarak onları ırgat durumuna soktular. Topraklarını ağalara kaptırmayanlar ellerinde tutabilenler de tohumluklarını bile alamıyacak derecede yoksullaşınca

(16) Kütahyalı Hacı Pesendi : **Ortakçı Destanı** Kütahya Vilâyet Matbaası, (bastıran Muallim Mustafa Hakkı) 1930.

(17) Mültezim karşılığıdır. Bir şeyin gelirini satın alan kimse anlamına gelir.

elde edilecek ürünü karşılık göstererek birkaç para edinmek amacıyla bu kez kentli tefecilerin kucağına düştüler, kurtuluşu onlarda aradılar.

İşte Pesendi divanı 19. yüzyılın son yarısında ve 20. yüzyılın başlarında ufak toprak sahibi borç içinde kıvranan yoksul bir köylüyle kentli bir tefeci arasındaki ekonomik ilişkiyi somut bir olayla ve çok alaylı bir dille gözümüzün önünde canlandırmaktadır. Bu kitapta M. A. Şevki'nin **«Kütahya'nın Ortakcı Destanı incelemesini okuyacaklar, yorumlamasının da konu seçmekteki başarısından aşağı olmadığını göreceklerdir.**

M. A. Şevki'nin bu kitabında, birer özetini verdiğimiz Osmanlı tarihi, Ortakçı destanı gibi daha bir çok ilginç incelemeler bulacaksınız. Bu «Önsöz»ü daha fazla uzatmaktan çekinmeseydim bunlar arasında özellikle Türkiye'de sosyoloji alanında ilk monografik inceleme sayılan «Kurna Köyü» yazısını da burada söz konusu etmek isterdim (18).

*
**

M. A. Şevki'nin 1918 ile 1940 yılları arasında kaleme aldığı bu yazıların dili, dilimizin şu son elli yıllık hızlı gelişimi karşısında epeyce eskimiştir. Bu yazıları günümüz türkçesine çevirmek işini sosyoloji asistanı Dr. Muzaffer Sencer üzerine almış başarıyla da gerçekleştirmiştir. Daha önce, bu dizinin (sosyologlar dizisi) ilk kitabı olan Prens Sabahattin'in «Türkiye Nasıl Kurtarılabilir» adlı kitabını da başarıyla günümüz türkçesine aktaran Dr. Muzaffer Sencer'e bu yeni çabasından ötürü teşekkürlerimi bildirir; bu yapıtla sosyologlar dizisinin ikinci kitabını yayınlayan Elif Kitabevi sahibi Arslan Kaynardağı da kutlarım.

30 Ağustos 1967

Nurettin Şazi KÖSEMİHAL

(18) M.A. Şevki'nin yazılarını bildiren liste sahife 24,25 dedir.

MEHMET ALİ ŞEVKİ'NİN YAZILARI

BROŞÜR HALİNDE ÇIKMIŞ YAZILAR :

Kütahya'nın Ortakçı Destanı, Vakit Matbaası, 1930.
Memleketi Tanıma Yolu M. N. Y. Matbaası, 1931, 16 s.
Memleket Meselesi İlim Cephesinde Usule ve verimine dair, Türkiye Matbaası, 1932
Kurna Köyü Kocaeli Yarımadası Monografisinden üç makale 1938 (Siyasî İlimler sayı 77, 79, 90)
Yanlış Vazedilen Meselelerden Biri : İlk Tahsil, Türkiye Matb. 1934 (Mülkiye sayı 37, 38, 39)

YARIM KALMIŞ KİTABI

Mehmet Ali Şevki 1932 - 1940 yılları arasında dergilerde çıkan yazılarını bir kitap içinde toplamağa girişmiştir, ama bitirememiştir. Bugün elimizde bulunan bu bitmemiş kitabın yalnız 6 formasının basıldığı anlaşılıyor. Kitabın önsözü 10 Şubat 1940 tarihini taşıyor. Bu altı formalık kitapta sırayla şu yazılar vardır: (Kitabın kabı henüz basılmamış olduğu için adı bilinmiyor).

Sahife	
1	Önsöz
3—15	İçtima ilmi nereden nereye gidiyor (1932'de Felsefe yıllığı için hazırlanmış)
17—23	İçtima ilminin hali hazırı (Felsefe Cemiyetinin 2 Mart 1933 içtimaında verilen konferans, Mülkiye: Ağustos 1933, sayı 29)
25—34	Prof. Paul Descamps'ın yeni bir eseri (La Sociologie Expérimentale, Paris, 1933).
35—38	Monografik Anket Niçin Kullanılır?
39—50	Bir Monografinin Aydınlattığı Bazı Noktalar; I toplu bir köyün mevkii (S. İ. 1937 sayı 79).
51—61	II Meracılık ve köy sınırı (S. İ. 1937 sayı 77).
62—68	III Çiftçi Atölyesinin şekli (S. İ. sayı 90, 1938).
69—82	Tecrübî Sosyoloji Anketlerinin Faidesi - Bir Memleket Tetkiki S. İ. sayı 1939, 103.
83—89	İçtima İlminin İnkişaf Merhaleleri: I Başlangıç devresi
90—96	Tahlil Aletinin Islâhı ve Saf İlmin Serpilişi.

MESLEK-İ-İÇTİMAÎ DERGİSİNDEKİ YAZILARI

1. Sulh meselesinde Türkiye 1919, cüz I
2. Osmanlı tarihinin ilmî içtima ile izahı 1919, cüz I
3. Devr-i Buhran Nasıl Kapanabilir? Cüz II
4. İstiklâl-i Millî Nasıl Tesis Olunabilir (Cüz 4).
5. Islâhat İhtiyacı (Cüz, 5).

MUALLİMLER MECMUASINDA ÇIKMIŞ YAZILARI

15 Nisan 1931 sayı 18; cilt VIII. **Islahat hareketinde Maarifçiliğin mevkii** .

15 Haziran 1931 sayı 20; cilt VIII **Bir Asırlık Maarif Hareketi Karşısında**

Mayıs - Temmuz 1932 sayı 28 - 30, cilt IX. **Muhtelif içtimaî tiplere mensup memleketlerde mekteplerin ve fikir müesseselerinin gördüğü vazife nedir?**

Kasım - Aralık 1932 sayı 32 - 33, cilt X. **Türkiye Tarihi ikinci kitabı** sayı 34 cilt X. **Bir Muhtıra ve Tecrübî Sosyoloji**

MÜLKİYE, SİYASAL BİLGİLER VE SİYASÎ İLİMLER DERGİSİNDEKİ YAZILAR

Ağustos 1933	sayı	29	**Tecrübî Sosyoloji (Felsefe Cemiyetinin 2 Mart 1933 içtimaında verilen konferans)**
Kasım 1933	»	32	**Tecrübî Sosyoloji : Monografi Anketi Niçin Kullanılır?**
Mart 1934	»	36	**Ümmîlik ve ilk tahsil meselesi**
Nisan 1934	»	37	**Tahsil Mükellefiyeti mi, Tahsil İhtiyacı mı?**
Mayıs 1934	»	38	**Niçin Mektep işi her memlekette ayni yoldan yürütülemez?**
Haziran 1934	»	39	**Bizde bir asırlık maarif işi**
Ağustos 1934	»	41	**Muasır aile nerede?**
Aralık 1934	»	45	**Beldelerimizin müstakbel plânları ve büyük şehirli Türkiye**
Ocak 1935	»	46	**Société Int. de Science Sociale'in Tecrübî Sosyoloji Konferansları**
Ağustos 1937	»	77	**İstanbul köylerinden birinde yapılan tetkikten : Köy Meracılığı**
Ekim 1937	»	79	**Toplu bir köyün mevkii**
Eylül 1938	»	90	**Çiftçi Atölyesinin şekli. (Bu son üç yazı sonradan Kurna Köyü monigrafisi adıyla birleşmiş olarak yayınlandı).**
Ekim 1939	»	103	**Tecrübî Sosyoloji Anketlerinin Faydası. P. Descamps, Portugal. (P. Descamps'ın kitabı hakkında tanıtma yazısı).**

TÜRK TARİH ENCÜMENİ DERGİSİNDE ÇIKAN YAZISI

Haziran 1930 - Mayıs 1931
(Yeni seri cilt I sayı 5) : **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**
(Herbert Adam Gibbons'un yapıtı üzerine)

Not : M. A. Şevki Beyin ayrıca : Eski Mısır, Demokrasi, İdarei Hayat adıyla fransızcadan 3 çevirisiyle «Yeni hesap dersleri «Yeni Malûmatı Fenniye» adlı iki okul kitabı da vardır.

Sosyal Bilim Programını Belirlemek İçin Yapılan İncelemelerden

OSMANLI TARİHİNİN SOSYAL BİLİMLE AÇIKLANMASI : (1)

Fatih Türkler Tipinin Kökü
Göçebe çoban toplum tipi :

Merkezi Asya'nın otlu stepleri kamucu yapıyı (teşekkülü tecemmüî) bütün gücüyle yaşatıp korumaktadır .(2)

Bu stepler, insan emeğiyle değiştirilmesi mümkün olmayan bir ortamdır; yalnız ot yetiştirebilmektedir, ama otu bol ve verimlidir. Bu geniş otlaklarda büyük sürüler, özellikle kısrak sürüleri dolaşır.

---

(1) **Osmanlı Tarihinin İlmî İçtima ile İzahı,** Meslekî İçtimaî, sayı 1, 1335.

(2) Eski dünyanın kuzey yarım küresindeki kesiminde (Afrikanın güney yarın küresi bir yana bütün bir kıta) insanı yaşatabilecek çeşitli uğraşıların dağılım şekli, genel olarak araştırılacak olursa , bu alanı ikiye ayırmak gerekir. Biri, genellikle insan çabasıyla değiştirilmesi mümkün olmayan ve ottan başka ürün vermeyen topraklardır ki yalnız göçebelik ve çobanlığa elverişlidir. Diğeri tarıma, bu bakımdan olgunlaşmaya elverişli topraklardır. Değiştirilmesi imkânsız olan topraklar bölgesi, Sibirya'nın doğusundan Atlas Okyanusuna kadar uzanmaktadır. Merkezî Asya'nın geniş ve yüksek yaylâlarının meydana getirdiği otlak ve steplerle Arap yarımadası ve Büyük Sahra'nın çorak stepleri bu bölgenin çeşitli kısımlarıdır. Güney ve Doğu Asya (Hindi Çinî) yöresiyle çöllerin kuzeyinde Akdeniz Havzası, Avrupa kıtası ve Sibirya'nın bir kısmı tarım yapılabilir bölgeyi meydana getirirler. İran'la Doğu Anadolu bu iki bölgenin birbirini kestiği alandır. Bu yüzden her ikisinin kendine özgü niteliklerini paylaşır. Çöl durumunu alan çorak yerler, küçük yaylâ stepleri, tarıma elverişli vadiler, Hazer denizinin güneyinde yükselerek Kafkasya, Himalâya arasında bir bitişme çizgisi meydana getiren dağlar kütlesinin vadileri çok çeşitli ürün yetiştirmesiyle dikkati çekmektedir. Bu vadilerin insan tarihinde köklü bir görevi yerine getirdiği, ilk ailelerin burada meydana gelerek çevreye yayıldığını gösteren belgeler vardır.

Stepte yaşayan insanlar geçimlerini göçebe-çobanlıkla sağlamaktadırlar. Besinlerini meydana getiren sütü, giysi ve konut için hammaddeyi sürüler vermekte, sürüyse hiç bir emeğe ihtiyaç göstermeyen otla beslenmektedir.

Çobanlık, çalışma ve girişkenliği en az derecede gerektiren bir uğraşıdır. Kadın erkek bu çobanların en temel işi, elbirliğiyle günde iki defa bu hayvanları sağmaktan öteye geçmez.

Göçebe, hayvan sermayesinin geliriyle geçinen, bir hazır yiyici halindedir. Otlaklarda sürüleri gütmek erkeklerin uğraşısıdır. Ya sürüler başında kadere boyun eğen bir bekleyiş ya da dağılıp kaçan hayvanlar peşinden dolu dizgin bir saldırış, yani durukluğun farklı iki şekli.

Zanaatkâr aile bireylerinin ev imalâtı işlerine katılması kadının yükünü ağırlaştırmaktadır.

Bu çobanlar için göçebelik bir zorunluluktur. Her yıl kendiliğinden yeşerip tazelenen ot ise, tarımda olduğu gibi, toprağın işlenmesine ihtiyaç göstermemektedir. Bu yüzden, stepte özel mülk bulunmadıktan başka toprak ailenin mülkü bile değildir. İnsan, Tanrı - vergisi ürünü toplamakla yetindikçe toprak kamunun yararına bırakılmaktadır. Öyleyse göçebe çobanların serveti, taşınabilir mallara, özellikle sürülere özgüdür ki, o da aile malıdır.

Step, emeğe ve mülke verdiği ortaklığı, aileye de kazandırır. Aile bir ortak atanın egemenliği altında toplanmış aynı kuşak üyelerinden meydana gelen kalabalık bir topluluktur. (Babaerkil aile: Famille Patriarcal). Her birey bütün hayatı boyunca aile topluluğu için çalışır, buna karşılık yine bütün hayatı boyunca topluluk tarafından beslenir, evlendirilir, bakılır, korunur.

Öyleyse, birey için hayatın maddi ve manevî güçlüklerini çözümleyen, özel emeği ve kişisel girişkenliği değil, topluluk ve onun tekelindeki sermaye (sürüler) dir. Birey, girişkenliğine değil, topluluğa dayanır: Sonuç, toplu-

luğun bireye egemenliğidir. Aile reisi yaşlının (şeyh) bireyler üzerindeki mutlak otoritesi bu egemenliği temsil eder. Aile dışında bireyleri çerçeveleyen başka bir kuruluş bulunmadığı için, eğitmen, patron, yargıç, padişah gücü de yaşlı (şeyh) nın elinde toplanmıştır. İşte en gevşek bir emek üzerine kurulmuş basit bir kuruluştan (aile topluluğundan) öteye geçmeyen merkezi bir toplum.

Böyle bir kuruluşun devamı ancak, bireyi, kişilikten yoksun bırakan bir eğitim yoluyla mümkün olmaktadır. Bireyler, varlığını topluluğun ortak varlığı içinde yitirmeli, hareketlerini yönetmek için koruyuculuk ve yardıma muhtaç kalarak reisin buyruklarına körü körüne boyun eğmeğe alışmış bulunmalıdır ki, topluluğun hayatı sürebilsin. Kamucu yapı eğitimi de budur. Sağduyuyu girişkenlik ve kişiliği değil, tersine kendini verme duygusunu besleyen, hareketsizlik ve baş eğmeye zorlayan bir eğitim...

Basit ve değişmez bir geçim yolunun doğurduğu eleştiriye kapalı birer kanı şeklinde topluluğun kuşaktan kuşağa aktardığı gelenekleri temel alarak ancak tümdengelim (deduction) yoluyla yürüyebilen statik bir anlayış!

İzlediği sağlam hareket doğrultusunu, ancak değişmez bir çalışma ortamının sürdürerek desteklediği güçlü bir egemenliğin baskısına borçlu olan statik bir vicdan!

Ama bu statik anlayış, bu statik vicdanla göçebe çoban kendini sıkı sıkıya çerçeveleyen topluluk içinde çevresine uymuştur. Eğitimi onu gelişmiş bir çevre için hazırlasa da, çevre gelişmiş değildir.

İnsan, toprağı emeğiyle değiştirmiyerek yalnız kendiliğinden biten ürünü toplamakla yetindikçe ortam, şüphesiz, bütün gücüyle hayat koşullarını ve sosyal örgütü belirlemektedir.

Doğal çevrenin sosyal çevre üzerindeki bu egemenliğinin sonucuysa sosyal duraklamadır. Gerçekten çobanlar

tarihten önceki steplerinde nasılsalar bugün de o durumdadırlar.

(Edmond Demolins'in «Yollar» adıyla birinci cildi dilimize çevrilmiş olan «Comment la route crée le type social» adlı önemli yapıtında, göçebe çoban tipine ait değerli bir monografi (tavsifi hususî) vardır.

Göçebe çobanların yayılma şekli : «İstilâ»

Çobanlar ancak steplerinden çıkarak tarihe girerler. Çobanları Çin, Hint, Doğu Avrupa tarihinde görüyoruz, hem de «fatih» ve hatta «cihangir» rolü oynarken...

Step adamları Çin'e, Hind'e, Arap saltanatı içinden doğuya egemen olmuşlardır. Cengiz ve Timur'la Asya, Avrupa'ya sarkan büyük bir saltanat durumuna girmiştir. Atilla daha önce çobanların saltanatını ta Avrupa içerlerine kadar yürütmüştür. Biz Anadolu Türkleriyse başka bir yoldan Asya'yı Avrupaya ilerlettik. Bir şairimizin dediği gibi, «cihangirâne bir devlet çıkarttık bir aşiretten.»

Şu silâhlı «istilâ» gücüne bakınca Asya'yı kendi gidişince yönetecek ve oranın geleceğine egemen olduktan sonra diğer kıtalara da söz geçirecek sosyal tip, göçebe çobanlar olmalıydı. Ama bugün üstünlüğün onda olmadığı apaçıktır.

«İstila» gücüne karşıt olan güçsüzlük nereden gelmektedir?

Bizi yakından ilgilendiren bu sorunu duygusal bir açıdan görmek yeterli değildir. Bilimsel olarak açıklamak gerekir.

Step, üzerinde çoğalan çobanları dışarı atmaya zorlamaktadır. Çünkü nüfus yoğunluğu, tarımcı çevrelerde olduğu gibi, işbölümünde meydana getirilecek gelişmeyle sağlanamaz. Temelce, göçebe çobanlık basit bir tarım kadar da nüfus yoğunluğuna elverişli değildir. Bu yüzden, yayılma hareketi bütün steplerde görülmektedir. Ama, ot-

lağın özel koşullarına göre bunun derecesi değişir. En korkunç istilâ akınlarını Asya'nın merkez yaylası doğurmuştur.

Bir ırkın yayılması, kullandığı taşıt aracıyla ilgilidir. Stepte çobanlığı mümkün kılan at, çobanların yayılmasını da sağlayan araçtır. Göç ortamının sınırını genişleten coğrafya koşullarının varlığını da unutmayalım. Otlaklar, merkez yaylasından batıya doğru, bir yönden Türkistan, Hazer, Rusya ve Baltık ovalarıyla diğer yönden İran, Anadolu yaylalarıyla uzanır. Babaerkil aile, bireylerini bağımsızlığa hazırlamadığı için, kişisel göçe yol açmaz. Aileler alışılmış çerçevenin dışına çıktıkları zaman «kervan» meydana getirirler.

Bağımsız özel hayat kuruluşlarından ibaret olan bir toplumda «kervan», genel hayat örgütü yönünde biricik belirti olmaktadır. Kervan reisi konumunda toplanan güç de, stepte babaerkil aile dışında ortaya çıkan biricik genel otoritedir. Kervan geçici bir kuruluş olduğu için reisin nüfuzu da belirli bir temele dayanmaz.

Kervanla ordu arasında büyük bir ayrım yoktur. Bunun için göç direnme gördüğü yerlerde ulu bir askeri güç şeklinde meydana çıkar. Kervan reisi, bir kumandan, bir fatih olur. Atilla bu türün bir örneğidir.

Çobanların bir de tarımcı ülkelere «istilası» vardır. Bu ülkelerin en geniş ikisi, Çin'le Hint, merkez yaylası eteğindedir. Özellikle Çin ardarda istilâlara uğramış ve «Büyük Set» bu istilâlara karşı meydana getirilmiştir.

Burada çobanların, çobanlık hayatından, egemenlik hayatına geçtiği görülür. Çobanlar tarımcı toplumların özel hayatı üzerinde etkide bulunacak sosyal güce sahip olmadıkları için hep o toplumların yapısal etkisi altında kalmışlardır. Çünkü özel hayat üzerinde etkide bulunabilmek için üretim kuruluşları üstünde bir görev yerine getirmek gerekir. Oysa çobanlar, sağduyulu bir çalışmaya, üretime

hazırlanmamıştır. Bu bakımdan bu bileşik toplumlarda işi yöneten bir sınıf görevini yerine getirme gücünde değillerdir.

Çinde Aile topluluklarının bağımsızlığı karşısında, etki alanı sınırlı bir hükümetçi tabaka meydana getirmişlerdir. Hint'te ise, halkın kastlarla çevrelenmiş bulunması istilâcıları da böyle bir hükümet kastı içine kapamıştır.

Göç yolu olan İran ve Anadolu yaylalarındaysa, otlağın daralarak tarım topraklarıyla çerçevelenmesi, bu yoldan ilerleyen çobanların-köyü koruması altına alarak köylünün vergisiyle yaşayan-sipahi tipine dönüşmesini gerektirmiştir. Bu dönüşümün dönemleri Osmanlı tarihi üzerine yaptığımız incelemeyle belirlenmiştir. Böylelikle çobanlık hayatından egemenlik hayatına geçişin kuruluşta meydana getirdiği değişikliği de görmek mümkündür.

Atlı çoban, savaş ve vergiyle yaşayan bir insan halini aldıkça babaerkil aileye ihtiyaçtan kurtulmakta, sipahiler o zamana kadar kendilerini çerçeveleyen babaerkil aileyi kırmaktadırlar. Ama yalnız kılıçlarına dayanan bu adamlar bağımsızlıklarını kazanabiliyorlar mı? Hayır! Kılıcına dayanarak çobanlıktan ve aile topluluğundan sıyrılan sipahi yeni hayatının gerektirdiği diğer bir topluluğa düşmek zorundadır. Ekmeğini kılıç hakkı olarak yiyen atlı için «sipahi takımının» dışında hayat yoktur. İşte sipahileri çerçeveleyen yeni topluluk budur. Selçuklular, Osmanlılar, Karakoyunlular, büyük birer sipahi topluluğu anlamına gelmektedir. (Kişileri birbirine bağlayarak baskıyı amaç edinen bu gibi kuruluşlara Sosyal Bilim «Klan: Clan» adını veriyor, şimdilik biz de karşılığını belirleyinceye kadar bu deyimi kullanacağız.)

Arı babaerkil ailelerde egemenliğin yöneldiği konum çevresinde çekişme belirmez. Babaerkil aile bireyleri arasındaki kişisel ilişki değişmezdir. «Askeri klan» da da bireyler arasındaki ilişki salt kişisel, ama savaşın niteliği

bakımından değişkendir. Tarımcı toplumlar üzerine konan çobanlıktan çıkma hükümetçi tabakaların düzenli genel otoriteler kurma konusundaki güçsüzlüğü böylelikle ortaya çıkmaktadır. Yine bunun içindir ki, o ülkenin yüzyıllardan beri politik tarihleri yalnız saltanat çekişmelerinden ve saray devrimlerinden ibarettir.

Cengiz ve Timur'un o «cihangirane» fetihlerinden sürekli bir politik kuruluş doğamamıştır. Çünkü bu saltanatlarda ulusal güç, çeşitli bölgelere yayılmış olan çobanların tanınmış bir reis çevresinde toplanmasından doğmuş ve diğer sosyal tipten olan ırklar da bu güçle baskı altına alınmıştır. İstila kafilelerinin kuruluş kaynağı olan kervanın temelindeki geçicilik ve yukarda açıklanan klan hayatı bu gücün ne derece sallantılı bir temele dayandığını gösterir. Bir ırkın diğer ırklar üzerindeki nüfuzu sosyal üstünlükten doğmadıkça geçicidir ve sona ermek zorundadır. Askeri güçse, sosyal üstünlüğün bir görünüşünü meydana getirmemektedir.

Osmanlı «İstilâsı» Nasıl Hazırlandı?

Osmanlı Devleti, İran yoluyla Anadolu'ya inen Türk göçünün Avrupa içersine ilerlemesinden doğmuştur. Osmanlılar (Al-i Osman), Türk istilâsını Avrupaya yöneltmiş, önceden Türklerce «İstilâ» edilmiş olan Anadolu ve çevresindeki istilâcıların başkanlığını da kazandıkları nüfuza dayanarak birer birer kendisinde toplamayı başarmıştır.

Osmanlı istilâ kafilesinin nasıl kurulduğunu anlamak için Anadolu sosyal tarihinin etmenlerini araştırmak gerekir:

Anadolu yüksek bir yaylâyla, bunu üç yönden çerçeveleyen dar bir kıyıdan meydana gelmiştir. Kıyı, Akdeniz sosyal çevresinin bir kısmıdır. Akdeniz kıyılarına özgü bir

görünüşe sahiptir: Denize kadar inen dağ etekleriyle birbirinden ayrılmış meyveli ağaçları bol vadiler... Yaylânın ortasında çorak stepleri andırır kısımlar bulunmakla birlikte çevresini kuşatan ve alanını engebelendiren dağların etekleri, tarıma elverişli yerlerle otlakları kapsar. Bu yaylâ «Doğu Anadolu» sosyal kesiminin Batıya, Avrupa'ya doğru uzanan bir eteğidir. Nitekim İran da Doğu'ya doğru uzantısıdır. Bu yolla Anadolu, Asya'nın büyük stepleriyle bile bağlantı sağlamaktadır.

Bundan başka Anadolu yaylası, doğuyla batı arasında bir yoldur. Daha doğrusu Fırat ve Dicle vadisi İran (Hint), Suriye (Mısır) ve kıyılar arasında uzanan ve birbirini kesen yolların geçitidir. Ortamın bu çözümlenmesi bize Anadolu sosyal tarihinin etmenlerini verir:

1. Anadolu'nun içinde «Doğu Anadolu» bölgesinden yayılan çobanlık ve ilkel tarımla yaşar babaerkil aileler yer tutacaktır.

2. Kıyı halkının sosyal gelişimi iç kesimlerden ayrı ve Akdeniz'in diğer kıyılarına bağlı olarak devam edecektir. Özellikle Adalar Denizinin karşılıklı kıyıları arasında çok sıkı bir ilişki vardı. Bu yerler «Yunanlı» sosyal tipinin, ortaya çıkış ve gelişme kesimi olmuştur. Kıyı boyunca bağımsız hatta birbirine rakip siteler kurulmuştur.

İç kesimlerdeki halk, aile topluluğu altında gelişmemiş bir hayata bağlı kaldığı halde kıyıdaki Yunanlılar ticaretin etkisiyle topluluğun kurallarını gevşetip genişletebilmişlerdir. Bu yüzden ticaret ve servetin etkisi doğrultusunda bir ilerleme, özellikle bir düşünce gelişimi göstermişlerdir.

3. Yollar boyunca ve birbirini kestiği noktalarda bir takım kalabalık merkezler meydana gelecektir ki bunlar pazar ve konak yerleridir. İçerdeki şehirlerden hemen hemen hepsi böylelikle kurulmuştur. Bu merkezlerde sanatkârlar yerleşir. Kırda oturanlar gezginler ve tacirler yü-

zünden işçilikle geçinmek üzere sürekli ve geçici olarak göçeder.

Anadolu doğu ile batı arasında, ticari değiştokuşun yerine getirilmesi için yollarına muhtaç olanların ticari ve askeri istilâsına uğrar. Hint yolunu Yunanlılara açan İskenderin fetihleriyle Roma İmparatorluğu dönemi, içerdeki şehir hayatını büyütüp genişletmiştir. Şehirler tüccarla birlikte asker ve memurların da yeri olduğundan ticaretin getirdiği, vergilerin sağladığı servet Yunan okulundan yetişen sanatkârlarla düşünürleri de buralara toplamış ve şehirlerde sürekli bir temele dayanmayan bir bayındırlık ve uygarlık meydana gelmiştir.

4. Anadolu, Asya'nın büyük steplerinden gelecek istilâya da açıktır. Fatih Türkler işte buradan gelmiştir. Stepin çoban ailelerini tanıyoruz. Stepte bu aileler üstünde başka bir kuruluş meydana gelmez. Geçici olarak ailenin üstünde meydana geldiği görülecek olan topluluk ancak «kervan»dır. Göç ve diğer tarım toprakları üzerine ortaya çıkacak akınlar için kurulacak örgütler de hep aynı niteliği taşımaktadır. Amaç gerçekleşince kervan dağılır.

İrandan geçerek Anadolu'ya inen Türkler yalnız stepte yerlerini değiştirmiş olmakla kalmamışlar, buralarda tarıma elverişli yerlerin ve yolların meydana getirdiği «topluluklar» bulmuşlardır. Türklerin yerleşik halk üzerinde bir takım kuruluşlar meydana getirdiklerini yani devletler kurduklarını görüyoruz. Gazneli ve Selçuklu devletleri salt çobanlık hayatının gerektirdiği ve meydana getirmiş olduğu birer politik kuruluş değildir. Bunlar tarımcı toplumlar üzerine kurulmuştur.

Göçebelerin yerleşiklere komşu olması her zaman çatışmalara ve yağmaya yol açar. Göçebeleri uymaya zorlayacak sağlam bir otoriteyi yerleşikler bizzat meydana getirmediklerinde, bu çekişmenin dıştan garip görünecek bir düzenle çözülmesi mümkündür. Saldırıda bulunanlar ko-

ruma ve güvenlik görevini bir vergi karşılığında üzerine alır. İşte Türk fetihlerinin ve Türk devletlerinin mekanizması budur.

Türk fetihlerinin Anadolu'da nasıl yerleştiğine bakalım. Saldırılar şehirlere yöneltilmekte ülkenin savunulması da o merkezlerden gelmektedir. Fetihlerden sonra reisler şehirlerde yerleşmiştir. Bu reislerin arkasından doğu tüccarı, Arap - İran uygarlığını temsil eden sanatkârlar, düşünürler girmekte (1), şehirler niteliğini değiştirmeden oturanlarını değiştirmektedir.

Orduya gelince aşiretlerden meydana gelmiş bir Türk ordusu köy ve çiftliklere sahip bir ülkeyi savunan güçleri kırıp ezmektedir. Aşiretlerin herbiri kendi kendine yaşayabilir bir birimdir. (Bunlar büyük stepteyken kendi kendisine yetişir ailelerin bir öncü aile çevresinde toplanmasından meydana gelmiş bir klandır.) Göç ve savaşın sağlayacağı bir ganimet için birleşmişlerdir. Yeni mevki bunları hep bir arada tutacak kadar geniş bir step halinde değildir. Burada köy ve çiftlikler dağınık olduğu gibi step de dağınıktır. Bu yüzden «istilâ» kafilesi savunma ve savaş için birleşmek üzere bayrak bayrak ayrılmakta, her öncü,

(1) Uygarlık (İslâm uygarlığı), o zamanki uygarlık kuralı gereği şehirlere özgüydü. Köylerde uygarlık yapıtları görülmezdi. Çünkü o zamanlara göre, iş başındakiler yeni halifeyle adamları, saray halkı, valiler, vezirler nerede bulunurlarsa, servet ve refah, ün ve ululuk oralarda bulunurdu. Bunlarsa şehirlerde, özellikle başkentte otururlardı. Bu bakımdan Bağdat, Basra, Şam, Kahire, Kirvan, Gırnata, Kurtuba v.b. gibi şehirler bayındır olmuş ve köylerle çiftlikler tarıma özgü yerler şeklinde kalarak şehirlerde bulunan binalardan ve söze değer diğer uygarlık ürünlerinden pay almamıştır. İşte yalnız o şehirlerdedir ki, İslâm servet kaynakları bolluk saçmış, halk halifenin ve devlet büyüklerinin çevresinde onlardan ödüller, bağışlar, armağanlar, «hilâtlar» alarak ya da kendilerine mücevher, eşya ve kumaşlar satarak bolluk ve rahatlıkla yaşanmıştır. İşte o şehirlerdedir ki, bilginler, şairler, şarkıcılar «nedim» ler toplanır ve halifenin ya da emirlerinin, ya da devlet büyüklerinin bol, cömertlik ve iyilikleriyle geçinirdi.

(Medeniyeti İslâmiye tarihi: Zeki Megamiz Bey Çevirisi cilt 2 s. 196).

uyruklarıyla korunmasını üzerine aldığı köy ve tarlalara komşu stepi tutmaktadır.

İşte tımar sisteminin temeli! Öncüler tımarlı sipahi, bunların meydana getirdiği kuruluş da reisinin adıyla anılır bir «Devlet»; Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti... Diğerlerine karşı mevkiini savunabileceğine güvenen her sipahi kuruluşu bir devlet meydana getirebilmektedir. Tabiidir ki bunlar birer reis arkasında toplanmaktadır. Bu bakımdan Anadolu Selçuklu hanedanının çöküşüyle tarihin «tavaifi mülük» dediği devletlerin ortaya çıktığını görüyoruz.

(Medeniyeti İslâmiye Tarihi, «Asker maaşları Selçuklular zamanına kadar nakden ödenmiştir. Bu zamandan başlayarak 'nakit' yerine 'mukataat' verilmeye başlandı» demektedir. Bu iki biçim, iki tür askerin sosyal durumuna karşılıktır. Selçuklu orduları aile kadrolarından çıkarak yapma bir ordu haline girmiş bireylerden meydana gelmiştir.)

İşte böylelikle fatih guruplarını çıkarmış olan ailelerden meydana aşiretlerin çobanlık hayatını bütünüyle koruyabilmiş olanları, bu hayatı sürdürebilmek için yaylak ve kışlakları tutmaktadır. Göç yolunda basit bir tarımı çobanlığa eklemek zorunda kalanlarıysa Anadolunun ekinci halkını artıracak ilk adaylardır. Eski ekincilere gelince onlar yalnız efendilerini değiştirmiştir.

Buna benzer fetihler iki aşama gösterir: Birinci aşama, yerleşiklerle göçebeler arasında çatışma, göçebelerin yenmesi, kamu erkini, yani hükümeti meydana getirmeleri. İkincisi, kamu, erkini meydana getirenler arasında çıkar bölüşümü yüzünden kavgalar, hükümetin ele geçirilmesi için çekişmeler. Bunun nedeni grubun aynı derecede çıkar sağlamasının imkânsızlığıdır. Bunda yenilen için çobanlık hayatından -büyük bir nimet olarak- eğer henüz bütünüyle çıkmamışsa, hayvanları arasına karışarak yaşamak kalır. Ama mevki tarımı zorluyorsa, kötü! Çünkü ço-

banlar çok kesin bir zorunluluk karşısında bulunmadıkça tarıma yanaşmazlar. O zaman çekişme bütün gücüyle sürer. Çobanlık hayatından bütünüyle çıkarak vergiyle yaşamaya alışmış olanlar için ya devlet... ya ölüm!

Yedinci Yüzyılda Anadolu bu ikinci aşama da bulunmaktadır. Hele dışardan yeni istila kafilelerinin gelmekte olması karışıklığı artırmıştır. «Rum iklimi» ne açık bir köşede yeni bir istila kafilesi düzenleyecek reise zaman bütünüyle elverişlidir. Bu reisi, Anadolunun ta batı ucuna kadar koyunlarını, atlarını ve çobanlık hayatını bütün savaşçı gücüyle korumuş küçük bir aşiret grubu çıkarmıştır.

Rumeli fetihleri birden yapılmamıştır. Çünkü bu istilayı gerçekleştirecek ordu büyük stepte toplanmaktadır. Anadolu'dan süzülüp gelmektedir. Bunların, yeni fethedilen yerlerde kendilerine mevki sağladıktan sonra Anadolu'daki aynı örgütle birleşmeleri için diğer reislerin ortadan kalkması yeterlidir ki, bu yavaş yavaş olmuştur.

Osmanlılık Rumeliye yeni bir Türk istilası yayarken Anadolu kesiminde egemenlik süren Türkleri de bir savaşçı ayıklamadan geçirerek bayrağı altında toplamıştır.

Demek ki Osmanlı Devleti ileri hareketinin etkisi altında düzenlenmiş bir Türk askeri istilasıdır.

İstilânın Sosyal Niteliği

Türklerin stepte kazanmış oldukları kamucu yapıyı biliyoruz. Kafile halinde göçlerini, tarıma elverişli yerlerde ekincilerle ilişkilerini gördük. Bu yeni çevrede yeni bir sosyal tip ortaya çıkmıştır: Sipahi!... Türk devletleri bunların ürünüdür.

Sipahilerin anıları çoktan silinmiştir. Hatta yerine getirmiş oldukları görevi bundan üç yüzyıl önce bile hatırlatmak gerekiyormuş. Koçi Bey, «Layiha»sının bir bölümü-

ne şöyle başlar! «...hafi olmaya ki selâtini selifei izam alellahü derecatühüm fi Darüsselâm bunca gazavatı celile ve fütühatı cemile edüp, zamanı meymenet nişanlarında darbı şimşiri âbdar, İran ve Turan ve Türk ve Tatar ve Hind ve Yemen ve Küffar memleketlerine erişip... Adai din ve devletten kimesne mukabeleye kadir olmayıp, gülbangi Muhammedi ile rüb'u meskun dolup padişahı muti ve fermanber olup, semi'na ve ata'na dedikleri ve bunca kıla ve memaliki fethedüp sıytı alemaraları dünyaya velvele saldığı zuama ve erbabı tımarın muzaheretile olup, mülükü etraftan baç ve haraç almışlar idi. Ve onlar mükemmel iken vaki olan gazavat ve masaflarda kapı kullarına asla ihtiyaç olmazdı. (1) Koçi beyin anlatımı kesin ve anlamlıdır.

Osmanlı fetihlerinin ne şekilde ilerlediğini araştırırsak sipahileri buluruz. Fethedilen topraklar, tımar, zeamet ve has adıyla ayrılmakta, fatihlere bölüşülmektedir: Tımar, zeamet sipahilere ve has kumandanlığa...

Haslardan, şehzadeler, vezirler, beylerbeyi, mirliva ve diğer «emir» lere paylar ayrıldıktan sonra geri kalan, «hassı humayun» adıyla bırakılmaktadır. Vezir, beylerbeyi, mirliva ve diğer kulların belirli olan hasları memurluklarıyla sürmektedir.

Oysa bir tımar ve zeamet sahipsiz kaldıkta ölünün savaş ve vuruşma gücünde çocuğu varsa ona verilir, ergin

(1) **Koçi Bey Layihası** : «Mukaddema erbabı tımar ve zeametin vefret ve kesreti».....gizli olmaya ki eski büyük sultanlar (Tanrı Cennette derecelerini yüksek etsin) bunca büyük savaşlar ve övgüye değer fetihler yapıp uğurlu dönemlerinde sağlam kılıçlarıyla İran ve Turan ve Tatar ve Hint ve Yemen ve küffar ülkelerine varıp ve devlet düşmanlarından kimse karşı koymaya gücü yetmeyip «Allah allah» sesleriyle dört yan dolup padişaha başeğip, 'duyuyor ve boyun eğiyoruz' demeleri ve bunca kale ve ülkeleri fethedip dünyayı tutan ünlerinin her yana yayılması zeamet ve tımar sahipleri yardımıyla olup çevre meliklerden baç ve haraç almışlardı. Ve onlar yetkinken olan savaşlarda kapıkullarına hiç ihtiyaç duyulmazdı.

değilse görev yerine getirebilecek duruma gelinceye kadar cebelü göndermek koşuluyla bırakılır. (1)

Yine Koçi Bey diyor ki, «992 tarihine gelince köy ve tarlalar, kılıç sahipleri elindeydi. (2) Ve aralarında bir ferdi ecnebi (yabancı kimse) olmayıp cümlesi (hepsi) ocak ve ocakzadeler, ebaanced (soyca) padişah dirliğine mutasarrıf (kullanan) kimesneler (kimseler) di. Hatta erbabı tımara (tımar sahipleri arasına) ecnebi dühul etmesün deyu (yabancı girmesin diye) iptidadan (başlangıçtan) tımar emri bir ferde verilmezdi. Kadimi (eskidenberi) sipahizade ve kuloğlu (eski sipahioğlu ve kuloğlu) olanlara istihkak (hak etme) emri verildiği zaman sahih (gerçek) sipahizade ve kuloğlu olduğuna iki nefer zaim ve on nefer ehlitımar şahadet etmeyince (iki zeamet ve on tımar sahibi tanıklık etmedikçe) verilmezdi. Ve şehir oğlanı ve reaya taifesi (köylü) tımar emrine talip olmak küfre beraber idi (küfür niteliğindeydi.) (3)

En geniş toprağa sahip olan «Al-i Osman» başkanlığında toprak sahiplerinden meydana gelmiş bir askeri sınıf (ehli seyf: kılıç sahibi), bir aristokrasi kurulmuş, ocak erleri aralarına yabancı karışmamasına dikkat etmiş, sınıflarını kapamışlardır.

Eski Osmanlılar bu sınıfla onların «kapı halkı»dır. Vergi vermek zorunda olanlar Türk, müslüman ne olursa olsun reayadır. (4)

Osmanlı devletinin istila dönemi, bu «sahibi arz ocakların» veya askeri soyluların kuruluş dönemidir. Gerek ye-

---

(1) **Netayicül vukuat** : Tafsilâtı idarei arazi.

(2) **Koçi Bey Layihası** : Zeamet ve tımarın ibtida tegayyürü.

(3) **Koçi Bey Layihası** : Mukaddema erbabı tımar ve zeametin vefret ve kesreti.

(4) Rumelinin birçok kesiminde yerleştirilmiş Türk ve Tatar kabileleri ve Arnavutluğun bazı bölgelerindeki halk tarım ve çiftçilikle uğraşmayıp Osmanlılık mesleğinde, yani vezir ve emir dairelerinde aylıklı olarak askerî görevdeydi. (Netayicül vukuat : Faslı sani Tekmilesi, Ahvali Askeriye).

ni fetihlerin gerek Türk beyleriyle olan çarpışmaların sonucu bu olmuştur.

Biliyoruz ki «sahibi arz» olan Türk fatihleri tarım için yer arayan çiftçiler değildir. Gelip geçtikleri Asya steplerinde ana sanatları olan çobanlığın yardımıyla ve yaylaların tarıma elverişli yerlerini işleyen çiftçileri nüfuzları altına alıp üründen yararlanarak toprağı işlemek zorunluluğundan kurtulmuşlardır.

Topraktan çıkarılan üründen yararlanmaları için iki yol vardı: Yağma yolu; geçici! Toprağı benimseyerek çift çiyi vergiye bağlamak yolu;... sürekli! Bu durum, yöneticilerimizi toprak üzerinde iki türlü hak tasarrufuna götürmüştür: Deniliyor ki «Birisi tarım hakkıdır; tapu senediyle mutasarrıf olan (tasarrufa hak kazanan) kişiler tarımcılıkla uğraşır ve onunla geçinirler. İkincisi o toprak ürününün şer'î öşrünü almak (oysa bu şer'i öşür değil, yerine göre çeşitli oranlarda belirlenmiş bir pay); sahipsiz kalanlarını (mahlulat) isteklisine vermek ve «ferağ ve intikali» halinde belirli olan harcını alarak tapu senedi vermek hakkı olup, bu da devlete ait olduğundan (!) «saltanatı seniye» bu hakkını has, zeamet ve tımar sahiplerine vererek paylaştırmış ve bazı hayır kurumlarına (hayrat ve müberrat) vakıf olmak üzere ayırmıştır. (1)»

«Arazi Kanunnamesi» de aynı ilkeyi korumaktadır. «Miri arazi, çıplak mülkiyeti (rekabesi) Beytülmale ait olarak 'ihale ve tefviz'i; Devleti Aliye'ce verilegelen tarla, çayır, yaylak, kışlak, koru ve benzeri yerlerdir ki, başlangıçta 'bırakılma (ferağ) ve sahipsiz kalması (mahlulat) halinde 'sahibi arz' sayılan tımar ve zeamet sahiplerinin ve bir aralık mültezim ve muhassıl'ların izin ve 'tefviziyle tasarruf olunurken, sonradan bunların kaldırılması yüzünden Devleti Aliye tarafından bu konuda görevli kılınan

(1) Netayicül Vukuat : Tafsilâtı İdarei Arazi.

kimsenin izin ve tevfiz'iyle tasarruf olup tasarruf hakkına sahip olanların ellerine üstü tuğralı tapu senedi verilir (3. mad.)»

Demek ki Türk fatihleri 'sahibi arz' olmuş, ama üretici olamamıştır. Eski Romalılar «iyi çiftçi» diye övülmeyi her türlü övgünün üstünde görürlermiş. Eski Osmanlılarsa böyle bir övgüyü şüphesiz istemezlerdi. Toprağı işlemek bugünkü şehirlilerin anladığı gibi, onlarca rençperliktir. Onların gözünde değerli olan, iyi at ve keskin kılıç, cübbe ve zırh ve mızrak ve yaydır. Toprağı askerlik ve savaşçılık hayatlarını sürdürmek için bir gelir kaynağı saymışlardır.

«Sahibi arz» savaş ve vergiyle yaşar, sahip olduğu toprağı, dirliğini kılıcına ve bağlı olduğu «klana» borçlu bir adamdır. Buysa toprakla olan ilişkinin en zayıf şeklini gösterir. Fatihler toprağa yerleşmemişler, ülkede işin yönetimini üzerlerine alarak halkı yeni bir iş çerçevesine sokamamışlardır. Yalnız askerî ve egemen bir şebeke meydana getirmektedirler: «Köy ve tarlalar kılıç sahibinin elindeydi!»

Bu egemen şebekenin bir arada tuttuğu toplumlar özel hayatlarının kendine özgü biçimini korumuşlardır. Osmanlı «istilası», onların ortak bir sosyal tipe doğru gelişmesine yardımcı olamamıştır. Çünkü bir ırk üzerinde sağlam ve kesin bir etki yapabilmek için işin yönetimini ele almak gerekir.

Şu kadar var ki, askerî soyluluk, genel hayatı kendine özgü kılarak halkı özel hayata kapanmaya zorlamıştır. Bu zorlama uzun süre devam edebilseydi, sadece bu, «özel hayata kapanmak», egemen sınıfın zararına köylünün sosyal gücünü artırmaktan geri kalmazdı. «Sahibi arz» ocaklarının çöküşünden sonra da genel hayattan uzak bulunmak zorunda kalan gruplarda ve özellikle hristiyanlarda bu gelişmeyi göreceğiz.

Şimdi «istila» dönemini kolaylaştıran iç güvenliğin et-

menlerini araştıralım: «Sahibi arz sipahi», köylünün emeğini düzenleyememişse de köyü koruyabilmiştir.

Bu görevi yerine getirecek durumda bulunan «tımar sahiplerinin çoğu soyca yurtlarının gözcüsü ve koruyucusu ve ülkelerinin «ocakzadesi» olmak bakımından halk tarafından büyük görüldüklerinden ve kendileri de hanedanlıkla övünen şanlı kişiler olduklarından, köy ve kasabaları koruma gücünde olan ve eşkiya ve yabancı saldırganlığı söz konusu olduğunda hemen halkın işe yararlarını toplayıp düşmanı kovmaya ve cezalandırmaya koşabilecek yardım gücüne sahip kimselerdir. Bunların çocukları babalarına ardıl olabilmek hakkını kazanabilmek için çocukluklarında ata binmek ve silâh kullanmakla uğraştıklarından binicilik ve silahşorlukta yetenek elde ederlerdi (1).

«Bu gözetme görevini düzenleyerek yerine getirecek kadar köye yakın olan «Tımar sahiplerinin herbiri zeamet ve tımarları olan sancaklarda oturup bayrakları altında birleşmişlerdir. Başka yerde oturmak imkânsız ve yasaktır. Böyle olmasının nedeni, (böyle olmasının nedeni değil tımarın önceki bölümde açıklanan kuruluş şeklinin sonucu olarak) her sancağın sipahisi her zaman yerinde olup bir köşede düşman belirse tümü üç günde hazır olarak her nereye gitmek gerekirse oraya koşarak olumlu görevler yerine getirirlerdi. (2)»

Sipahi uzaklaşsa da koruma devam etmektedir: «Bir sancak ve eyaletin eşkinci zeamet ve timar sahipleri sefere memur olduklarında hem yurt korunması ve hem de arkadaşlarının dirlik işlerini görmek için onda biri ülkelerinde korucu kalırdı (3).»

---

(1) **Netayicül Vukuat :** Bâb-ı Salis tekmilesi, Tafsilât-ı İdare-i Arazi.

(2) **Koçi Bey Lâyihası :** Mukaddema Erbabı Tımar ve Zeametin vefret ve kesreti.

(3) **Netayicül Vukuat :** Bâb-ı Salis Tekmilesi.

Ekinci ürünün kendine kalan kısmından da emindir. Madem ki üretilene bütünüyle sahip olmak mümkün değil, bu halde her geçen «sergerde» yi beslemektense bir' «sergerde»yi besleyerek geri kalan ürünün güvenli bir sahibi olarak kalmak hayırlıdır. Bu yüzden sipahi köylüyü tuttuğu gibi köylü de sipahiyi tutmaktadır. «Eşkiya ve yabancıların saldırısı söz konusu olduğunda hemen halkın işe yararlarını» başına toplayabilmiştir. Baş eğdirdiği köyün, işini düzenleyip yöneterek köylünün üretim gücünü artırarak sosyal yapısı üzerinde etki yapma gücünden yoksun olan fatihler, hiç olmazsa çiftçinin saldırıdan korunarak üretebildiğinden yararlanmasını sağlamaktadır.

İşte sipahinin bu durumu, köylüye yakınlığı ve köyün yönetimindeki geniş yetkisi, kendisine bir yerel otorite konumu kazandırmakta ve merkez - dışıcılığın bazı niteliklerini taşıyan bir yönetim meydana getirmektedir. Böylelikle en büyük bir ihtiyaç olan, gözetme ihtiyacını gidermekte, hayat ve mülkiyet hakları garanti altına alınmakta, bundan da «istila» dönemimiz, yani en mutlu tarih dönemimiz doğmaktadır.

Sipahiler bu konum ve nüfuzu koruyacak ve görevlerini sürekli bir şekilde yerine getirebilecekler mi? Ülkede ileri bir çalışma yaratamamışlarsa da, hiç olmazsa sağlam ve sürekli bir kamu gücü kurabilmişler mi?

Koçi Bey'in 1041 de yazdığı ünlü lâyihasındaki şu satırlar, soruya açık bir cevap niteliği taşımaktadır: «Yeryüzünde (vechiarzda) yolsuzluk ve kötülüğün (fitre ve fesad ve şer şurun) yayılmasına (şuyu ve intişarına) bir büyük neden (baisi azim) budur ki, tımar ve zeamet sahipleri -ki gerçekte asker onlardı- halâ onların dirlikleri kesilip (kat'olunup) ve kendilerinin adı ve izi kalmayıp yolsuzluk dünyayı tuttu. Ülkede (memaliki mahrusai islamiye) bulunan zeamet ve tımarın ancak öşrü çatışmasız olup gerisi bütünüyle çatışmalıdır. «Veziri azam» kullarına halâ

tımar ve zeamet davasından başka işlerle uğraşmaya zaman kalmaz. Sancak ve eyaletler, adı var kendi yok olup ruhsuz bir kalıba dönmüştür. Her eyaletin ruhu, süsü ve güzelliği tımar ve zeamet sahipleriydi. Hâlâ rastlanan seferlerde Rumeli, Anadolu ve diğer eyaletlerde zeameti tasarruf eden «eğer müteferrika ve eğer çavuş ve küttap ve sair zuama (zeamet sahibi) ve ehli tımar kulları» toplam olarak yedi sekiz bin adam anca olup olancasının da çoğu kiracı ve hizmetkâr olup gerisinden bir iz kalmamıştır.»

Demek ki fatihlerin kurup bıraktıkları o «sahibi arz» ocaklar, köy ve çiftlikleri elinde tutan kılıç sahiplerinden ad ve iz kalmamış, osmanlılık çerçevesi içinde dirlik ve düzenlik bulacak gibi görünen yerlerde yolsuzluk ve kötülük yayılmış, ama bununla da kalmamış eşkiya ve bozgunculer üstün gelmiş ve ün kazanmıştır.

Şu halde sipahiler özel hayatı düzenleyemedikleri gibi sağlam ve sürekli bir kamu erki de meydana getirememişlerdir: Niçin?

Anadolu ve Balkanlar Osmanlı örgütüne girmezden önce de dirlik ve düzenlik içinde değildir. Küçük büyük gruplar sürekli olarak çarpışmaktadır. Bu çekişme üretim gücünün zayıflığından, bir kısım halkın diğerlerini işleterek onların zararına geçinmek istemesinden ileri gelmiştir.

Osmanlı devletinin kuruluşuyla bu çekişmenin son bulması, gittikçe güçlenecek bir dirlik ve düzenliğin sağlaması, ancak Osmanlılığın bu yerlerde sosyal koşulları değiştirip düzeltecek, halkı toprağa sağlam bir şekilde bağlayacak bir iş tipi getirmesiyle mümkün olabilirdi. Oysa «sahibi arz Osmanlı ocaklarının» böyle bir iş tipi getirmediği bilinmektedir: Tarımı çekip çevirme görevini üzerlerine alamadıklarını gördük. Çünkü önceki hayatları, kendilerini böyle bir görev için hazırlamamıştır. Buyruk altına aldıkları halkın özel hayatlarını yönetemedikleri için, bu özel hayattan doğan genel hayat görünüşlerine de

egemen olamadılar. İstila altında kalanların, istilacıların meydana getirdiği politik kuruluşları üzerinden atmaları mümkün olmuştur. Sosyal bakımdan güçlü bir ırkın zayıf ırklar üzerindeki nüfuzu iş hayatının etkisiyle ilerleyen bir temsil şeklinde görünür ve gittikçe artan ve güçlenen bir düzenlik ve dirlik sağlar. Büyük Britanya'da Saksonların Angle'lar ve Normanları, Gol'de, Frankların Keltleri ve bugün Birleşik Devletler'de bireyci Yankee'lerin, kamucu göçmenleri temsil etmesi gibi. Oysa diğerleri üzerinde genel gücü tekele alarak politik ve askeri bir baskı kuran bir ırk gittikçe nüfuz ve etkisini yitirmeye mahkûmdur.

Osmanlıların fethedilen yerlere verdikleri düzenlik, «Ata binip silâh kuşanmayı» kendilerine özgü kılarak sağlanmıştır. Bunuysa, savaş güçleri ve aralarındaki bağıntıyla sağlayabilmişlerdir. Savaş gücü step hayatında ve göç yollarındaki sürekli çekişmeler içinde beslenip artmıştır. Ama çiftçiler üzerinde yerleşmeleri kendilerini savaşçılıktan iratçılığa geçirmiştir. Öte yandan ocaklar konumlarını birbirlerine dayanmakla, yani kişinin kişiye bağlanmasıyla koruyabilmektedirler. Bu bağlantı da şüphesiz sürekli bir temele dayanmamaktadır. Bunu anlamak için sipahinin çobanlıktan egemenliğe ne şekilde geçtiğini araştırmak gerekir.

Biliyoruz ki sipahi, tek, yalnız bir adam değildir. Tarihlerimizin dediği gibi, bir takım atlının öncüsüdür. Bu öncü (sergerde) yü de takımıyla çıkarmış olan çoban aileler de henüz varlığını sürdürmektedir. Atlılar kuruluşu, ailelerin dışında ve geçici olarak kurulmuştur. Toplanmalarına yol açan savaş ve yağma geçince savaşçılar yine kendi ailelerinin egemenlik ve nüfuzu altına girmektedirler. Bu çobanlık hayatından egemenlik hayatına geçmenin ilk dönemidir. Söğüt ve yöresini tutan Kayı Han aşiret boyunun atlıları bu durumdadır.

Ekincileri sürekli olarak koruması altına alabilen ve onlarla beslenen atlılar takımı, çobanlık hayatına ihtiyaç göstermeden bu hayatı sürdüren ailelerden kolaylıkla ayrılabilir. Bu da ikinci dönemdir.

Atlı, «Çoban aile» ye ihtiyaç duymaktan kurtuldukça savaş ve vergiyle yaşar bir sipahi halini almaktadır. Bağlı olduğu babaerkil aileden çıkmakta ya da bu aile bozulmaktadır. Sipahilerimiz o zamana kadar kendilerini çevreleyen babaerkil aileyi kırmaktadırlar. Ama yalnız kılıçlarına dayanan bu insanlar bağımsızlıklarını kazanabiliyor mu?

Kılıca dayanarak çobanlıktan ve aile topluluğundan sıyrılan sipahi yeni hayatının gerektirdiği diğer bir topluluğa düşmeye mahkûmdur. Çiftçiye boyun eğdirmek ve konumunu diğer bir takımın saldırısından korumak için bir kumanda altında, yalnız toplanmak değil, hatta bağlaşmak gereklidir. Ekmeğini kılıcı hakkı olarak yemek zorunda olan bir sipahi için «sipahi takımı»nın dışında hayat yoktur. İşte «klan», aile topluluğundan sıyrılan sipahileri çerçeveleyen yeni topluluk budur.

Arı babaerkil ailelerde egemenliğin yöneldiği mevki bellidir. Bu konuda çatışma olmaz. En yaşlının bütün aile bireyleri üzerindeki saltanatını sağlayarak topluluğun süregelmesini garantileyen temel, ailenin yapageldiği iştir: Çobanlık sanatı. Yaşlının nüfuzu, stepin çalışmaya ve aileye verdiği özel şekilden doğmaktadır. Bu yüzden, step ne kadar değişmezse de, aile bireyleri arasındaki ilişki salt kişisel, ama savaşın yapısı gereği değişkendir. Egemenlik en çekici, kendi kişiliğine en çok adam bağlamayı başarandadır. Bunu başaran sipahi, diğer küçük sipahi takımlarını da çevresine toplayabilmektedir.

Osmanlı askeri istilası bu görünüşü taşımaktadır. Ama bu koşullar altında kurulan bir kuruluşta ne bireylerin konumunda ve ne de egemenlik makamında bir ka-

rarlılık bulunabilir. Ancak yapma ve zorlama yollarla konumunun korunması mümkündür.

Koçi Bey diyor ki; «kısası insanlar zorbalıkla zaptolunur, yumuşaklıkla olmaz. Eski büyük sultanlar «altı bölük halkını» yeniçeri ocağıyla, yeniçerileri altı bölük halkıyla ve bunların her ikisini de zeamet ve tımar sahipleriyle zaptederdi.» (1) Dengeyi gösteren levhayı tamamlamak için «zeamet ve tımar sahiplerini de altı bölük halkı yeniçerilerle zaptederdi» cümlesini eklemek yetişir. Bu zorlama dengenin, bir daha yeniden sağlanması mümkün olmamak üzere merkezkaç bir hareketle ne şekilde kırıldığını, tarihimizin sonraki dönemlerini açıklarken göreceğiz.

Demek ki Osmanlı askeri ocakları arasındaki ilişki sağlam bir temele dayanmamaktadır. Bu yüzden, sipahilerin meydana getirdiği hâkimler şebekesinin sağlayabildiği düzenlik süregelmiştir. İşi düzenleyerek gelişmeye yöneltme gücünde olmayan sipahiler, sağlam ve sürekli bir kamu erki kurma gücünden de yoksundur.

(1) **Koçi Bey Layihası** : Kul taifesine ve bazı memlekete müteallik ahval.

Uluslararası Sosyal Bilim (Science Sociale) Derneğine «Muhtıra»:

BARIŞ SORUNUNDA TÜRKİYE (1)

Sosyal Bilim Derneği'nin bilimsel uğraşılarına Prens Sabahattin'in gösterdiği yakın ilgi bilinmektedir. Türkiye'de yüklendiği güç ve ağır görev de ortadadır. Sabahattin Bey çalışmalarını, Türkiyenin varlık kalımı sorununu ülke bireylerinin sosyal yeteneğini yükselterek çözümleyecek bir sosyal hareket yaratma noktasında yoğunlaştırmış bulunmaktadır ki, bu, aynı zamanda Doğu sorununun gerçek çözüm yolunu da göstermektedir.

Balkan dramına tanık olan diplomatların 1913 de yeni bir çözüm yolu araştırmakla uğraştığı günler, derneğimizin sosyal bilimi genelleştirmeye giriştiği zamana rastlar. Bu kalkışımı yöneten Paul Roux, şüphesiz ne Türkiye ne de Balkanları amaç gütmeksizin bilimin pratik yararını açımlarken şu gerçeği görerek belirtmiştir: «İnsan toplumları bugüne kadar sosyal güçlerin kölesiydi. Bundan böyle eğer isterse bilim yardımıyla bu güçlere egemen olmak sırası gelmiştir. Bu konuda birey daha büyük bir serbestliğe kavuşmuştur, çünkü bir topluluğa oranla daha kolaylıkla özel nedenlere göre çevrenin zorlamalarından

(1) «Beynelmilel İlmî İçtima Cemiyetine Muhtıra : Sulh Meselesinde Türkiye», **Meslekî İçtimaî**, sayı 1.

kurtulup hayatını kendi isteğiyle seçtiği yola çevirebilir. Her ne kadar bilimsel olarak mümkünse de, bir toplumun geleceğine egemen olduğu henüz görülmemiştir. Ama hayat doğrultularını serbestçe belirlemiş birey ve aileler vardır. Türkiye'nin kurtulması için bu imkândan ilk olarak pratik ve büyük bir gerçeğe varma yolunda yürüyen Sabahattin Bey'in, yıllardan beri savunmasını yaptığı sosyal görüşleri, Sosyal Bilime o günlerde, 1913 de dönüşmüştür.

Sosyal Bilim öğrenimi Türkiye yurtseverleri arasında yayılır, seçkin gençler ülkenin tarımca değerlendirilmesi yolunu açmak isteğiyle Anglo-saxson çevresinde bir eylem çağı yaşamak üzere yola çıkarken Sabahattin Bey de Türkiye'yi kurtuluşa götürecek harekete bir temel doğrultu programı meydana getirmek için bazı öğrencileriyle başladığı çalışmaları sonuçlandırmış ve 1911 de İttihat ve Terakki'ye açık mektuplarında gösterdiği yenilik yollarını bilimsel bir açıklıkla belirlemeyi başarmıştır.

Ülkede zorbaların ve serüvencilerin egemen olmasını engellemek üzere olumlu bir direnme yaratacak, aynı zamanda özel ve genel hayatı etkin ve ileri insanlığın gelişmesi doğrultusuna sürükleyecek akım ülkenin bütün vicdanlı çocuklarını kazanacak ve onları başarılı kılacak etmenleri meydana getirmiştir. Ama bu hareket düşüşü durduracak aşamaya henüz gelmemişti. Çözülme, iç ve dış olumsuz etkilerle ilerlemekteydi, ilerledi ve bugünkü durum ortaya çıktı.

*
**

Bu durumun köklerine doğru bakışlarımızı geri çevirelim:

18. yüzyıl diplomatlarının gözünde Avusturya'yla Rusya, Doğu'ya doğru genişleyen bu iki «silâhlı ve egemen» saltanat, zayıflayan Osmanlı saltanatının mirasçılarıydı. Bu yüzden Fransa, Tanzimatın ilânından çok önce

«ıslahat hareketini» canlandırarak Türkiye'nin desteklenmesiyle bu iki saltanatın nüfuzlarının artışına engel olmaya çalışmıştır. İngiltere Hind'e kadar yayılan ticari gelişmesinden sonra «mülki» bütünlük ilkesinin savunucularından biri olmuştur.

Ama tarihin akışı Türkiye'yi çözülmeye sürüklemiş, merkezci saltanatların uğradığı sonuçlara götürmüştür. (Kıta Avrupasında feodalitenin çöküşüyle kurulan aynı tipten saltanatların da sonu aynı olmuş ve olmaktadır): Yakın Doğuya egemen olan Osmanlı Saltanatının uğradığı bu iç krize karşılık, Batı toplumlarının, İngiltere başta olmak üzere iş dünyasında meydana getirdiği değişme — ulaştırma ve ticareti hızlandırıp genişleterek, bireylerin ve sermayenin yayılmasını sağlayarak ulaslararası ilişkilere gittikçe, artan bir etkide bulunmaya başlamıştır.

Rusya'yla Avusturya'nın çekişen politik tutkusu, Osmanlı saltanatının sosyal güçsüzlüğü,

Doğuyla Batı arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi;

İşte 19. yüzyılda Türkiye krizinin şeklini belirleyen iç ve dış etmenler... Bu krizden Osmanlı saltanatının sağlam çıkabilmesi, halkı, iş hayatında çerçevelemiş ve onu yeni ihtiyaçlara uyarak düzenleyebilecek bir yönetici sınıfa dayanmakla mümkündü. Türkiye'yse bu hayatî öğeye sahip değildi. Osmanlı saltanatı, genel hayata baskıda bulunan ve halk sınıfıyla yakın ilişkileri olmayan bir gruba dayanmıştır. Dış etkilerse, politik egemenliği elde tutmaya çalışan grup dışında çalışma yoluyla yükselecek ya da kamu gücünü ele geçirerek mevki tutacak yerel patronlara ve yerel başkanlara elverişlidir.

19. Yüzyılda Türkiye'de meydana gelen ve ancak bir kısmı gözönüne alınarak «ulusçuluğun uyanışı» denilen hareketlerin niteliği budur. Bütün bunlar gerçek bağımsızlığını elde etmek yeteneğini gösteren ulusların ortaya çıkı-

şından çok, Osmanlı saltanatının «sosyal üstünlüğünü sağlamış bir sosyal tipin yarattığı bir politik kuruluş» olmadığını gösteren belirtiler olmuştur.

Avusturya'yla Rusya'nın bölme ve kendi ülkesine katma ilkesini, bu olaylar özerklik ve parçalama politikası şekline sokmuştur. İngiltere'yle Fransa'ysa mülki bütünlük ilkesini, ansızın bir çöküntüye engel olacak bir garanti şeklinde savunmak zorunda kalmışlardır.

Dış ilişkilerini ekonomik çıkarlara göre yürüten, yani ulusal gücünü özellikle iş hayatının eylemlerinden alan uluslarla, gücünü genel hayat erkinden aldığı için dış ilişkilerini yönetimsel ve askerî baskısını arttıracak tertipler şeklinde yürüten saltanatların doğu sorununa aynı yoldan katılmadığı açıktır.

Bu ikinci gruptan devletlerin başında bizim için Rusya ve sonra Avusturya gelir. Bunların amacı, Türkiye'yi askerî ve yönetimsel baskı altına almak, yani kamu güçlerinin genişleme ihtiyacını karşılamak olmuştur. Bu bakımdan Türkiye' de iç savaşı sürdürerek ülkeleri ele geçirmeye çalışmak, politikalarının temelini meydana getirmiştir. Oysa birinci gruptan olan toplumlar, iç gelişmeleri için barışa ihtiyaç duymakta, politik ve askeri güçlerini varlıklarını korumaya ve sınırları dışına taşıp yayılmakta olan ekonomik eylemlerinin serbest akışını savunmaya harcamaktadır. Onlar için genel barış yanında Türkiyenin iç barışı da gereklidir .Şurası sevindiricidir ki, Fransız politikasının Yakın Doğu'daki görünüşü, özellikle bu ikinci şekildedir. Bundan dolayı Fransa ve İngiltere, kalımını her zaman gerekli saydıkları Türkiye'nin yönetici tabakasından umutlu olmuşlardır. Ancak kendisine düşen görevi yerine getirmede yetersizliği ortaya çıktığı ölçüde Türkiye'nin küçülmesine yatkın görünmüşlerdir. Şu kadar var ki Yakın Doğu yalnız bir ekonomik eylem çevresi olmakla kalmamış, Hint ve Uzak Doğu yollarının geçiti

olması, konumunun önemini ulaştırmanın genişlemesiyle genel çekişmenin keskinleşmesi oranında arttırmıştır.

Bu karmaşık durum, Türkiye yöneticilerine —iç ve dış eylemlerde temel olması gereken— iki sorumluluk yüklemiştir. Biri, genel çekişme sahnesinde başarıyla yaşayabilir etkin bir öğe durumuna gelmek için ülkenin sosyal düzeyini yükseltmek, diğeri, uluslararası ilişkiler üzerine etkide bulunan konumunu, iyi kullanılabilecek yetki ve yetenekle donatmak...

Genel çekişme sahnesine askerler tarafından yönetilen bir ekonomik Almanya'nın çıkması, büyük doğu yolu-na yönelen militarizmle yüklü hareketlere Avusturyanın Balkanlarda öncü haline gelmesi üzerine Türkiye yöneticilerinin genel dengede paylarına düşen sorumluluk en ağır şeklini almıştır.

Meşrutiyet ilânının içte ve bütün Batıda uyandırdığı beğeni ve umutlar hatırlardadır. (1) Bu beğeni ve umutla-

---

(1) Doğu sorununu, köklerinden başlayarak ele alan, Fransa Enstitüsü tarafından armağanlandırılmış bir yapıtın sonucundan aktardığımız şu satırlar, dışardaki klasik anlayış biçimini yansıtır: «Yeni Türk devrimi, genç Hristiyan devletlerinin büyümesini ve büyük devletlerin tutkularını durdurma yeteneğini gösterebilecek, Doğu sorununun yüzyıllardan beri beliren niteliklerini değiştirebilecek mi?

Şimdiden bu konuda hüküm vermek güçtür.

Şu kadar var ki, şu son üç yıl içinde Jön Türk partisi, Osmanlı Saltanatını akıllıca ve ustalıkla yönetmiştir. Bir zamanlar Japon Hükümetinin yaptığı gibi gençliğin seçkinlerini Batı okullarına göndermiştir ki, geçmişin bağnazlığıyla ilgiyi kesmek için en iyi çözüm yolu şüphesiz, budur. Başlangıçta yenilmiş partilerin gericiliğinden korkulmuştur. Ama II. Abdülhamid'in düşmesi onları sonunda çaresiz bir duruma getirmiş görünür. Onun için devrimin başarısını ilân etmek ve Türkiye tarihinde yeni bir dönem açtığını kabul etmek mümkündür. (Éduard Déroulède : Doğu Sorunu).

rın henüz gücünü yitirmediği bir zamanda Prens Sabahattin'in bir Sosyal Bilim uygulayıcısı yetkisiyle yükselen sesi; «Eylem cephemizin sosyal doğrultusunu değiştirmezsek, kuru bir meşrutiyet, bizi ekonomik bakımdan olduğu gibi fikir ve ahlâk yönünden de son bir çöküşün uçurumlarında kül kömür olmaktan kurtaramayacak» demiştir (1).

Gerçekten de öyle olmuştur. Çöküşe giden bir ulusu kurtarıp yaşatabilmek için sade bir amaçla hükümet gücünü ele geçirmeyi ve bunu ne olursa olsun korumayı yeterli sayan anlayış her yerde olduğu gibi Türkiye'de de yürütüm adına kamu gücünün baskısını kör ve bilinçsiz bir merkezcilikle arttırmaktan başka bir şey yapmayarak özel hayatta kokuşmuş bir çözülmeye, genel hayatta kanlı bir baskıya dayanmıştır. Uluslararası çekişmelerde egemenlik çılgınlığına düşmüştür. Alman militarizminin oyuncağı olan zorbalar, panislamizm, pantürkizm bayrağını açarak Türkiye'yi genel çatışmanın sarsıntılarını genişletecek bir araç olarak kullanmak istemiş ve belki de bu yolla askerî egemenlik yüzyıllarının büyüklüğünü sağlama düşüne kapılmışlardır. Bu, bütünüyle ülke halkının isteği ve çıkarı dışında ilân edilmiş bir saltanat savaşı, Tanzimat merkezciliğinin vardığı son bozgun olmuştur. Gerçek adına kabul etmek gerekir ki «ıslahat» diyerek dıştan da kışkırtılan ve desteklenen bir yüzyıllık çalışmayla kamu erkinin baskısının pekiştirildiği bir ülkede, aynı tipten diğer ülkelerde olduğu gibi halkın duyguları kendini çok güç gösterebilmiştir. Edmond Demolins hayatta olup ta «Hükümet İktidarını Ele Geçirmekte Yarar var mı?» adlı yapıtının «kamu erkinin genişletilmesi savaş, kişisel girişkenliğin gelişmesi barıştır» bölümünü yeniden yaza-

(1) **İttihat ve Terakkiye Açık Mektuplar.** 5. mektup. Paris 1910.

cak olsaydı, sonraki olayların verdiği örnekler arasında Türkiye'nin Dünya Savaşına katılmasını da, kamu erkinin baskılı olduğu ülkelerde halkın duygularının savaşı durduramadığına belirgin bir örnek olarak sayabilirdi.

Son sahnede barış yüceliğiyle görünmüş, Türkiye, aleyhlerine bir dünyanın ayaklandırılabileceği sanılan, eski dostlarının eline düşmüştür.

*
**

Şimdi büyük bir Türkiye'nin Doğuda denge öğesi olarak korunma ve düzenlenmesi fikri, «mülki» bütünlük ilkesi bırakılmış görünmektedir. Bu ilkenin yerine konulan; ulusların özerkliği, ulusların gelişme serbestliği ilkesi Doğu'da barış ve huzuru sağlayabilir mi? Politik bağımsızlığın tanınması, ulusal kalımı sağlayacak bir temel yeterli midir? İşte çözelemeyen Doğu sorununu yeni bilinmeyenleri. Bu sorulara olayların vereceği cevapları beklemeden bilimin cevabını almak mümkündür. Sosyal Bilim göstermektedir ki, bir ulusun gerçek bağımsızlığı politik tertiplerle sağlanamamaktadır. —Her sosyal tipin gelişme serbestliği dünya için bir durulma öğesi niteliğinde sonuçlar vermez— genel çekişme alanında yenilgiye mahkûm sosyal tipler vardır.

Gerçekten «İtilâf ricali»nin, ulusların kendi geleceğine sahip olması hakkına kuramsal bir yönden bakmadıkları açıktır. Bunun mutlak anlamda kabul edilmediğini, belli sonuçlar gözetilerek savunulması da göstermektedir. Gerçekte Yakın Doğu'ya uygulanan ilke, «ülkeleri askeri ve yönetimsel yollarla egemenlik altına almamak ve alınmasına engel olmak» tır ki Amerika ve İngilizlerin dış ilişkilerinde ve yayılmalarında uzun süredir savunup izledikleri, uluslararası ilişkilere gittikçe egemen olan davranış yolu da budur.

Yanlışlık, bu akımın politik egemenliği bir üstünlük belirtisi sayan anlayışı doğrulayan bir kanıt sayılmasında ve politik bağımsızlığı elde etmeye çalışmanın ulusal kalımı sağlayacak bir yeterli temel sanılmasındadır. Oysa bir ülke halkının iş hayatını kendisinin düzenleme gücünde olması ve ülkenin genel çıkarlarını kendisinin yönetebilmesi demek olan ekonomik ve politik bağımsızlığa yaraşır olma yeteneğiyle politik ve yönetimsel egemenlik ilkesini tanımayan bir dış ilişki ve yayılma yolu birbirinden büsbütün ayrı şeylerdir.

Uluslar arasındaki ilişkilerin bu yolda düzenlenmesinden doğacak sonuçları anlamak için dünyada, bu tür bir davranışı yürüten ulusların doğrudan doğruya etkileri altına düşen yerlerdeki değişmeyi görebilmek yeter: Ülkenin örgütü, yerel rengi ve yerel öğeleriyle sürdürülmekte ve yönetebilmektedir. Orası ancak eyleme açılmıştır: Endüstriyi ya da ulaşım araçlarını düzenleyecek sermaye sahibi girişkenler, daha önemlisi tarımcı bayındırcılar gelmektedir. Böyle düzeltici nitelikte bir etki, askeri ve yönetimsel egemenlik gibi kırıp ezmemekte, tersine dirliği ve refahı arttırmaktadır. Ama gerçekte ne olmakta? Ulusların kalım ve güvenli bir gelişme serbestliği karşısında sosyal üstünlüğün ve sosyal ayıklama kanunu'nun bütün sonuçlarıyla kendini göstereceği bir ortam hazırlanmış olmaktadır. Ülkeye giren üstün öğe, halkı iş hayatında çerçeveledikçe genel ve politik çıkarların yönetimi de ister istemez onun eline geçmektedir. İlişki halinde bulunan değişik düzeyde iki sosyal tipin dokunulmazlık ve kalımı kanunu yoktur. Üstün sosyal tipin diğeri üzerine etkide bulunması, onu yönetip temsil etmesi, kısası en yetenekli ulusların kalımı ve yeteneksizlerin değişimi ya da süpürülmesi, yani sosyal ayıklama kanunu vardır. Bu kanunun akışına karşı çıkarılan ateş ve çelikten setler bile yıkılıp

sönmeye mahkûmdur. Uluslar için ölüm kalım sorunu, işte bu yetenek ve gücü edinebilmektedir.

Anglo-saxsonların yerli Amerika halkının varlığına karşı gösterdiği saygıya rağmen, etkin bir işe katılmayan bu ilkel topluluklar yeryüzünden silinmektedir. —Kamucu ulusların nüfuz alanı daralmakta, gittikçe bireyciler tarafından düzenlenip temsil edilmeleri hareketi ilerlemektedir.— Egemenlik ilkesine dayanan İspanya ve Portekiz sömürge saltanatının çözülmesine karşılık, bireylerin eylemine ve bu bakımdan yerel özerkliğe dayanan sömürgeler dünyası gelişmektedir. Yankee'ler Birleşik Devletlere gelip yerleşen her cins ve her mezhepten öğeleri kendi sosyal tiplerine çekip temsil ederek ulusal birliği kurup korumaya devam ederken, Güney Amerika'nın İspanyol ve Portekiz «istimlâk»i zamanından başlayarak birbirine yabancı halk tabakalarıyla dolu bir duruma giren ülkelerini de iş hayatı yoluyla düzenleyip yönetmeye doğru yürümektedirler.

Olayların bu büyük akışı karşısında bir ulusun varlığını korumak için politik egemenliğin yeterliliğiyle yetinerek bütün güçlerini yalnız onu elde etmek ve korumak uğrunda harcayıp yoketmesinin ne kadar bir pratik değeri kalmaktadır?

İşte bunun en belirgin birer deneme alanı olan Balkanlar ve Avusturya! Kuzey Amerika'da gittikçe artan bir huzur ve refah dünyasında özel hayat gücüyle yaratılan bir sosyal süreci yüzyıllardan beri en boğucu ve en ezici yönetim önlemleri ve politik yollarla meydana getirme gücünden yoksun kalmış uluslar mozayikiyle kaplı bölgeler?. O uluslar ki, varlığını sınırlandırarak güven altına alamamış, sürekli bir egemenlik altına alma veya alınma kuşkusunun kölesi olmuştur. Kısası politik egemenlik bir kurtarıcı ilke olamadığı gibi, gelişme serbestliği de kalımı sağlayacak bir temel değildir. Tarih bize göstermek-

tedir ki çöken uluslar geleceklerine en çok egemen oldukları sanılan —gelişme serbestliğinden bütünüyle yararlandıkları— dönemde yok olmaya yönelmişlerdir.

Bu temellerin dünyada dirlik düzenliği sağlama konusundaki yetersizliğini görmek için de uzağa gitmek gerekmez. Balkan hükûmetlerinin tarihini, birbirleriyle olan ilişkilerini incelemek yeter. Bu ülkelerin değişmez kamu erki meydana getirmekteki güçsüzlükleri, gerek sınırları içinde, gerekse dışında kullandıkları egemenlik politikası, bunun sonucu olan Makedonya'daki kanlı çarpışma... «Etat tampon» denilen bu politik kuruluşların dış etki ve tutkuların Balkanlarda serbestçe yol almasına engel olamaması. Bütün bunlar, Avrupa'nın huzurunu ve dünyanın esenliğini tehdit eden Balkan sorununun, Türkiye'yi Avrupa'dan çıkarmak ve ulusların politik bağımsızlığını tanımakla da çözülememiş olduğunu göstermiştir. Bunun gibi Türkiye'nin Asya'daki sınırını daraltmak da Yakın Doğu sorununu çözemeyecektir. Barış ve huzuru sağlama gücünde olan bir değişmez kamu erki meydana getirmekten ve genel çekişme alanında etkin bir yer tutmaktan yoksun kaldıkça, salt iç politik tertipler, bu yerleri, dış amaçlar ve politik tutkuların bir çarpışma alanı olmaktan kurtaramaz.

*
**

Doğu sorununu dışta olumlu veya olumsuz şekillerde çözümlemeye uğraşan diplomatlarca olduğu kadar, Türkiye'nin varlığı sorununu içte yine olumlu veya olumsuz bir şekilde çözümlemeye çalışan «ıslâhatçı»lar ve devrimcilerce de bilinmeyen bir gerçek vardır:

Prens Sabahattin'in gösterdiği gibi «Tanzimat döneminden beri çoğalan «ıslâhatçı» larımız içten bir yenilik isteği beslemiş, ama bu yeniliğin ne şekilde meydana gele-

ceğini bir türlü bulamamışlardır. Yalnız ilerleme koşulu olarak özgürlük, meşrutiyet, eğitim ve öğretim, ahlâk ve batılılışmak gereği ileri sürülmüştür, ve hâlâ sürülmektedir.» Ama bütün bu savları, ne toplumu ne de onu «ıslâha» çalışan anlayışı bir karış ileri götürebilmiştir.» (1)

Oysa Türkiye için hayati sorun şuydu:

Ülke bireylerinin kişisel girişkenlikleriyle üretim eylemi ortamında yükselerek özel hayatın dayanıklılık ve bağımsızlığını sağlamaları, böylelikle yerel hayatı düzenleyecek olan yerel güçleri yaratmaları ve yerel güçlere dayanarak, genel çıkarları ve ona göre dış ilişkileri yönetecek değişmez ve öngörülü bir merkezi gücün meydana getirilmesi. Ancak sosyal yapı üzerine etkide bulunacak böyle bir ıslâhat hareketi Doğu'da bireyin konumunu yükselterek kişisel dokunulmazlığı, vicdan özgürlüğünü sağlayacak; bireyin politik özgürlüğüne etkin bir eylem alanı açacak; hükümetin, dinin, dilin bir baskı aracı olarak kullanılmasına engel olarak Kıt'a Avrupasında şimdiki halk sınıfı çekişmesine karşılık olan Doğunun mezhep ve topluluk savaşına da son verecekti.

Bu gerçeğin bilinmemesi, Türkiye «ıslâhatı» na dıştan da salt politik ve öğesel bir görüş açısından bakılmasına yolaçmıştır. Bu görüş açısına göre Türkiye'nin varlığı —politik egemenliğin sadece müslümanlar ve Türkler, yani şu din veya öğeden olan kimseler elinde bulunmasından dolayı— tehlikeye düşmüştür. Böyle olunca da ıslâhatın temeli, çeşitli din ve ulustan öğeler arasında politik egemenlikte bir denge meydana getirilmesi olmuştur. Ama, özel hayatta beliren çekişmeler sosyal yükselişi, genel hayat alanındaki çekişmelerse sosyal çöküşü hazırlar. Bunun içindir ki, «ıslâhat» konusunda dıştan esinlenen önlemler

(1) Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?
Meslekî İçtimaî ve Programı.

de Türkiye'yi bir esenlik ortamı haline getirmek yolunda bir adım ilerletememiştir.

«İnsanın, doğal güçleri; yani ısı ve elektriği kendi yararına kullanması gibi sosyal güçlerin işleyiş şeklini öğrenerek onlardan da yararlanması halinde, ne kadar güç tasarruf edilmiş olur. İşte o gün, sosyal sorun, çözüme yaklaşmak için şimdiye kadar yoksun olduğu öğelere kavuşacaktır.» (1) Türkiye'nin «ıslahat» sorununa ve böylelikle Doğu sorununa bu çözüm etmenlerini sokmak başarısını Sabahattin Bey elde etmiştir. Bastırılan «Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Mesleki içtimaî ve Programı», bu, bilimsel olduğu kadar pratik olan çözüm yolunu herkesin gözüönüne koymaktadır.

Sabahattin Bey, insanlığın gelişme doğrultusunu ve sosyal üstünlüğün nereden geldiği ve ne gibi ana nedenler sonucu olduğu konusunda Sosyal Bilimin bulduğu gerçekleri gösterdikten ve «bu bilgiyle bu ana kadar insan istemi dışında meydana gelen bir sosyal değişmeyi bundan böyle insan istemiyle yaratmak imkânını anlamış olduğumuzu» belirttikten sonra ekliyor: «İşte» diyor, «bu imkândan ilk olarak pratik ve yüce bir gerçek çıkarmaya yürüyen Mesleki İçtimai (Sosyal Öğreti) Türkiye'nin nasıl kurtulabileceğini, kurtulması için izlemek zorunda olduğu en sağlam ve verimli doğrultuları belirlemektedir. Böylelikle Sosyal Bilim, Sosyal Öğretinin varlık temeli olduğu gibi, öğreti de Türkiye'nin en vicdanlı çocuklarına dayanak noktasıdır.» (2) Dünyanın geleceğinin konuşulduğu sırada Türkiye'nin ifade ettiği en yüksek anlam budur. Ülkenin uğradığı bütün felâketlere, düşkünlüklere rağmen var olan vicdanlı çocukları böyle bilimsel bir dayanağa sahip oldu-

(1) **Rèpertoire des répercussions sociales,** prèface de M. Paul Descamps.

(2) **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?** Mesleki İçtimaî ve Programı: Dayanak Noktası, s. 47.

ğu içindir ki, Türkiye tarihinin tarihinin herhangi bir döneminde olduğundan daha çok yaşamaya hak kazanmış durumdadır.

Sosyal kanunlar konusundaki bilgimizi Fransız dehasına borçluyuz. Türkiye eylemcilerinin kazanmış oldukları bilgileri bu «dayanak noktası» çevresinde toplayabilmesi, Fransız bilimine borcumuzu en içten ve etkin bir şekilde ödemek olacaktır. Bu kanıyla davranan bizler, Türkiye'de doğan ve 20. yüzyıldaki bilimin sosyal alanda yeni ve mutlu bir uygulanımını amaç güden bu harekete düşünen insanlığın dikkatini çekerek yardımını sağlama zorunluluğunu duymakta Uluslararası Sosyal Bilim Derneği üyelerinin vicdanının bizimle birlikte olacağı inancındayız.

KRİZ DÖNEMİ NASIL KAPANABİLİR? (1)

Krizden krize düşmekteyiz. Politik varlığımız kriz halindedir. Ne fetihler döneminin büyük çapta denediği askeri güç ve ne de Tanzimat döneminin devletlerarası çekişmeden yararlanmak için kullandığı politik tertipler, bu varlığı güven altına alabilmiştir. Dış güvenliğin kesin bir tehlikeye uğramış olmasını, askerî yenilgiler ve politik yanlışlar açıklamaya yeterli değildir. Ulusal varlığımızı, tarihin hiçbir döneminde sağlam bir yapıt meydana getirdiği görülmemiş olan askeri güce ve diplomasi tertiplerine bağlamış olmamızın nedenleri nelerdir?

Yüzyıllardan beri süregelen bir iç güvenlik ve yönetim krizi vardır. Hükümet gücünün anarşiyle zorbalık arasında dönüp dolaşması, yönetilenlerin ihtiyacıyla yönetenlerin çıkarlarının birbirinden ayrılması, toplumun ezenlerle ezilenlerden kurulu iki kısım meydana getirmesiyle kendini göstermektedir. Bu durum, öğesel bir politik çekişme akımını harekete geçirerek son noktasına vardırmıştır. İç güvenliğin bu korkunç durumunu, ne II. Abdülhamit «mutlakiyet» inin «istibdat»ı ve ne de ulusal sorunlara bir toptan çözüm yolu sayılmış olan meşrutiyet ve parlâmentarizm yoluyla bir baskı kliğinin vardığı «istibdat» açıklayabilir. Hangi şekilde olursa olsun hükûmet gücü neden «is-

(1) **«Devri Buhran Nasıl Kapanabilir?» Meslekî İçtimaî** sayı: 2

tibdat»a varmaktadır. Kamu çıkarlarının yönetimini üzerlerine alanlar niçin kamu tarafından etkin olarak denetlenememektedir?

Ekonomik bir kriz yaygınlaşmaktadır. Üretimi düzenleyip geliştirerek ülkenin servet kaynaklarına etkin olarak sahip çıkamamış, yabancı girişkenlik ve sermayesine eylem alanını boş bırakmışız. Büyük girişkenlikleri ele almakta ve hızlı ulaşım araçlarını sağlayarak ülkeyi genel çekişme alanına çekip götürmekte olan bu eylem, iratçı sermaye sahiplerimizle küçük toprak sahibi çiftçilerin ve sanatkârlarımızın çekişmeden uzak kalmaya borçlu oldukları konumlarını tehdit etmektedir.

Bütün varlığımızı borçlu olduğumuz askerlik ve hükûmetçilikse, temelini yitirmiştir. Köylünün bilgisizliği, tarımın ilkelliğini ve kapitülasyonların varlığı, endüstrinin basitliğini açıklayamaz. Üretici halk neden yükselemiyor ve neden çalışma yöntemini düzeltemiyor? Bunların nedenlerini bulmak gerekir.

Bir fikir ve ahlâk krizi vardır. Gittikçe artan bir şüphe ve kötümserlik, fikirlerin ayrılması, ahlâki gelenek ve dinsel kanıların gücünü yitirmesi şeklinde belirmektedir. Ahlâk bozukluğundan söz açmak ve dinsel duyguların zayıfladığını görmek bir fikir ve ahlâk çöküşünü açıklayamamaktadır. Ahlâk bozukluğunu doğuran ve inançların sarsılmasına yol açan nedeni bulmak gerekir.

Bir eğitim krizi vardır. Ülkeyi Batı düzeyine ulaştıracak seçkin gençler yetiştirmek yolunda olduğu sanılan resmî eğitim, bir yandan iş hayatını en değerli öğelerinden yoksun bırakarak özel hayattaki durukluğu arttırmakta, öte yandan geçimini bütçeye bağlayanların sayısını çoğaltarak genel hayattaki baskı çekişmelerine güç kazandırmaktadır. Memurluk alanının gittikçe daralması bu

krizi en tehlikeli şekle sokmaktadır.

Her toplum krizlere uğrar. Tehlike krizin şiddetinden çok, sosyal çevrenin gösterebileceği direncin derecesiyle belirlenir. Acaba bu direnci sağlamaya çalışıyor muyuz?

Bu görevi yerine getirecek grubun yüzyıllardan beri gösterdiği en yüksek eylem hükümetçilik alanını aşamamaktadır. Bugün de hükümet gücünü elde etmek ve kaçırmamak için çekişmekten başka bir şey yapmıyoruz.

Şüphesiz bugün yönetici sınıf konumunda olan tabaka, geçmişte ülkeye egemen olanların geçim ve durumlarının etkisi altında meydana gelmiş bir konuma sahiptir. Bu konumsa, ulusal durumun güçlük ve ihtiyaçlarını kavrayacak ve o ihtiyaca cevap verecek bir anlayış kazandırmamaktadır. Osmanlı fatihleri geniş bir saltanat kurmuş ama sosyal birliği iş hayatının etkisiyle sağlayacak ve politik birliği yerel çıkarların gelişmesi üzerine kuracak yeni bir toplumun temelini koymamışlardır. Sonunda çözülme durumuna giren saltanat, Avrupa dengesinin gerekimleriyle dıştan yardım görerek Tanzimat dönemini açabilmiş ve kurmaya başladığı kozmopolit bir «memurlar kurulu» na dayanarak çöküşünü durdurma yolunu aramıştır.

Fetihler döneminin dayandığı askeri örgütün temeli olan «savaşçılar (muharipzadegân) topluluğu» nasıl çözülmüş ve Osmanlı saltanatının birliğini koruma gücünden yoksun kalmışsa mülkî örgütle ülkeleri çerçeveliyerek çekip çevirmek istiyen «memur topluluğu» da aynı güçsüzlük ve çözülmeye mahkûm olmuştur. Tarihsel gelenekleri, dili ve kendine eleman vermesi dolayısile Anadolu şehirli ve köylü kütlesiyle ilişkili olan bu «bürokrasi», nüfuz alanı daraldıkça gerileyerek Anadolu'nun hükümeti ve bütçesi üzerine toplanmış bulunmaktadır. Son zamanların ulusse-

verlik eğilimi ve halka doğru inmek tasarısı, memur topluluğunun bir grubu olan aydınlar kliğinin, güçsüzlük ve çözülme içinde kendine bir dayanak aramak ihtiyacını duymasından başka bir anlam taşımaz.

Altı yüzyıllık acı bir deneme göstermektedir ki, savaşçı ve hükümetçi bir kuruluş yalnız başına ne sürekli bir politik varlık kurabilmekte ve ne de egemenlik durumunu koruyabilmektedir. Hatta böyle bir kuruluş ancak üretici bir halka dayanmak ve ona benzemekle kendini yok olmaktan kurtaracaktır.

Türklüğün ve birlikte taşıdığı islâm uygarlığının Anadoludan Macaristana kadar yayıldığı kesimde sona erme şekli bunu açıkça göstermektedir. Yalnız. askeri istilâ şeklinde yürütüldüğü ülkelerde bu nüfuz bugün hiçtir. Askerî istilânın üretimle ilgili bir istilâyla bir arada olduğu yerlerde nüfuz daha süreklidir. Hükümete dayanan bir patron sınıfı (çiftlik sahipleri) ile sanat ve ticaretle uğraşanlar daha çabuk yerlerini bırakmaktadırlar. Doğrudan doğruya emeğiyle toprağa yerleşen çiftçi bu nüfuzun son temsilcisi olarak kalmaktadır. Bunlar da kendini, hükümet aracılığıyla sözünü geçiren bozulmuş bir egemen ulusun son kafilesi şeklinde gördüğü için özel hayat gücüyle durumlarını sağlamlaştırma yoluna gidememekte, hükümeti eline alanlar karşısında güçsüz bir durumda kalarak geri çekilmeye hazır bulunmaktadır.

Bundan dolayı, Anadolu'da çobanlık hayatını sürdürenlerin doğurup yürüttüğü bir hükümetçilik hareketi altı yüzyıllık bir başarı ve bozgunluk döneminden sonra beşiğine çekilerek hayatını değişmez bir öğeyle, çiftçi halkla birleştirmek zorundadır.

Bu bakımdan, olayların akışı, ülkenin yönetimini altta tutmak isteyen tabakanın anlayışında köklü bir değişikliğe yol açacak niteliktedir. Yani hükümet kavramının

ötesinde bir toplumun varlığını sezmek ve toplumun hayatında özel hayatın genel hayattan daha önemli bir yeri olduğunu anlamak, genel hayatın genişletilmesi yerine özel hayatın gelişimine doğru bir akım doğurmak zorunluluğunu duymak gerekir. Bu zorunluluğu kavramamak ve onun gereğince eylemi değiştirmemek ilk olarak kendi hayatının sona ermesine yol açacaktır.

Bu gerçeği kabul ettikten sonra krizlerin gösterdiği belirtileri sınıflandırarak anlamını araştıralım:

İş örgütünün, gelişmeye ve bireylerin üretim güçlerine dayanarak yükselmesine elverişli olmaması;

Yerel hayat gücüyle dağıtılmayan yönetimin toptan merkezi hükümet eline düşmesi;

Eğitimin, çağın yeni ihtiyaçlarına uyarak gelişememesi;

Hayatta güçlüklerin artması oranında düşünsel kanıların ve ahlâk ve din sağlamlığının sarsılması;

Ulusal nüfuz ve bağımsızlığın özel hayatta beliren güç ve gelişmeye değil, genel hayat araçlarına ve kamu erkinin genişlemesine bağlanmış olması...

Şu belirtiler bir sosyal durumu, sosyal yapımızı ana çizgileriyle göstermekte ve bir varlık krizini dile getirmektedir.

Bunlar ayrı ayrı basit ve rastlantısal olaylar değil, çözümlenebilir, belirli bağlarla bağlı, değişimi sosyal kanunlara uyan bir olaylar sistemidir. Bu olayların açıklanması, onların ne gibi nedenlerin sonuçları olduğunu görmekle; belirmelerini engellemekse ancak bağlı oldukları kanunları bilmekle mümkündür.

Bu yüzdendir ki, «ıslâhat» kaygısından bir an kurtulamayan fikir çevremizin «Sosyal Bilim»le ilgilenmesi büyük bir değer ve önem taşır.

Durumun gerçek ihtiyacına cevap verecek bu bilimsel anlayışla donaltılarak tehlikeye karşı;

Yalnız toplanıp birleşmeye uğraşmakla kalmayacağız. Belki,

İyi niyetle hükümeti çevirme ilkesi ve hükümet gücünü ele geçirme ekseni çevresinde meydana getirilecek birleşmelerle bugünün ve geleceğin güçlüklerinin kesinlikle yenilemeyeceğini anlayacak;

Türkiye'ye hayat hakkı verecek hareketin ancak -onu insanlığın gelişme doğrultusunda yürütecek- bir sosyal akım doğurmak olduğunu kabul edecek;

İç huzurun kurulması, dış ülkelerin varlığımıza saygılı olmasının böyle bir akımı başlatacak yürütme programına dayanarak sağlanabileceğini anlayacağız.

Bunu öğrenmekle, sosyal çevremizin hareketsiz güçlerini bugünün ve geleceğin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde değiştirerek geliştirmemiz imkânı elde edilecektir. Gerçek şudur ki, sosyal çevremizde bu değişme yeteneğini doğuracak etmenleri ya biz yaratacağız, ya da dış güçler bu eksikliği zararımıza tamamlayacaktır. Ölüm kalımımız bu sorun çevresinde çözümlenecektir.

Sosyal ayıklama ve daha uygun olanın kalımı kanunu tarihin bu döneminde her zamankinden daha çok insanlığın hayatına egemendir.

Ayıklama hangi toplumlardan yana ve hangi sosyal yapı doğrultusunda olmaktadır? **Sosyal Bilim Okulu**'nun yetiştirdiği bilginlerden Paul de Rousier, Birleşik Devletlerde yaptığı incelemeleri içine alan yapıtının sonunda vardığı sonuçları şöyle toplamaktadır. (1)

«Gözlemimizin ulaştığı her yerde, çiftlikler üzerinde, madenlerde, endüstride, ticarette, aile veya genel hayat örgütünde Amerika'yı başarıya ulaştıran, sosyal niteliğini meydana getiren, yararın toplamını zararın toplamına üs-

(1) **Amerika Hayatı, cilt II.** Paul de Rousiers, incelemelerini 1890 yılında yapmıştır.

tün kılışı ahlâki değer, kişisel güç, etkin güç, var olan güçtür.

«Bu yaratıcı güç o kadar verimlidir ki yüz yıl önce bomboş olan, ancak Bizeviler ve Hinduların yaşadığı bu büyük bölgeye bakılınca demiryollarıyla, bayındır şehirlerle, verimli ürünlerle kaplı olduğu görülür. Tarımı, sanatı, ticareti Avrupayı korkutmaktadır. Tepeden tırnağa kadar silâhlı olan Eski Dünya, askeri yükümlülüğün bilinmediği bu ülkeye saygı ve kuşkuyla bakmaktadır.

«Bu değişmeyi meydana getiren kimdir?

«Güçlü bir merkezi hükümet, dâhi bir başkan mı?

«Hayır, sadece bireyler, bir avuç çiftçi... ve tacir!

«Yaptıkları bununla kalmamış, ülkeyi kurduktan sonra onu düzenlemişler; kendilerine hizmet eden, aşırı hareketlerine yıkıcı bir devrime baş vurmaksızın engel olabilecekleri hükümeti kurmuşlar, kısası herşeyi yeniden yapmışlardır ve belirttiğimiz düzensizliğe rağmen yapıtları günden güne gelişmektedir...» Gerçekten gelişiyor.

Bugün en dikkatsizler bile fark eder ki Amerika yalnız tarımı, ekonomik eylemiyle Avrupa'nın korku kaynağı olmakla kalmamış, insanlığın şimdiye kadar geçirdiği en büyük silâh ve askerlik olayı olan Dünya Savaşını sonuçlandıracak, bütün saldırganlığıyla çarpışan ulusal ve politik isteklerin hakemliğini yapacak bir güç kazanmıştır. Savaşın yükü altında ezilen insanlığın geçimini barış öncesinden üzerine alan yine o olmuştur.

Bu, maddî görünüşündeki yücelik kadar manevî sonuçları büyük olan bir gelişmedir.

Buna karşılık... üç yüz yıl önce yakın Doğu'da hüküm süren paşalar yanında Osmanlı sultanlığını boydan boya Bağdattan Macaristan içerilerine kadar dolaşmış ve gözlemlerini dürüstlük ve açıklıkla aktarmış olan Evliya Çelebi'yi okuyunuz. Anlatılan gösteriş ve parlaklığı, bugünkü sönüklükle karşılaştırınız. Anadoludaki köylerin ve şehir-

lerin durumunu, yaylak ve kışlakları tutan aşiretlerini; bugün yine aynı yerlerin durumuyla ve aynı çiftçi ve göçebelerin geçimine uygulayınız; halkı korkutan haydutluğu, âfetleri, belâları bugünküyle karşılaştırınız.

Aynı şekilde çalışıldığını ve aynı hayatın yaşandığını, kılığın değişmesine rağmen aynı hükümet şeklinin süregeldiğini... kısası hiçbir şeyin değişmediğini görecek ama kervansarayların, imaret (genel aşevleri) lerin, tekke ve medreselerin, bütün ulusal uygarlık kuruluşlarının yıkıntısına tanık olacak, buna karşılık bulabileceğiniz yenilik ve değişikliğin hep dış girişkenlik, sermaye ve baskısının sonucu olduğunu sezmekte güçlük çekmeyeceksiniz. Bundan sonra haritaya gözlerinizi çevirirseniz ulusal varlık sorununu, korkunç bir soru işareti şeklinde çizilmiş bulursunuz.

İki dünyanın şu karşıtlığı karşısında akıl yürütme gücünü yitirmemek için Sosyal Bilimin yol göstericiliğine ne kadar ihtiyaç vardır:

Bireyleri iş başında, aile hayatında çerçeveleyen «topluluk», tarımı, endüstriyi gelişmeden yoksun ve ilkel bir durumda bırakmış, bireyin üretim gücüne dayanarak girişkenliğiyle yükselmesine engel olmuş, özel hayat alanında yerel hayatı kuracak seçkin üreticiler ortaya çıkamamıştır.

Ticaretle kazanılan servetse toprağı ancak bir irat şeklinde tekele alan ve bu yüzden zorbalığa dönüşecek bir nüfuz sahibi «sermayedar»lar meydana getirmektedir.

Üretici halk; aile, köy toplulukları ve klân hayatı içinde kapalıdır. Genel işlerin yönetimini derece derece ele alacak sosyal mertebeler meydana gelmiş değildir. Bundan dolayı genel çıkarların yönetimi bir genel hayat topluluğünün eline düşmektedir. Hükümeti tekeline alarak bütçeyi gelir kaynağı saydığı için çıkarı, üreticilerin ihtiyacına uymayan hükümetçi bir grup türemektedir: Sipahi

topluluğu, paşa kapuları ve bürokrasi, bu topluluğun aldığı çeşitli şekillerdir. Ülke, bu yönetimlerden herbirinin zorunlu olan çözülüşünü yaşadı ve yaşamaktadır.

Aile eğitimi, bireyi bağımsızlığa hazırlamadığı gibi, okul eğitimi de ne iş hayatının ihtiyaç duyduğu eylemleri doğurabilmekte ve ne de hükümetin ihtiyaç duyduğu kararlılığı sağlamaya yarar öğeleri hazırlamakta, çünkü ancak memur yetiştirebilmektedir. Oysa çağın güçlükleri ancak bağımsız bireyler tarafından karşılanabilecektir.

Hayatın maddî ve manevî güçlükleri arttıkça işbaşında, ailede ve genel hayatta bireyleri çerçeveleyen, anlayışına ve vicdanına egemen olan topluluklar sarsılıp bozularak bireyi maddî ve manevî dayanaktan yoksun bırakmaktadır. Bu sarsıntıya en önce uğrayan şehirli ve hükümetçi grupta bütün gücüyle beliren fikri ve ahlâki çöküşün nedeni işte budur.

Özel hayattaki küçük topluluklar, genel hayattaki büyük topluluğun baskısı altında ezilmektedir.

Bütün bu öğelerin meydana getirdiği sonuçsa, zorbalık ve kanun tertibi üzerinde temelsiz bir politik yapıdır.

Sonuç şüphesiz çöküş olacaktır.

Kısası, sosyal çevremiz duraklama devresinde ve sarsıntı ve bozguna uğramış durumdadır.

Çünkü gelişmeye elverişli bir ortam üzerinde yaşamaktayız; ileri toplumlar tarafından kurulan gelişmiş bir çevreyle ilişkimiz artmaktadır. Yeni güçlükleri ve ihtiyaçları gittikçe artan bir düzenleme gücüyle karşılayan toplumlarla ister istemez çekişmeye girişmiş bulunuyoruz. İşte bu toplumların küçük bir kuruluş tablosu:

Etkin bir üretim ortamında kişisel çalışmaya dayanan araştırıcı bir kafa, sorumluluğunu bilen bir vicdan halinde gelişen kişisel yetenek, sosyal ayıklamayla olgunlaşmaktadır. Yükselenlerle yükselmek isteyenlerin iş başın-

da birleşmesi, iç yönteminin düzelmesi, iş tezgâhının düzenlenerek genişlemesini mümkün kılarak iş bölümünü ilerletmektedir.

Özel çıkar ve işlerin yönetiminde gelişen sorumluluk duygusu genel çıkarların sağlanması, genel işlerin görülmesi için birleşecek olan girişkenliklerin başarısını garantilemektedir: Özel hayat genel hayatın düzenleyicisi olmuştur. Refah ve zenginlik bu toplumlar için doğal bir sonuçtur.

Açılacak toprakları onun bireyleri arar, işlenmemiş yerler onlarındır. Düzenlenmemiş işler onları beklemektedir. Dünyanın sapan ve işle fethi yolunda sağlam adımlarla ağırbaşlı bir yürüyüş.

Bu tablonun yapımız tablosuyla karşılaştırılması durumumuzu bütün öğelerinin güçsüzlüğüyle ortaya çıkarır. Hem de bu güçsüzlük ne büyük bir akım önündedir.

Amerikanın gelişimini, bütün Anglo-saxson çevresinin gelişimine, Birleşik Devletleri, İngiltere'nin kıtaları kaplayan tarımsal ve ticari sömürgeleriyle dünyadaki mevkiine bağlayınız. Sosyal Bilimin verdiği bilgiyle, Anglo-saxson çevresini dünyaya bireyci insanları sessizce yüzyıllardan beri yaymakta devam eden Norveç'in ve İskandinav ülkelerinin rahat ve zengin çevresiyle birleştiriniz. Ve yine bu bilgiyle Fransa'nın, Almanya'nın, Batı Avrupanın tarihsel gelişimiyle bireyciliğin bağıntı ve ilişkilerini anlayınız. Dünyanın nereye gittiğini ve insanlığın kimler tarafından yönetildiğini ve bizi çekişme alanına sürükleyen akımın gücünü fark eder ve hangi sosyal yapının üstünlüğünü kurmakta olduğunu görürsünüz.

Değiştirilemez bir ortamda yaşayan yalınç toplumlar bu çekişmede kendilerine şimdilik korunacak doğal bir sığınak bulabilmektedir. Ama değiştirilebilir bir ortam üzerinde yalınçlık ve durukluğu sürdürmede inat eden bizler böyle bir dokunulmazlıktan da yararlanamamaktayız.

*
**

Bu durum, köklü bir değişimin doğrultusunu belirlemektedir: Askerî güç ve hükümet nüfuzu üzerine kurulmaya çalışılan ulusal varlığı, üretim gücüne ve bireysel bağımsızlık üzerine, ulusal birliğiyse yerel hayatın gelişmesi üzerine kurmaya doğru bir an önce yürümemiz gerekir.

O halde;

Genel hayatta eylem cephesi:

Yönetimin merkezleşmesiyle hükümet erkini kararsızlığa uğramaktan kurtarmak; uğraşılarını genel çıkarlar ve dış ilişkilere ayıracak değişmez ve öngörüşlü bir merkezi güç yaratmak;

Yönetimin yerel ihtiyaçlara uymasını sağlamak;

Vergileri memur topluluğunu besleyen bir irat durumundan çıkarmak için hareketsiz bir durumda bulunan yerel hayatı eyleme hazırlamak. (1)

Özel hayatta eylem cep hesi:

Özel hayatın genel hayata üstünlüğünü sağlamak,

Endüstri ve ticareti doğal bir gelişime ulaştıracak tarımın ilerlemesini mümkün kılmak;

Hızlı taşıt araçlarını ülkeye sokan dış ticaretin etkisiyle aile tarımından ticari bir tarıma geçme zorunda kalan tarım çevremizde bu evrimi sosyal bozulmaya yol açmadan meydana getirmeyi sağlamak,

Yabancı büyük endüstriye yenilecek küçük sanatkârlarımızı tarım kesimine aktararak yerleştirmek için aile topluluğu üzerine kurulu olan iş tezgâhını kişisel çalışma-

(1) Meslek İçtimaî Programının «genel hayat ıslahatı» bu hareketin uygulama şeklini kapsamaktadır. Sabahattin Bey. **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?** Genel Hayat Islahatında İzlenmesi Gereken Doğrultu.

üzerine kuracak bir yetenekle ülkenin tarımsal bayındırlaştırılmasına girişmek. (1)

Özel hayatta sermayeyi kişisel bağımsızlığı sağlayacak bir eylem aracı olarak kullanacak, genel hayatta sahip olduğu nüfuzu, özel hayatın bağımsızlığını kamu erkinin saldırılarına karşı koruyacak kişilikler, hayat güçlüklerini kendi emeğiyle karşılama yeteneğine sahip olmaya çalışanlardır.

Topluluğun baskısıyla sürdürülebilen ahlâk temizliğini, sorumluluğunu anlamış bir vicdana dayandırmak ve geleneği önder edinen bir düşünce şeklinden deneyi temel olan bir düşünce şekline geçmek imkânını veren geçim yolu da budur.

Şu benlik çekişmesini ailesi çevresinde yaşatabilenler, gelecek kuşağı etkin eğitimle donatarak tarımsal bayındırlaştırma ortamına aktaracak akımın gerçek bir etmeni olur.

Genel hayatın düzenlemesiyle özel hayatın düzenlenmesine zaman kazandıracak ve onunla birlikte gelişecektir.

İşte Sosyal Öğreti (Mesleki İçtimaî), özel ve genel hayatımızda şu değişme zorunluluğunu anlamaktan doğan sosyal harekettir.

Bugünkü varlığımıza bir değer vererek bize sağlam ve güvenilir yardımlar kazandıracak ve şimdiki güçlükleri yenme başarısını verecek olan ancak bu harekettir. (2)

Geleceğin güçlüklerini ancak bununla karşılayabiliriz. Çünkü sosyal yapımız üzerinde etkide bulunacak bu düzenleme akımıdır ki bireyin konumunu yükseltecek, kişisel do-

(1) Meslekî İçtimaî Programının özel hayat ıslahatı, bu hareketin uygulama şeklini kapsamaktadır. A.g.y.

(2) Bu fikrin dayandığı temeller «İlmî İçtima Cemiyeti» ne verilen «muhtıra» da yer almaktadır. **Meslekî İçtimaî Mecmuası**, I. cüz.

kunulmazlığı ve vicdan özgürlüğünü sağlayacak, bireyin politik özgürlüğüne etkin bir eylem alanı açacak; hükümetin, dinin, dilin baskı aracı olarak kullanılmasına engel olarak tarihsel «mezhep ve cemaat» savaşına son verecek ve böylelikle sosyal çevremizdeki duraklama da içten gelen bir güçle insanlığın gelişmesi doğrultusunda gelişecektir.

Düşünürlerimiz, iş sahiplerimiz, hükümet adamlarımız için, sosyal amaç ve anlayışını değiştirerek bu öğretiyi kişiliğinde, ailesinde, iş başında, çevresinde ve yönetimde pratik hayat ortamına geçirmeye girişmekle bugünkü krizimizi lehimize ve bütün insanlığın lehine olarak gidermeye çalışmaktan başka kurtuluş yolu yoktur.

ULUSAL BAĞIMSIZLIK NASIL SAĞLANABİLİR? (1)

«Bizde topluluk örgütünün temelleri ve amacı ne olmalıdır? Topluluk örgütü için halkımızın yapısına en uygun yöntem hangisidir?» soruları ortaya konarak «bilimsel ve uygulamalı cevapları ve kişisel kanı ve fikirlerimiz» sorulmaktadır. Bilimsel cevap aramak, sosyal sorunların bilimsel olarak incelenmesine fikir çevremizde de ihtiyaç duyulmakta olduğunu göstermesi bakımından teşekküre değer. Şu kadar var ki bir sorunun bilimsel çözüm yolu bulunduktan sonra fikirsel ve kişisel kanılara, ne olursa olsun, saygı gösterilmez. Hatta bu çözüm yolunun yalnız bir takım kişisel kanılara değil genel kanılara karşı olarak ortaya çıkması da çok mümkündür.

Bizde nasıl bir durum karşısında islâm topluluğunun kurulmasının gerekli görüldüğü bilinmektedir. Topluluk örgütünün söz konusu olmasına yol açan bugünkü büyük kuşku da ortadadır. Soruların konuluş şekli bu konudaki genel görüş noktasını ve kanıyı göstermektedir:

Sosyal Bilimin bulduğu gerçeklerle sorunu aydınlatırsak görürüz ki dünyanın bugünkü ve gelecekteki koşullarına göre topluluğun herhangi bir şekilde canlandırılma-

(1) «İstiklâli Millî Nasıl Tesis olunabilir?» **Meslekî İçtimaî**, sayı: 4.

sı, ulusal bağımsızlığı sağlama ve korumaya yeterli değildir.

Buna ulusal bağımsızlığın karşılaştığı tehlikeden başka kanıt aramak gereksizdir. Çünkü Sosyal Bilim gözüyle sosyal çevremize bakarsak önce, aşağıdan yukarıya doğru ailede, işbaşında, çevre ilişkilerinde, genel çıkar ve işlerin yönetiminde kısası özel ve genel hayatımızda bireyin toplulukla çerçevelendiğini görürüz. İkinci olarak bu topluluk çerçevelerinin sarsılıp gevşeyerek bireyi, ihtiyaç duymaktan kurtulamadığı korunma ve vasilikten yoksun bırakmak üzere olduğunu da anlarız.

Gerçekten bireyin bağımsızlığının en çok geliştiği toplumlarda, örneğin Angle-saxson toplumlarında insanlar şüphesiz tek başına yaşamamaktadır. Aile, iş kuruluşları, din ve hayır kuruluşları, genel hayat kuruluşları vardır. O toplumlar Doğu toplumları gibi yalınç değil, karmaşıktır. Bir İngiliz, bir Amerikalı, bir Doğuluya oranla çok çeşitli kuruluşlar içindedir. Bilimsel çözümlemelere göre bu kuruluşlar az veya çok sürekli olan belirli bir amaç için, belirli bir iş için bağımsız bireylerin birleşmesinden meydana gelmiştir. Yoksa bizde olduğu gibi bireylerin girişkenlik güçlerinin yokluğunu gidermeye yarayan «koruyucu», bu yüzden amacı —genelleşmeye eğilimli olduğu için— belirsiz bir kuruluş yani «topluluk» değildir.

Bundan dolayı Anglo-saxson ailesinin eğitimde ereği çocuklarını kendi kendini yönetmeye alıştırmak ve onları dünyanın neresinde olursa olsun kendi çalışmasına dayanarak bağımsız bir konum sağlayacak bir yetenekle donatmaktır. Oysa bizdeki ailenin amacı, çocuklarını olduğu yerde ve ortak bir hayat ve geçim içinde büyükleri tarafından yönetilmek üzere başeğmeye alıştırmaktır.

Yine bu temelin anlaşılmasından ötürü Anglo-saxson toplumlarında hükümet, —özel girişkenle görülemeyen— sınırlı işlerin, «yetkili ilgililer» ce doğrudan doğruya yö-

netimi demektir. Girişkenlik gücünün gelişmesi, yerel işleri, genel politik çıkanları yönetiminden ayırmıştır. Bizde olduğu gibi özel, genel, yerel, politik bütün çıkar ve işleri üzerine almaya çalışan bir «devlet topluluğu» ya da aynı mertebeye yükselmeye çalışan dinsel topluluklar ortaya çıkmamıştır.

İşte bu köklü ayrım anlaşılamayınca Batıdaki sosyal gelişmenin gerçeğini anlamak mümkün olamamaktadır. Bu yüzden, orada yalnız bir maddî gelişmeyle bunun vasıtası olan araç ve donatımlardan başka bir şey göremiyoruz.

Oysa Batı toplumlarını açıklayan şey, bireyin üretim gücüne dayanarak kazanmış olduğu bağımsızlıktır. Böylelikle birey, meydana getirmiş olduğu kuruluşlara egemen olmakta ve hayatın çoğalan ihtiyaç ve güçlüklerini gittikçe artan bir düzenleme gücüyle karşılayabilmek imkânı doğmaktadır. (1) «Bireyci» terimi, bireyin topluluğa karşı bu üstünlüğünü dile getirir.

Bizde birey topluluğa bağlıdır. Basit bir hayatın gerekimleriyle kurulmuş olan «topluluk» sa, karmaşık bir duruma gelmek zorunda bulunan bir sosyal çevrenin ihtiyaçlarına uyabilmek yeteneğinden yoksundur.

İşte dikkatimizi çekmesi gereken ikinci olay! Yani bireyin kendi girişkenliğine dayanmak yeteneğini kazanmadan vasilik ve dayanaktan yoksun kalması.

Gençliği kararsızlık ve şüpheye, kötümserliğe düşüren, kimi bu fikrin kimi şu fikrin çekiciliğine kaptıran ve aydınlarımızın, «ıslahatı» hep genel yollarla yapılacak yürütümlerde aramasına yol açan neden, şehirli aile toplu-

(1) Batı toplumlarının bu görüş açısından gösterdiği ayrımları görmek için «Meslekî İçtimaî» dergisinin 2. sayısındaki sosyal sınıflama tablolarına bakınız.

luklarının bozulmaya uğramasından başka bir şey değildir.

Topluluğun bozulması ne bir rastlantı sonucudur ne de «ahlâki ve manevi» nedenlerle açıklanabilir. Belki ahlâki ve mânevi görünüşlere de egemen olan bir nedenin sonucudur. Bireyleri kişisel girişkenlik ve fazla bir üretim ve düzenleme gücüyle donanmış toplumların zorunlu ve kaçınılmaz çekişmesi dünyanın ekonomik koşullarını değiştirmekte ve hayatın maddî ve manevî güçlüklerini gittikçe arttırmaktadır. Dedelerimizin geçim kolaylığına elveda!.. Sade ve basit bir geçimin ürünü olan topluluğun bu artan güçlükler karşısında tutunabilmesi mümkün değildir. (1)

Doğuyu baştan başa tehdit eden, Orta ve Doğu Avrupayı elde edebildiği maddi gelişmeye rağmen sarsmakta olan korkunç kriz buradan gelmektedir.

Doğu son zamanlara kadar genel hayattaki zorbalık çekişmesinden doğma kargaşalıklarla ezilmiş ve buna özel hayatın sarsılan kararlılığıyla bir dereceye kadar direnmiştir. Oysa özel hayat topluluklarını bütünüyle çözecek bir geleceğe yürümekteyiz. Bütün silâhlı «istilâ»lardan ve herhangi bir saldırgan komşudan çok, doğu toplumlarını tehdidi altında bulunduran büyük tehlike budur.

Bizde bireyin temelce toplulukla çerçevelenmiş olduğu, bu toplulukların zorunlu bir çözülme karşısında bulunduğu, çözülmenin de kişisel ve gelişmiş bir iş yeteneğindeki ulusların çekişmesinden doğduğu anlaşılınca, «topluluk (cemaat)» un herhangi bir şekilde canlandırılmasına çalışmanın, güçlük ve ihtiyaçlara cevap veremeyeceği kabul edilmek gerekir.

Bununla birlikte sosyal krize çözüm yolu arayan in-

(1) Bu konuyu derinleşsirmek için mösyö Poinsard'ın **La Production le travail et le problème social dans tous les pays au début du XX'e siècle** adlı yapıtının birinci cildine bakınız.

sanlığın bir kısmı bu boş önlem'e umut bağlamış bulunmaktadır. Büyük endüstrinin, hızlı taşıt araçlarının etkisine bizden önce girerek sosyal çözülmeye uğrayan Rusya'da ve Merkezi Avrupa'da sosyalistlerin uygulamaya çalıştığı sistemler işte topluluğun böyle yeni bir şekilde canlandırılması tasarısıdır.

Yakın Doğuda sorun henüz bu kadar genişlememiş olmakla birlikte, bir yüzyıla yakındır biz de bu türlü bir denemeyle uğraşmaktayız. Gerçekten Tanzimatın ilânıyla girişmiş olduğumuz deneme, bir devlet topluluğu meydana getirmek olmuştur. Batının artan güç ve nüfuzu önünde varlığımızı saran dış ve iç tehlikeler, dış ve iç güvenlik, politik çekişme öğeleri, ekonomik eylemlerimizin zayıflığı, bilgisizlik; kısası belirmiş ve belirecek bütün güçlükler bununla karşılanmak istenmiştir.

Merkezdeki politikacılarımız, hukukçularımız, şairlerimiz coşkunlukla bu büyük topluluğu kurmaya ön ayak olmuşlardır.

Genel hayatla ilgili işler kadar, özel işlerin de düzenleyicisi olacak bir hükümet mekanizması kurulmak istenmiş, boyuna kanun ve kural zoruyla herşey yerli yerine yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bir yandan da genel okulların çoğulmasıyla, gençleri bu yeni topluluğun memurları ve söz dinler bireyleri durumuna sokmak işlemine ağırlık verilmiştir.

İş hayatında konum ve servet sağlayarak halka özel hayatında önder olmaya aday olanlar genel vasıtalara sahip olmayı, gerek kendileri gerekse ülke için daha yararlı sayarak çocuklarını okullar yoluyla memurluk hayatına geçirmeye, ailelerinin kazanmış olduğu göreli bağımsızlığı elden çıkarmaya istek göstermişlerdir.

Ülkede güç servet ve hayat adına belirmiş ne varsa bu amaç uğruna harcanacaktır. Yalnız kurulmak istenen topluluk yapısının temeli çok geniştir. Bu temelin bir kıs-

mına sırayla başkalarının tasarruf savında bulunması ve hatta tasarruf etmesi yapıcıların çabasını arttırır gibi olmuştur. Meşrutiyet ve parlâmentarizm bu savları gidermek ve örgütü tamamlamayı başarmak için düşünülmüştür. Bütün bu kargaşalıklar arasında merkezcilik hareketi, Batıda, bakmaya bir türlü doyamadığımız (!) bazı devlet tiplerinde görüldüğü ölçüde güçlenerek bölüm ve ayrıntılarıyla o kadar yetkin bir yapıt ortaya koyamamıştır.

Şu kadar var ki bu çalışmalardan doğacak sonucun anlaşılabileceği kadar iş ilerleyebilmiştir.

Toplumun ezenlerle ezilenlerden meydana gelen iki grup ortaya çıkarması, yönetenlerle yönetilenlerin çıkarlarının birbirinden ayrılması, iş ve kazanç hayatından yönetim ve tüketim hayatına doğru akış, vergilerin sürekli olarak artması, askerlik yükünün ağırlaşması, bütün bunlar merkezciliğin zorunlu sonuçlarıdır.

Mutlak hükûmet, meşrutiyet, parlamentarizm... her ne olursa olsun görülmektedir ki, merkezi bir ıslâhat hareketiyle elde edilen ve edilecek olan yönetimsel ve politik yarar, yerel zorbalıkları merkezi bir zorbalık şekline sokmaktan öteye geçememektedir.

Genel vasıtalarımızla tarımımızı, sanat ve ticaretimizi kısası ülkenin üretim gücünü arttırmak konusunda Batının sermaye ve girişkenliğine resmî bir komisyonculuk yapmaktan öteye geçilemediği gibi, hükümetçilik —politik ve askeri vasıtalarıyla— bağımsızlık ve varlık sorununu çözümlemek şöyle dursun tehlikeyi bile durduramamıştır. Bugün bir yüzyıl öncekinden daha çaresiz bir durumda bulunduğumuza şüphe mi var?

Ama genel önlem ve vasıtaların gücüne güven hâlâ süregelmekte, merkezcilik ve hükümetçilik hâlâ ulaşılacak bir amaç olmak değerini korumaktadır. Bu amaç zorla eli-

mizden alınmazdan önce sosyal amacımızı değiştirebilirsek ne mutlu!

Politik bağımsızlığın sona erme kuşkusu karşısında da bizim için ,sağlam politik ve yönetimsel temellerden dinsel ve kültürel temellere geri çekilerek bunlar üzerinde bizi çerçeveleyecek bir topluluğu yeniden kurabilmek umudu olamaz. Diğerinden daha zayıf vasıtalarla daha küçük çapta aynı denemeye girişmekte ne umut var?

Ulusal varlığımızı, üretim gücü ve kişisel bağımsızlık üzerine kurmaya bir an önce yönelmek zorundayız. Sosyal bozgunu her hangi bir aşamasında durdurmak için biricik yol budur.

Sabahattin Bey tarafından Sosyal Bilimin sosyal sorunlarımıza uygulanmasıyla bulunmuş olan bu kurtarıcı öğreti, kadın erkek gençlerimize de üretici ve etkin bir çalışmayla kişisel yeteneğini yükselterek iş hayatında bağımsız bir konum yaratmak, topraklarımızın tarımsal bakımdan değerlendirilmesine girişmek gibi kişisel kurtuluşu olduğu kadar genel kurtuluşu da garantileyen bir eylem alanı açmaktadır.

Ulusal varlığımızı kişisel bağımsızlık üzerine kurma hareketinin gelişmesi sırasında genel hayatımızı memur kuruluşları tekelinden kurtararak genel çıkar ve işlerin sahibi ve ilgilileri tarafından yönetilmesini sağlamaya doğru gitmek için genel hayat «ıslahat»ında nasıl bir yöntem izlenmesi gerekeceğini de «mesleki içtimaî (sosyal öğreti)» göstermektedir.

Sosyal kanunları bilip bilmemek kendimizi onların etkisi altında kalmaktan hiçbir zaman kurtarmaz. Şu kadar var ki bilmek, kendi kendimizi yönetmek; bilmemekse körü körüne yönetilmektir. **İki şıktan birini seçmekte şüp-**

hesiz özgürüz. Yalnız sonucu belirlemede hiç de özgür değiliz. (1)

Not : Genel hayat «ıslâhat»ında izlenecek amaç, işlerin merkezleşmeden kurtarılması, din ve hayır işlerinin ve yönetim ve politika işlerinin yetki sahibi ilgilileri tarafından ayrı ayrı yönetilebilmesidir. Bireyler özel işlerinde ne kadar girişkenlik ve yetenek gösterirse genel işler için birleşmekte o kadar başarı gösterebilir. Ve bu işlerin sorumluluğunu üzerine alabilecek kimselerin ortaya çıkma imkânı da o ölçüde artar.

Ülkede yükselmek isteyenlerin, yükselmeyi kamu erkine sahip olmakta arayarak genel hayatta uğursuz bir çekişme doğuracak yerde, bu yükselmeyi iş hayatının yeniden kurulacak bağımsız mevkilerinde araması, bir yandan kişisel bağımsızlığı sağlayacak, öte yandan yerel hayatı geliştirecektir. Bu bakımdan özel hayatta artan yeteneğin genel hayatta ilk eylem alanı, yerel işlerle eğitim, din ve hayır işleridir.

En genel çıkarların; politik çıkarların yönetilmesi için kurulmuş bir örgüt olan devletin elinde toplamaya çalıştığı çeşitli işlerden ilgililere verilmeye başlanacak olanlar da bunlardır.

Ama bu görüş açısından harcanacak çaba, salt tehlike karşısında birleşmiş olmak için yani belirsiz bir amaçla topluluk kurma sorunundan bütünüyle ayrılır. Bu bakımdan söz edilen konu dışında kalır.

(1) Sabahattin Bey; **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?** «Meslekî İçtimaî» Programı : Dayanak Noktası, s. 24.

«ISLAHAT İHTİYACI» (1)

Bizde «ıslâhat» hareketinin doğuşu araştırılırsa, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu izleyen politik hayat kriziyle ilgili olduğu görülür. Bu «ıslâhat», askeri nitelikte belirmiş olmakla birlikte, ne istilâ dönemi kurumlarının olgunlaşmasını sağlamaya çalışan bir hareket, ne de bunun yerini alacak yeni bir örgütün gelişmesi olabilmiştir.

«Islahat» çalışmaları, kurulmuş sistemin korunması ve canlandırılması ekseni çevresinde dönüp durmuştur. Osmanlı Devlet örgütünün temeli «sahibi arz (toprak sahibi)» ve «Ehliseyf (Kılıç sahibi)» ocaklardan meydana gelmiş bir yönetici sınıftır. (2) «İstilâ» döneminin ürünü olan kurumların yaşayamaması, bir takım ilineksel (3) nedenlerin sonucu sanıldığından ilk «ıslâhat»çılar, bu örgütü yeni baştan kurmak isteyenlerden meydana gelmiştir. Bu hareket bütün açıklığıyle «Koç Bey Layihası» nda görülebilir.

Çökmüş örgütü canlandırma imkânsızlığı ve Avrupayla ilişkilerin artması, «ıslâhat hareketi» ne «ananevi usulü tebdil ve tegayyür (geleneksel yöntemi değiştirme)» şeklini kazandırmış, böylece görünüşte yeni bir «ıslâhat»

(1) «Islahat ihtiyacı» **Meslekî İçtimaî** sayı: 5.

(2) **Meslekî İçtimaî Mecmuası;** Osmanlı İstilâsı nasıl hazırlandı, istilânın sosyal niteliği, s. 21 - 36.

(3) «İlineksel», arazi karşılığı kullanılmıştır. M. S.

dönemi açılmıştır. Ama yeni «ıslahatçı»lar da eskileri gibi devlet adamıdır. Kullandıkları araç da eskisi gibi bütçe, bütçeyle beslenen bir grup ve geniş çapta kanun aktarma ve çıkarmadan ibarettir. (1) Ancak devletin geleneksel askeri örgütünün canlanmasıyla gücünü yeniden kazanması yerine, kopya edilen yönetimsel bir örgütle onurunu kazanmasını amaç edinmişlerdir. İlk «ıslahatçı» lar «kalım'ı, (2) askeri bir yönetici sınıfın varlığında görmüşler, yeni islâhatçılar, memurlardan meydana gelen bir yönetici sınıfın kurulması amacını bilerek veya bilmeyerek izlemişlerdir.

Hükûmetin düzenlenmesiyle uğraşıldığı sırada kökleri hükûmet dışında bulunan güçlerle karşı karşıya gelmemek imkânsızdır. Örneğin gelenekçilik, yönetim örgütünde yapılacak yeniliğe direnenlere bir dayanak noktası kazandırmış, üretimin zayıflığı bütçenin genişletilmesine engel olmuştur. Devlet adamlarının bir yandan Batının baskısını daha çok duymaya başlaması, öte yandan hükûmeti düzenlemedeki güçsüzlüklerini anlaması «değiştirme» ilkesinin sınırını genişletmiştir. Batılılaşmak, Avrupalılaşmak, çağdaşlaşmak gibi geniş kapsamlı bir yenilik yandaşlığı (3) doğmuş ama böylelikle «ıslahat hareketi» nin sosyal doğrultusu değişmemiştir.

Islahat hareketinin şu kısa tarihçesi de göstermektedir ki «istilâ» dönemiyle doğan politik örgüt, dengeli, gelişme yeteneğinde bir hükümet gücü meydana getirememiştir. Üç yüzyıldır bu dengeyi kurmaya uğraşan ıslâhat hareketinin verdiği sonuçsa, devletin kurtulması ve hükümetin «ıslahı» hareketi için devlet adamlarının kulanabileceği araçların yetersizliğini ortaya koymuştur.

(1) Sabahattin Bey: **Meslekî İçtimaî Programı:** Hayatı Umumiye Islahatı.

(2) «Kalım», «Beka» karşılığı kullanılmıştır. .M S.

(3) «Yandaşlık» taraftarlık karşılığı kullanılmıştır. M. S.

Bu yetersizliği «İlmi İçtima (Sosyal Bilim)» in yol göstericiliğiyle açıklamayı başaran Mesleki İçtimai (Sosyal Öğreti)», «ıslahat hareketi»ne gerçek bir gelişme sağlamaktadır. Çünkü Sosyal Bilim yardımıyla hem ıslâhat ihtiyacını doğuran nedenleri hem de bu ihtiyacı karşılayacak önlemleri gereken açıklıkla çözümlemek ve belirlemek mümkün olmaktadır. Gerçekten artık «ıslâhat»ta bilimsel bir temele dayanmak zorunluluğu kabul edilmektedir. Ama Sosyal Öğreti bu gereği sadece kabul etmekle kalmayarak bilimin ve uygulamalarının verdiği ve vereceği pratik gerçeklere ulaşmak ve bunları hayata sokmak yolunda yürümektedir. Bu yüzden deneme ve sendeleme döneminden, gidilen yolu tanıyarak ilerlemek imkânını veren bir döneme geçmiş oluyoruz.

*
**

Devlet adamları tarafından gözönünde tutularak izlenen «ıslahat» nasıl bir ihtiyaçtan doğmuştur? Bu ihtiyaç, politik bir dille «devletin güç ve varlığını koruma» dır. O halde bu varlığın sosyal niteliğini göz önüne getirmek gerekir: Politik varlık, içte bir grup zorbalığına, dışta da askeri bir egemenliğe dayanmaktadır. Bunu görmek, Osmanlı saltanatına özgü bir özelliği sezmek değildir. Birey'in aile, köy, şehir, oymak ve aşiret topluluklarıyla çerçevelendiği; kısası, bireysel bağımsızlığın bulunmadığı ve «gevşek bir çalışma, yerel bir geçimle ağır ulaştırma»nın egemen olduğu kesimlerde büyük saltanatlar doğuran politik birlik her zaman bu temellere dayanmıştır.

Bu bakımdan, bundan üçyüz yıl önce Türkiye'nin Devletçi grubu tarafından duyulan «ıslahat ihtiyacı», bu grubun, iç ve dış askeri çekişmede kazandığı zaferi sürdürme ihtiyacı olmuştur. «Islahat» eski sistemin korunma ve canlandırılması ekseni çevresinde dönmüşse, bu durum, o yöntemin şu iki çekişmede kazanılan başarılarla meydana

gelmiş olması yüzündendir. Devletçi grubun ve dirliksizliğin karşılığını ödeyen ve acısını çeken üretici halkın duyduğu keskin ihtiyaçsa, «emniyeti can ve mahfuziyeti ırzı namus ve mal (can güvenliği ve ırz, namus ve mal korunması)» (1) çerçevesinde kalmıştır. Bu yüzden «ıslâhat hareketi»nin ağırlık merkezi genel hayatta olmuştur. (2)

İlk «ıslahatçılık» ın amacı olan «sahibi arz ve ehli seyf yöneltici sınıfın varlığının korunması ve canlandırılması» temelini olayların akışı doğrulamamış, tersine politik hayat krizi böyle bir sınıfı temelinden yıkıp götüren bir akış izlemiştir. Bundan dolayı, ne «istilâ döneminin güç ve refahını doğuran örgüt»ü yeniden yaratmak için merkezde zaman zaman uyanan hareket, ne de bu örgütün yerine yavaş yavaş geçen «Paşalar yönetimi merkezciliği» ve ne de bu sallantılı ve ezici yönetimin görünüşte yerel birer hükümet niteliğinde ortaya çıkmasına meydan verdiği «ayan yönetimi», genel hayat krizine bir çözüm yolu bulamadan (3) Avrupada ortaya çıkan büyük değişikliklerin dalgaları Osmanlı saltanatının askeri sınırlarını aşmaya başlamıştır.

*
**

Dünyada bireyci toplumların, (4) gelişmesinden doğan yeni koşullar, nüfuz çerçevesini genişletmiştir. Büyük Britanyadaki Anglo-saxson toplumunun gelişmesi önce tarımı, sonra endüstri ve ticareti benzeri olmayan bir iler-

(1) Gülhane Hattı.

(2) Genel ve özel hayat terimleriyle dile getirilmek istenen anlamı ikinci sayıdaki «fihristi içtimaî» tablosu açıklar.

(3) «**Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması**» incelemesinin yayınlanacak bölümlerinde tarihimizin bu dönemleri inceden inceye araştırılacaktır.

(4) «**Mesleki İçtimaî**» dergisinin 2 .sayısındaki (59 - 61 sayfa) tablo, bireyci toplumların sosyal sınıflamadaki konumlarını sırayla gösterir.

lemeye kavuşturarak büyük tarım, büyük sanat ve büyük ulaştırmayla çalışma yöntemini devrime uğratmış ve bireyci yapının yayılma gücünü arttırmıştır. Okyanuslar ötesinde Kuzey Amerika, Avusturalya, Yeni Zelanda, Güney Amerika gibi yeni dünyalar kurmaya yürüyen bireyci yapı, doğrudan doğruya ya da bitişik komşu olmak bakımından Batı ve Orta Avrupanın iş hayatını değişikliğe sürüklemiş ve bu etkiler Doğu Avrupaya kadar yayılmıştır. Avrupa devletlerinin politik gelişmesi, iş hayatının güç ve hız doğuran gelişmesi önüne katılmıştır. Dünyanın diğer bölgeleri de, Avrupanın doğurduğu yeni dünyaların politik ve ekonomik akımlarına uğramıştır. Ekonomik akım ülkeler arasındaki askeri engelleri yararak hızlı taşıt araçlarıyla karadan ve denizden girişken bireyleri, fazla sermayeyi, çoğalan ürün ve mamul maddeleri, o zamana kadar «gevşek bir çalışmanın, yerel geçimin ve ağır ulaştırma» nın egemen olduğu bölgelere sokup yerleştirmektedir. Çünkü bu koşullar bireysel bağımsızlık üzerine kurulmuştur ve bu yüzden üretim ve düzenleme gücünün artarak gelişmesine elverişli toplumların nüfuz ve eylemlerine dünyayı açmaktadır. Bireyi, topluluk bağları içinde, hareketsiz tutan toplumlarsa, ya dünyanın yeni eylem koşullarına uyacak veya çekişme sahnesinde güçsüz kalacaktır. Politik varlığın zorla korunması yoluna başvurmak için bile ekonomik gelişmenin ve endüstriel ilerlemenin hazırladığı imkânlarla donatılmak gerekir. (1)

«Islahat hareketi» Tanzimat merkezciliği yoluyla Osmanlı saltanatının kurtulması şeklini aldığı zaman dünyanın bu değişikliği karşısında bulunuyorduk. Politik varlığımız saltanatın sahip çıktığı çeşitli bölgeler halkını iş hayatında çerçeveleyen —ve bu bakımdan eylemleri yeni

(1) **Meslekî İçtimaî Dergisi**, sayı 2. «Kriz Dönemi Nasıl Kapanabilir?»

ihtiyaca göre düzenlemekle konumunu koruyup sağlamlaştırabilecek olan— bir yönetici sınıfına dayanmamıştır. O zamana kadar gizli kalan sosyal güçsüzlüğün sonuçları artık gözlerimize çarpmalıdır: Dünyadaki rolümüz bütünüyle dış etkiler altına girmiştir. Askeri birliğe dayanan «mülkî» birlik bozulmuş, dağılma ve bölünme eğilimleriyle saltanatın nüfuz alanı daralmıştır ve daralmakta devam etmektedir. Böylelikle politik varlığımızın krizi en tehlikeli şeklini almışır. Genel hayat krizi süregelmektedir. Üstelik iş hayatında, ailede, eğitimde, ahlâk ve inanışlarda yeni yeni krizler yani sadece karışıklık ve savaştan doğan eski krizlerden daha derin etkisi olan krizler ortaya çıkmış bulunmaktadır. (1) Çünkü gittikçe kapsamına girdiğimiz ve etkisi altında kaldığımız hayat koşulları, iş hayatında, ailede, çevre ilişkilerinde bireyi çerçeveleyen toplulukları bozmaktadır. Son yüzyıla kadar genel hayattaki zorbalık çekişmelerinden doğan kargaşalıklarla ezilmekte ve buna özel hayatın sarsılan kararlılığıyla direnmekteydik. Oysa özel hayat örgütümüz temelinden yıkılmaktadır. (2)

«Islahat» gereği yalnız hükümet için değil, iş hayatı, eğitim ve aile için de belirmektedir. Böylelikle «ıslahat ihtiyacı» nın ağırlık merkezi genel hayat alanından özel hayat ortamına aktarılmış bulunmaktadır.

*
**

Memurlar kurulu, bütçe ve kanun gibi genel yollarla yürütmeye çalıştığımız Tanzimat, genel hayatın ihtiyaçlarına cevap vermedikten başka, özel hayatta da beliren ve belirecek olan ihtiyaçları da kesinlikle karşılayamaz. Çünkü:

(1) **Meslekî İçtimaî Dergisi,** sayı 4. «Ulusal Bağımsızlık Nasıl kapanabilir?»

(2) **Meslekî İçtimaî Dergisi** saya 4. «Ulusal Bağımsızlık Nasıl kurulmalıdır?»

Genel hayatın düzenlenmesi ve ekonomik hayatın gelişmesini yalnız genel yollarla elde etmeye uğraşmak, «merkezcilik»i genişletmekten başka bir sonuç vermez. Bu yolda uğraşanların ülkeyi kurtarmak ve yükseltmek için iyi niyetleri ne kadar büyük ve kararları ne kadar sağlam olursa olsun, sosyal kanunların akışını değiştirmeye gücü yetmez. Sosyal ilerleme bu yoldan elde edilememektedir. Zorlama ve yapma bir şekilde meydana getirilen ekonomik gelişmeyse ne süreklidir ne de iç huzuru ve dış güvenliği sağlamaya yeter. Rusya'da görüldüğü gibi, sosyal bozulmaya yol açarak ilerleme imkânını temelinden yıkmaktadır.

Maddî ve fikrî gelişmelerine rağmen iç karışıklıklar ve dış baskıyla göçen toplumlar tarihin her döneminde görülmektedir. Çekişme ve baskıyla bugünkü insanlığın evrimine egemen olan en sağlam ve en refahlı toplumlardaysa, sosyal gelişme ve ona bağlı olarak ekonomik ilerlemenin düzenli ve sürekli bir akışa ulaşmış olması özel hayatın genel hayata karşı elde ettiği mutlu üstünlükten doğmaktadır. Yani bireyin ailede, iş başında, yerel işlerin yönetiminde özerkliği geniş, merkezi ve politik gücün eylem alanı sınırlıdır. Sosyal ilerlemenin bu büyük kanununa uymaksızın mutluluk ve kurtuluşa hak kazanma imkânı yoktur.

Özel hayatta bireyin özerkliğini ve kişisel girişkenliği geliştirmek için, iş hayatında konum sahibi olanlar tarafından, yani hükümet dışında ve hükümet araçlarını kullanmaya ihtiyaç kalmadan yürütülecek bir «ıslahat hareketi» kesinlikle gereklidir.

Toplumumuzda bireyin konumunu yükselterek sosyal gelişmemizi sağlayacak, sağlam bir ekonomik ilerlemenin, dengeli bir yönetim ve politikanın temellerini kuracak biricik hareket budur.

Yönetimi, yerel ihtiyaca göre düzenlemekten başlaya-

rak genel hayatın ıslâhatını gerçek bir merkezdışıcılık doğrultusuna (1) geri götürmekle sosyal gelişmeyi kolaylaştırabilecek olan potilika ve yönetim adamlarımızın çalışmalarında başarılı olması için gereken dayanak noktası da ancak özel hayattaki böyle bir ıslâhat hareketidir.

Genel dirliği her zaman resmi bir elden bekleyerek ve dirliğin gerçekleşemeyişini her zaman o elin yeteneksizliğine yükleyerek özel yolların gücünü anlamaktan ve uygar insanlığın üstünlük nedenlerini sezmekten uzak olan tarihsel ve statik anlayış, özel girişkenlikle yürütülüp yönetilebilecek ve ıslâhat hareketini varsayımsal ve düşsel sayar. Oysa yönelecek amaç hiç de kuramsal ve düşsel değildir.

Dış çevrenin bütün ilişkileriyle Türkiye sosyal çevresine yaptığı baskı, iş hayatında, eğitimde, ailede, genel hayatta doğan krizler ve acılar bizi ister istemez bu kurtuluş yolunda yürümeye zorlamaktadır. İş hayatında sahip oldukları konum bakımından eski yapıdan yeni yapıya doğrulan yolun dönüm yerinde bilmiyerek bulunanlarla bu yeni yola yönelip yürüyecekler, sosyal çevremizin ihtiyaç duyduğu mutlu değişmeyi sağlayabilecek değerli bir öğe meydana getirmektedir. Ama bu önemli grubun gelişmeye önder olabilmesi için bir ön koşul gereklidir. İş hayatında ileri gelenlerin konumlarındaki önemi ve bu konumun kendilerine yüklediği sorumluluğu kavraması, aydın çevrelerimizde işe ve eyleme doğru uzanan zorunlu ve istem dışı bir hareketin, istemli bir hareket durumuna dönüşmesi gerekir.

Bozgun ve kuruluş arasında bocalayan bu zor durum-

---

(1) **Sabahattin Bey** : Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? «Mesleki İçtimai» ve Programı : Genel Hayat Islahatında izlenmesi gereken doğrultular.

da kalmaya ve biz katılmasak da ilerlemekten geri durmayacak olan dünyanın gelişmesiyle süprülmeye mi mahkûmuz? Yoksa durumu, sosyal ilerlemeyi hazırlayacak koşullar ve öğelerden yana değiştirecek pratik önlemler var mıdır? Bu genel sorunu başka bir incelemede ele alacağız.

KÜTAHYANIN ORTAKÇI DESTANI
ve
BİR ÜLKE SORUNU (1)

Öğretmen Mustafa Hakkı Bey, Kütahya'lı Hacı Pesendînin bir destanını yayınlamıştır. (2) Pesendi 1260'la 1331 yılları arasında yaşamış, «Divan Edebiyatı» nın da yabancısı olmayan bir halk şairdir. Hakkı Bey, «yayınladığım destan, şairin halk arasında en çok okunan destanlarından biridir,» demektedir.

Bu elli dört «dörtlük»lü uzun «manzume»de Pesendî, bir serüveni dile getirmemekte, köylüyle şehirli grubu arasındaki ekonomik bir olayı sazından geçirmektedir.

«Dinle şehirliyle köylü hikâyesin
Vasf edeyim size bu macerayı.»

diye başlamaktadır. Destan Anadolu hayatına «savaş»ın ya da büyük karışıklıkların egemen olduğu zamanlarda yazılmamıştır. Belki yerel hayatın, belirlenmiş ekonomik koşulların etkisine uğradığı dönemin ürünüdür.

Pesendî, köylünün dostu değildir ama şehirlinin de övgücüsü olmaya ihtiyaç duymamaktadır. O, köyü ve köylüyü uzaktan görüp işitmiş şehirli bir şair değildir; dolaşmış,

(1) **Kütahya'nın Ortakçı Destanı ve Bir Memleket Meselesi,** Vakit Matbaası 1930.
(2) **Ortakçı Destanı.** Kütahya Vilâyet Matbaası, 1930.

görmüş, dinlemiştir. Köylüye şehirliden başka alışkanlıklar, başka bir görüş veren koşullarla ilişki kurmuştur. Eskişehir, Bursa, İzmir ve Konya'ya yaya olarak sık sık yolculuk yapan ve İstanbul'a da uğrayan Hacı Pesendî'nin, halk gruplarından her biriyle tanışlığı olan ve yerel hayatı uzaktan, yukarıdan değil içinden gören bir kişiliği vardır. (1)

Şiirlerinde «Pesendî» takma adını alan bu Çakır Osman Ağa oğlunu, Tanzimat döneminin hükümetçi sınıf dışındaki aydınlarından bir örnek saymak yanlış olmaz.

Eski Kermiyan ilinin tarımsal bir köşesinde yetişen bu fikir adamını aynı çevrenin VIII., X. ve XI. yüzyıl şair ve bilgeleriyle karşılaştırmak ne kadar yararlı olur.

*
**

Destan,

«Sakın alma köylünün bir hediyesin!
Yıpratır kapıyı, bekler konağı.»

uyarmasıyla öyküye girişmekte ve «Köylüyle olsunlar yılan ortağı!» yargısıyla bitmektedir.

Pesendi destanında duygulara kapılmamış; iş hayatının felsefesini yapmıştır.

Baştaki şu öğütü bile armağan = rüşvet ilkesinin eski hayatımızda yalnız hükümet işlerini çevirmekle kalmayarak özel ilişkilerde de yer tuttuğunu gösteren olgulardan alınmadır:

«Çünkü arpalığı şehirde buldu
Efendi yatarken çaldı konağı

(1) «Pesendî, yaşlılığında geziyi ve sazını bırakmıştır. Sultanbağı'ndaki bahçesinde kendini sevenlerle yaşamağa başlamıştır.» (Destanın başına öğretmen Hakkı Beyin yazdığı biografik nottan).

Efendi uykuda yatar, dediler
Sabır biraz, şimdi kalkar, dediler
Hediyen varsa çıkar, dediler
Köylü sundu heybeden on yumurtayı.»

*
**

Ortakçı Destanı ülkemiz ekonomisinin başlıca sorunlarından birini açımlamaktadır. Şüphesiz Pesendi bunu bir ekonomist ve hatta bir «tanzimatçı» gibi «incelememekte»; yalnız pratik bir sonuç almakla yetinmektedir:

«Şehirli der: — Kimseye yok emniyetim
Paşalık etmişsin benim «Pesendi»m
Elim erenlere bu olsun nasihatım
Köylüyle olsunlar yılan ortağı.»

Şehirli ve köylü ilişkisinde şu sonuca varmasında, olabilir ki, Pesendî'nin ortaklık sorununa Kütahyalı gözüyle bakması yol açmıştır.

Ortaklık Anadolu'nun her köşesinde kapanmayan bir sorundur.

«Vakit»in açtığı «Büyük Arazi Anketi» plânıyla bir kaç yıl önce Kilis yöresinde yapılmış olan inceleme, «ekin ortaklığı» nın — destanda ahlâkî kılığa bürünen — niteliğini ekonomik ve sosyal önemiyle ortaya koymaktadır.

Kilis yöresinde olduğu gibi Ayintap, Urfa, Birecik ve Halep yöresinde de köylerin ekonomik durumunda dikkati çekecek bir özellik vardır. Pesendî'nin Kütahya köyleri gibi buğday ve arpa yetiştiren Kilis köylerinden bazılarının bütün toprağı «çiftlik» adı altında bir Kilisli'nin elindedir. Orada «çiftlik» deyimi, bir köyün bütün toprağının bir kimsenin tasarrufu altında bulunduğunu anlatır. Bir toprak, bin, iki bin, üç bin dönüm ve daha çok olur. Böyle bir kaç köye sahip olanlar vardır. Köyler, gediklere bölünmüştür. Bir köy dört, beş, altı... on iki gedik olabilir. Kö-

yün bütün gedikleri bir kişiye özgüyse «çiftlik»tir: çoğunlukla gediklerin herbirine çeşitli kimseler tasarrufta bulunur. Bir kimsenin aynı köyde bir kaç gediği olabilir. (Gedik bir köylünün kendi çifti ve hayvanlarıyla ailece çalışarak geçim ve masraflarını sağlamasına yeter genişlikte topraktır.)

«Arazi Kanunnamesi» nin engellemeye çalıştığı bu durum acaba ne gibi koşullar altında belirmiştir. Kilis incelemesi bunu da araştırmıştır:

«Yoksul köylüler kendilerini yönetemez, ekecek tohum bulamak, şehirdeki bir tacirden, bir marangozdan tohum alarak «ortak» olurlar;. Köylü kurnaz çıkarsa, o adamcağızdan para, hayvan ve herşey alır; (bütünüyle Pesendî'nin köylüsü gibi) hiçbir kâr göstermez, günün birinde aldığını da tanımaz, şehirlinin eli böğründe kalır.»

Destanın aşağıya aktardığımız dörtlükleri sanki bu durumu tanıtlamak için Kilis'te söylenmiştir:

«Şehirli der: — Size akıl ermiyor
Mevlâ verse bile köylü vermiyor
Kârdan geçtik tohum ele geçmiyor
Her sene harmanda tutup kavgayı

Köylü der: — Aman ağa pek incelersin
Hakkın vermediğini benden istersin
Bir yemin hakkın var dava edersin
Kim gelirse yesinir ben gibi fukarayı.» (1)

Fakat, ekon ortaklığının destanda görünmeyen bir yüzü daha vardır:

«Şehirli kurnaz çıkarsa parayı verir, toprağı ele geçirir. Böylece yavaş yavaş köye sahip olur. Bir köyün yüz-

(1) Destanda geçen kelimeler içinde yerel olanlar vardır. Bunları açıklamak sosyologdan çok dilcilerin görevidir. (M. S.)

lerce, binlerce lira karşılığında bir zengin tarafından satın alınmış olması çok seyrek rastlanan bir olaydır. Bununla birlikte bu koşullar geçmişe karışmıştır. Bugün toprak ya miras yoluyla ya da değeri pahasına satın alınarak elde edilir.» (Kilis İncelemesi.)

«Köylü der: — Şehirliyi ah kandıralım
Sureti haktan varup inandıralım
Biraz hayvan, sığır dolandıralım
Kovarsa da gitmem, dikem asayı.»

Pesendî sorunun yalnız bir yüzünü bize göstermektedir. «Ortaklığı», ekonomik bir işlem gibi kavrayamayan, onu toprağın veremediğini ya da toprağa verdiremediğini tamamlayacak bir «çekme» aracı olarak kullanmaya çalışan köylü örneğini ele almıştır. Destanda köylü, şehirliden yardım uman düşkün ama soyguncu bir «rençber»; şehirli de ekin ortaklığından zarar görmüş, ama azdan çok kazanmaya alışık gösterişli bir «mal sahibi» halinde tanıtlanmaktadır:

«Köylü der: — Şehre geldim bugün efendim
Pek severim seni, kimim var benim
Çarığım eskidi yoktur yemenim
Olalım seninle ekin ortağı.

Şehirli der: — Köse ondan vazgeçtim (—Köse ben ondan bıktım) (1)
Kim ile ektimse hep zarar ettim
Çok atlar öldürdüm hayli seyirttim
Faide görmedim ben, geç bu sevdayı.»

Ama şehirli, bu tekrarlanan zararlı tecrübelere rağmen Köseye kapılmakta ve ortaklığa yanaşmaktadır.

(1) Parantez içindeki eklemeler, metin Mustafa Hakkı'nın yayınladığı «**Ortakçı Destanı**»ndaki şeklidir (M. S.)

«Köylü der: — Ağa bende kız oğlan gani
İki yılda hacce gönderem seni
«Bende» et bir kere hele sen beni
Yeni buldum senin gibi ağayı.

Şehirli der : — Köse senden hoşlandım
Sözlerine nasıl ise aldandım
Kaç dönüm nadasın var ise kandım
Kaçı buğday, kaçı verir (gelir) arpayı.

★

Köylü der: — Yarınlık ta burada kalsak
Biraz basma kesme, yemeni alsak
Kirkora borcum var, kolayın bulsak
Yenilesek sırtımdaki abayı.

Şehirli der: — Köse! Bunun çaresi
İstediğin kadar kuvvet paresi
Evvelden var bende dirgen yaresi
Yeniden başıma soktun belayı.

★

Köylü kaptığın doğru köye götürdü (indirdi)
Evin için bedestene döndürdü
Onda bir elmedi borca gönderdi
Dedi : — «Karı sus! Duymasın kulağı!»

Şu durumu tarihle aydınlatırsak bir yanda, «sahibi arz» sipahinin tapulu rençperliğinden tarla sahibi serbest çiftçi haline geçmekte olan işçi tipini, diğer yanda, vergi ve ganimetle yaşar bir «Bey» olmaktan irat ve ticaretle geçinir bir iş adamı olmaya yönelen efendi tipini görmekte güçlük çekmeyiz.

Türk Anadolu'nun sosyal koşulları, Hicri X. Yüzyıl sonuna kadar çiftçiyi sipahiye bağlamış ve köylüyle şehirli

arasında tarımsal ilişkilerin kurulmasına imkân bırakmamıştır. XI. ve XII. yüzyıllarda tımarlı ocaklarının çöküşü gerçekleşirken köylüler de tarımsal sorunları çözümlemek için şehre başvurmak zorunda kalmıştır. «Köylüyle şehirli serüveni» çok eski olmayan bir öyküdür. Topraklarımızın işletilmesi için köylünün emeği ve göreneğiyle şehirlinin sermaye ve bilgisini en verimli bir şekilde birleştirerek bu sorunu çözümleyecek pratik şekiller de henüz bulunmuş değildir.

Ortakçı destanı, dara gelen köylünün henüz dengesini bulmayan bu durumu —soygunculukla— kendi lehine çevirmek istemesi örneğini ele almaktadır. Kilis çiftlikleriyse şehirlinin bu kararsızlıktan kendi hesabına en büyük bir çıkar sağlamasına örnektir. Afyon'da ve Amasya yöresinde de bütün tarlaları ve hatta evleri ve hayvanlariyle bir «marabacı» eline düşen köyler vardır.

Kütahya yöresi köylerinin toprağı elinde tutmada ne dereceye kadar başarılı olduğu ancak yapılacak yerel incelemeyle anlaşılabilir.

İhsan Abidin Bey «Anadolu Ziraat ve Yetiştirme Vaziyeti» adlı yapıtında şöyle demektedir: «Yüzyıllardan beri Türkün hane ve tarla sahibi, yani sosyal hayatta özgür ve bağımsız olarak yaşamasını sağlayan «bu» temel hükümler kanunda süregelmekle birlikte, konulma nedeni ve önemli etkileri Tanzimattan beri unutulmuş, bu kadar geniş bir ülkede bir takım çiftçiler tarlasız kalmıştır.» (Cilt I. s. 93).

Ülkemizde tarımsal koruma ve tarımsal kredi sorununun aldığı şekiller ya köylüyü ya da şehirliyi hakkı yenmiş bir duruma düşürmektedir. Bunun nedenini Ortakçı Destanının yaptığı gibi köylünün «Allahlığına» ya da Tanzimatçılığın hâlâ süregelen görüşünde ayak direyerek şehirlinin baskı eğilimine bağlamak çözümlemeyi ileri götürememek, sorunu çıkmaz yolda bırakmaktır.

Ülkede yer yer monografik sosyal incelemeler yapılmaya başlandığı zaman «kanunların konma nedenini ve önemli etkilerini» unutturan sosyal etmenler anlaşılacak; tarımsal kredi ve tarımsal koruma sorununu da çıkmazdan kurtarmak imkânı belirecektir.

Köylüyle şehirli arasında çözümlenmeyen toprak ve sermaye sorunu, tasarruf hakkını düzenlemek için politik ve yönetimsel katkıyı sürdüregelmiştir.

Bir zamanlar tımarlı ocakları köylüye tohum ve çift hayvanı sağlayarak tarımsal bir korumada bulundukları gibi köyü, «eşkiya, kul tayfası ve cizyedarlar»ın da saldırı ve haksızlığından korumuşlardır. Koçi Bey, 1041 de IV. Murat'a verdiği «ıslâhat lâyihası»nda «ehliseyf, sahibi arz» örgütünün canlandırılmasını ayak direyerek teklif etmekte ve «ülke aşırı derecede bayındır olup 'reaya ve beraya' refaha ulaşır. Çünkü zeamet ve timar sahibi kulları kendi reayasını (bu deyimi burada genel olarak köylü anlamına almak gerekir) çocuğu gibi koruyup gözeterek en küçük bir saldırıya engel olur, «cizyadar» haksızlık edemez ve kapıkulu da kanunsuz davranamaz, dünya taze hayata kavuşur ve İslâmın ululuğu artar. Hak süphanehu ve tealâ, (kendisini övdüğüm ve yüce olan Tanrı) zeamet ve tımarın düzeltilmesini mübarek kalbi şeriflerine ilham eyle, amin.» demektedir.

Tımarlının güçsüzleşmesi ve yıkılışı sırasında toprak sorununun buyurucu ve düzenleyicisi durumunda olan «mültezim, mukataacılar» ve son olarak «tapu memurları» dengesiz ekonomik bir çevrenin vergisi üzerine kurulan bir hükümetin temsilcileridir. Onlar da bu görevlerini elden geldiğince pahalıya maletmeye bakmışlar ve Devlet nüfuzunun «vilâyetler» de şüpheli bir duruma düşmesinde rol oynamışlardır.

Bu konunun açımlamasına girişecek değiliz; ama Destan'da tanıtlanan tarımsal çevreyi Kilis yöresinin koşulla-

rıyla karşılaştırmak, şehirlinin bütün bir köy toprağını ele geçirerek çiftçiyi boğazı tokluğuna çalışır bir reneper durumunda bırakmasına yol açan zorunlulukları ortaya çıkarır ve devlet nüfuzunun bu işe nasıl araç olduğu da bu arada sezinlenir.

Kütahyalı Efendi'yi kendisiyle ortaklığa çekmek için:

«Köylü der: — Aman ağacığım, ey iki gözüm
Bilirsin Mevlâya doğrudur özüm
Benim tarlalarım ağartır yüzüm
İnsan eksen biter taban toprağı.»

Yine köylü der:

«Nadas yüz dönümden ziyade
Cümle arpalık hep âlâ yerde
Bütün gübreledim kalktım seherde
Dolduralım arpa ile buğdayı.»

Kütahya köylüsünün nadas edip, gündoğumunda kalkarak gübrelediğinden söz ettiği «taban toprağı» ve şehirliden aldığı tohumu borca göndererek aldatıcı bir dille:

«Daneler hep çıktı, kalmadı asla
Yeşil çimen tuttu bütün ovayı.»

diyerek bir çimenliğe benzettiği ova Anadolunun güney düzlüklerine benzemez.

Kilisin tarlaları geniş, engebesiz, kurak bir ovadadır. Rastlanılan büyük küçük pınarlar ancak bir kaç dönümlük bostan ve bahçeleri, kavaklıkları sulamaya yarar.

Kütahyalı Efendi'nin:

«Hele sular aksın, çaylar çağlasın
Bülbüllerden dinleyelim sadayı.»

diye özlediği ve köylünün:

«Hanımlar beraber salt seni götmem
Yaz gelince gezdireyim sahrayı.»

dediği sahra, o sahra değildir.

Yerin koşulları yalnız bir güzellik ayrımı meydana getirmekle kalmamakta, ürünün miktarlarını ve bunun yetiştirilmesini de etkilemekedir:

«Şehirli der: — Şu köylü hilesiz olsa
Hak verse tarlalar mevsimin bulsa
Küçük büyük ambarlar, cümlesi dolsa
Veresiye satardım bütün zahrayı.»

Kütahyalının beklediği diğer çıkarlar:

«Şehirli der: — Köye samanlık yapsak
Ambar satarlar mı köylüye sorsak
Bir konak yaptırsak yazın otursak
Güz gelince yenisinin kolayı.»

Kütahyalı Efendi, şatosunu, yüz dönümlük tarlanın saman ve tanesinden alacağı payı ödünç veya darlıkta satarak azdan çok kazanmak düşü üzerine kurmaktadır :

«Ufak hayvan, sığır ortaya koysak
Yeter artar bize yoğurtu, yağı.»

tok gözlülüğünü göstermesine karşılık,

«Küçük, büyük ambarlar cümlesi dolsa
Veresiye satardım bütün zahireyi!»

açgözlülüğüne düşmekten kendini alamamaktadır. Destanda şehirli, küçük tarım çevresinin küçük çapta hayvan ve tahıl taciri ve işlemcisi rolünü oynamaktadır.

«Şehirli der: — Yeşil çimen nice oldu?
Alca alca kuşlu çimen nice oldu?

Yüz dönümden nadas, harman nice oldu?
Dinlemem söyleme, ben kurt masalı.»

«Şehirli der: — Harman dursun geride
Sığır, sıpa hayvanlarım nerede
Nişanım var her deride, her yerde
Damgalıdır her birinin kulağı.»

Şehirli bu küçük ticaretin verdiği ve gösteriş ve zevk düşkünlüğünün arttırdığı doymazlıkla köylünün damına düşmüştür.

Diğer yönde Kilis Ovası, büyük üretime elverişli bir alandır. Üretilen tahılı —hayvan ürünleriyle— takas etmek isteyen göçebe alıcı kütlesinden başka, Halep ve hatta Marsilya bu tahılın alıcısıdır.

Bundan başka Kilis ovasını kuşatan Türkmen, Kürt ve Arap göçebeler, tarımsal kesimin dirlik ve düzenliğini tehdit edebilecek bir öğedir. «Hükümetsizlik dönemlerinde bir köy, nüfuz sahibi bir kişinin koruması altında değilse, «eşkiya, urban ve aşayir» saldırısı ve jandarma ve «tahsildar» ın baskısıyla ezilir, darmadağınık olurdu.» (Kilis incelemesi).

Ticari bir tarım ve genel dirliksizlik Kilis köylerinin çiftlik halini almasında etkili olmuştur. Aynı zamanlara ilişkin diğer bir incelemenin gösterdiğine göre Havran'da «urban ve fellâh» ilişkisi, bu dirliksizliğin etkisi altında diğer bir çözüm yolu bulmuştur. Köyler, öşür niteliğinde bir vergiyle kardeşliğini satın aldığı bedevilerin koruması altına girmiştir. (Le Play'nin «Avrupa İşçileri» adlı yapıtında yayınlanan Dr. Delbe'nin monografisi.)

Kütahya yöresindeyse bu koşullar ancak küçük çapta kendini göstermektedir. Gerçekten Destandan, suçluların koğuşturmaya uğramadığını ve davacı durumuna düşenlere doğrudan doğruya hakkını alma ihtiyacını duyurmayacak bir «zabıta ve mahkeme» örgütünün bulunmadığını,

vali paşaların adaletine her zaman güvenilemediğini anlamaktayız. Şehirlinin atına atlayınca zir «zabıta amiri» gibi kendini saydırabildiğini görmekteyiz.

Ama bütün bunlar güney yöresinde bir zamanlar hüküm süren «urban ve aşayir» tehlikesine bakılırsa sürekli bir güvensizlik ve hükümet güçsüzlüğü içinde kalmaktadır.

«Şehirli bu işi sorar komşudan
Söylemez doğrusun kimse korkudan
Meğer «âyanı»mış bu işi tutan
Babasını öldürmüştü ezeli,

★

Şehirli anladı, yala(n)mış, yutmuş
Birine bin türlü hileler katmış
Bildi çok canlar yakmış, neler aldatmış
Taktı boğazına kirli destarı.

Köylü basıldı verdi boğazı ele
Aman zaman bilmez uşaklar ile
Toplandı köylüler imamı bile
Urdular bendi urganı

Şehirli bakmadı harmana, seçe
Götür hapsa, arap ta ben gelince
Öğrensin yaptığın köylü netice
Dinlendi, dinlendi attı sopayı.

★

Vaktin valisi de pek âdil imiş.
Duydu macerayı taktı, yuları.

Sonunda valinin «yuları takmasıyla sonuçlanan şu köylü, şehirli davasında köylünün sosyal düzeni tanımayan bir «Köse» tipiyle temsil edilmesi dikkate değer. Gerçeği

söylemekten korkan köylülerin, şehirliyi ağır basar görünce, «Köse» nin üstüne çullanmaları bundan daha az anlamlı değildir.»

*
**

Ortakçı Destanı, bize Kütahya yöresinde yapılacak monografik sosyal bir incelemenin ne kadar dolgun olacağını göstermektedir. Halk bilgisi araştırmalarının yöneltilmesi gereken en verimli alanlardan biri de bu monografik incelemelerdir. Diyelim ki ülkenin geleceği kuşkusu, uyanık gençlerimizden bir kısmının dikkatini bu alana çekebilsin.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞU KONUSU (1)

I. Dr. Gibbons'un kitabı ve kapsadığı tez;
II. Kitap yeni bir görüş noktası elde edildiği için yazılmıştır;
III. Osmanlı Beyliğinin kuruluşu üzerine savunulabilir bir varsayım konmuş mudur?
IV. Gibbons'un bir itirafı — Yanılmak tehlikesi dilcilik sınırı içinde mi kalmaktadır?
V. Tarihi yapan ırk mıdır?
VI. Geçmişin bugüne ışık tutabilmesi nasıl mümkün olur?

I

Dd. Gibbonsun Kitabı ve Kapsadığı Tez :

Herbert Adams Gibbons'un 1916 da Oxford ve New York'ta basılan «The Foundation of the Ottoman Empire; a History of Osmanlis up to the death of Beyazid I (1300-1403)» adlı yapıtı Türkiyat Enstitüsü'nce çevriltilerek önceki yıl yayınlanmıştır. (2)

---

(1) Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu Bahsi: **Türk Tarih Encümeni Mecmuası,** Yeni seri cilt I, sayı 5, (Haziran 1930 - Mayıs 1931).

(2) **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu :** Çeviren Ragıp Hulûsî Bey. Devlet Matbaası, 1928.

Amerikalı bir tarih öğretmeni olan ve bir süre «Robert Kolej» ve «Tarsus Amerikan Mektebi»nde öğretimde bulunan Dr. Gibbons, bir atılımda Osmanlı tarihi yazıvermek tasarısına kapılmamış; bu tarihin ilk bir yüzyıllık olgularını inceleme konusu olarak almıştır. Tarihimiz dönemlerini, kurum ve örgütlerini inceleyen yapıtlar yok değildir, ama yazar çok dolgun bir «tarihsel sentez» konusuna değinmektedir.

Âl-i Osman Devletinin kuruluşu bilimsel bir açıklamaya kavuşursa; Osmanlı Tarihi baştan başa aydınlanır, diğer saltanatların tarihiyle karşılaştırmalar yapmak imkânı doğar ve geçmişin bugünü açıklamada yardımcı olması sağlanır. Kitabı böyle bir yapıtı tanımak sevinciyle almıştım.

Uğraştığınız konuyla ilgili bir yapıtı yararlanarak izlemek için içeriğinin genel çizgilerini bir bakışta kavrayabilmek kadar yararlı bir şey yoktur: Çünkü gözden geçirmeye hazırlıklı başlamış ve yazarın görüşü ve buluşuyla kendinizinkini karşılaştırabilmek için bütün edinimlerinizi ve dikkatinizi toplamış olursunuz.

İndekse bakılınca kitabın dört konuyu kapsadığı görülmektedir:

1 — Osman: Tarihte yeni bir ırk doğuyor;

2 — Orhan: Yeni bir ulus kuruluyor ve Batı Dünyasıyla ilişki kuruyor;

3 — Murat: Osmanlılar Avrupada bir imparatorluğun temellerini atıyor;

4 — Bayazid: Osmanlılar Bizans İmparatorluğunu miras alıyor.

Bu konulara «Osmanlılar ve İmparatorlukları üzerine geleneksel yanlış fikirler» ve «XIV. yüzyılda Anadoludaki beylikler» adlı iki ekle haritalar eklenmiştir. Kitabın kronolojik nitelikteki cetvelleriyle bibliografya kısmı, çevirisi ilerde yayınlanmak üzere ayrılmıştır.

Konuların kişiler çevresinde billûrlaştırıldığını görüvermek kitabın bilimsel bir yapıt olduğundan sizi şüpheye düşürebilir; ama yazarın olguları «baştakiler» in hayatıyla çerçevelemekten öteye geçmeyen bir «vakanüvislik»le uğraşmamış olduğunu, adlar yanına koyarak sıraladığı tablolardan anlamaktayız. Zaten Gibbons da «baştaki güçlü kişiler»in tarihsel yeri üzerine görüşünü belirtmeyi unutmamıştır. Bizans'ın —Trakya ve Makedonya'yı yitirmesine yol açan— son krizleri içinde Kantaküzinos'a düşen rolü açıkladığı sırada şöyle demektedir: «Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışına Kantaküzinos'un yol açtığını söylemek, aynı sonucun doğmasını sağlayan daha başka güçleri bilmemek; tek, kişisel bir istemin dünya geleceğine şekil vermek konusundaki yeteneğine çok fazla önem yüklemek demektir. Bununla birlikte, dünya tarihi sahnesinde insanları yöneten bireyler, nedenleri kendilerinde temsil eden kişilerdir.

Biz herşeyi onların çevresinde topluyoruz. Kantaküzinos'un karakteri bize o zamanki Balkan yarımadasının uğursuz güçsüzlüğünün nedenlerini açıklamaktadır.

Osmanlı fetihlerine imkân veren şey, dinsel ve ırksal ve kollektif bilincin yokluğudur. Kan ve kişi bağlantılarıyla birbirine sıkıca bağlı olmak şöyle dursun, bunlardan acı bile duymayan insanlardan bu geniş kendini veriş ve bu geniş görev ve sorumluluk duygusu nasıl beklenebilirdi?» (1)

Gibbons'a göre kişilerin rolü, olayların açıklanması sadeleştirilirken güçlenmektedir.

O halde Osmanlı İmparatorluğu şu aşamalardan geçen bir hareketin ürünüdür: Osmanlılar Bizansın Anadoludaki bırakılmış son köşesinden yeni bir ırk olarak ortaya çıkmakta; Doğulu bir ulus halinde örgütlenerek Batı

(1) s. 86.

dünyasıyla ilişki kurmaktadır. Bu ulus Avrupa toprağı üzerinde bir Devlet halinde varlığını tanıtmakta ve sonunda Bizans İmparatorluğunu miras almaktadır.

II

Kitap Yeni Bir görüş Noktası Elde Edildiği İçin Yazılmıştır :

Dr. Gibbons'u bu kitabı yazmaya sürükleyen, «aktüel bir ortam üzerinde» bir yapıt meydana getirmiş olmak isteği değildir; «erüdisyon» (1) merakı da buna yol açmamıştır. Yazar, pratik bir yararı amaç edinmektedir. Osmanlı saltanatının son zamanlarında İstanbul'da yaşadığı bir kaç yıl, onu da bizim gibi «ıslahatçı» yapmaya yetmiştir: «Osmanlı ülkesinde ve özellikle İstanbul'da ve gerilemenin en felâketi döneminde geçirdiğim dört yıl» diyor, «beni bu İmparatorluğun köklerini araştırmaya sürükledi. Bu kitabı yazmamın nedeni de incelemelerimin sonucunda gerek yakın Doğu'nun yirminci yüzyıla özgü sorunlarını incelemek isteyenler, gerekse Avrupa'nın ondördüncü yüzyıldaki durumunu araştırmak isteğinde bulunanlar için yeni bir görüş noktasının doğduğu kanısına bulunmamdır. Zaten geçmişi incelemekten amaç, bugünü anlamak ve gelecek için hazırlanmak değil midir?» (2)

Gibbons batılıdır; ülkemizde bulunduğu zaman bile ona batıdan bakmaktadır. Bu görüşün etkileri yapıtında görülmektedir. Bununla birlikte Dr. Gibbons'u kutlamak gerekir. Çünkü tarihsel incelemelerde gizli, açık aranan ama elde edildiği her zaman ileri sürülemeyecek olan bilimsel yararı, konusu için açıkça belirleyerek araştırmalarına temel almıştır.

(1) Allâmelik
(2) Yazarın ifadesi.

Tarihsel yazıların belirli bir amaca yöneltilmesi yeni denenen bir yol değildir. Şu kadar var ki tarih bilgilerinin ve belgelerinin bir özel fikir veya savı doğrulamak için kullanılmasıyla tarihsel olaylarda neden ve sonuç araştırmak arasındaki ayrım köklüdür; biri bilimi karıştırmaya varan bir edebiyat olur, diğeriyse bilim işidir.

Gibbons'un araştırmalarından beklediği yarar, incelemelerini bilim ortamından uzaklaştıracak bir amaç sayılmaz; tersine bilimsel bir incelemenin yapılıp yapılmadığını kontrola yarayacak ölçüyü kapsamaktadır. Tarihsel olgular geçmişte yaşamış bir toplumda veya çevresinde geçen olaylar olduğuna göre bunların meydana getirdiği dizinin eksenini bulmak, değişerek yaşayan o toplumda sonradan ortaya çıkmış ve çıkacak olayları da aydınlatmaya ve aralarındaki bağları bulmaya yarayan bir yoldur.

Eğer yazarın yeni görüş noktası dediği, «bu ekseni ortaya çıkaran» bir görüşse, tarihçiliğe olduğu kadar, Yeni Türkiye'nin canlandırdığı «ıslâhat» hareketine de çok değerli bir hizmet yapmış demektir. Bizi yakından ilgilendiren böyle bir buluşun bir yabancı tarafından yapılmış olması şüphesiz önemini eksiltmez.

III

Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu Üzerine Savunulabilir Bir Varsayım Konmuş mudur?

Gibbons'un kitabı, her yanda Osmanlı tarihiyle uğraşanların dikkatini çekmekten geri kalmamıştır.

Almanya'da Prof. Frederih Gize (1), Macaristan'da Mr. Yülyüz eGrmenos, (2) Fransa'da Mr. Huart (3), Ame-

(1) **«Alman Şark Mecmuası:** «Sâmiyet ve Teferruatı Kısmı», C. 2, sayı 2. Çevirisi, Türkiye Mecmuası, c. I, s. 151 - 171.

(2) **Turan Mecmuası,** Budapeşte, 1918, s. 491 ve arkası.

(3) **Journal Asiatique.** 11. seri, c. 9, s. 345.

rika Birleşik Devletlerinde «Muhteşem Süleyman zamanında Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti» adlı yapıtın yazarı Prof. Lybyer, (1) ve bizde Köprülüzade Fuat Bey, (2) bu yapıtın eleştirisi dolayısıyle Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu üzerine görüşlerini ve bu konunun ne şekilde incelenmesi gerekeceğini belirterek açıkladılar.

Bu yetkili kimselerin görüşlerinden çıkan sonuç, şimdiye kadar bu sorun çevresinde bilinen şeyleri senteze ulaştıran savunulabilir bir varsayımın henüz meydana konmamış olduğudur. Gibbons'un yapıtı da böyle bir varsayımı kapsamamaktadır. Gerçekten çevirisi 281 sayfa tutan yapıtı İngilizce orijinaliyle karşılaştırmak ihtiyacını duyarak okuyunca yazarın yeni bir görüş noktası meydana koyduğu değil, konuyu kişisel bir görüş noktasından ele almaya çalıştığı görülmektedir. İçtenlikle harcanan emeklere rağmen konu yine işlenmemiştir.

Bu düşünüşün izlenimini kısaca belirtmek gerekirse, bunu, yeni birşey öğrenmiş olmak hoşnutluğuyla değil, konuk bir Amerikalı'nın ülkemiz sorunlarıyla çok yorucu bir şekilde ilgilenmesinin verdiği duygulanımla dile getirmelidir. Ülkemizde zincirleme giden olayların açıklanmaya ne yaman bir ihtiyacı varmış!

Prof. Gize - çevirisi «Türkiyat Mecmuası»nda bulunan - eleştirisinde Gibbons'un tezini bir iki sayfayla özetlemiştir. Yapıtın kendisini okumak çabasına katlanmak istemeyen okuyuculara bu özetin okunmasını salık veririz.

Gibbons, ne «Yakın Doğu'nun yirminci yüzyıl sorunlarını incelemeye» ve ne de «On dördüncü yüzyıl Avrupasını araştırmaya yarayacak» bir varsayıma ulaşamamıştır. Bizans ve Avrupa «vakanüvis» lerinden seçtiği materye-

(1) **Journal des Savans,** Les origines de l'Empire Ottomane, (Nisan 1917, s. 157 - 166 **The American Historical Review,** vol XXII, no. 1. Oct. 1916. P. 140 - 143.

(2) **Hayat Mecmuası,** sayı 11 - 12.

lin de en işe yarayanlar olduğu ileri sürülemez.

Yapıtın bizce değeri, daha doğrusu hizmeti, her şeyden önce geçmiş bir toplumu kurmak gereğini duyuran bir konuya yanaşırken sosyal bilgilere, sosyal bir yönteme sahip olmanın zorunlu olduğunu göstermeye yarayacak bir örnek olmasındadır.

Köprülüzade Fuat Bey, «Hayat Mecmuası»ndaki makalerinde «Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu sorunu yalnız Türk tarihinin değil, belki Ortaçağ tarihinin en büyük sorunlarından biri sayılabilir. Buna rağmen bugüne kadar bu büyük tarih bilmecesinin hâlâ çözümlenemediğini görüyoruz» demektedir.

Gibbons'un yapıtı, çözümlenmemiş olan bu sorun üzerinde tarihçiler ve Türkiyatçıların elindeki bilgilerin sınırını, kurulmak istenen varsayımları, izlenmesi salık verilen yöntemleri karşılaştırmaya yaramıştır. Sorunun çözümüne doğru atılacak sağlam adımların hareket noktası nerededir? Gibbons'un kitabı ve yol açtığı eleştiriler, işte asıl bunun için özlü bir incelemeye değer.

IV.

Gibbons'un Bir itirafı — Yamlmak Olasılığı Dilcilik Sınırı İçinde mi Kalmaktadır?

Dr. Gibbons kitabının başında içten bir itirafta bulunmayı gerekli görmüştür; «adlar konusunda» diyor, «doğu dilcilerince incelemeden geçirilmem olasılığı ve tehlikesi çok büyüktür.» (1) Yazarın uğradığı güçlüklerin özel isimler imlâsından ibaret olmadığını anlamak için kitabını sonuna kadar okumak gerekmez.

Kelimelerin zamanla anlamını değiştirdiğini bilmediğini ileri sürecek değiliz; ama ilk Osmanlılar dilindeki «Os-

(1) Yazarın ifadesi.

manlı, reaya, devlet» gibi kavramlara nüfuz edemediği bellidir. Öte yandan «ırk, kavim, ulus» gibi kelimelere yüklediği kavramlarda da açıklık yoktur ve bunlar sürekli olarak birbirine karışmaktadır.

Mr. Huart, yapıtta «müsteşrik» ve dilcilerin yapmayacağı türden yanlışları belirtip düzelterek, Mr. H. A. Gibbons, «müsteşrik» ve dilci değil, sadece tarihçidir.» (1) demektedir. Oysa Mr. Huart'ın da bir tarihçi gözüyle görüp belirtemediği yanlışlar şekille ilgili kalmayarak yapıttaki teze temel olmuştur. Gibbons'a göre:

«Osmanlılara Türk denilmesi ve bunların Avrupa toprağını istila eden bir öğe olarak gösterilmesi tarihsel bir yanlıştır. Bu yanlış o kadar uzun süre devam etmiştir ki Osmanlılar bile bu yanlışa düşmüştür. Bunlar (ne zaman ve hangi durumdakiler?) her zaman kendilerini Türklerden (acaba hangi durumda ki Türklerden) ayırdetmişlerdir. Bunun belgesi, kendilerinin de bu kelimeyi, kendilerinden bunlar derecesinde farklı bir ulusu tasarlamak için kullanmış olmalarıdır.» (2)

«Bir adam müslüman olunca hemen Osmanlı olmaktadır. (3) Osmanlı İmparatorluğunda din herzaman ulusçuluğun bir belirtisi olmuştur. (Not yazılmış) Tanzimat tarihi olan 1849 (1839 olacak) a kadar hristiyanlara raiyye denmiştir. Raiyye'nin temel anlamı sürü ise de bu bir hakaret deyimi değildir. (4)

---

(1) **Journal Asiatique**'de sözü geçen kontrandü.
(2) s. 62
(3) s. 60
(4) Bizans İmparatorluğunun yönetimsel ve askerî örgütünde, her zaman, saltanatın Asya kısmına, Avrupa kısmından daha büyük bir önem verilmiştir. İmparatorluk hükûmeti gözünde Doğu — buna yönetim bakımından Trakya ve Makedonya gibi iki zengin Avrupa vilâyeti de girmektedir — yoksul ve geri Batı taraflarına karşı büsbütün başka bir değer taşımıştır. Bizans aristokrasisinin seçkin grubu Doğu'dan yetişmedir. (Charles Diehl, Byzance, Asie force de l'Empire bölümü, s. 121). Demek «Asya'dan Avrupa'nın hiç bir kısmı fethedilip yönetilemez» ilkesi tarihsel bir aksiyom değilmiş.

Eski Osmanlıların dilini anlayamamaktan ve çeşitli zamanlardaki anlayış farklarını sezememekten doğan bu yanlış görüşe, genel tarihten çıkarılan tersine görüş eklenmektedir:

«Osmanlı ırkı ne şekilde gelişmeye başladıysa yine o şeklide yani Avrupa'ya karşı davranabilmek (Asya'ya karşı durmak zorunluluğu yok mu?) ve Bizans İmparatorluğunun mirasını yönetmek için gereken inceliğe, politika bilgisine ve örgüt yeteneğine sahip biricik öğe olan çeşitli cins hristiyanların ana nüfus arasına sokulmasıyla süregelmeliydi. Avrupa'dan Anadolu ve daha öteleri fethedilebilirdi; Asyadansa Avrupa'nın hiç bir kısmı fethedilemez. (s. 105)»

Ne dikkate değer olay! Bir Bitinyalı rum, bir Balkan İslâvı müslüman olunca «İbni Abdullah, ibni Abdülmennan» diye hemen Osmanlı oluversin de, ataca müslüman «rençper Türk» bir türlü Osmanlı olmuş sayılmasın! Anadolu Türk'ünün hükümetciliği denemiş grubunun bile Osmanlı olabilmesi —niteliği herhalde dinsel ve ırksal olmamak gereken— diğer bir temsil işlemine ihtiyaç göstersin. (1)

Acaba Dr. Gibbons, yeni bir tarih bilmecesine mi de-

---

(1) Oysa dince kaba ve haşin olduğu söylenen, bununla birlikte Anadolu'da hâlâ bütün gezginlere olduğu gibi Gibbons'a da ince ve sevimli görünen rençber yürük Türk Osmanlı takımına (ehli seyf ve sahibi arz Türk'e) ulaştıran sarp ama işlek bir geçit vardır: «Reayaya ata binüp kılıç kuşanmak yoktur, derununda şecaat olan garib yiğitler asker taifesinden Sancak Beylerine ve Beylerbeylerine hizmetkâr olup ve serhadlerde kalup Serhad dirliğine geçer. Ol serhad'de hizmeti müşahede olundukta serhad beylerbeyleri ve sancak beyleri yoldaşlığını arz ve defter edüp hizmeti mukabelesinde serhad ulûfesinden kanun üzre timara çıkar ve illâ eba an ced Sipahizâde olmayan bir tarik ile timara duhul etmek kanuna muhaliftir.» (Ayni Ali Efendi, Kavanini Âli Osman der Mezamini Defteri Divan s. 72). Hattâ böyle bir disiplin görmeden ve bir ayıklama geçirmeksizin «şehir oğlanı ve reaya taifesi timar emrine tâbi olmak küfre beraber idi. (Koçi Bey Risalesi s. 5, Ebüzziya Basımı)»

ğinmiştir? İslâm dininin damarlarında aynı kanı taşıyanları iten, ayrı kandan olanları çeken etkileri, Osmanlı ırkının mayasındaki karışıklıktan mı ileri gelmektedir? İslâm dininin diriltici ve yıpratıcı etkileri (1) de bu temele mi geri götürülmek gerekir. Eğer yazar belge toplamak için Paris Ulusal Kitaplığında geçirdiği uzun süreyi bir o kadar da tezi üzerinde düşünmeye ayırabilseydi, mantıksal bir zincirlemeyle buraya varır ve yapıtını büsbütün düşsel bir felsefe alanına sürüklemeye yol bulurdu.

Yazardan, kitabını basılmadan önce kısmen ve bütünüyle gözden geçirmiş olduklarını öğrendiğimiz Amerika İlâhiyat Fakülteleri saygıdeğer profesörlerinin gözünden kaçmış olan bu çapraşıklıklar (2) yapıtı, Gize'nin dediği gibi yüzeyden bir inceleme olmaktan çok birbirini tutmayan yargıları ve anlamlı kaçan kayıtları kapsayan bir derleme şekline sokmuş olmaktadır. Bununla birlikte bu sonucun Gibbons tarafından kullanılan —ve kendisine özgü olmadığını söylemek gereken— yöntemden doğduğunu belirtmekte yarar vardır. Kitaba geçirilen olaylardan bir kısmı, tezde yerini bulan belgeler halini almış, diğerleri de ona köşeden bucaktan sırıtan şüpheler gibi açıkta kalmıştır. Dr. Gibbons «notların bir çoğunun kusurlu olduğunu itiraf ederim, kitap metninin büyük bir kısmı tartışmalıdır» diyerek ulaştığı sonucu kontrol edilmesi gereken bir varsayım halinde okuyuculara sunmak dürüstlüğünü göstermiştir. Bunu unutmamak, aynı doğruluğa saygı gereğidir.

Yazar doğru bir varışla, geçmişin, canlandırılabilmek için bugünün ışığıyla aydınlatılmasını gerekli görmekte-

(1) Gibbons, s. 35 ile 57, 58'e bakınız.

(2) Dinin İslâm devletleri ve uluslarının çökmesindeki rolüne ilişkin çürütülmüş yargıları ilerde değineceğiz. Gibbons'un Osmanlı ırkının düşüşünde başlıca bir etmen olarak gösterdiği kadının örtünmesi konusunda Bizans ve Arap etkilerinin çarpışmasını görmek için 135. sayfanın metniyle 136. sayfada süregelen nota bakınız.

dir. Osmanlının Türk olmadığını gösterir sandığı geçmiş olayları canlı birer belge haline koyabilmek için XIX. yüzyılda Türkiye'de yaşamış bir yazarın tanıklığını (1) Evliya eÇlebi ve Hacı Halifenin yazılarına (2) ekleyerek bugüne bağlamaya çalışmıştır. Ama nasılsa Evliya Çelebi'deki Melek Ahmet Paşalı, Hüseyin Paşalı gibi ünvanlar, «paşalıyız» gibi deyimler dikkati çekmemiştir. Gibbons, «Netayicül vukuat», «Koçi Bey Risalesi» ni, «Ayni Ali Efendi»nin «Kavanini Âli Osmanı»nı göremediği için ilk dönemdeki sosyal sınıfların XIX. yüzyıldaki sosyal duruma gelinceye kadar geçirdiği değişmeyi de kökünden sezememiştir. Bu koşullar altında Evliya Çelebi'nin, Kâtip Çelebi'nin dilinden anlamamakta özürlüdür.

Gibbons, timar örgütünü, Bizansların özellikle yüksek sınıfını, din değiştirmeye «teşvik» ve temsil için Orhan Gazi tarafından konulmuş bir armağan sistemi olarak tanımlamakta ve tanıtlamaktadır.

Bu sistemin «timar toprağının küçük olmak ve iki yüzyıl süreyle sürekli olarak yeni timarlar kazanmak fırsatının bulunması dolayısiyle Avrupa sistemine üstün» olduğunu belirttikten sonra şöyle demektedir:

«Selçuklular, Haçlı ve Mogollar Anadolu'da, Katalonyalılar, Bulgarlar, Sırplar ve imparatorlar arasındaki iç savaşlar Makedonya ve Trakya'da, dördüncü Haçlıların sülük gibi yapışkan serüvencileri Teselya, Yunanistan ve Akdeniz adalarında toprağa bağlı aristokrasiyi o kadar kesin bir şekilde silip süpürmüşlerdir ki Orhan'ın fikri uygulanabilirdi. Bu küçük timarların ve fethedilen toprağın hızla artmasıyla Osmalı sultanları, daha ilk zamanlardan başlayarak geniş ülkeleri üzerinde mutlak bir hükümet sürerek bir soylu sınıfın doğmasına engel olmuşlardır. Osman-

(1) s. 17
(2) s. 63.

lı İmparatorluğu hiçbir zaman soyaçekimsel bir soyluluk görmemiştir.»

Şu sayfayla Anadolu ve Balkanların X. yüzyıldan beri sosyal tarihini gösterecek bir tablo meydana getirilmek istenmiştir. Gerçekten Yakın Doğu sorunları için, Osmanlılığın kuruluşu merkez alınarak yapılacak tarihsel bir sondajda olguların —Selçuklulardan ve Bulgarlarla Sırplardan geçerek Bizans örgütünün kurulduğu dönemlere kadar uzanan— ana çizgilerine ilişmemek, Orta Asya'nın, Merkezi Avrupayla Akdeniz Avrupasının etkilerini bulmamak imkânsızdır.

Yaylalar yoluyla Küçük Asya'ya sarkan Türk göçlerini Toprağa bağlamaya başlamış olan Selçuklular, ileri hareketini Balkanlardan Avrupanın ortalarına sürükleyen Osmanlı Türkler feodal Avrupa ve ticari Avrupa (Akdeniz siteleri) ile karşılaşmış ve Doğu'nun askerî ve yönetimsel sömürüsü ve büyük ticaret yollarının tekelleşmesi için çekişmeye girişmiştir.

Bizans İmparatorluğunu miras almak yerine onu, Merkezi Asya'nın Batıya uzanan yayla yolunda edinilen bir yönetim rejimiyle bütünüyle temizleyen ve böylelikle Batı gözünde Yakın Doğu'yu temsil eder bir yer kazanan Osmanlı Beyliği ve saltanatiyle Avrupa ilişkileri, bu iki dünyanın sosyal değişmelerinin akışı üzerindeki ekonomik, politik ve fikirsel değinimler çevresinde incelenmek gerekir. Gibbons'un kitabındaki doğru yanlış sonuç ve yargılar ve çapraşıklıklar böyle bir inceleme denemesinin kadrosu üzerinde toplanmış bulunmaktadır.

Gibbons, yapıtının ilk sayfalarında doğu ve batıdan gelen akımlarla Bizans İmparatorluğunun bozulmasından doğan durumu belirlemekte, «XIV. Yüzyıl başlangıcında» demektedir; «bütün Anadolu, merkezî bir hükümet nüfuzunun izini bile koruyamamış bir halde, sanki kazanıp elin-

de tutabilenin malı olacak bir durumdadır. (1) Küçük Asya'nın Roma ve sonra da Bizans İmparatorlukları içinde kurulur gibi görünen birliğinin bütün bağlarıyla kopup çürümüş olduğu bir sırada, bu alanın bir köşesinde örgütçü bir gücün nasıl kurulmaya başladığı araştırılmıştır. Geçmişe kısa bir bakıştan sonra olguların akışı izlenerek politik örgütlenmenin gelişme aşamaları belirlenmek istenmiş ve buna karşılık son günlerini sayan Bizans İmparatorluğunun yeniden dirilmesi fırsatlarını yok eden etmenler araştırılmıştır. Bu sırada konuyu dünya tarihine bağlayan genel düşüncelerin belirtilmesi gerekli görülmüştür.

Eğer inceleme şu plân üzerinde gereken sosyal bilgi ve bilimsel yöntemle yürütülebilmiş olsaydı geniş bir insanlık grubunun bugünü ve geçmişiyle ilgili olan ve bütün dağdağasıyla karanlıklar içine gömülen bir tarih aşamasını aydınlatıverecek projektörün düğmesine basılmış olacaktı. Dr. Gibbons, bunun yolunu bulamamış, ama herhalde aramıştır.

Gibbons'a göre Osmanlı İmparatorluğu hiçbir zaman soyaçekimsel bir soyluluk görmemiştir: — Osmanlı Sultanları ilk zamanlardan başlayarak geniş ülkeleri üzerinde mutlak bir hükümet sürmüşler, soylular sınıfının doğmasına engel olabilmişlerdir. Bu merkezci politikanın başarılı olmasını, timarların küçüklüğü ve fethedilen toprakların hızla genişlemesi sağlanmıştır.

Yazar, açıp sağlamlaştırma gereğini duymadığı bu yargılarıyla Osmanlı Beyliğinin kuruluşu sorunun temeline değinmiş olmaktadır. Acaba bu yargılarda ne derece doğruluk payı vardır?

Ülkemizin bugünü ve geçmişini biri mali, diğeri tarımsal görüş açısından araştıran iki uzmanımızın vardığı sonuç şudur:

(1) s. 3

«Türk Devleti eskiden beri özellikle çiftçi ve hayvan yetiştiricisi sınıflarına dayanmıştır.» (1)

«Altı yüz bu kadar yıllık varlık hayatımızın beşyüz elli yıllık süresinde hükûmetin halkla olan malî ilişkisi işte başlangıçta çok düzenli ve sonraları karışık bir durumda bulunan bu timarlar aracılığıyla olmuştur. Bu bakımdan maliye açısından diyebiliriz ki, hükümetimiz halkla ancak yetmiş yıldan beri doğrudan doğruya ilişki kurmaya başlamıştır. Arada geçen beş buçuk yüzyılda ülkenin malî ve mülki bölünümü nasıldı? Yazıldığı gibi hem «muktesit» hem savaşçı olan timarlılar, halkı ne şekilde hoşnut ettiler, bu noktaların daha açık bir ölçüde anlaşılması için timar ve zeamet ve eşkinciler için düzenlenen «nizamname» lerin incelenmesi gerekir.» (2)

Demek ki «merkezci mali ve yönetimsel örgüt»e dayanan «mutlak hükümet» şekli ilk zamanlarda yoktur. Bu, ancak Tanzimat'la başlamıştır. Timar ve zeamet örgütü, «sahibi arz ve ehli seyf (toprak ve kılıç sahibi)» «soyaçekimsel» bir aristokrasi kurumudur. (3)

Bu gerçekler, bugün ders kitaplarımıza bile geçmiş (4), bilimsel tarihçilik adına belirtilmesi gereken kazançlardandır. Üzerinde henüz gereği kadar durulmamış olan

(1) İhsan Abidin Bey: **Türkiye Ziraat ve Yetiştirme Vaziyeti**, c. 1, s. 92.

(2) Abdurrahman Refik Bey: **Tekâlif Kavaidi**, c. 1, s. 249; (1329 basımı).

(3) «Hayırhahı devlet pâk ve mazbut bir taife idi. Ve aralarında bir fert ecnebi olmayup cümlesi ocak ve ocakzâdeler, ebaanced padişah dirliğine mutasarrıf kimseler idi». (**Koçi Bey Risalesi**, s. 5).

Hattâ bunlar, dirliklerinden yoksun bırakıldıkları halde halk arasındaki konumlarını yitirmiş olmamaktadırlar: «...Her vilâyette, her sancakta ve her nahiyede kadimi ocak erleri ve sipahi ve sipahizâdeler mâlûm ve muayyendir; ve il esamisi ile olan ecnebi ve hizmetkârlar ve köleler üzerinde olup ağaları zapteylediği, ziamet ve timarlar dahi cümlesi malûm ve mübeyyendir.» (Koçi Bey, s. 20).

(4) Hamit ve Muhsin Beyler: **Türkiye Tarihi**, s. 514 - 517.

konu, timarlıların yalnız «eyalet askeri» demek olmadığı, bunların yalnız askeri görevlere değil, yönetimsel, mali, tarımsal yetkilere de sahip olan birer «hanedan», birer yerel hükümet ileri gelenleri olduğudur. Âli Osman, bu «Ocakzadeler» başında fetihleri yürütüp düzenleyen ve reislik konumunu olayların gelişmesi içinde koruyup desteklemeye çalışan bir «sahibi arz hanedan» dan başka bir şey değildir. (1)

Osmanoğullarının bir Roma İmparatoru, bir Arap Halifesi gibi «mutlak hükümdar» olabilmelerini mümkün kılacak koşullar, ilk zamanlarda yoktur. Osmanlı Padişahları, «sahibi arz ocaklar» arasında en geniş toprak ve yüklü bir dirlik elde etmiş bir ocağın reisidir. Bu yüzden Âli Osman Kapusu, «sahibi arz kapuları»nın en yetkinidir. (2) Padişahlık konumunu bu özel servet ve nüfuza dayanarak koruyabilmişlerdir, ama yetkileri diğer «sahibi arz» ların haklarıyla edimsel olarak sınırlı bir yönetim ve politika çerçevesini aşamayan bir buyruk sahibi konumundan ileri gidememiştir. «Bey» ulusal sıfatını taşıyarak bu durumlarını sürdürmekte, «sultan» ve «halife» sıfatlarını ona dayanarak almaktadırlar. İşte Osmanlılar, bu «sahibi arz ocakzadelerle onların uyruklarından kurulu bir takımdır.» Bu yüzdendir ki Türk ve Müslüman olmak «Osmanlı» sayılmak için yeterli olmamış; takıma katılmış olmak ve bunda bir yer tutmak gerekmiştir. Müslüman olmayan üreticilerin, Türk ve Müslüman üreticiler sırasında ve aynı reaya sınıfında yer tutması Osmanlı «sahibi arz»ların, di-

(1) «Saliyane (yılda bir vergi) ile olan Beylerbeyiliklerin (Mısır, Bağdat, Yemen, Basra) cümle mahsulatı canibi padişahiden zaptolunup Beylerbeyisine ve Sancakbeylerine ve kul taifesine hasıl olan malinden, saliyane ve ulufe verilir. Lâkin, has ile olan eyaletler üç bahş olup, bir bahşı, havası hümayûn, bir bahşı havası vüzera ve mirimiran ve ümera ve bir bahşı ziamet ve timardır.

(2) Ayni Ali Efendi: Risalei vazife haran ve meratibi bendekâni Âli Osman.

ğer Beyliklerde olduğu gibi, müslüman olmayanlara karşı gösterdikleri dinsel hoşgörüyü açıklar. (1) Osmanlı gaziler ırksal ve dinsel bir çaba güderek değil, politik bir takım, bir aşiret güdüsüyle coşmuşlardır. «İlâi kelimetüllah» ın Batıya olduğu kadar Doğuya doğru da yeni toprak açmak ve nüfuz genişletmek için bayrak olarak kullanılması, bu takımın müslümanlığı ve sünniliği bir hükümet dini olarak tutmasından ileri gelmiştir. (2) Dini, politikaya hizmet ettiren ilk Osmanlılar ordularına çağırdıkları tekfurları, Bizans İmparatorlarını, Eflak ve Sırp Beylerinin askerini Frenk haçlılarına olduğu gibi Türk Beylerine ve müslüman emirlerine karşı da yöneltir ve böylelikle müslümanları ve ırkdaşlarını hristiyanlara ve diğer ırktan olanlara kırdırmış olduklarını düşünmezlerdi. İlk islâm savaşçılarının «dinsel çabaları»yla Osmanlı gazilerinin Balkanlara diktikleri» dinci çabalar» arasında ne büyük bir ayrılık vardır. (3)

---

(1) «Züama ve erbabı timar kulları kendi reayasını evlâdı makamında hıfz ve haraset edüp zerre kadar kimseye tecavüz ettirmez, cizyedarlar zulüm edemez ve kapıkulu dahi teaddi edemez. âlem taze hayat bulup şevketi islâm efzun olur». (Koçi Bey Risalesi, s. 28) — «Küfr ile dünya durur, zulümle durmaz». (Koçi Bey Risalesi, s. 17).

(2) Köprülüzâde Fuat Bey; «Anadolu'da İslâmiyet» incelemesinde ilk Selçuklu reislerinin islâmî politikalarından söz ederken «Tuğrul Bey ve halefleri, Abbasi Halifelerini ve hanefiliği müdafaa etmekle bizzat imparatorluklarını da müdafaa etmiş oluyorlar» demektedir. Bu incelemede görüldüğü üzere Anadolu'da yerleşen Türkmen beylerinin dinsel inançları hükûmetçi gruplarının dinsel politikalarına bağlanmış değildir. (s. 48, 89 - 90).

(3) Hüdavendigâr'ın Karaman üzerine yönelttiği ordunun, Yıldırım Beyazıd'ın Niğbolu'da Haçlılara ve Ankara'da Timur'a karşı çıkardığı orduların hangi güçlerden kurulduğunu Gibbons'un 144 ve 192 - 193 ve 226. sayfalarında okuyunuz. Bu ordularda hristiyan güçlerinin tuttuğu yeri özenle kaydedip belirten yazar, Osmanlılığın âdeti olarak gösterdiği din yayıcılıkla müslümanlara karşı hristiyanları göndermenin nasıl uzlaştırılacağını araştırma gereğini duymamıştır. Dinsel özgürlük ilkesinin de Osmanlılara özgü bir hoşgörü ve arı insanlık duygusu veya ilgisizlikten doğması olasılığını ileri sürerek tezine açıkça bağlayamamıştır.

Eugène Pittard «Irk ve Tarih» adlı yapıtında Osmanlı Türklerine ayırdığı bölümde şöyle demektedir: «Diğer Türk gruplarınca kurulan eski imparatorlukların —örneğin Tatar imparatorluğunun— hızla çökmesine karşılık Osmanlı Türklerin tarihçe bilinen rolü yerine getirmeleri ve sürekli politik örgüt kurmalarının ırkça karışık olmalarından ileri geldiği ileri sürülmemiş midir? Türk tarihinin bu determinizmi konusunda ne denebilir? (1)»

Dr. Gibbons'un savı da bu türdendir: «Osman, hayatını, hepsi de kendi doğduğu yerden birer gün uzaklıkta bulunan üç Bizans şehrini ele geçirmek yolunda harcamıştır. Çekişmenin daha başlangıcında Bizansın ne kadar yakın olduğunu ve Bizanslıların gittikçe ne kadar güçsüzleştiği ve morallerinin bozulduğunu gözönüne aldığımızda anlıyoruz ki, burada, önceleri uyuklar bir durumdayken sonradan yetkinleşmiş bir uygarlığı yıkan bir Asyalı ırkın coşkun istilâsı söz konusu değildir. Belki bizim uğraştığımız, yeni bir ırkın —doğduğu yerde bulunan öğelerin kaynaşmasından doğan bir ırkın tarihidir. Bizans İmparatorluğunun politik birliği, dış ve iç düşmanlar tarafından yok edilmiştir. Ulus üzerine yüksek kurallar koyan ve hayatın her aşamasına egemen olan ortak din bağlarının meydana getirdiği sosyal birlik de kaybolmak üzereydi. Çünkü Doğu Kilisesi manevi hayatını yitirince fikirsel gelişim bakımından Batıdan yüzyıllarca ilerde olan «evantin hristiyanlar» üzerindeki etkisini de yitirmiştir. Bunda bir reform zamanı gelmiş, ama hiç bir Savanarola, Luther veya Calvin'e ulaşmadan göçüp gitmiştir, ya da eski inançlar için savaşacak bir Layola da çıkmamıştır. Kilise ilk ilkel hristiyanlıkta olduğu gibi, çok tanrıcı istilâcıları direnilmesi mümkün olmayan manevi üstünlükle özümlemek ve temsil etmek yeteneğinden yoksundur. İslamlığın çağrısı hristiyan-

(1) Pittard: **Les Races et l'Histoire**, s. 390 (1924).

lıktan daha büyüktür. Gerek çok tanrıcılar ve gerek hristiyanlar, bu yeni, taze dine girmeleriyle yeni bir ırkın kuruluşuna ortaklaşa hizmet etmişlerdir. İşte Osman ve onun adını alan ulusunun öyküsü budur.» (1)

Prof. Pittard, söz edilen kaynaşmanın, daha çok bir karışmadan ibaret olduğunu ve bunun da çok büyütüldüğünü göstermekle yetinmiştir. Dr. Gibbons da, salt ırksal bir açıklamayı yeterli görmemiş olacak ki «İlk Osmanlılar akıncı değildir, ülke kurucudurlar ve başarılı da olmuşlardır» demektedir. Ama söylediğini hemen düzeltmek ihtiyacını duyar gibi, «çünkü unutmamışlardır ki çözmeleri gereken en önemli sorun temsildir. Gerçekten fetihlerini temsilin mümkün olduğu alanlardan ötelere genişlettikleri zaman gerileme dönemi kendiliğinden gelip çatmıştır.» diyerek konuyu dinsel temsile dayanan bir ırk sorununa geri götürmektedir. (2)

Oysa Koçi Bey Risalesiyle Ayni Ali Efendi'nin Kavanini Ali Osman'ının bilimsel bir çözümü, Osmanlı Beyliğinin, yukarda ana çizgilerini gösterdiğimiz kuruluş şeklini açıkca meydana çıkarmaktadır. Timar örgütünün Orhan Gazi tarafından bulunan bir armağan sistemi olması öyküsüyse bütünüyle yakıştırmadır. Bu örgütün diğer Anadolu Beyliklerinde bulunduğu Osmanlı Tarihi olguları arasından bile sezilip anlaşılmaktadır. (3) Bu kurumun din

---

(1) s. 35 — 18, 17 ve 62. sayfalarda kan zenginliği bakımından Osmanlıların kuzey Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada halkıyla paralel olması sonucuna varan 97. sayfadaki açıklamaya bak.

(2) s. 127.

(3) Ankara Savaşında «Kermiyan leşkeri Kermiyan oğluna döndü, velhasıl her vilâyetin leşkeri kendi beylerine döndü, kim anlar Timur'a varmışlardı». (Aşık paşazâde s. 78). Kastamoni'yle ilişkin 89, 156 ve 157. sayfalarına da bakınız. Özellikle Karaman olayı üzerine 260 ve 261. sayfalarına bakınız. Netayicül vukuat (c. 1, s. 128) de belirtilen Zülkadriye olayını okuyunuz.

değiştirme ve dinsel temsil formülüyle açıklanması mümkün değildir. (1)

«Osmanlı tarihçileri hiçbir yerde Orhan dönemi olayları konusunda olduğundan daha elverişsiz bir durumda değildir. Bunlar bağlı oldukları ırk veya ulusun ayrı-cinsten bir serüvenci grubunun otuz beş yıl içinde bir ulus haline gelmesi olayını —açıklama değil— tasarlayamamaktadırlar, bile,» diye Gibbons bize yöntemini açıklamaktadır:

«Bu tarihin XX. yüzyılda yeniden yazılması daha büyük bir yeteneğe sahip olunduğu inancıyla olmamıştır. Belki bizim bu konudaki daha yeni ve daha geniş görüş noktamız bizden öncekiler için ulaşılması mümkün olmayan kaynakları edinme ve karşılaştırma fırsatını elde etmemizle ortaya çıkmıştır.» (2)

İşte yazarı asıl şaşırtan budur:

Yeni metinlere ulaşarak bunları karşılaştırmanın «vakanivüsler»inkinden daha geniş, daha yeni bir görüş noktası elde etmek için yeterli olacağı sanısındadır.

Bu belgelerin gözden geçirilmesi ve karşılaştırılmasında kendisine kılavuzluk eden politik, dinsel, bir kelimeyle sosyal inançları pozitif bilimlerin verileriyle karşılaştırarak eleştiriden geçirme gereğini duymamıştır. Bu yüzden Mr. Gibbons, konuya kuramcı bir tarihçi gibi değil, sentezci bir tarihçi olarak yanaşabilmek için hazırlıkta bulunmaya ihtiyaç görmemiştir.

İşe yarayacak metinleri bulmak ve bunlarda aydınlatıcı noktaları ayırabilmek için de bu hazırlığa ihtiyaç vardır.

---

(1) Gibbons, temsile araç olan din değiştirme için istekle, dolaylı, zorlama gibi çeşitli şekiller tasarlamaktadır. Yeniçeri örgütü, zorla din değiştirme için bulunmuş çok insancıl ve anlayışlı bir önlemdir. (s. 101). Dolaylı din değiştirme için 97. sayfaya bakınız.

(2) s. 40.

Osmanlı Beyliğinin kuruluşu üzerine bugün elde bulunan belgeler, konuyu karanlıktan kurtaracak aydınlatıcı bilgilerle doludur; elverir ki bilimsel bir yöntem yardımıyla bunları birbirine bağlamak imkânı bulunsun. Bizans tarihi, Feodol Avrupa, ve Orta çağlarda Akdenizin büyük ticaret akımı aydınlanmamış değildir. Osmanlı tarihi üzerinde bundan sonra yapılacak incelemelerle araştırılacak ve buna karşılık o araştırmaları düzenlemeye yarayacak bilimsel bir varsayımın eldeki belgeler yardımıyla nasıl kurulabileceğini araştırmak başka bir inceleme konusudur. Burada göstermek istediğimiz, Dr. Gibbons'a verimli bir araştırma yolunda engel çıkaran güçlüklerin dilcilik sınırını aşmakta olmasıdır.

Ayrıntıcılığa varan derinleşmenin «genelliği» kavramaya engel olmasının açık örneklerine Gibbons'u eleştiren yazılarda rastlamaktayız. Bunlardan Mr. Huart —tarihsel konuları «genelliği»yle kavramak denemelerini yapmış bir bilgin olmasına rağmen— Gibbons'un kitabını Journal Asiatique okuyucularına bakınız nasıl sunmaktadır; Türkiye'nin doğuşunu saran çocukca masallardan bu yapıtla kurtulduğumuzu belirttikten sonra özetle şöyle demektedir:

«M. Gibbons'un kitabı aşağıda özetlenebilecek olan savlara dayanır: 1. Osman ünlü bir aileden dünyaya gelmemiştir; 2. Osman, Selçuklu Sultanının uyruğu değildir; 3. Hüdavendiğer tarafından düzenlenen Yeniçeri Osmanlı ordusunun temel gücünü meydana getirmemiştir; 4. Yıldırım Bayazid Timura tutsak olduktan sonra kafesten farksız parmaklıklı bir teskereye kapatılmıştır.

Doğunun yüzyıllarca genel hayatına egemen olan politik bir örgütün kurulmasının açıklanmasına bu savların temel olabileceğini tasarlamak ve kabul etmek bu yüzyıl için herhalde masaldan farkı olmayan bir şeydir. Neyse

ki, Gibbons'un kitabı bu kadar sıradan temeller üzerinde yazılmış bir roman değildir.

V

Tarihi Yapan Irk mıdır?

Ziya Gökalp, «Türk Medeniyeti Tarihi»nde (s. 21), eski Türkler ayrı bir ırk oldukları için kökleri olamaz. Türkler tarih öncesinden beri bağımsız bir ırktır,» demektedir. Gibbons'a göre «Osmanlı» yepyeni bir ırk anlamı taşıdığı için kök ve kaynağını araştırmak gerekir ve hatta sorunun ruhu budur.

Gibbons'un yapıtıyla hemen aynı tarihlerde yazılıp basılmış olan «Avrupanın Eski Halkları» adlı kitaba bir giriş yapmış olan Kamille Jullian, «ırk sorunu» diyor, «ne şekilde çözümlenirse çözümlensin ulusların tarihinde en önemli sorundur. Şu tarihi, bu ırk sorununu çözümlemek için aktarıyoruz denilse yeridir» (1) Bu ifade Gibbons'un kitabı başına da aynıyla geçebilirdi.

«Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu» adını taşıyan bir yapıtta Osmanlıların meydana getirdiği politik kuruluşun öğelerini, Osmanlı tipinin sosyal yapısını, Osmanlıların neyle yaşadıklarını, korudukları, buna karşılık kendilerini beslettikleri halkın çalışma ve yaşama şeklini kısası ilk Osmanlı toplumunu canlandırmaya çalışan bir tarihçi kuşkusu sezmiyoruz. Yazarın araştırdığı şey «Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş şekli» değildir; belki. Kayserlerin sürülüp gittiği Rum ülkesinde ortaya çıkması kaçınılmaz olan «yeni bir egemen ırk» ın hangi aşamaları atlayıp aşarak, ne gibi uygun koşullardan yararlanarak ve ne gibi engellerle karşılaşarak Bizans İmparatorluğunu miras aldığıdır.

(1) **Anciens Peuples de l'Europe. XI.**

«Osman çevresine bir ırk toplanmıştır. Orhan bir devlet yaratmıştır. Ama İmparatorluğu kuran Murat olmuştur,» (1) Osman Gazi'nin çevresine toplanan bu ulus Nuh çocuklarından birinin soyu mudur? Veya son yüzyıl uluslarından birinin çekirdeği midir? Yoksa Kınalızade'nin dediği gibi bir devlet sahibi midir?

Köprülüzade Fuat Bey, «Oğuz Etnolojisine Dair Notlar»ında «Türk etnolojisi üzerindeki tarihsel incelemelerde,» diyor, «gözönüne alınacak en önemli ama en güç sorun çeşitli mekan ve zamanlarda adlarına rastlayacağımız bir takım «kuruluş»ların gerçekten etnolojik bir birlik mi, yoksa etnoloji bakımından birbirinden bütünüyle veya kısmen farklı bir takım küçük birliklerin herhangi bir tarihsel etmenin etkisiyle toplanmasından meydana gelmiş bir 'politik kuruluş' mu olduğunu anlamaktır.» (2)

Yarattığı ırkın büyüyüp serpilmesine, binbir dereden su getirerek özen gösteren Dr. Gibbons'un kitabını sorunun can alacak noktasına dokunan bu konuya değinir bir kelime bulamadan okumaktayız.

«Irk»la ne anlatılmak istendiğini araştırırken, «İmparatorluk»un ne anlama geldiğini düşünmek zorunda kalmaktayız: «Osman, dünyanın bildiği en büyük imparatorluklardan birinin» vahşi Asya kanı (!)»yla en eski ve en yeni Avrupa öğesini kaynaştırmış olan tarihteki biricik ulusun ve altı yüzyıl süreyle kesintiye uğramaksızın süregelmekle tanınmış (hayati güç mü belirtilmektedir?) hanedanın kurucusudur. (3)

En büyük imparatorluktan biri denmektedir. Hangi imparatorluktan söz edilmektedir? Hüdavendigâr'la Yıldırım'ın Beyliğini, Fatihle Kanuni'nin saltanatını Roma ve

(1) s. 35.
(2) Türkiyat Mecmuası, c. 1, s. 185.
(3) Gibbons, s. 37.

Bizans İmparatorluklarıyla aynı etiket altında toplarken ne söylemiş oluruz? Bunlar hep aynı türden politik kuruluşlar mıdır? Oysa Bizans ve Roma İmparatorluklarına hiç benzemeyen kuruluşlardan biri de, Oğuz Türklerinin eski dünyanın geçit yerinde kurdukları politik kuruluşlardır. İnceleme konusu olan dönemde ne Roma hukukundaki anlamda Osmanlı İmparatorluğu ve ne de İslâm - Arap anlamında saltanat vardır. Devlet kavramı hükümetçilerden ayrılamamakta ve hükümet şekline bağlı olmayan bir «devlet» düşüncelerde yer tutamamaktadır. Âli Osman'ın, Anadolu Türkiyesi'nin, Âli Selçuktan sonra gelen ikinci hanedanı olduğunu, ancak bugünün ulus ve devlet kavramları yardımıyla söyleyebilmekteyiz.

İlk dönemde rastlanan, Osmanlı Türklerin diğer ulusları da yönetimi altına almış olan «hükümet» i değildir. Osmanlı adını taşıyan hükümetçi grubun «müslüman ve müslüman olmayan» reaya üzerinde kurduğu bir «devlet»tir. (1) O zamanlar «Türkiye Tarihi» yazılmamakta, «Tevarihi Âli Osman» yazılmaktadır.

Toplumların politik hayatı incelenir ve karşılaştırılırken genel hayatın ne gibi bir denge gösterdiği, egemenliğin hangi durumda olanlar elinde bulunduğunun —karşılaştırma mümkün olacak şekilde— belirtilmeye çalışılması gerekir. «Orhan bir devlet yaratmıştır, Murat İmparatorluğu kurmuştur. Osmanlılar Bizans İmparatorluğunu miras aldılar,» demekle bir şey söylenmiş olmaz.

(1) «Her devletin başlangıcı bir ulusun anlaşıp birbirine arka olma ve yardımlaşmada tek bir bedenin organı ve belirli cismin parçaları gibi olmakla olur... Öyleyse küçük topluluklar birleşerek birleşmemiş büyük topluluklara üstün gelir. Devlet sahiplerinin halka oranla çok az olduğu görülmüyo,. mu? Ama devlet sahipleri birleşmiş, reaya birleşmemiş olduğundan birinciler üstün ve egemen, ikincilerse yenik ve mahkûm olurlar. (Kınalızâde Ali Efendi; «Ahlâkı Alâî; Kitabı salis, ilmî dedbiri medine», s. 2. Bulak Basımı. Yazılış tarihi 973. H.)

Gerçekten, Gibbons da «ilk Osmanlılar akıncı değildirler», (1) «Osmanlılar Makedonya, Trakya ve Anadolu'da binlerden milyonlara çıkmış, atalarla ilgili anılar, sürekli olarak değişen koşullar ortasında yeni bir sosyal düzenin kurulması üzerine çabucak unutulmuştur» (2) demekte ve kitabın ana konularını şöylece bağlamaktadır: «Niğbolu, Osmanlıların ellerindeki ülkeleri Avrupa'ya karşı tutabileceklerini kanıtlamıştı. Ankara'ysa onların yerli bir ırk ve bir ulus sıfatıyla Balkan yarımadası ve kuzeybatı Anadolu'da hanedanlarının uğradığı felâketler yüzünden sona ermeyecek kadar sağlamca yerleşmiş olduklarını göstermiştir. Gerçekten tasarrufun ölçüsü, açık ve fırtınalı bir havada elindekini tutmak yeteneği olduğuna göre Bayazıd dönemindeki Osmanlıların Bizans imparatorluğunu miras almış olduklarını kim hayırlayabilir? (3)

Dr. Gibbons, Bizans İmparatorluğu'nun bir zamanlar hüküm sürdüğü yerlerde sonunda Osmanlıların egemen olduğu konusunda yeterli belgeler verdiğine güvenebilir. Ama kurulduğundan söz edilen «ülkeyi, yeni sosyal düzeni», Avrupadan ve Asyadan kopan fırtınalara karşı eldekini sıkıca tutabilmeyi mümkün kılan «sağlamca yerleşme şeklini» «Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu» adını taşıyan bir kitapta haklı olarak arayanlar, hiç şüphe yok, boş yere umutlanmış olurlar.

*
**

Yukarda belirttiğimiz şekilde Eugène Pittard gibi yetkili etnoloji bilginleri tarihsel olayların etnolojik açıklanmasını yapmaktan sakınmaktadır. (4) Oysa, Osman Gazi-

(1) s. 127
(2) s. 62
(3) s. 136
(4) Irk ve Tarih. Birinci bölüme bakınız.

nin ünlü bir aileden doğmuş olup olmadığı sorunundaki kanısının meşruluğunu göstermek için kitap metnindeki görüşlerden «daha bilimsel bir tartışmaya girişmek zorunluluğunu» duyan (1) ve bunun için 6 sayfalık bir ek yazmayı gerekli gören Gibbons, ırk ve tarih sorununun tartışmasına bir iki satırla olsun değinmemektedir. Irkın tarihsel rolü kendisince bellidir; ırkın kuruluşu, ulus haline geçişi psikolojik itkilerle meydan gelen isteğe bağlı olaylardır. 62. sayfada Osmanlı ırkının kuruluş şekline ilişkin tabloyu okuyunuz. «Dünyanın bildiği en büyük imparatorluklardan birini meydana getirmek amacıyla «vahşi Asya kanıyla en eski ve en yeni Avrupa öğelerini» kaynaştıran her iki anlamda bir sözleşmeyle kurulduğu ileri sürülen bu örgüt, kendine reisinin adına ilişkin bir ünvan seçmekte, dine giriş ve çıkış yollarıyla yeni bir dine erişmektedir. Kolayca anlaşmak için de en sade ve en güçlü bir araç saydığı Türkçeyi kendine dil almaktadır. Bu yeni kuruluşu yaratan «din»dir, din yayıcılığı yeni kuruluşun ilkesidir.

Anonim bir şirket kurar gibi ilgililer tarafından yeni bir ırkın yaratıldığı görüşü, ciddi bir konuya mizah karıştırmak durumuna düşmeksizin ileri sürülemez; acaba Dr. Gibbons, Osmanlılığın kuruluşunu yeni bir «tarikat» in kurulması şeklinde mi açıklamak istemiştir? Oysa ulaşmak istediği sonuç bu değildir. Amacı bize yeni bir ırkın yaradılışını göstermektir. Dinin etkilerini belirlemeye çalışması, bu ırkın doğuşunu, yayılmasını ve gerilemesini göstermek içindir.

Toplum bilime yabancılığının Gibbons'un kalemi üzerinde her zaman asılı duran tehlikeleri, yapıtta kelimeleri, kavramları birbirine karıştırmasına ve sosyal olaylar arasında olmadık ilişkiler tasarlamasına yol açmaktadır.

---

(1) s. 237.

VI

Dinin Rolü

Gibbons'ta soyut din kavramına yüklenen etkiler, ırkın tarihsel rolü fikrine eklenerek yanlış görüşlerin alanını genişletmektedir.

Dinler konusunda iskolastik kanılara belge aramakla, herhangi bir toplumda dinin etkilerini belirlemeye çalışmak arasındaki ayrımı görmek için Prof. Bartold'un «Orta Asya Türk Tarihi Üzerine Dersler»iyle Gibbons'un kitabını karşılaştırmak yeter.

Bartold'un derslerinde, dinin göçlerde, ulusların durumuna, yerleşiklerle göçebelerin komşuluk ilişkilerine ilişkin çok dikkate değer etkiler belirtilmiştir. Orta Asya'da göçebe ve yerleşikler ilişkileri üzerine açımlamalarının Anadolu ve Balkanlarda kurulmuş olan Türk toplumlarını açıklamaya yarayacak sosyal varsayımı ne kadar doğruladığını da ayrıca göstermek isteriz. Burada yapmak istediğimiz, profesörün değindiği konuları açan canlı çözümlemeleriyle Dr. Gibbons'un düşünceyi düğümleyen inançlarını karşılaştırmaktır.

Bartold'un belirttiği, etkilerden ikisiyle ilgili açıklamaları aktarıyorum:

«Göçebe fatihler için halk kütlesi, müslüman hükümetlerinde cizye'yle yükümlü müslüman olmayan sınıflar gibi, göçebelere para vermek ve onların hesabına çalışmakla yükümlü cizye ödeyen bir sınıftır. Göçebeler tarafından islamlığın benimsenmesi de islâmlık geleneklerine aykırı olan bu koşulları değiştirmemiştir; halkın bu, islâmlık görüş açısından yasaya aykırı olan vergiden kurtulması müslüman hukukuna bütünüyle uymakla değil, belki yer-

leşik halka göçebe hukukunun diğer kurallarının — tarhanlığın— uygulanmasıyla olmuştur.» (1)

«Karahanlılar Maveraünnehr'i fethetmekle birlikte bu ülkenin eski başkentlerinden hiç birinde oturmamışlardır. Karahanlıların Buhara ve Semerkant'ta oturmak istemeyişleri bu sülâlenin kendilerine din, maddi uygarlık ve maddî servet veren batı yönündeki fetihlerini de sürdürmekten caydıklarını göstermez. Doğuda, kuzeyde müslüman olmayan Türklerle yapılan çarpışmalara oranla Batı yönüne hareket, şüphesiz daha çok çıkar vadetmekteydi. Yukarda gördüğümüz gibi, müslümanların kendi aralarında bile İslâm dünyasına Türklerin gelmesini bekleyen bazı gruplar varken, bu gibi koşullar içinde din, Türklerin fetihlerinin genel doğrultusunu değiştirmemiştir.» (2)

Olaylar arasında karşılıklı etkileri —böylesine— belirleme şekline karşılık Gibbons'un dinlere yüklediği sosyal rolü görelim: «Osmanlıları, dünyanın uygar ulusları arasında bir yer tutmaktan engelleyen şey, hristiyanlara karşı olan kininden çok dinlerin diğer etkileridir; soyut bir kuram olarak Kur'anın ve müslümanlık hükümlerinin tümü lehine ne söylenirse söylensin bunların somut pratik sonuçları, bilgisizlik, hareketsizlik, ahlâksızlık, ilgisizlik, istem kötümserliği ve başkacılığın bulunmamasıdır. Müslüman imparatorluklarının, müslüman uluslarının çaresiz ve çözümsüz bir şekilde gerilemelerinin nedenleri işte bunlardır.» (3)

Bazı sorunların tartışmasını, diğer bir incelemeyi ilgilendirdiğini söyleyerek konu dışı sayan yazar, Orhan za-

---

(1) s. 209

(2) s. 75 - 76. Aynı yapıtın 69 - 70, 212, 63 - 64 ve 47 - 48. Sayfalarında açıklanan etkilere de bakınız.

(3) s. 57 - 58.

manında kabul edilen dinsel hoşgörünün Osmanlı imparatorluğunun gelişme ve genişlemesini geniş çapta mümkün kıldığını açıklarken, müslüman ulusların hepsini etkisi altında bulundurmuş olan gerileme etmenlerini belirleyivermekten kendini alamamıştır.

«Osmanlılar, yeni zaman tarihinde ulusluklarını sağlarken dinsel özgürlük ilkesini temel taşı yapmış ilk ulus» (1) olmalarına ve «Osmanlının hiç bir zaman dinde Arap - Müslüman gibi bağnaz olmamasına» (2) rağmen dünya olaylarına egemen olan dinlerin genel kanununun etkisinden ne kendilerini ve ne de meydana getirdikleri ulus ve imparatorluğu kurtaramamışlardır. Şu kanı bana, Amerika Üniversiteleri çevresinde gençliği saran mistik havayla ilgili bir öyküyü hatırlatmaktadır: 1914 de Minesotta Üniversitesinin «tarım şubesi»nde çalışmaya başlamış olan iki Türk genci kişiliklerine olduğu kadar bağlı oldukları ülkeye karşı da yakınlık gösteren Amerikalı arkadaşlarının uyarıcı çabalarıyla karşılaşmışlardır. «Batı uygarlığı hristiyanlığın doğurduğu bir uygarlıktır, Doğu uygarlığıysa Muhammetçiliğin, Brehmenliğin meydana getirebildiği bir uygarlıktır» savı uzun bir tartışmaya yol açmıştır. Bu tartışmayı kaybeden Amerikalı gençler varılan sonuçları kabul etmekten çekinmemişlerdir: «Bireylerin ve toplumların yükselmesi için başlanacak düzeltme hareketi, dinsel bir düzeltme olarak başlamamalı, bütün hayatı içine alan ailenin yaşayışını, bireyin yaşayışını ve son olarak toplumun yapısını devrime uğratacak hayati bir düzeltme olmalıdır.»

Bu psikolojik durum, bize Gibbons'taki kanının yal-

(1) s. 63
(2) s. 57
(3) s. 35

nız kaynağını göstermekle kalmamakta, onun bilimsel görüşlere nasıl eklenebildiğini de anlatmış olmaktadır.

Şimdi yukardaki satırlara devam edelim: «Osmanlı İmparatorluğu hükûmetinin ve egemen sınıflarının kötülüğü «olumlu» olmaktan çok, «olumsuz» niteliktedir. Osmanlılarda yaradılıştan gelme hiç bir kötülük yoktur (demek haydut yaradılışta ırklar da var). Yalnız hareketsizdir; bu yüzdendir ki uygarlığın ilerlemesiyle ortaya çıkan yetkinlik düzeyine yetişememiştir. Hiçbir amacı yoktur; bunun içindir ki çağdaş dünyanın aydın vicdanını incitmektedir. Sonunda, «daha uygunların kalımı» kanunu gereğince bir yanda kalmaya mahkûm olmuştur.» (1)

Gibbons'da olayların etnolojik olarak açıklanmasına, ahlâkî ve dinsel yönüyle birlikte bir de böyle teknik bir görünüş kazandırılmıştır. «İlk Osmanlıları Bizanslılar ve Balkan yarımadasındaki diğer öğelerle karşılaştırdığımız zaman Osmanlıların «daha uygun» olduklarını kabul etmemiz gerekir. Bunlar taze ruhlu, canlı, çürümemiş ve hareketli insanlardı. Bir idealleri vardı. Bir amaç gözetmekteydiler. Birey için olduğu gibi ulus için de durum aynıdır. Ama; gerçekleşince ideal sona ermektedir. Hayat çekişmesi durunca gerileme başlamaktadır.» (2)

Hayat kavgası kavramı ve daha uygunların kalımı kanunu son yüzyıllar biliminin ürünüdür. Toplumun görünüşlerini organik hayatla karşılaştırarak yorumlamaya eskiler de kalkışmamış değildir. Gibbons'un Hacı Halife diye sık sık yazılarına başvurduğu Kâtip Çelebi, «Islahat Meclisi» nin kurulması dolayısiyle yazdığı «risale»de;

«İnsanın sosyal durumunun bireysel durumuna benzediği ve çoğunluk birbirinin aynı olduğu, sık sık görüldüğünden, kesin bir gerçek sayılabilir. Herşeyden önce in-

(1) s. 58
(2) s. 58

samn doğal hayatı üç derecelidir: gelişme yaşı, duraklama yaşı, gerileme yaşı. Öyleyse insanın devletten ibaret olan sosyal durumu da üç derecelidir. Bu yüzden geçmişte bazı toplumlar çok sürmeden gerilemeye varmıştır. Ve nicesi de belâya uğrayan yiğitler gibi kötü önlemlerle duraklama döneminde göçmüş, bazısı bu Devleti Aliyye gibi yapısı güçlü ve temelleri sağlam olduğundan süregelmiş ve duraklaması gecikmiştir.» (1)

Devletler için bir doğal ömür hesabı bu görüşün sonucudur.

Hayat kavgası kavramını araya sokmak ve gerilemeyi dinden edinilen ahlakî özelliklere ve kadının yerine bağlayıvermekle olayların akışı daha bilimsel bir açıklamaya kavuşmuş olmamaktadır.

VII

Geçmişin Bugüne Işık Tutabilmesi Nasıl Mümkün Olur?

Hayat kavgasında yalnız dinsel ve ahlakî özelliklerle nitelenmiş tek tek insanlar, damarlarında ayrı kan taşıyan kuşaklar karşılaşmamakta; çeşitli, başka başka sosyal yapıların taşıyıcısı ve farklı kuruluş şekilleriyle hayat sorununu çözmeye uğraşan bireyler karşılaşmaktadır.

Yaşayan toplumları gözlemeden sosyal kanunları bulmaya yönelen ve geçmişte yaşamış toplumların hayatını açıklamaya yarayacak temelleri veren toplum bilimden yararlanıp yararlanmamakta serbestiz ama bugüne ve düne ilişkin yargılarımızda yanılıp yanılmamakta hiç de serbest değiliz.

---

(1) Kâtip Çelebi: Düsturül amel bi ıslah il halel: s. 123 (Tasviri Efkâr Basımı).

Dr. Gibbons'un Dünya Savaşı'ndan sonra «Avrupa Haritası» ve «Asya Haritası» adlı iki yapıt daha yazdığı söylenmektedir. Bunları görmedik; ama sayın yazarın içtenliğine saygılı olarak söyleyelim ki elimizdeki yapıtta sosyal durumumuza gösterdiği nüfuz çok yüzeyde kalmıştır.

Yapıtta ırk adı altında kan bağlantısı üzerine kurulu bir örgüt, din, ideal ve egemenlik gibi bir kaç sosyal olay sınıfı bulmaktayız. Bunlar arasında neden ve sonuç araştırılmış ve bağlantılar tasarlanmıştır. Oysa bunlardan hiçbiri sosyal hayatın yalınç öğelerini meydana getirmez. Bilimsel bir çözümleme bekleyen olaylar, tartışma götürmez bir kanıyla yaratılmış olan ırkın doğma ve gelişmesine belge sayıldığı içindir ki, ortada sorun kalmadığı sanısına düşülmüştür. Bir kalem vuruşuyla «Osmanlı ırkı», dinin düşsel rolü yardımıyla bütün bilinmeyenlerin yerini tutuveren bir bilinen durumunu almış, yazarda yeni bir görüş noktası elde ettiği sanısı doğmuştur.

Mr. Huart, «o, müsteşrik değildir, dil bilgini de değildir, tarihçidir» demiştir. Ama amacı olan tarihsel sentezi başarmamış olan Dr. Gibbons, söylenti ve belgeleri kontrol eden ve eleştiren bir tarihçi olmayı, yapıtını yazmaya başlarken zaten gözden çıkarmış bulunmaktadır.

Dayandığı temellerin çok sıkı olmayan bir eleştiriye bile dayanıklı olmadığını görmek için Gize'nin ve Fuat Bey'in, kolayca başvurulabilecek olan makale ve yazılarını okumak yeter.

O halde, Dr. Gibbons'un yazma ve basma kitaplar üzerinde yıllarca süren uğraşısından, yeni görüş noktasından tarihsel bilgi adına kalan olumlu sonuç nedir? İleri sürülen varsayım, yani «Osmanlının Avrupa tipi yeni bir ırk olması», Yakın Doğu'nun XX. yüzyıl sorunlarını, örneğin Balkan sorununu araştırmak isteğinde bulunanlara ne öğretmiş olacaktır. Anadoluya çekilen biz Türkler, geleceği

hazırlamak için geçmişin bu şekilde açıklanmasından ne bekleyebiliriz?

Eğer Doğulu veya Batılı damgasını taşımak bir ulusun kalımı veya dünya haritasından silinmesi için yeterli olsaydı, bir ulusun varlığını ilgilendiren sorunlar yalnız politikacılarla günün olaylarını izleyen yazarları ilgilendirmekle kalsaydı, bu tezin Dünya Savaşı dönemlerinde bir propaganda aracı olarak kullanılması belki mümkün olur, Batı'da Osmanlıları savunacaklara Amerikalı tarafsız bir öğretmenin tanıklığını kazandırmış sayılabilirdi. (1) Ama Avrupa politikacılarının kulakları böyle bir sava o zaman ne kadar tıkalıysa, bugün de Batının fikir dünyası, bazı seçme yazarların «Asyalılık lekelerini temizlemek (!)» sevdasıyla gösterdikleri çabaya o kadar ilgisiz kalmaktadır.

Prof. Gize, Dr. Gibbons'un yapıtı Osmanlı tarihinin ilk dönemi üzerine en yeni bir inceleme olduğu için buradaki yanlış görüşlerin diğer tarihsel yapıtlara geçmesinden kuşkulanmıştır.

Bizi harekete geçiren, bu kuşku değildir. «Synthese Historique» dergisinin kurucusu Henri Berr'in dediği gibi, araştırmayı amaç edinen ve açık düşünmek isteyen bir fikir ürününün ilgi uyandırmaması ve hatta yararlı olmaması seyrek rastlanan bir olaydır. Biz Gibbons'un kitabında bu yararı aradık ve aynı düşünceyle şu yazıları «Tarih Encümeni Mecmuası» nın sayfalarına sunuyoruz.

---

(1) Yazarın konuyu ciddilikle bağdaşmaz bir tutumla ele almış olduğunu söylemek aklımızdan geçmez. Ama kendisi de savının propaganda yönünü görmemiş değildir. İlk sayfalarda (s. 18). Balkan Savaşı sırasında bütün dünya gazetelerinin «Türklerin geriye, Asya'ya sürülmesinden ve Osmanlı başkentinin Bursa ve Konya'ya aktarılmasından söz ettiklerini ve tarihsel gerçeğe aykırı bir kanının yanlış olarak kafalarda yer tuttuğunu belirtmektedir.

ÜLKEYİ TANIMA YOLU

Monografik İncelemelere Doğru

Monografik İncelemeler İhtiyacı

Ülkeyi doğal coğrafyası ve ekonomik durumuyla tanımak ve tanıtmak yolunda son zamanlarda çaba gösterilmeye başlanmıştır.

Şimdiye kadar yapılmış gözlemleri toplayan ve bunları bazı ilişkilerine göre sıralayan bu yapıtlarla ülkemizi eskisinden daha iyi ve ayrıntılı bir biçimde görmekteyiz.

«İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi»nce yapılan 1927 sayımlarıysa halkı «işler ve yaşar halde» görmek ve tanımak ihtiyacına genişçe bir yol açmaktadır.

Genel Sayım, ülkenin çeşitli kesimlerine yayılmış olan halkı kaydederek topluluğunu, dağınıklığını yer yer göstermiştir. Buna ek olarak yapılan tarımsal ve endüstriel sayımlar da Türkiye'de «çiftçi aile» nin önemini sayıyla belirtmeye yaramıştır. Tarım, tek başına çalışan adamlar tarafından değil, «ev halkı» tarafından yapılmaktadır, denilmiş, ekilenle, biçilenle, hayvanlarla ilgili bilgiler hep bu çiftçi aile çevresinde toplanmıştır.

---

(1) **Memleketi Tanıma Yolu.** Monografik Tetkiklere Doğru.

Endüstri sayımına gelince, sanatla uğraşan ev halkını, sanatkârların dükkân ve tezgâhlarını, fabrikaları belirtmiş bulunmaktadır.

Türkiyenin taşından, toprağından ekmeği çıkaran, buğdayı öğüten, ağacı, demiri işleyen, bezi ve halıyı dokuyan bu üretici halkla ilgili sayıları sıralayan cetvelleri gözden geçirirken tacirlerin, genel hizmetleri üzerlerine alanların, fikir adamlarının durumunu, devlet bütçesinin özel gelirlere ne kadar bağlı olduğunu daha iyi sezmekteyiz.

Sözettiğimiz istatistiklerden çıkarılan ve çıkarılabilecek olan bilgiler, ülkenin hayatını anlamak konusunda çok işe yarar, ama bunlar o hayatın ancak bir iki öğesini ilgilendirmektedir. İkinci olarak, toplanan bilgiler, sayıyla dile getirilebilenlerden ibarettir. Üçüncüsü, bu sayılar toplam şeklindedir. İstatistikler iin zorunlu olan bu koşullar onların bilimsel değerini azaltan eksikliklerdir. İstatistiklerden yararlanılır; ama bunlar, sosyal incelemelere bilimsel bir temel olamaz.

Elimizde ülkenin jeolojisine, yeryüzünün engebeliklerine, suların akışına, iklimine, bitki ve hayvan kesimlerine yollarına ve şehirlerine ilişkin bilgi ve açıklamalar, çiftçi ve işçi aileler çevresinde toplanmış istatistikler vardır.

Ama bu çiftçi ve işçi ailelerin tiplerini, köyde ve kasabalarda toplanış şeklini, çiftliklerin kuruluşunu, yaylakla kışlak arasında göçer bir hayat sürenlerin yaşama koşullarını, tüccarla üreticiler arasındaki ilişkileri, köylerle şehir arasındaki bağları görüp anlamış değiliz. Kısası, Türkiye'de yaşayan toplumu yani halkın toplanış şekillerini ve bunlar arasındaki ilişkileri bilimsel bir yolda kavrayamamaktayız.

Köylüye, işçiye —görüp anlayacak kadar— yaklaştığımızda bile ona, önceden verilmiş yargıları belli eden bir gözle bakma eğilimindeyiz.

Köylünün geriliğinin, göreneğe bağlı kalmasından,

yeni ihtiyaçlara cevap verecek bir örgüt meydana getirmedeki güçsüzlüğünden, bir kelimeyle bilgisizliğinden yakınmak onu anlamış olmak değildir. Köylünün göreneğinden çok, verimsiz olan bu şehirli geleneğinden bütünüyle sıyrılmak sırası gelmiştir. Atalarımız «görünen köy kılavuz istemez» derlerdi. Genel bilgilerden, istatistiklerden, özel fikirlerden hatta genel kanılardan ancak köyün yolunu buluncaya kadar yararlanmalıyız; ama köye varınca orayı gözlerimizle görmeli ve gördüklerimizi, üzerinde düşünerek anlamalıyız.

İşte bu şekilde, gittikçe bilimsel bir nitelik kazanabilecek gözlemlerin, monografilerin yapılması, çoğalması ve bunların karşılaştırılmasıyla Türkiye'de yaşayan toplumu tanıyabiliriz.

Ülke üzerine toplanan verileri birbirine bağlayabilecek ve canlandıracak bilgi, ancak bu sosyal bilgimizdir.

Nüfus, tarım, sanat ve gümrük istatistiklerini hükümet, memurlarıyla yapar. Ama sosyal incelemeleri her yerde bilim adamları, bilim kurulları başarır; varılan sonuçları onlar yayar.

Bu düşünceler ülkenin uyanık çocuklarını ve fikir adamlarını işlenmemiş bir inceleme konusu karşısına çıkarmaktadır. Bu konuya değinince ne kadar çekici ve ne kadar dolgun olduğu anlaşılır.

İş, güvenilir bir «yöntem»le buna girişebilmektedir.

Ülkeyi tanıma hareketi için bir anket plânı sunmaktayız. Bununla elde edilecek sonuç bizi, ülke hayatını daha ince bir çözümlemeden geçirecek, olaylar arasındaki bağları daha sağlamca kavramaya yarayacak monografilere götürecektir.

Türkiye'nin sosyal haritası, şüphesiz, bir kaç ay içinde, hatta bir kaç yılda ve bir atılımda yapılamaz. Ama yapmak için başlamak gerekir.

Anketin Plânı

İncelediğiniz —köy, çiftlik, yaylakla kışlak veya kasabanın— il örgütü bakımından konumu; o yöreye, çevresine ayrıca adlar verilmekteyse bunlar gözlem cetveli başına, yılı, ayı gösteren tarihle birlikte yazılacaktır.

I. Konumun Doğal Koşulları

1. — Yerin altı;
2. — Yeryüzü ve engebeleri;
3. — İklim ve mevsimler;
4. — Suların akış şekli;
5. — Kendiliğinden biten ürünler;
6. — Yabanî hayvanlar;
7. — Bölgenin çiftçilik, çobanlık, denizcilik, ticaret ve sanat işlerine bu çeşitli türden olayların ne gibi etkilerini seziyorsunuz?

II. Ana Uğraşı ve Başlıca İşler

8. — Göçer çobanlık (1) (koyunculuk, atcılık.)
9. — Çiftçilik (tahıl, pamuk vb. yetiştirme, bağcılık, zeytincilik ve arıcılık.)
10. — Bulunduğunuz yerin tarımı hangi ürün üzerine kurulmuştur, buna ek olarak ne gibi şeyler yetiştirilmektedir?
11. — Orman işletme (odun kesme, kömür yakma, kereste hazırlama.)

---

(1) «Türkiyenin doğusunda, batısında, kuzeyinde, güneyinde kısası her noktasında otlak, yaylâk, ve kışlaklar vardır. Ülke içinde geniş bir halk kütlesi, hayvanlarının peşine takılarak yaz kış yürümektedir.» İhsan Abidin Bey, **Anadolu Ziraat ve Yetiştirme Vaziyeti**, cilt 1, s. 72; Sonraki sayfalarda çok yararlı genel bilgiler vardır.

12. — Kendiliğinden biten ürünleri devşirme (palamut, kitre, meyankökü, kestane toplamak.)

13. — Deniz, göl balıkçılığı ve avcılık.

14. — Taşocağı ve maden işletiliyor mu? Bunların önemi ne derecededir?

III. Toprağın Alışılmış İşletilme Şekli

15. — Toprak doğrudan doğruya sahipleri tarafından mı işletiliyor? Yani ailesi, uşakları ve gündelikçiler yardımıyla toprağı sahibi mi işliyor?

16. — Yoksa toprağı işletenler kiracı mıdır? Bu durumda kiracılar nereden geliyor? Köylerden veya çevre halkından mıdır? Ya da daha uzak yerden mi geliyorlar; yerlerinde kendilerinin de toprağı var mıdır?

17. — Ortak ve yarıcıyla işletme. (No. 15 deki olasılıklar gözönüne getirilecek)

18. — Bu üç durumda toprağı işleyenler kendi aile bireylerinden başka dışardan yardımcı alıyorsa bunların durumunu belirtmek gerekir.

A) Nereden geliyorlar?

B) Hizmetleri sürekli mi, geçici mi?

C) Emekleri karşılığında ne alıyorlar?

D) Aldıklarından bir şey arttırabiliyorlar mı?

E) Buradan ayrıldıktan sonra ne yapıyorlar?

19. — Bulunduğunuz yerde bu işletme şekillerinden hangisi var? İki veya üç şekile rastlanıyorsa hangisi üstündür?

20. — Toprağın işletilme durumu böyle mi olagelmiştir? Yoksa bu durum, bir zamandan beri mi ortaya çıkmıştır, nedeni ne olsa gerektir?

IV. Ekilen Tarlanın Genişliği

21. — Bulunduğunuz yerde bir aile ya da çiftçi tarafından işletilen toprak kaçar dönüm üzerinedir? Kaç dö-

nüm sahibi olanlar çoğunluğu meydana getiriyor?

22. — Bir ailenin geçinmesi için en az kaç dönüme ihtiyaç vardır? (Bu yer, tarla, otlak gibi ayrı türlerdense bunların miktarı da belirtilmelidir.)

V. Yardımcı İşler

23. — Ailesini geçindirmeye yeter toprağı olmayanlar geçimlerini yoluna koymak için, daha ne gibi işler yaparlar?

24. — Aynı yerde daha geniş toprağı olanlar yanında gündelik veya yıllıkla mı çalışıyorlar?

25. — Yoksa taş çıkarmak, kum çekmek, kaşık ve sepet veya çift araçları, araba yapımı gibi işler mi, yani sanat mı yapıyorlar?

26. — Kırda veya kasaba ve şehirde liman veya iskelelerde rençperlik veya işçilik için mi ülkelerinden bir süre uzaklaşmaları gerekiyor; öyleyse nereye gidiyorlar ve ne iş yapıyorlar?

27: — Ya da tuz alıp satmak, yumurta toplamak, taşımacılık vb. gibi ticaret mi yapıyorlar?

VI. Satışa Çıkarılan Ürün.

28. — Çiftçi ailenin kendisi ve hayvanları için yetiştirdiği üründen artıp satılanlar hangileridir?

29. — Salt satım için yetiştirdiği ürün var mıdır?

30. — Satış için yetiştirilen ürüne toprağın, iklimin ve coğrafi durumun ne gibi etkilerini seziyorsunuz?

VII. Ulaştırma.

31. — Bulunduğunuz yer ne gibi taşıma ve ulaştırma araçlarından yararlanmaktadır?

A) Deniz ve göllerde;

B) Akar sularda;

C) Yollarda, binek ve yük hayvanı, kağnı, araba türleri, otomobil vb.

D) Demiryolu.

32. — Taşıt araçlarının oraca yeni olanları hangileridir?

33. — Taşıt araçlarının bölgeniz ekonomisinin ilerlemesine —eskidenberi görülmekte olan ve bugün de görülen etkileri nedir dersiniz?

34. — Bu araçların bölgenizdeki ticaret üzerine ne gibi etkileri olmuştur?

A) Tarımsal ürünler ticareti üzerine;

B) Yapılan ve «ihraç veya ithal» edilen «ticaret eşya ve maddeleri» üzerine olan etkileri ayrı ayrı belirtilmelidir.

35. — Bulunduğunuz yerin diğer bir bölgeye demiryoluyla ya da posta vapurlarıyla veya bir şoseyle doğrudan doğruya bağlanmış olmasından ekonomik, düşünsel herhangi bir etki, bir değişikliğin doğduğu görülmüş müdür?

VIII. Aile Bireyleri

36. — Bulunduğunuz yerde kalabalık aileler var mı?

37. — Aynı çatı altında oturanlar kimlerdir?

38. — Ayrı evde oturmamakla birlikte, birliklerini koruyan akrabadan kurulu aileler var mıdır? Bu birlik ne gibi işlerde ve durumlarda kendini göstermektedir?

39. — Kaç çocuklu evler çoğunluğu meydana getirmektedir?

40. — Doğumun çokluğu, azlığı üzerine topladığınız bilgi nedir? Belirtilecek durumun nedeni nedir derseniz?

41. — Ana-babanın konumuna ve durumuna göre çocuk sayısında bir değişiklik var mı? Örneğin toprak sahi-

bi olanlarla kiracı ve yarıcı olanların çocuk sayılarında bir ayrım göze çarpıyor mu?

42. — Evlenen çocuklar ana ve babalarıyla birlikte mi yaşıyor? Bu bakımdan erkek ve kız çocukların durumunda bir ayrım var mı?

43. — Erkek kardeşler, kız kardeşler, amca ve dayıların aynı «yurt» ta birlikte yaşadıkları görülmekte midir?

IX. Çocukların Yetişmesi

44. — Ana-babayla çocuk arasında alışılmış ilişki ne şekildedir?

A) Baba çocuklar üzerinde velilik yapabiliyor mu? Babanın nüfuzunu çocuklar tanıyor mu?

B) Hangi yaşa ve zamana kadar çocuklar baba evinde kalıyor?

C) Yetişmiş oğullar, babaları ve anaları yanında kaldığı sürece evin harcamalarına katılır mı? (Bu soru özellikle kasabalara özgüdür.)

D) Çocuklar ana ve babaları yanından ayrıldıkları zaman ne yapıyorlar? Kazançlarının hepsini ya da bir kısmını onlara veriyor veya gönderiyorlar mı? Bu durum kaç yaşına kadar sürüyor?

45. — Çocuklar «memlekette» mi yerleşiyor ve nasıl yerleşiyor?

46. — Memur olmak istiyorlar mı, hangi türden memurluğa isteklidirler?

47. — Yoksa çocuklar «memleket»leri dışına mı çıkıyorlar? —Gittikleri yerde ne iş yaparlar?—

48. — «Hemşeri»lerinin yanında mı iş buluyorlar? Kendi başına iş tutan var mıdır? İşsiz kalan olur mu?

49. — Bir süre sonra «memleket»lerine dönerler mi? Döndüklerinde ne yaparlar? Memlekete dönen bu gençlerin orada bir etkisi oluyor mu?

X. Belirli Bir İşçi Ailesinin İncelenmesi

50. — Bulunduğunuz yerde köylünün toprak sahibi olanlarından veya ortakçılarından ya da aşiret üyelerinden ya da çiftlik kiracılarından birinin ailesini örnek olarak alıp ev halkının şimdiki tablosunu şöyle çiziniz:

A) Baba, ana ve çocukların şimdiki uğraşıları nedir? Durumları nasıldır?

B) İncelenen aile baba ve anasının, ana-babası hangi sanat ve meslekteydi? —Kaç çocuk sahibiydi? Diğer çocukları ne oldu?— Bu büyük-baba ve büyük-anne ne durumdadırlar, şimdi neyle geçiniyorlar?

C) İncelediğiniz ailenin kendi çocukları ne iş tutmuşlardır, ya da ne olmak istiyorlar?

(Şu küçük tablonun tam olabilmesi için bu aileyi ülkenin diğer ailelerinin örneği olabilecek orta halliler ve yetişmiş çocukları bulunanlar arasından seçmek gerekir.)

51. — Aile hayatında ortaya çıkan güçlükler ve sarsıntılar nasıl karşılanıyor ve yeniliyor:

A) Çocuk dünyaya gelmesi;
B) Çocukların öğretimi;
C) Kaza ve hastalıklar;
D) Felâketler;
E) İşsizlik;
F) Aile bireylerinden birinin yanlış hareketi;
G) Ölüm;
H) Askerlik.

(Bu bilgiler, elden geldiğince aynı aile çevresinde toplanacaktır.)

XI. Miras

(Miras konusunda kanun hükümleri dışında ora halkınca uyulan kuralların bulunup bulunmadığı araştırılmalıdır.)

52. — Bulunduğunuz yerde malın bölüşülmesi genellikle ne şekilde yapılmaktadır? Çocukların payları eşit midir, yoksa aralarında fazla pay alanlar var mıdır?

53. — Taşınamaz malların parçalanmasına engel olmak için bunların çocuklardan birine bırakıldığı olur mu? Ne koşulla bırakılır?

54. — Çocuklar yeni bir ev açmak ve kendi başlarına bir iş tutmak için ana-baba malına ne kadar güveniyorlar?

XII. Evlenme

55. — Evlenmek, kız ve erkeğin yaşları bakımından, zamanında mı oluyor, yoksa gecikiyor mu?

56. — Nişanlılık uzun sürer mi? Nişandan önce ne gibi tören yapılır? Nişanlılık süresince ne gibi adetlere uyulur?

57. — Kızlar ve oğlanlar eşlerini kendileri mi seçiyorlar, yoksa ana ve babalarının beğendikleriyle mi evlenirler?

XIII. Geçinme

58. — İncelediğiniz bölgenin yaşama şeklindeki özellikleri —tanıdığınız diğer bölgelere göre ayrımını belirterek— kısaca gösteriniz:

A) Yiyecek ve içecek;
B) Konut ve ev eşyası;
C) Giyecek;
D) Sağlığı koruma;
E) Eğlence ve oyun.

XIV. Ailenin Bütçesi:

59. — İncelediğiniz işçi ailenin gelirini ve giderini gösterecek bütçesini çıkarmaya çalışınız:

A) Gelir. Yani ürettiği ürünün değeri ve aile bireyle-

rinin komşuları yanında ve dışarda gündelikle ve diğer bir karşılıkla yaptığı görevlerin tutarı nedir? «Aynen» tüketilen ürünün tutarıyla satılan ve saklanan maddelerin değerlerini elden geldiğince ayrı ayrı belirtmeye bakınız.

B) Gider. Ailenin çeşitli harcamaları arasındaki oranı sayıyla göstermeye çalışınız. (Çoğunluk bütünüyle doğru sayılar elde etmek kolay olmaz, ama çeşitli «kalem»ler arasındaki oranı göstermek yeterlidir.)

C) Gelirinden bir miktar artırılabiliyor mu? Artırılıyorsa bununla ne yapılıyor?

60. — İncelediğiniz ailenin bulunduğu yörenin üretim koşullarını göz önüne alarak ne kadar tahıl, ot, yağ vb. ürettiğini, ne kadar hayvan beslediğini ve bunlardan ne kadar kazanç elde ettiğini tahmin etmek yararlıdır.

XV. İleri Gelenler

61. — Bir örneğini incelediğiniz ailelerden zengin ve daha önemli toprağa, mülke sahip aileler var mıdır? Bunların kullandığı işçinin ne kadarı ora halkındandır?

62. — İşi bizzat kendileri mi yönetiyor? Ailece şehirde mi otururlar?

XVI. Fikir Hayatı

63. — İncelediğiniz bölgenin fikirsel durumu nedir? Ne gibi fikirsel yetenek ve eğilimler seziliyor? —Halk öğrenim ihtiyacı duyuyor mu, ve ne öğrenmek istiyorlar?

XVII. Komşuluk

64. — Konutlar köy halinde mi toplanmıştır, yoksa evler tarlalar arasına mı dağılmıştır?

65. — Aileler arasında ne gibi komşuluk ilişkileri var?

66. — Aileler, tarımsal veya diğer türden işlerde birbirine yardım ediyorlar mı, hangi işlerde? Ne şekilde?

67. — Komşuluk ilişkisi yalnız toplanıp görüşmeden ibaret mi kalır, yoksa daha sıkı ilişkiler görünüyor mu?

XVIII. Genel İşler

68. — İncelediğiniz bölge halkı genel çıkarlar için ne ölçüde birleşme yeteneği gösterebiliyor? Çoban, hoca, imam tutmak gibi işlerden hangileri için birleşiyorlar?

69. — Kooperatifleri var mı? Başka dernekler görüyor musunuz?

70. — Büyük şehirlerimizde kurulmuş derneklere üye yazılmış kimseler var mı?

71. — Köy işlerinden dolayı köylüler arasında çekişme oluyor mu? —Bu çekişmede ön ayak olanlar acaba salt köyün genel çıkarı için mi harekete geçiyorlar, yoksa bazı köylüler arasındaki toprak ele geçirmek, faizcilik, vb. gibi çekişmelerin bir rolü var mıdır, dersiniz?

72. — Bu çekişmeler nasıl bir uzlaşmayla sonuçlanır?

73. — Köylüler köy işlerini kendiliklerinden başarmaya mı bakıyor, yoksa bu işlerin yoluna konmasını ileri gelen bir adamdan veya hükümetten mi bekliyor?

74. — Köylünün kendi aralarında bitirdikleri ve kendi para ve emekleriyle başardıkları işler hangileridir? Hükümetten bekledikleri işler nelerdir?

XIX. Dışarının Etkileri

95. — İncelediğiniz yörenin üzerine çevre kasaba ve şehirlerin ve ülkemizdeki uzak, yakın merkezlerin ve yabancı ülkelerin ne gibi etkileri görülmektedir?

76. — Hükümet memurlarının, öğretmenlerin incelediğiniz yer halkı üzerinde ne gibi etkileri oluyor? (Bunları madde belirleyerek belirtmek gerekir.)

XX. Yörenin Geçmiş ve Geleceği

77. — İncelediğiniz yerin geçmişi hakkında ne gibi bilgiler toplayabildiniz ve ilersiyle ilgili düşünceleriniz nedir?

Bu plân, Fransız sosyologlarından Maurice Bures ve Ph. Robert tarafından düzenlenen (1) genel bir inceleme plânı üzerinde —ülkemizin durumuyla ilgili bilgilere göre bazı değişikliklerle— hazırlanmıştır. Yapacağınız monografilerin vereceği sonuçlara bakarak daha da genişletilmesi veya kısaltılması mümkündür.

Ülkemizde Büyük Toprak Tasarruf Edenler Bu Topraktan Ne Şekilde Yararlanmaktadır.

Büyük topraktan anlaşılan, toprağı tasarruf edenin aile bireyleri tarafından hatta sürekli bir iki yardımcıyla bizzat işletilmeyecek kadar geniş topraktır.

Bu toprak tek bir sınırla çevrilen büyük bir alan olacağı gibi aynı çevrenin çeşitli semtlerinde dağınık parçalardan kurulu da olabilir.

Geniş toprağın bir elde toplanmış olması mutlaka «büyük tarım» yapıldığı ve yapılacağı anlamına gelmez.

Çünkü bu geniş toprak —ailece yapılan küçük tarıma elverişli ya da bu şekilde işletilmekte olan parçalardan meydana gelebilir.

«Büyük tarım» toprak tasarruf edenin —işleri kontrol ve düzenleme zorunluluğundan dolayı— bedence çalışmasına imkân bırakmayacak kadar geniş toprakta yapılan tarımdır. Böylelikle büyük tarım bir aile çiftçiliği olmaktan çıkar, iş sahibinin ailesi dışından sağlanan işçilerle yönetilir.

---

(1) **Précis de Science Sociale; Méthode et enquêtes,** par Paul Roux.

Büyük tarım doğrudan doğruya toprağı tasarruf eden kimse veya bir adamı tarafından yönetilebileceği gibi kiracı bir çiftçi tarafından da yönetilebilir.

I. Çiftlikler

1 — Çiftliğin konumu ve bulunduğu kesim toprağıyla ilgili coğrafi bilgiler.

2 — Çiftliğin genişliği; tarla, otlak, orman gibi kısımları.

3 — Çiftlik doğrudan doğruya tasarrufçusu tarafından mı işletiliyor, kiracı tarafından mı?

4 — Çiftlikteki tarım, bitkisel ürünlere mi ya da hayvansal ürünlere mi dayanmaktadır?

5 — İşçiler ne şekilde sağlanıyor? Sürekli ve geçici işçiler nereden gelmektedir; bunlar ne gibi koşullarla kullanılıyor ve çiftliğe bağlanıyor?

6 — Tarımın bitkisel veya hayvansal ürünlere dayanmasına göre işçi sağlanması konusunda ne gibi ayrım doğuyor?

7 — O yörede çiftliklere işçi sağlanması konusunda eski ve yeni denilebilecek iki yol var mı?

8 — Öncedenberi yetiştirilmesi olağan ürünler yerine diğerini koymak, ya da bir tür ürüne fazla önem vermek gereği duyuluyor mu? Bu ihtiyaç ne zamandan beri kendini duyurmaya başladı?

9 — Toprağı, ayrılmış şekilde çevrenin köylülerine ya da çiftçilik yapan veya hayvan besleyen kiracılara kiralanan çiftlikler var mı? Çiftlik toprağından bu şekilde yararlanmayı gerektiren neden nedir?

10 — Çiftliğin tarihçesi.

(Bu maddeler araştırılırken bir çiftliği temel almak ve o yöredeki diğer çiftliklerin özelliklerini göz önünde bulundurmak uygundur. Dağınık fazla bilgilerden çok bir çiftlikle ilgili belirli, toplu bilgiler konuyu aydınlatır.)

II. Çiftlik Halini Almayan Geniş Toprak

11 — Çiftlik halinde yönetilmeyen dağınık topraktan, tasarrufçuları ne şekilde yararlanıyor?

12 — İncelenen yörede ayrı ayrı tapulara bağlı olan toprağın bir elde toplanmasında miras edinme, satım ve ödünç verme gibi işlemlerin hangisi daha çok etkide bulunmaktadır?

13 — Toprak elde etmek için kullanılan sermaye tarım, sanat, ticaret yollarının hangisiyle birikmektedir?

(İncelenen yörede çiftlikler varsa, geniş toprakların bazı ellerde toplanması olayı kendini belli ediyorsa, anket plânının XV. kısmının, yukarda verilen açıklama ve belirtilen maddelere göre derinleştirilmesi çok yararlı olur.)

*
**

Anket plânının maddelerine göre sosyal olayları ayırır ve sıralarken, bu olayların neden ve sonuçlarını bulmaya çalışmak gerekir. Ama neden ve sonuçlar, çeşitli «tip» lerle ilgili incelemeler karşılaştırıldıkça daha çok kendini gösterir.

Yer yer yapılacak incelemeleri toplayarak birleştirmeyi ve bunları —karşılaştırılabilmeleri için— yayınlamayı «Muallimler Mecmuası» üzerine almaktadır.

ISLAHAT HAREKETİNDE EĞİTİMCİLİĞİN YERİ (1)

Islâhat ihtiyacının belirmesi «Gülhane Hattı» nın yayınlanmasından çok öncedir. Bu ihtiyaç, Osmanlı Devletinin kuruluşunu izleyen yönetim krizinden doğmuştur. İlk ıslâhat hareketi, ne «kuruluş dönemi» kurumlarının yetkinleşmesini sağlamaya çalışan bir atılımdır, ne de bu kurumların yerine geçecek yeni bir örgütün gelişmesi anlamına gelir. «Islâhat», eski düzen ve kanunu korumak ve yürütmek ilkesi çevresinde toplanmıştır.

Osmanlı Beyliğini yaratan ve saltanatın refahlı ve parlak dönemini hazırlayan örgütün temeli, «sahibi arz ve ehli seyf (toprak ve kılıç sahipleri)» ocaklardan kurulu bir yönetici sınıftır.

İstila döneminin ürünü olan kurumların sarsılması, ilineksel (arızî) nedenlerin sonucu sanıldığından ilk ıslahatçılar, bu örgütü yeniden kurmak isteyenlerdir. Bu hareketin plânını «Koçi Bey Risalesi»nde (1041) — Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasından iki yüzyıl önce— bütün açıklığıyla çizilmiş görmekteyiz.

Ali Haydar Bey, 1926 Muallimler Birliği Kongresi için yazdığı ulusal eğitim üzerine raporda «Medrese», diyor, «Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan başlayarak altı yüzyıl süreyle rakipsiz olarak yaşamış ve bu halkın eğitimine egemen olmuş biricik bir bilgi kurumudur. Bundan yüzyıl öncesine gelinceye kadar Enderun Mektebi'yle III. Selim'in açtığı Mühendishane-i Hümayun'dan başka bir

(1) «Islahat Hareketinde Maarifçiliğin Mevkii», «Muallimler Mecmuası, cilt 8, sayı 18, 1931).

bilgi ocağı yoktur.» (1)

Bu yargıdan, «medreseyle onun etkisinde bulunan sıbyan mektebinin bugün genel eğitim örgütüne yüklediğimize benzer bir görevi eski toplumu kurmak için yerine getirdiği» anlamını çıkarıyorsak, acaba, ilk ıslâhatçılar medreseyi nasıl görmekte, toplum düzeninin korunamamasından onu ne kadar sorumlu tutmaktadır?

Bunu araştırmak, medresenin büyütülen rolünü olduğu gibi kavrayabilmeye yol açar. Osmanlı saltanatının eski rejiminde medrese, Tanzimattan sonraki saltanatın genel eğitim örgütüne temel alınmak istenen okul demek değildir.

Koçi Bey'de «ilim tariki»ni «gelecek kuşağı ve toplumu, hazırlayacağı kalıplardan ve çerçevelerden ve çizeceği yollardan geçirmek» gibi büyük bir sorumluluğu üzerine almış bir devlet örgütü halinde görmemekteyiz. Belki «ilim tariki», yargılama ve din görevlerini üzerine alan bir kurul şeklinde örgütlenmişken «eski kanunu, sarsıntıya uğrayarak aşırı derecede bozulmuş» bulmaktayız. «İlim tariki,» o zamanın bütün ocakları, «tarik»leri gibi kendisine bağlı olanları çıraklıkla kendisi yetiştirmiştir. Medrese, bu uzun süren çıraklığı bir yandan danişment'leri, öte yandan müderrisleri besleyerek mümkün kılmıştır. Bütün diğer ocaklar, «tarik»ler ve korporasyonlar gibi «ilim tariki» de bu yetiştirme işinde tekelci olmak zorundadır. (2)

---

(1) s. 7

(2) «1003 tarihine gelince «salın muid» leri (sahn öğretmen yardımcıları) nın şimdiki «müderrisler kadar değeri vardı; danişment olup nice zaman medreselerde bilimle uğraşmayınca «mülâzım» yazılmazdı. «Tariki ilim» çok temiz ve düzenliydi; bu yüzden içlerinde bilgisiz ve yabancı olmayıp her biri yoluyla gelmekle eğer kadılar, eğer müderrisler tümü bilim ve dini yetkin, namus ve onur sahibi adamlar olup, müderrisliğinde «ilmî şerif» e ve memurluğunda din ve devlete doğrulukla hizmet edüp insanlara yararı katıksız olurdu.» (**Koçu Bey Risalesi:** «Ulema beyninde cari kanunu kadim ne idüğü beyan olunur.» s. 40 Ebuzziya Basımı).

Eski devletçilik anlayışında «eğitmen-öğretmen» ordusunun yeri yoktur. Eski rejimde her «tarik (meslek)», her ocak kendi varlığını sürdürecek eğitim ve öğretim görevini kendisi yerine getirmekteydi. Teknik ve bununla ilgili fikirsel kültür iş başında çıraklıkla sağlanmıştır. Aile ve tezgâh, «esnaf tarikleri», devletçi ocaklar ancak dinsel kültür için bilim ve tasavvuf adamlarından yardım istemiştir. Bu yüzden medreseyi «rakipsiz olarak yaşamış ve halkın eğitimine egemen olmuş biricik bilgi kurumudur» şeklinde tasarlamak doğru değildir. Osmanlı uygarlığını, medrese, enderun ve sıbyan mektebi'yle hazırlanmış bir olgu saymak nasıl mümkün olmazsa, eski dönemde özel ve genel hayat kurumlarının işleyişindeki kültür ve eğitim öğelerini de yalnızca bunların verimiyle açıklamak mümkün değildir.

«Koçi Bey Risalesi»nde «ilim tariki»nin ıslâhı ikinci dereceden bir yer tutar. Bu eski ıslâhatçı, «Memâlik-i islâmiyede (islâm ülkelerinde) olan sancaklar ve eyaletler mevcudülisim ve madümül cisim (adı var kendi yok) olup bir kalıbı bîruha (ruhsuz kalıba) dönmüştür. Her eyaletin ruhu ve revnakı ve hüsnü, ehli tımar ve zeamet idi» ilkesini bütün kapsamıyla ortaya koymakta ve «ıslâhat layihası» nın bütün hükümleri, Sipahi ocaklarını (vezirleri, uleması, kullarıyla) «Padişah kapusu»nu eski düzenine geri götürme temeline dayanmaktadır.

Bundan üç yüzyıl önceki Türkiye'nin devletçi sınıfı tarafından duyulan bu «ıslâhat ihtiyacı», bu sınıfın içe ve dışa karşı askeri çekişmede kazandığı zaferi sürdürme ve bu zafer yapıtlarını koruyabilme ihtiyacıdır.

«Islâhat», yalnız eski kanunların dokunulmazlığı ekseni çevresinde dönüyorsa bu durum, kanunların bu iki alanda kazanılan başarıları sağlayan kurumları ifade etmesinden ileri gelmiştir.

Devletçi sınıfın ve dirliksizliğin karşılığını ödeyen ve

acısını çeken rençper ve işçi halkın, —Koçu Beyin deyimiyle— «reaya fukarası» nın duyduğu keskin ihtiyaçsa, ta Tanzimat Fermanına kadar «emniyeti can ve mahfuziyeti ırz ve namus ve mal» çerçevesinde kalmıştır.

Bu yüzden ıslâhat ihtiyacının ağırlık merkezi «genel hayat» ta olmuştur.

İlk ıslâhatçıların amacı olan, «sahibi arz» yönetici sınıfın korunma ve canlandırılması temelini olguların akışı doğrulamamış, tersine yönetimsel ve politik hayat krizi böyle bir sınıfı temelinden yıkıp götüren bir akış izlemiştir. (1)

Bu bakımdan, ne istila döneminin güç ve refahını sağlamış olan örgütü korumak için zaman zaman merkezde uyanan hareket, ne de yavaş yavaş bu hareketin yerini tutan «vezir ve paşalar yönetimi» ve ne de bu kararsız, boğuşkan ve ezici yönetimin —yerel bir hükümet görünüşüyle— doğmasına yol açtığı «âyan» yönetimi, genel hayat krizine bir çözüm yolu bulamadan Avrupa dünyasında meydana gelen büyük değişmelerin dalgaları Osmanlı saltanatının sınırını aşmaya başlamıştır.

*
**

Avrupa'da etkin bir tarım, kol gücü yerine buharı kullanan büyük zanaat, büyük ticaretle çalışma yöntemleri devrime uğramış; Avrupa devletlerinin politik evrimi, iş hayatının güç ve hız kazanan gelişmesinin önüne katılmıştır. Ekonomik akım, ülkeler arasındaki askeri engelleri yararak hızlı taşıt araçlarıyla, karadan ve denizden, çoğalan ürün ve mamulleri, girişken sermayeyi, o zamana kadar «gevşek bir çalışmanın, yerel geçimin ve ağır ulaştırmanın» egemen olduğu kesimlere sokup yerleştirmeye yönelmiştir.

(1) Bu olayı bugün bilimsel olarak açıklayabiliriz.

Dönem değişmiştir. Türkiyede «Islahat ihtiyacı» nın ağırlık merkezi ister istemez özel hayat ortamına geçecektir. Osmanlı Devleti, Safeviler, Habsburglar gibi hanedanlar, Venedikliler gibi tacirlerle uğraştığı dönemde değildir. Gerçekten, ülkeyi yakından tehdit eden Avusturya ve Çarlık yine eski görünüşü taşıyor gibidir. Ama bunlar da dayanak noktasını Avrupanın Kuzey Batısında bulan politik dengenin ve etkin Avrupa'nın etkilerine ve ekonomik akımlarına bağlıdır.

Selçuklu Anadolunun, Âli Selçuk'un çöküşünün gerçekleştiği dönemde düştüğü yalnızlık durumuna benzer bir durum XVIII. yüzyıl Osmanlı Türkiyesi için de var olsaydı Âli Osman Devleti, yerel bir örgütlenmeyle yönetimsel ve politik bağımsızlığını elde etme yolunda olan beyliklere bölünerek tarihten silinmek dönemine varmış olacaktı.

Bu çözülme, yerel Türk ve müslüman hanedanlarının lehine gerçekleşmek üzereydi. Hristiyan kütlelerinin politik egemenliği yer yer ele geçirmeye girişmesi henüz kendini gösteremiyordu. (1)

Osmanlı İmparatorluğu, birlik ve atılım gücünü toparlamaya çalışan ama çöküşünü durduramayan büyük bir Devlet halinde bir yüzyıl daha yaşamışsa, bunu iç etmenler üzerine etkide bulunan Avrupa dengesine borçludur.

Bu denge, «mülki bütünlük» ilkesiyle Osmanlı İmpa paratorluğunun Rusya ve Avusturya tarafından bölüşülüp yutulmasına engel olmakla kalmamış, Osmanlı hanedanının Fransa örneğine göre yönetimsel ve politik yeni bir merkezcilik düzeniyle egemenliği tekrar ele almasına ve sağlamlaştırmasına imkân vermiştir.

Böylece yeni bir ıslâhat dönemi açılmış, izi kalmamış

---

(1) **Netayicül vukuat, cilt 4, s. 98.**

eski düzenin canlandırılması imkânsızlığı «ıslâhat hareketi»ne «geleneksel yöntemi değiştirip başkalaştırma» şeklini vermişir.

Yeni ıslâhatçılar da eskileri gibi hükümetçi çevrelerin adamıdırlar. Ama eski «sahibi arz ve ehliseyf zadegân ocaklar»ın canlandırılması imkânsızlığına karşılık genel bir bütçeyle beslenen bir memur sınıfı meydana getirilmek istenmiştir.

Batı araçlarıyla donatılmış olmak gereği, her adımda ufkunu genişletmiştir. Hükûmetin merkezleştirilerek sağlamlaştırılıp düzenlenmesi yerel hanedanların çıkarlarını sarsmış; onların ortadan kaldırılması, ortamı ögesel bir egemenlik davasının sesini yükseltmesi için elverişli bir duruma sokmuştur. Yeni bir devletçi sınıf meydana getirme kalkışımı, böyle iki başlı yerel güçlerle çarpışırken, halkın üretim gücündeki yetersizlik bütçeyi kabartmaya imkân vermemiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun canlandırılması hareketini tehdit eden koşullar bundan ibaret değildi. Avrupaya yaklaşmak, Avrupa uyumuna girmek, dünya piyasalarıyla ilişkileri sıkılaştırmak, yerel ticareti, yerel küçük sanatı ve ülkenin rençper çiftçiliğini temelinden sarsmak belirtisini göstermiştir.

**
*

Hükümeti yeni merkezi bir düzenle sağlamlaştırmaya uğraşan bürokrasi, Batının üstünlüğü karşısında gerilemeyi açıklamak için fikirsel bir çaba harcamaktan geri durmamıştır.

Mithat Paşa, anılarında, aldığı bazı önlemleri anlatırken; «Avrupanın» diyor, «dünyayı şaşkınlığa düşüren ilerlemeleri teknik ve eğitimin ürünü olduğu halde ülkemiz halkının geri kalmasının, eğitim konusundaki eksiklikten ileri geldiği bilinen şeylerden sayılmış ve şimdiye kadar bu-

nun için pek çok söz söylenmişse de, gerçekleşmesinin, doğrudan doğruya paraca fedakârlığa ihtiyaç gösterdiği kabul edilmiştir. (1) Mithat Paşa'nın sözleri, bir yüzyıllık eğitim tarihimizi baştan başa özetler.

«Rüştiye mektepleri» ni açtıran 1254 Meclisi Umuru Nafia Layihası, memur yetiştirici çeşitli dereceden okulları bir «Maarifi Umumiye Teşkilâtı» şekline koyan 1276 Nizamnamesi, Emrullah Efendi'nin «Tadrisatı İptidaiye Kanunu Lâyihası» hep aynı gerekçeyi kapsamıştır. Sâtı Bey, Darülmuallimin başında bunu ilk öğrenime bağlanmaya çalışmış; Ziya Gökalp'ten beriyse öğeleri henüz belirlenemeyen ulusal bir eğitim ilkesine bağlanılmıştır.

Tanzimat Fermanını ve Maarifi Umumiye Nizamnamesi'ni yayınlayanların, Kanunu Esasi'yi yazanların ve ardıllarının (haleflerinin) bu vargılarını bugün bilimsel bir çözümlemeden geçirebiliyoruz.

Anlıyoruz ki, genel eğitim sorununun son yüzyılda bütün «ıslâhat» düşüncelerine egemen görünmesi ve «ilm-ü marifet»e bir eğitim kavramının eklenir olması rastlantısal değildir.

Bunlar Batıyla Doğuyu açıklamak için harcanan çabanın atılımlarıdır, ve ağırlık merkezi genel hayat alanından özel hayat alanına zorunlu olarak geçen «ıslâhat ihtiyacı» nın düşünceye vermekte olduğu yeni doğrultunun belirtisidir.

«Müderris» Şekip Bey, yeni bir yazısında (2) «Sentezci ve pratiğe yönelmiş kafalar her dönemde, eldeki materyelden bir sentez yapmışlar ve bundan sonra yalnız bilim alanında kalmayarak filozof olmuşlardır» demektedir. Eğitim hareketini kuşatan fikir halesinde böyle bir nitelik görmek yanlış olmaz.

---

(1) s. 145

(2) «Memleketi Tanıma Yolu» dolayısiyle yayınlanan makale. **Yılmaz Gazetesi** 16 Mart.

Ama yeni materyele, yeni açıklamalara ve iki üç kuşağın tecrübelerine sahip olan, ayrıca toplum biliminin çözümleme ve sentez gücünü edinebilecek yapıcı bir kuşak, miras aldığı düşünceleri, kurumları eleştirmek, tartmak zorundadır.

Eğitimciliğin tarihsel akışıyla sürüklenmemek için bu hareketin bizi ulaştırdığı noktayı yeni bir anlayış yaratmada hareket noktası sayabilmek gerekir.

Ülkenin sosyal yapısını ve kurumlarının gücünü ve dışarının etkilerini bilimsel bir vargıyla, olduğu gibi kavramak gereği vardır. Bugünün eğitimcilerinin karşısındaki sorun budur.

BİR YÜZYILLIK EĞİTİM HAREKETİ KARŞISINDA (1)

Arkadaşlar;

Birliğimizin haftalık toplantılarındaki umut verici anlamı belirterek söze başlamak isterim. Bilimsel söyleşiler, öğretmen çevresinin fikirde birlik yaratma yolunda uyanıklılığının belirtisidir. Konferans konuları da bu açıdan seçilmiş, genel temalara değinilmiştir.

Bize, yıllar var ki, yeni kuşağı siz yetiştireceksiniz deniyor. Herhalde çocuklarımız üzerinde yapacağımız etkilerle yarınki toplum üzerine etkide bulunabiliriz. Bu yüzden sosyal hayatın ulusal ve uluslararası çeşitli görünüşlerinin bizi ilgilendirmemesi mümkün değildir. Bugünün eğitmenini, dünün hocasından ayıran, bu derin kavrayışla, bu derin kuşkudur.

Toplu öğretim gibi, günün okul sorunları üzerinde tartışmalar yapar, bir yandan da programların, «talimatname»lerin değiştirilecek yönlerini araştırırken «bizde bir yüzyıllık eğitim hareketi» konusu ne anlama gelecektir.

Okul sistemimiz herşeyden önce yeni yönetimsel bir

(1) «Bir Asırlık Maarif Hareketi Karşısında»; İstanbul Muallimler Birliği Merkezinde verilen konferans özeti. **Muallimler Mecmuası**: cilt 8, sayı 20, 1931.

düzenin yardımcısı olarak kurulmaya başlamış ve bir yüzyıldır öylece süregelmiştir .Olaylar ve tecrübe göstermiştir ki bir ülkede yönetim ve düzen herşey demek değildir.

Etkin Avrupayla sarılan ülkenin son yüzyılda sınıra varan varlık krizi düzen formülleriyle ve onları uygulamakla yükümlü bir memur sınıfı yetiştirmekle giderilemeyecek niteliktedir. Çünkü Batının üstünlüğü karşısında eski hayat baştan başa sarsılmış bulunmaktadır.

Bu yüzden ders programlarının derinliğini ölçmekle, öğrenim dereceleri arasındaki bağlantıyı gözetmekle bugünkü eğitim örgütünü durumun gerçek ihtiyaçlarına cevap verecek hale getirebileceğimize inanamayız. Mesleğimizi ülke sorununun bilimsel çözüm yolu hareketine bağlayamazsak harcayacağımız emeğin, ne kadar içten, ne kadar karşılıksız olursa olsun boşa gitmesi kaçınılmazdır.

Mesleğe yeni bir ufuk açabilecek bu kuşkuyu bütün arkadaşlarla derinden derine duyabilmek içindir ki, bu söyleşide bulunuyoruz. Bu kuşku, bir duraksama kaynağı değil, çalışmamızı verimli kılacak yeni bir anlayışın başlangıcıdır.

Okul sistemimiz kurulur ve köklenirken eski dönem kurumlarından bazılarının değerini yitirdiğini, sonunda kapandığını görüyoruz. Bunlar yalnız «sıbyan mekteplerivle medreseler» değildir. Bu sönüş ve kapanış, onların yerini boş bırakmamıştır. Ama Türkiye'nin ekonomik hayatında ve sonuç olarak bütün hayatımızda gördüğü görev, bugüne kadar ne eğitimcilerimiz ve ne de ekonomistlerimizce inceleme konusu yapılmayan bir kurum daha vardır ki o da değerini yitirmiştir. Neyse ki henüz yerini büsbütün boş bırakarak tarihe karışmış değildir. Çıraklıktan sözediyorum.

Doğrudur, bunu okul yıkamazdı; onun sakin ocaklarına dikilen incirler dışarının geçerlikte olan mallarındandır. Çekişmede halsiz düşen yerli küçük tarım, tezgâh sa-

natı, yerel ticaret, esnaflık... hem işleri, hem de çıraklığını söndürmekte, kurutmaktadır.

Okul, tarımımızı, sanat ve ticaretimizi, bir kelimeyle Türkiye'nin yaşama vasıtalarını durumun gerektirdiği etkin bir örgütle canlandırmaya yetebilir mi? Bugünkü okul sistemine bu işin sorumluluğu yüklenemez. Çünkü okullar böyle bir işin başarılmasına yardım edecek görevi yerine getirmekle uğraşmamaktadır.

Gerçekten ilkokul programları bir eğitim devrimi dile getirmektedir. Gören, düşünen yapıcı bir kuşak yetiştirmeyi amaç gütmektedir. Bugün açılabilmiş ilk okullarda bu yeni eğitimin yaşatılabilmesi imkânını tasarlasak bile iş çevresini harekete getirebilecek bir iyilik öğesini ülkeye soktuğumuza güvenebilir miyiz. Aile topluluğuna bağlı olan rençper çiftçi ve küçük tezgâh çevresinin eğitimsel otoritesi, bir kaç yıllık gündüz okulunun etkilerini hiçe sayacak kadar güçlüdür .Köy şeklinde toplanış, kişisel yeniliklerin kökleşmesine elverişli bir ortam değildir. Küçük tezgâh sahipleri, küçük esnaf ne kadar uyanık olsa kendiliklerinden —büyük endüstriyle çekişmeye koyulacak— örgüt meydana getiremez: Sermayesi yoktur, örgütçü güç o alanda seyrek olarak belirir.

Toprak ve araç bakımından sermaye sahibi olan, büyükçe işler çevirmeye az çok alışık bulunan şehirlilerimizse orta okul, yüksek okul kanalıyla ardıllarını devlet bütçesinin açılacak hazır konumlarını kapışan aydın dediğimiz gruba karıştırarak yitirmektedir.

Oysa ülke —toprağını bugünün koşullarına göre işleyecek, çekişmeye göğüs gerecek örgütle yapımcılıkta bulunacak ve ürünü dünya piyasalarına sunacak— iş adamları bekliyor. İlk okul programının vermek istediği eğitim ancak bu tipte yol açıcı iş adamlarıyla çalışarak o eğitimi yaşayacak ve çevresine mal edebilecek işçiler içindir.

«Sahibi arz ve ehliseyf bir bey» grubu Türkiyeye eski

fetihler tarihini yaşatmıştır. O patırdılı dönemden elinde kalan katı yerde halkının % 90'ı ekmeğini çıkarmaktan başka bir şey düşünmeyen bugünkü Türkiye ancak iş adamlarının kuracağı bir uygarlıkla dünyanın düşünür ulusları arasında yer tutabilir.

Herşeyden önce ülkeyi bilimsel yöntemle tanımalı; eldeki gelişme öğelerini yenilik adına boşa gitmekten kurtarmalıyız.

ÇEŞİTLİ SOSYAL TİPLERDEN ÜLKELERDE OKULLARIN ve FİKİR KURUMLARININ GÖRDÜĞÜ GÖREV NEDİR? (1)

I. Diğer Ülkelerin Okullarını Niçin İnceliyoruz?

1. Ülkemize aktarılmaya değer en yeni okul tipini ve en yetkin okul sistemini araştırmakla uğraşmıyoruz. (2)

2. Bizce okul sorunu «Batıyla ilişkilerin artması sırasında ülkemizde derinleşen krizler karşısında okulun rolü ne olabilir?» şeklinde konmuş bulunmaktadır. Bu yüzden, bizi ilgilendiren Batının çeşitli sosyal tipten ülkelerinde okulların yerine getirmekte olduğu görevi anlamaktır.

3. Sadece okulların içinde kalacak bir görüşle bu kurumların yerine getirdiği görevler, kuruluşlarına etki eden etmenler kavranamaz. Kurumların özelliği, ancak sosyal çevrenin özelliğine bağlanırsa açıklanır.

4. Geçen yüzyılda Batıyla ilişki artınca bizdekilerden farklı ve karmaşık sosyal kurumlar karşısında duyduğumuz ilk şey, beğenilene sahip olma isteği olmuştur. Bunların nasıl olup da kurulabildiği ve nasıl olup da işlemekte olduğu uzun bir süre bizi düşündürmemiştir.

5. Herhangi bir ülkede eğitim örgütü şöyledir; şu eği-

---

(1) «Muhtelif İçtimaî Tiplere Mensup Memleketlerde Mekteplerin ve Fikir Müesseselerinin Gördüğü Vazife Nedir?» «**Muallimler Mecmuası**, cilt IX. Sayı: 28 - 30, 1932.

(2) Bu incelemelere numaralı bir düzen verilmesi, gözden geçirme ve eleştirmeyi kolaylaştırmak içindir.

tim ve öğretim akımı vardır demek, hemen biz de de öyle olsun ve öyle olmalıdır demek değildir. Bizi aydınlatacak nokta, orada niçin öyle olduğudur ve bizde neden böyle olduğunu açıklamaya yaramasıdır.

6. Uzak, yakın komşu ülkelerin kurumlarına mirasyedi bir seyirci gözüyle bakmak yeterli olmadığı gibi, bunlardan yeni çeşitler üzerinde spekülasyona girişir gibi yararlanmaya kalkmak da genel ve temelli hiçbir çıkar sağlamaz. Bu kurumları; içinde işledikleri toplumda yerine getirdikleri görevleri araştırarak ele alabilmek gerekir. Kurulmuş ve belirgin şekiller altında saklı olan sosyal olguların gidişine nüfuz etmelidir.

7. Bu bakımdan eğitim sistemlerini, eğitim ve öğretim hareketlerini niteleme aşamasından bu örgütü ve akımları yaratan olayları çözümleme ve bireştirme aşamasına ilerlemek gerekir. Böylelikle Batının eğitim ve öğretim örgütü ve tekniği karşısında hemen bir aktarma işlemine girişmek zorunluluğunu yükleyen ruhsal durumdan sıyrılmak ve ülkemizin eğitim ve öğretim ihtiyacını olduğu gibi kavramak da mümkün olur.

II. Salt Bilimsel İncelemeden Ne Beklenir?

8. Böyle bir inceleme Batıdaki öğrenim ve fikir hareketine imkân veren koşulları, Batı toplumlarındaki eğitimsel doğrultuları (1) ve bunun uygar gelişmeyle ilişkilerini meydana çıkarır, okul sistemlerini birbirinden ayıran etmenleri aydınlatır.

9. Bu genel koşulların ve Batı çevrelerindeki özelliklerin ve eğitimsel doğrultuların açıklanması, ülkemizdeki yüzyıllık krizlerin dış etmenlerini «teşhis» e yardım eder.

10. Okullarımız üzerinde önceden yaptığımız incele-

(1) Yeni eğitim akımları demek istemiyoruz. Bu akımları da açıklayabilecek olan eğitimsel doğrultuyu anlıyoruz.

meyi (1) yeni karşılaştırma öğeleriyle derinleştirmek ve genişletmek imkânı elde edilir: Okullarımızın kuruluşu, bugünkü durumu ve görebildikleri hizmetin sınır ve doğrultusu belirir ve bu durumun rastlantısal ve ilineksel olmadığı kontrol edilmiş olur.

11. Bizde eğitimciliği kuşatan ve bu hareketin etkisiyle güçlenen sosyal kamlarda yer alan açıklama ve yargıların ülkeyi —değişen dünya koşullarına uyarak— geliştirebilmek konusundaki değerini yararlı bir eleştiriden geçirebilmek mümkün olur, yani okulların, ilerleme ve yenileşme etmeni olarak yeri belirir.

12. Son olarak, fikir çevremizde —deneylerce doğrulanmamakla birlikte— hüküm süren sosyal kanıların, Batı toplumlarında son yüzyılda oluşan ana olayları açıklayamamanın ürünü olduğu sezilir.

Olgular arasındaki bağlantıyı belirleme imkânı, olayların kanunlarını belirlemekle gösterilmiş olur.

III. Sosyal Etkiler (2) ve Sosyal Kanunlar

13. Nesneler arasındaki ilişkilerin belirlenmediği yerde bilim yoktur.

14. Bilim, olguları olduğu gibi belirtmekten çok, «etki»leri belirlemeye çalışmakla yükümlüdür. (3)

15. Olguyu belirtmek ne kadar kolaysa etkisi, yani bir olgunun diğer olgu üzerindeki edimini belirlemek o kadar özene ihtiyaç gösterir. Monografi yönteminde bir olgunun genel veya özel olduğunu, dikkat çekici olup olmadığını bize ancak «etki» bildirir.

---

(1) Geçen yıl bir broşürle yayınlanmıştır.

(2) Répercussions sociales.

(3) Sosyal kanunlara varan sosyal etkileri belirleyebilmeye imkân veren bilimsel yöntemi gözden geçirmek için M. P. Descamps'ın, «Cour de méthode de Science sociale» ine başvurunuz.

16. Farklı bir çok çevrelerde değişmez olan etki, bir «sosyal kanun»dur. Daha doğrusu gerçeklenmesi gereken bir kanundur, sonradan anlamı değiştirilebilir. Ama bütün bilim kanunlarının taşıdığı bu özellik, onun sosyal kanun sayılmasına engel olmaz. «Sosyal kanun genellik taşıyan, bu bakımdan, diğerlerinden daha soyut olan bir etkidir.»

17. Bazı durumlarda kanunun kavranması etkilerin kavranmasından daha kolaydır.

18. Ham olgunun belirtilmesiyle bir şeye varılmadığı halde bir etkinin belirlenmesi bizi genel sonuçlara götürebilir.

19. Soyut bilimlerde yalınçlaştırılmış kuramsal sorunlar tasarlanır; somut bilimlerdeyse, bağlantı ve sonuçları önceden kestirilmesi hemen hemen imkânsız olan edimsel ve karmaşık sorunlar karşısında bulunulur.

20. Uygulama sanatında ampirizm, salt postülaları uygulamaya herhalde üstün olduğu gibi bilimle empirizm'in kaynaşması, her zaman kuru bir ampirizmden daha yararlıdır.

21. Sosyal Bilimde sonuç her zaman bir çok güçlerin bileşkesidir. Ama bu güçler ancak birer birer belirlenebilir.

22. Etkiler kazanılmış sonuçlar olmaktan çok birer güç, birer ilgidir.

23. Eylemde bulunmak için diğer etkilerin yardımına ihtiyaç gösteren ve kendi başlarına ancak sinik bir güç meydana getiren durgunlaşmış etkiler vardır.

24. Bir etki ne derece maddi koşullardan uzaklaşırsa, kendi başına o kadar az buyurucu bir özellik taşır ve belirmek için diğer etkilerle birlikte nüfuzda bulunması zorunluluk kazanır.

25. Sosyal Bilimde, bir güç seyrek olarak tek başına eylemde bulunduğu için doğrudan doğruya gözlem bize her

şeyi öğretmez, karşıtlık yoluyla akıl yürütmeye başvurmak da gerekir.

26. Bu yüzden incelenen ülkeler ne kadar çok olursa bir ülkeye özgü özel incelemenin derinleştirilmesi de o ölçüde mümkündür.

IV. Konuyla İlgili Sosyal Bilim İncelemeleri

(Yayın tarihi sırasıyla)

La Vie américaine, par Paul de Rousiers, tome 1 er, l'Education et la Saciété (Firmin - Diot, 1890).

L'Education morale et l'école primaire, par P. de Rousiers (Sc. So. Mars. 1892)

La Question ouvrière en Angleterre par P. de Rousiers Firmin - Didot, 1895.

Les Causes sociales de la répartition des illettrés au Canada, La loi naturelle du développement de l'instruction populaire, par Léon Gerin (Sc. so. Juin 1897, Nov. 1897 et Juin 1898)

Le Paysan des fjords de Norvège, par Paul Bureau (Sc. so. fasc. 18, 20, 21. 1906)

Répertoire de répercussions sociales: (V. Les cultures intellectuelles), par Edmond Demolins (Sc. so. fasc. 41,42. 1907).

La Production, le Travail et le Problème social dans tout les pays, au dèbut du XX'e siècle, par Léon Poinsard (2 vol., Alcan, 1908).

Le Portugal inconnu, par Léon Poinsard (Sc. so., fasc. 67, 68, 74, 75; 1909-1910)

Le Flandre française, par P. Descamps, Les Ouvriers de l'industrie textile — Les Patrons — Les populations rurales (Sc. so., fasc. 59, 66, 79; 1909 - 1911).

Esquisse sociale du paysan de Lombardie, Ph. Champault (Sc. so. fasc. 88. 1911).

Autour de Rabelais Dèveloppement de la bourgeoisie au XVI e siécle, par E. Picard (Sc. so., fasc. 123, 124, 1915)

La Formation sociale de l'Anglais moderne, par P. Descamps (Colin, 1914).

Etudes sur les répercussions sociales de la Révolution russe: l'Ecole des fonctionnaires, par J. Wilbois (Sc. so. fasc. 119; 1914).

l'Elite dans la société moderne et son rôle, par P. de Rousiers (Colin. 1914)

La Formation sociale du Prussien moderne, par P. Descamps (Colin, 1916).

Les méthodes pédagoqiques nouvelles à l'étranger, par P. Descamps (Action Nationale, Dèc. 1923).

Ou en est la nouvelle école anglaise - L'évolution de Bedales, par H. Marty (Sc. so. 1923).

L'Education de l'élite en Angleterre, par H. Marty (Sc. so. 4 e trim 1926)

Les Origines de la Coéducation en Amérique, par P. Descamps (Revue Anglo - Améri - Fev. 1926)

Amerika'da Terbiye Meselesi, A. Eşref Şevki Bey (Muallimler Mecmuası, Mayıs, 1930).

Ahmet Eşref Beyin Birleşik Devletlerde iş yerlerindeki ve okullarındaki denemelerine ilişkin notları (Basılmamış).

Les grandes industries moderne, **par Paul de Rousiers,** 5 vol. (A. Colin).

Tome I : **L'industrie houillère — L'ind. pétrolière — L'ind. hydro - éléctrique** (1927).

Tome II : **La métalurgie** (1927).
Tome III : **Les industries textiles** (1928).
Tome IV : **Les transports maritimes** (1930).
Tome V : **Les industries chimiques (1930).**

V. Zihinsel Kültürün Gelişme Şekilleri

1. Edebi ve Estetik Gelişme

27. Bugünkü Fransa'da okul öğrenimine egemen olmakta devam eden eski bir Fransız kültürü sorunu vardır. Son zamanların «Ecole unique» sorununda, onun gözden çıkarılması değil, canlandırılması ve değerinin yaygınlaştırılması söz konusudur. (1)

Bu kültürün özelliğini ve okul alanındaki yankılarını göstermek için bir Fransız profesörünün güçlü çizgilerle belirlediği şu tabloya bir bakalım:

«Fransız orta öğreniminin orijinalliği, birçok yüzyıldanberi bütün dünya üzerine fikir ışığı yaymasıyla kendine özgü niteliği beliren bir kültürün varlığından ileri gelmektedir. Bu sosyal olgu, kültür şekillerinin uluslararası benzerlik eğilimine, diğer ulusal birliklerin elde ettiği üstün politik güce rağmen hâlâ devam etmektedir: Avrupa uygarlığının ana zihinsel değerleri bakımından Fransaya yol gösterici niteliğini kazandıran, Fransız birliğinin eskiliği bu olguyu açıklar görünmektedir. Bu görüş noktasından, İngiltere, Fransa'nın bu eski sömürgesi, Fransadan sonra gelir. Üniversite Paris'te doğmuştur. Sonraki rasyonalizmin kurucusu ve sembolü Descartesdir.

XVII. yüzyılda Paris ve Versay Avrupa'nın fikir merkezini meydana getirmiştir. Buradan yayılan zihinsel kültür, ilkin, bağrında büyük bir parlaklıkla geliştirdiği ayrıcalılar kast'ına özgü olmayan bir uygarlık malı, kamu yararına bir değerdir. Biraz sonra, Rrusya gücünün

---

(1) H. Ducos: **Pourquoi L'Ecole unique?** (Préface d'Edvard Herriot): p. 189 - 223 (Natan, 1932).

Zeki Mesut Bey: **Maarif Islahatımız Münasebetiyle Bazı Tetkikler ve Düşünceler.** Maarif Vekâleti Mecmuası, sayı 7, Temmuz 1926, s. 6 - 59.

büyük yaratıcısı olan Frederik, ruhca bir Fransız vatandaşı olduğu gibi, Kant'da Rousseau'nun sosyal ahlâkçılığını, Almanya henüz politik birliğine hazırlandığı sıralarda ilkelere bağlamıştır.

Üniversite'nin kaynağı olan orta öğrenim başlangıçta — silâhlanmayı hiç de düşünmeyen, ancak zevk için bilgi edinen —konum sahibi bir aristokrasinin ihtiyaçlarına karşılık olmaktaydı. Orta öğrenim, karşılıksız, yani amacını kendinde bulan ve ayrıca çıkardan arınmış bir kültür verir. Yararları, demokrasi eğilimleriyle gittikçe genişleyen ve tazelenen burjuvaziye yayıldığı halde bu özelliği korur.» (1)

Bu tabloda beliren noktalar ayrı ayrı dikkati çekicidir.

28. Bugün Fransa'da orta ve yüksek öğrenim isteyenlerin hiç de karşılıksız bir kültüre yönelmiş olmadıklarını ilerde göreceğiz. Bu kuşku verici doğrultuyu değiştirmeye çalışan yeni eğitim hareketinin başındaki Ecole des Roches'un armasıysa «Bien armés pour le vie» işaretini taşımaktadır. Fransa'da yeniden bir «Humanités travailliste» meydana getirme zorunluğundan söz edilmektedir. (2) Genel kültür sorununun bu görünüşteki belirsizliği derine gidildikçe giderilir.

29. Burada, eski Fransız kültürünün XVII. yüzyıldaki parlak gelişme döneminin genel eğitim durumu üzerinde duracağız:

Corneille, Racine, Molière'leriyle La Fontaine, Boileau, Bossuet, Fénélon'larıyla La Bruyère, Pascal'larıyla kısası bir şair ve yazar «usta» düşünürler kafilesiyle rönesansı

---

(1) Delvolé : **Ecole unique et Education intégrale,** Revue de méthaphysique et morale, Août - Sep. 1928.

(2) Charles Andler : Pro. au Collège de France. **L'Humanisme travailliste (1927).**

aşan «klasik Fransa» (1), genel eğitim bakımından ve okur yazarlık düzeyiyle henüz Lasalle ve Charles Démia dönemine ayak basmaktaydı. (2)

30. Fransa'da ilk öğrenimin köklerini araştıranlar, bu dönemde ancak dinsel ve ahlâki bir kaygıyla halk eğitimiyle ilgilenen ve bunu sanat ve ticaret merkezlerinde düzenlemeye çalışan adı unutulmuş hayır sahibi din adamlarından başka kimse bulamamaktadırlar. O zamanlar işçi halka yararlı olan öğrenimin sınırıysa en yüksek derecesinde bile «kateşizm» ve lâtince metinlerden ayrılmayan «okuyup yazmayla biraz da hesaplama»dan ileri geçmemektedir. (3)

---

(1) Çeşitli edebiyatlarda klâsik dönem. Fransız edebiyatının hegemonyası — Rönesans sırasında birinci safta bulunan edebiyatların bir çoğu ikinci sıraya geçmektedir. İtalya ve İspanya'nın altın dönemleri gelip geçmiştir. Bu dönemde Fransa'nın ayrıcalı bir durumu vardır ve birinci derecede rol oynamaktadır. Fransa başlangıçta, tarihsel koşulların elverişli olması ve özellikle çok çeşitli büyük yazarların olağanüstü bir şekilde çok yetişmesi ve belki de o zaman ruhuyla kendi ulusal dehası arasında mutlu bir uygunluk bulunmasıyla klâsik idealini o kadar büyük bir açıklık ve başarıyla somutlaştırmıştır ki, yabancı ülkelerin bir çoğunda klâsik ve Fransız kelimeleri birbirinin anlamdaşı olmuştur. Nasıl ki Rönesans, İtalyancılıkta merkezleşmişse, Avrupa'da klâsik ruhunun genelleşmesi de Fransız ruhunun genelleşmesi niteliğini almıştır. Fransızlık, bu dönemde, açıklığını, mantığını arı aklını, inceliğini, yetkin zevkini, derin manevî inceleme eğilimini her yana yaymıştır. Denilebilir ki, klâsik dönem, Fransa'nın edebî hegemonyası dönemidir. Klâsik dönem, bu hegemonyanın kurulmasıyla başlar ve onun yıkılmasıyla son bulur. (**Avrupa Edebiyatı Muhtasar Tarihi** : Müderris Yusuf Şerif Bey çevirisi, s. 101 - 103).

(2) Fransa'da başlıca iş olan tarımın geçirdiği üç evreden ikincisi, X. yüzyıldan XVII' ye kadar uzanır : Yüksek sınıf kırı ve tarımı bırakmakta, şehirlere çekilmekte ve işten kendini sıyırmaktadır. Böylelikle rençperler elinde kalan tarım yöntemi ilerlemeden kalmakta ve nüfus artamamaktadır. Bu edebî ve estetik gelişmeye elverişli, ama halkın çoğunluğunun yaşamını sağlayan işi bozan ve bu bakımdan ülkede hayat düzeyinin düşmesine yol açan bir durumdur. Oysa yüksek sınıfın kırda işi başında kaldığı birinci evre, zihinsel kültüre durgunluk vermiş, ama işi sağlamış, hayat düzeyini yükseltmiştir. (VII. t. II. p. 206).

(3) Bizde, Meclisi Umuru Nafia'nın 1845 lâyihasında dile getirilen ilk öğrenim durumunu bütünüyle andırmaktadır.

«Daha ileri gitmenin düşünüldüğünü görmek için bir yüzyıldan çok beklemek gereklidir.»

Gabriel Compayré, «Büyük Eğitmenler» serisinde Charles Démia'ya ayırdığı biografinin sonunda şöyle demektedir; «Halk eğitiminin çok ağır olan akışında Démia'nın yapıtı bir aşamadır, hem de sürüp gitmiş olan bir aşamadır. Lyon Belediyesinin 1790 da ilk öğrenim işini üzerine aldığı zamana kadar bu yapıt, olduğu gibi kalmıştır. Yüzyıldan aşkın bir süre yoksul küçük Lyonlu'lar, ancak Démia'nın parasız okullarından yararlanabilmiştir. Bir XVII. yüzyıl rahibinin şaşırtıcı çabasıyla kurulmuş olan kuruma XVIII. yüzyıl hiç bir şey kalmamıştır.»

Frerler Enstitüsünün kurucusu olan rahip Lasalle'in buna benzer yapıtıysa bir şehre özgü kalmayarak yayılmıştır. 1789 Devrimcileri ve 1870 Cumhuriyetçileri Fransa'da okulsuzlukla değil, zamanın biricik öğrenim kurumlarıyla çekişmiştir.

«1789 Devrimi, eğitim konusunda sürekli bir şey gerçekleştirmenin mümkün olamayacağı kadar az bir süre devam etmiştir. Ama tasarlanıp da yürürlüğe sokulamayan projelerin bir çoğunda Rousseau'nun esinleri açıktır. (Compayré. Rousseau, 93) »

İşte bu gidişle XIX. yüzyıl sonlarına, Üçüncü Napoleon İmparatorluğu'nda yararlı bilgileri kalkan yaparak zorunlu öğrenim propagandasını hazırlayan ve böylelikle «genel oyu kazanmaya çalışan» Jean Macé'ye ve Jule Ferry'nin geçen yıl ellinci yıl dönümü kutlanan, zorunlu, parasız ve laik ilk okullarına varılır. Jean Macé, Fransa'da politik köleliğin egemen olmasından acı duyduğu kadar genel eğitim düzeyiyle ülkesinin uygar uluslar arasında on ikinci olduğunu görmek de acı duymaktaydı. (Compayré, Jean Macé; 96)

31. XVII. yüzyıl Fransası Paris ve Versay'la zengin bir edebiyat ve sanatı sürdürürken, yaygın eğitimi bakı-

mından, okuma-yazma bilmezliği giderecek örgütüyle neden bu kadar geriydi? Niçin bu durum sürüp gitti. İlerde belirteceğimiz sosyal «etkiler» ve kanunlar bunu açıklamaya yarayacaktır.

Fransa'da Charles Démia'nın küçük Fransız okullarından daha geniş bir programla çalışan okullar açılabilmiş ve bu okullara bir gelecek vadedilmişse, özel hayatın, iş rejiminin pratik bilgilere ihtiyaç gösteren bir değişmeye uğramış ve gittikçe hızlanan bir hareketle de uğramakta bulunmuş olmasındandır.

Estetik görünüşse, başka «etki»lerin bileşkesidir. Louis XIV. Fransa'sında;

1) Monarşik merkezcilik hareketi, «Paris ve Saray»ın dayanılmaz çekiciliği, edebi yapıtlarda «sağlam beğeni»nin, soyluluk, ılımlılık ve düzgünlüğün gelişimine son derece elverişli bir çevre yaratmaktadır.

2) «Salon hayatı»nın gelişmesi, Rambouillet kültürü vb., sohbetin ilgi görmesi «anlatımı işlemek» alışkanlığını vermektedir.

3) Kralın ve büyük senyörlerin verdiği ödenek ve bağışlar (zihinsel etkileriyle tam bir yararlanma rejimi) ile sağlanan «boş zamanlar», en uygun koşullar içinde yalnızca edebiyatla uğraşan bir «yazarlar sınıfı» nın doğmasını kolaylaştırmıştır. (1)

32. Edebiyatın Evrim Kanunları (2)

I. Kanun: Çobanlık, fikri, düşünce ve kendinden geçmeye, soyutluğa yöneltir. Kolay bir iş ve yalnızlıkla geçen uzun boş zamanlar düşleme, düşünme ve soyutlama yetilerinin gelişmesini gerektirmektedir. (Bu kanun çobanlık çevrelerinde ve bu çevrenin etkilerini taşıyanlarda dinlerin ve arkasından çeşitli felsefelerin uyanmasını açıklar.)

(1) VI. p. 105 - Rönesans hareketi için 103 ve 104. sayfalarına bakınız.

(2) VI. p. 118 - 119.

II. Kanun: Devşirme —çabuk, kolay ve kof— bir kendiliğindenliğe fikri yöneltir ve söz söyleme yeteneğini arttırır. (Polinezya adaları, Güney Fransa)

III. Kanun: Çobanlıkla devşirmeye, savaşçı ama uygar bir egemen sınıf bağlanırsa, fazla olarak, destanî şiirin geliştiği görülür. (Yunanın kahramanlık dönemi: İlyada, Odise).

IV. Kanun: Bu üç koşula (zenginliği ve şehir hayatını meydana getiren) ticaret katılınca edebi hareketin, her türde ve yüksek derecede bir gelişmeye eriştiği görülür. (Klâsik Yunan: zengin tacirler arasından çıkan sanat ve ustalık koruyucuları Mesenler, çeşitli koşulların uzlaşmasından doğan seyrek, değişik zihinsel yetenekleri tarihte örneği olmayan bir derecede geliştirmiştir.(1)

V. Kanun: İş, tarımdan ibaret olunca edebi hareket ve zihinsel görünüşler karşılıklı bir oranda baskıya uğrar. (Cumhuriyet döneminde Roma, frank toprak sahiplerinin malikânelerine yerleşmelerinin ardından aynı durum, tarımsal feodalité, orta zamanlar karanlık dönemi; Büyük Britanya'da Sakson çiftçisinin yerleşmesinin ardından yine böyle, XIV. yüzyılda Chaucer'a kadar İngiliz dilinde edebi görünüşlerin bütünüyle yokluğu, hatta Chaucer da Norman kökünden!).

VI. Kanun: Ekinci topluluklar edebi yetenekli, ancak çok geç olarak çobanlığın ve devşirmenin etkisini taşıyan toplulukların nüfuzuyla edinmişlerdir. (Eski Romalılar Yunanlılardan, Franklar Keltlerden ve Akdenizlilerden; Saksonlar Kelt ve Fransızlardan. Sakson edebiyatı ağır ağır büyümüş ve her zaman kaynağının izlerini korumuştur. Beğeni, düzen daha az; ama kişilik ve güç daha çok, soyutlama ve genelleştirme yeteneği az, felsefe bile pratiktir.)

(1) G.d'Azambuja : **La Grèce ancienne.**

33. Şu kanunlar gösterir ki edebi üstünlük, sosyal üstünlüğün bir görünüşü değildir. Biri özellikle uzun boş zamanlarla, diğeri çaba ve sıkı çalışmayla gelişir.

(Salt yalınç devşirmeyle geçinen ulus tipi hayat alanından silinmekte, bu tip uluslar günden güne çökmektedir. O kadar aydın ve düşünür olan Yunanlılar kaba Roma çiftçisinin egemenliği altına düştüler. İngilteredeyse Normanlar, küçük Sakson çiftçisi tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Fransa'da Güney Fransalı daha keskin bir zekâya sahipse de sağlam ve ciddi sosyal öğe Kuzey Fransalıdır.)

2. Pratik Bilgilerin Gelişmesi

34. Batı Avrupa'da okuma ve yazmanın genelleşmesine; pratik ve teknik bilgilerin yayılmasında maddî işin yalınçlıktan karmaşıklığa geçmesi, ticarileşmesi ve makineleşmesi rol oynamıştır.

35. Eğitimin yayılması, öğrenimin gördüğü ilginin artmış olması, programların genişlemesi —keskinleşen veya kolay doyurulmayan— bir fikir istekliliği anlamına gelmez; belki zihinsel edinimlerin geçim yollarından bir çoğunda gittikçe daha yararlı ve hatta zorunlu bir hizmette bulunması bu durumu herşeyden iyi açıklar.

36. İlk dönemlerinde, tarım, ormancılık, dokumacılık, maden işletme işleri, kara ve deniz ulaştırmaları geçerlikteki sanatlarla uğraşan salt pratisyen kimseler elindeydi. Geçerlikteki sanatların hepsinin geçirdiği bu yalınç ve ilkel dönem Batı'da da yüzyıllarca süregelmiştir. (1)

37. Bu yüzyıllar, teknik bilgiler bakımından «hayat koşullarının doğrudan doğruya verdiği zihinsel kültür» dönemidir, pratik bilgileri ileri götürmeye çalışan, elişinden sıyrılmış uzmanlar yoktur.

(1) XXI. t. V. p. 4.

Birikmiş deneylere özgü teknik bilgilerin bir iş göreneği şeklinde ustadan çırağa, yaşlılardan gençlere, bilgisizlere geçmesi üretim ve yapım yönetiminin ve ekonomik koşulların çok ağır olan değişmesine karşılık olmuştur. Değişmenin durgunluğundan ötürü belirli bir kuşak için genel izlenim, içinde yaşanan durumun değişmediği izlenimi olmuştur.

38. (Sosyal Kanun) «Yürütülen sanat bazı bilgileri gerektirir ve bazı zihinsel yetenekleri iteler» Geçim yolu ve içinde yaşanan çevre de aynı şekilde etki gösterir.

Çiftçi, sanatının ve hayatını içinde geçirdiği doğal çevrenin verdiği jeoloji, botanik, zooloji ve fizyoloji vb. konusunda bazı bilgilere sahiptir. Marangoz, sanatından doğan bazı geometrik bilgilere sahiptir, gemici, sanatı gereği, astronomi, meteoroloji'ye yatkındır. (1)

39. «Ticaret maddi olmaktan çok zihinsel alanda bir uğraşıdır.» Hesaplama, tartma, ölçmeyle, bu bakımdan matematik işlemlerle ilgilidir; aynı zamanda eşyanın, değerini, cinsini, kullanışını değerlendirmek ve müşterinin beğenisini bilmek, alıcıları doyurmak, eşyayı sergilemek ve geleceği tahmin etmek söz konusudur. Ticarette maddi işlemlere rastlanırsa da bunlar bütünüyle ikinci derecede kalır. (2)

(Ticaret ciddi şekilde örgütlenince parayla birlikte yazı ve ölçülerin ortaya çıktığı görülür. Yazı daha çok zihinsel kültür aracı olmakla birlikte, yetkinleşmesinin ticaretle sıkı bir bağlantısı vardır. Ölçülere gelince; bunların kökü bilimsel olmaktan çok ticaridir. Terazinin bulunması çok eskidir. Ama çok az ticaret yapan yalınç topluluklara, ailece tüketilmek üzere önemsiz bir tarımla uğraşan göçebelere, yerlilere ve yarı yerlilere henüz geçmemiştir.)

(1) V. p. 106, no. 17: Précis, de Sc. so. p. 144-145.
(2) Cours de Méthode. V. p. 16.

40. Diğer yönden, işin tekniği tezgâhın kuruluşuna etki eder; ürünün tüketilmesi koşulları da tezgâhın işleyişini etkiler. Bu her zaman ve her iş için böyledir.

Bundan dolayı, hayat koşullarının doğrudan-doğruya verdiği zihinsel kültür yalnız iş sırasındaki işlemlere değil, iş yerinin, tezgâhın kuruluşu ve ürün ve mamullerin tüketim ve sürüme sunuluşunun etkilerine de bağlıdır.

Küçük tezgâhın, aile birliğiyle yapılan işin, korporasyon şekillerinin, ev tüketiminin, yerel ve ticari sürümün etkileri bu aradadır. (1)

*
**

41. Batıda yeni olan şey, son zamanlarda gerek teknik süreçlerin ve gerek ekonomik koşulların değişmesine katılan hızdır.

Batı Avrupa'da yapımcılıklardan bir çoğunun tekniği, XIV. yüzyıl başından XVIII. nin sonuna kadar beş yüzyıl içinde, XIX. yüzyıldakinden daha az değişmeye uğramıştır. Ekonomik koşullarsa Yeni Dünyanın bulunmasından buharın ulaştırmaya uygulanmasına kadar geçen zaman içinde son üç çeyrek yüzyıldaki kadar derin bir sarsıntıya uğramamıştır. (2)

«Makineli büyük endüstri» ve «ticari tarım» bu değişikliklerin doğrultusunu göstermektedir.

Bu bakımdan bu hızlı değişmelerin ve ondan doğan koşulların —maddi işle ilgili zihinsel kültür üzerindeki— etkilerini, değişikliğe en çok uğramış olan çevrelerde ele almak gerekir.

Hızlı değişme, Avrupa'nın kuzey batısında boş göster-

(1) A. Dauprat : **La Révolution agricole : Les deux méthodes d'explotation du sol**, p. 116-143 (Sc. so., 2 e per. fasi. 5).
E. Demolins : **L'organisation du travail : réglémantation corporative**, p.p. 33-63. (Sc. so. 2 e per. fasc. 4).
(2) XXI, t. 1, p. 3 - 4.

miş, en yüksek dereceye orada varmıştır. En karmaşık sosyal tipler de o yörededir.(1)

43. Değişmelerin Zihinsel Kültüre Getirdiği Yenilik:

A. Hiyerarşisinin en aşağı katmanından en yükseğine kadar, sonraları beliren tezgâh, (atölye), zihinsel bir kültür edinmeyi gerektirmektedir.

B. Yöntemlerin karmaşıklığı ve ilerlemesi zihinsel uzmana (mühendis), sanatın bir çoğunda yer vermiştir.

C. Tarım ve sanat yalnız en yüksek buyurucularından değil, bir çok müdürlerden, mühendis ve usta başlarından az çok geniş bilimsel bir bilgi istemektedir.

D. Makineleşme, işin verimini arttırarak, işçiye boş zaman bırakır.

E. Üretim ve yapım eylemlerinin ticarileşmesi ve geçim yolunun —tarım çevrelerinde bile— aynı etkilere bağlı kalması, ticaretin zihinsel kültür üzerine yaptığı etkiyi, her türlü uğraşı sahibine, bütün ailelere, bunların bütün bireylerine derece derece genelleştirmiştir.

44. İşte böylelikle, Batıda maddi iş koşullarının «hızlı değişme dönemi» —zihin uzmanlarının çoğalması ve çeşitlenmesi, bu uzmanların tezgahta yer tutması, öğrenim ihtiyacının artması ve genelleşmesi dönemi— kısası zihinsel kültürün teknik ve bilimsel doğrultudaki yeni bir gelişme aşamasıdır.(2)

VI. Zihinsel Kültür Kanunları

45. İki sosyal kanun:

I. «Sosyal hayat koşulları zihinsel kültüre, gözlemin kavrayıp açıkladığı belirli bir doğrultu verir.»

---

(1) IX. Ouvriers, p. 3-4.

(2) Emrullah Efendi'nin «**Tedrisatı İptidaiye Kanunu** lâyihası» nda belirttiği gibi, XIX. yüzyıla «Maarifi Umumiye asrı» denilmesinin nedeni özellikle budur.

II.Maddi işten sayılma ve servet, zihinsel kültürün gelişmesinde başlıca etmenlerdir.»

46. Boş zamanla servet «edebiyat ve güzel sanatların» gelişmesinde olduğu gibi, «bilim»in gelişmesinde de etmendir. Ama her toplumda maddi işten kurtuluş, aynı koşullar altında gerçekleşmemekte, servet de aynı kaynaklardan ve aynı yoldan toplanmamaktadır.

Eski toplumlarda ve Doğu'da, bir yandan sürekli dikkatle tecrübeyi, yönteme bağlı dirlikli zihinsel bir emeği gerektirmeyen kolay işlerin uyandırdığı zihinsel yetiler ve bıraktığı boş zamanlar; öte yandan seyrek mal ticareti ve egemen sınıfın topladığı servet, «zihinsel kültürü edebiyat ve güzel sanatlar, ansiklopedik ve niteleyici bir bilgi ve spekülatif bir felsefe doğrultusunda geliştirmektedir. Ve ancak sınırlı ve seçkin bir grubun ihtiyaçlarına cevap vermiştir.»

Sonraki Batı toplumlarının zihinsel kültür alanında gerçekleştirdiği yenilik, amprik bilgilerden deney yoluyla «salt bilime» geçilmesi, gözlem bilimlerinin birbiri ardınca kurulabilmesi ve bunların iş atölyesi yanında veya bağımsız laboratuvarda yöntemsel bir gelişmeye ulaşmasıdır. «Bilime dayanan bu gelişme, gittikçe otomatizme yürüyen bir üretimle hızını arttıran ulaştırmanın ve bunlara uyan yeni kaplamlı bir ticaretin etkisiyle beslenmektedir. Zihin uzmanlarının çeşitlenmesine ve çoğalmasına yol açan koşullar, bir yandan da zihinsel kültür ihtiyacını kamuya yaygınlaştıran bir sosyal çevre yaratmaktadır. (1)

(1) 78. maddeye kadar süren bu yazının geri kalan kısmı, M. Ali Şevki'nin eğitimle ilgili diğer yazılarında ele aldığı konuların özeti niteliğini taşıdığı için, tekrardan kaçınmak amacıyla aktarılmamıştır. M. S.

ÜLKE SORUNU
BİLİM ÖNÜNDE

Yöntem ve Verimi Üzerine (1)

«Türk Tarihi Tetkik Cemiyetine
— Ankara 1932 Tarih Kongresi dolayısiyle»

Tarihin Bilimleşmesi

«İlmi İçtima (Science Sociale)» bugünkü toplumların doğrudan doğruya gözlemine dayanır; yaşayan toplumlara çözümleyip bireştirdikten (1) sonradır ki geçmiş toplumları kurmak için tarihçiye yardım eder. Bunun gibi, Jeolog, bubünün olaylarını gözleyerek geçmişi açıklar; paleontolog, yokolmuş hayvan cinslerini, yaşayan cinslerin incelenmesiyle ortaya çıkarır... Bilimde hareket noktası, görülebilen şeyler, gözlerimiz önünde olan olaylardır, tam olarak ele alınması mümkün cinslerdir; yoksa ölmüş, ancak parçaları kalmış şeyler bilim için hareket noktası olamaz. Sosyal Bilim, geçmişin yeniden kurulmasına yardım ettikten sonra ve ancak o zaman, bu geçmişten, hâlâ üzerlerimizde nüfuzunu sürdüren eski etkileri seçip çıkarabilir. M. Mackinder Jeolojiye doğal coğrafyanın bağlarını şu genel ilkeyle di-

(1) «Memleket Meselesi İlim Cephesinde : Usule ve Verimine Dair» (Türkiye Matbaası, 1932). adlı bu yazı bir derleme niteliği taşımaktadır. M. S.

(2) «Bireştirmek» terkib etmek karşalığı kullanılmıştır. M.S.

le getirmiştir: Jeoloji geçmişi bugünün ışığı altında gözden geçirmektir, doğal coğrafya ise bugünü geçmişin ışığı altında ele almaktır. Bu ilke, aynı şekilde Sosyal Bilim'le Tarih'in ilişkisini de belirtir. (1)

***

Heyecan uyandıran olayları ve adamları, sanatla sahneye koymaktan ibaret kalmayan, tarih romanından başka bir şey olmak istiyen, yani tarih denilmeye gerçekten değer incelemeler iki tiptir: a) Bir toplumu veya sosyal bir kurumu, başka bir deyimle, bir kuruluşu, belirli bir zamandaki durumuyla yeniden kurma, b) bir toplumun ya da sosyal bir kurumun belirli bir kaynaktan başlayarak gelişimini çözümleme. Bu iki tip incelemenin Sosyal Bilimin konusuna ilişkin olduğu açıktır.

Tarihin, böylelikle, bilime katılmakla neler kazanacağını anlamak güç değildir. Önce belgeleri eleştirmekten, yardımcı bilgilerden, sentetik ve felsefi görüşlere yükselmekten yoksun kalacak değildir. Tersine, bütün bunlar düzeltilmiş, canlandırılmış, ve aydınlatılmış olacaktır. Fazla olarak şimdiye kadar olgulardan başka bir şey görmezken, nedenlerin ve sonuçların verimli zincirini bulacaktır. Gelişigüzel ve başına buyruk zincirlemeye inanacak yerde, olayları yöneten kanunları kavrayacaktır. Artık tarihçinin dikkati yüzeydeki olaylardan derin olaylara yönelecektir. Daha parlak ve gösterişli olduğundan şimdiye kadar Tarihi uğraştıran olayların, ulusların hayatında ancak ilineksel (2) bir yer tuttuğunu oysa o kadar parıldamayan ve tarihçiler tarafından savsaklanagelen olaylarla bu haya-

(1) Paul Descamps : **Exposé général de la méthode**, p. 92 (La Science Sociale, 2e. per,. fasc. 98).
Id. **Exemple d'application de la méthode**, pp. 54 - 74 (Sc. Soc., 3ième per., fasc. 2, 1925).
(2) Arızî.

tın sürekli olarak örüldüğünü anlayacaktır. Ulusların doğuşundan başlayarak büyüme krizleri içinden eriştiği yüksekliğe ve sonunda yok oluşuna kadar bütün hayatı, şu sönük ve anlamsız sayılan olaylar büyük bir dikkat ve özenle incelenmedikçe açıklanamaz. Bu gerçeklerin kavranmasının, tarihçiliğe yeni bir doğrultu vermemesi mümkün değildir.

Sosyal Bilime dayanan tarihçinin işi baştanbaşa farklılaşır, tarihsel eleştirinin kutbu değişir. Tarihin özel hayattan başlanarak yazılması gerekir ve ulusun beyninden çok kollarını gözönünde bulundurmak zorunludur. Bundan başka, sosyal olaylar ve bunları düzenleyen kanunlar, ancak bu kanunları bilenlerce gereği anlaşılabilecek, araştırma ve incelemelere ihtiyaç duyulacaktır. Örneğin bir bilgin Odin'i ve temsil ettiği büyük sosyal olayı bir kalem vuruşuyla çizebilir, başka biri bu kahramanı kabul eder, ama ona hiçbir konum vermez. İskandinav halkı hesaba katılmayınca bütün bunlar olabilir. Ama bu nicelik hesaba katılınca Odin'in ve çevresinin güçlü varlığı gözönünde bulundurulmadan hiçbir şey açıklanamaz. Genel Avrupa tarihinin biraz daha ilerisinde İngiltere'ye geçen Saxson'larla Gol'ü istila eden Frankları vb. Kuzeyin Norveç fiyorlarına bağlayacak yeterli ölçüde söylenti ve arkeolojik belgelerin bulunmadığı ileri sürülerek Henri de Tourville'e itiraz edilebilir. Ami bu itiraza, söylentilerin ve arkeolojinin yapamadığını bilim yapar diye cevap vermek yerinde olur. Saxsonların ve frankların aile tipi ancak Norveç fiyorlarında kurulabilir; bu kanıtlanmış bir gerçektir. Şu iki örnek Dik sosyal örgütü bilimsel olarak tanımanın gerektirdiği araştırma doğrultusunun ve bu sosyal bilginin tarih alanına yaydığı güçlü ışığın görülmesi için yeterlidir.

Şartistler metinledi tartışır, arkeolog, ravürcü ve nümizmatist, anıtları ve yapıtları inceler, bilgin olayları toplar ve belirler. Bütün bunlar çok güzel yürütülebilir ve iyi

bir materyel sağlar. Ama «kurma»ya sıra gelince bu ayrı bir iştir ve yapıların bağlı olduğu gerçek kanunlar bütün bu uzmanların bilmediği bir şeydir. Onlara ancak zekâları kılavuzluk eder, varsayımsal ilişkileri kural sayarlar. Bitkiler ve hayvanlar üzerine ancak belirsiz bazı şeyler bilen bir paleontologdan ne kadar başarı beklenirse onların elinden çıkan iş de o kadar yetkin olabilir. Gerçekten sadece yaşamış değil, hayat kanunlarıyla yaratılmış organ ve organizmayı birbirine bağlamak için her halde ustalık ve deyiş biçiminden başka bir şeye ihtiyaç vardır. Bundan başka, bu «kurma (inşa)» işi için erekli olan bilim, materyelin hazırlanması için de gereklidir. Şartist, ar keolog ve bilgin, insan olayları arasındaki gerçek ve belirli ilişkilerden, —işe başlarken— esinlenebilmelidir.

Gerçekten tarihçiliği ilgilendiren bütün bu işlerde Sosyal Bilim, klâsik tarihe oranla çok uzaklara gidebilir. İyi bir çözümleme aracıyla belgeleri daha iyi kullanır ve bunun sonucu olarak konuyu daha iyi aydınlatır ve bu yüzden de yargıları daha derine varır. Klasik tarihçiler sosyal bilimin ortaya koyduğu kanıtların değerini anlayamazlar; buna «hayal» derler, tecrübemle bunu biliyorum. Ama ne önemi var, nasıl olsa bugün değilse yarın iş değişeceklerdir. Löbel'in karşısında çakmaklı tüfeğin modası geçmiştir.

Bundan başka klasik tarihçilerin de sosyal yöntemlerin tarihe sokulmasını istemeye başlamaları dikkati çekmelidir. M. Seignobnos bu ihtiyacı ilk duyanlardan biridir.

Seignobos, olası sosyal olayları toplayan bir soru cetvelinin gereğini duymaktadır. (1) İstenen bu cetvel, sosyal bilimin yıllardan beri kullandığı «Sosyal Olaylar Cet-

(1) A. Seignobos: **La méthode historique appliquée aux sciences sociales, Paris, 1910, p. 136.**

veli»n den, yani H. de Tourville'in «Nomenclature»ünden başka bir şey değildir. Ayrıca, bu cetvel soruları sınıflandırmaktadır ve bu yönden istenildiğinden daha yetkindir. (1)

Ama sosyal bilim tarihsel incelemelerde, yaşayan toplumlar üzerindeki incelemelerinden daha ihtiyatlı davranmak zorundadır. Çünkü aynı nitelikte olmamakla birlikte geçmişe uygulayabileceği kontrol araçları daha sınırlıdır. Kuracağı sosyal olaylar yapısının her zaman bazı taşları eksik kalacaktır. Bununla birlikte bu yapıyı kuracak kadar materyelin bulunması da yeterlidir. Bugün ve geçmişte yapacağı kontrollar arasında köklü bir ayrım yoksa da, geçmişe özgü olguların ve bunlar arasındaki ilişkinin kontrolu daha ince bir iştir. Zamanın geriliğine rağmen yeterli belgeler elde edilince bugün için olduğu gibi geçmiş için de sosyal bilim yargılarda bulunur; geçmişi ve bugünü aynı şekilde yadınlatır. Elverir ki belgeler özel hayatı ve genel hayatı aydınlatabilsin.

Bilimin yardımıyla geçmişteki toplumları kurmaya kalkışacak tarihçinin işi paleontologunkine benzer. Onun gibi biz de, geçmişte, halâ yaşamakta olan bugünün tiplerini bulabiliriz; onun gibi biz de yok olmuş tipleri ortaya çıkarabiliriz. Ondan daha büyük güvenlikle bir tipin diğerine dönüşümüne karar verebiliriz. Kısacası belgeler toplamaya gereğince önem vermek koşuluyla sosyal bilim, Paul Bureau'nun «Norveç Fiyorları Monografisi»nde (2) olduğu gibi, H. de Tourville'in «Partikülarist Biçimleniş Tarihi»nde (3) de kendi alanında sayılır. Sosyal bilim yaşayan

(1) Paul **Roux : Précis de Science Sociale, Méthode et Enquêtes,** chap. IV, L'instrument d'analyse : La nomenclature des faits sociaux, pp. 35 - 194.

(2) Paul Bureau : **Le Paysan des Fjords de Norvège** (Sc. so. fasc. 19, 20, 21).

(3) Henri de Tourville : **Histoire de la Formation Particulariste** (Origine des grands peuples actuels) Firmin - Didot, 1904.

toplumlar üzerindeki gözlemle tipleri ve kanunları daha iyi kavrar, tarihteki gözlemlerle özellikle o kanunlara bağlı olarak tiplerin ilerlemesini ortaya çıkarır. Bugünün incelenmesi mantıkça önce gelir, ama geçmişle ilgili incelemeler bilimin gelişmesi için daha az gerekli değildir.

Philippe Champault. **Pages de Méthode,**
P P. 61-64 (Sc. Soc., fasc. 78)

———o———

BİLİM Mİ FELSEFE Mİ?

Bilimsel determinizm alanında kalmalı, üst yanını felsefeye bırakmalıdır. Bilimsel sosyoloji işi başka, meta-sosyoloji savı yine başkadır.

İyi yapılmış, iyi kontrol edilmiş ve iyi sınıflanmış gözlemleri toplamakla yetinmeli demek istemiyoruz. Diğer bilimler gibi sosyolojinin de ham olayların düzenli bir fihristinden fazla birşey olması gerekir; olgularla ilişkiyi kesmeksizin elden geldiğince açıklayıcı olması gerekir. Bu, yakın nedenlerden öteye atlamaktır ki, ancak varsayımların doğru bir şekilde kullanılmasiyle, yani birikmiş deneylerle uzlaşabilir, sıkı bir eleştiriye dayanan varsayımlara başvurarak sağlanabilir.

Olguların nedenlerini bulmak için determinizme ulaşmış olmak gerektir, buna inanılmadıkça hiçbir şey bulunamaz. Çünkü inceleme ve araştırma çerçevesini sınırlandırmak mümkün olmaz.

Açık ve olumlu yakın nedenler yanında, her ne kadar varsayımsal olsa da, olası nedenlerin yeri vardır. Bunların yararı önce nesneleri anlamaya yardım etmek ve ondan sonra yeni araştırmalara yol açmaktır. Varsayımsal nedenlerden gelecek zarar, bunları değişmez bir gerçek gibi saymaktan çıkar

Ama ileriye gidilmeli mi? Geniş açıklama sistemlerine varılmak istenmez mi? Bu iş filozofundur. Ona düşen görev, yeni araştırmalar esinleterek deneysel araştırmalara karşı maya görevini görmektir. Bununla birlikte iki çerçeveyi birbirine karıştırmamakta yarar vardır.

Araştırıcı, «en az emek» kanununa uyarak çok kez olguları, kendine kılavuz yaptığı sisteme bağlamaya bilmiyerek eğilim gösterir, ve o andan başlayarak da «sistem», inceleme ve gözlemi işlemez bir duruma sokar. Bu konuda bazı örnekler vermek yeterlidir:

Irkların evrimi kuramı, araştırmalara çok iyi etkiler yapmış ve ilerde daha da fazla etkide bulunacak olan bir kuramdır, çeşitli sistemler doğurmuş bulunmaktadır Bilim sürekli bir ilerleme izlediği halde, ondan hazır çözüm yolları bekleyenler bu sistemleri benimsemiştir. Bunların birine «iyimserlik sistemi» denebilir, çünkü maddi, teknik, manevî ve zihinsel bütün yönlerde belirli bir ilerleme doğrultusunda ortaya çıkan bir gelişmeyi temel olarak kabul eder. Bu çoğunlukla doğru sayılsa bile, herzaman böyle olmaktan uzaktır. Ustalıkların, ahlâkın, inançların ve sosyal örgütün vb. ilerlemesi arasında mutlak bir birliktelik yoktur. Çeşitli insan eylem çerçeveleri arasındaki bağları çözmek pek güç ve karışık bir sorundur: Teknik gerilik ancak zihinsel gerilikten doğar; kölelik ve çocuk öldürme de salt ruhlara inanıştan çıkar. Böylelikle kararlama bir ilkel tip yaratılarak grup halinde evlenmenin ilkel kümeleşmeden, bunun da hayvanlıktan ileri geldiğine varılır ve bütün sorunların anahtarı ele geçirilmiş olur.

«Kötümserlik sistemi», ustalıkların, ahlâk düşkünlüğüyle birlikte giden ilerlemesini kabul ederek aynı yanlışa düşmektedir. Öncekine tümüyle karşıt olarak büsbütün «saf» bir tabloyla ilk insanlık dile getirilir: kesin bir monogami, namus, komşu sevgisi vb:

Şu sistemlerden biri veya diğeri doğru olabilir, bunu

reddetmiyoruz. Üzerinde durduğumuz, savların kanıtlanamaması ve bugünkü bilgilerimize uyan olasılıkların bu sistemlerden ne biri ve ne de diğeri lehine çıkmadığıdır.

Paul Descamps : **Etat social de Peuples sauvages, Introduction,** (payot, 1930).

SOSYAL ALANDA İNSAN ETMENİ SOSYAL YAPIDIR

Her birey çeşitli eylem kuruluşlarında ya hep birden veya birbiri ardınca yer alır; ve her birinin etkisine ayrıca uğrar; kendisi de o zamana kadar içinde yaşadığı kuruluşların etkisine göre kazanılmış «sosyal yapı» ya, yani duyuş, düşünüş ve davranış biçimine, bunlar üzerine karşılık olarak bir etkide bulunur. İnsan kuruluşlarının bu karşı etkilerle edindiği kuruluş ve işleyiş biçimiyle de sosyal tipler belirir.

Eğer bütün insanlar aynı kuruluşlardan olsalar ve her zaman aynı kuruluşlardan olagelselerdi, bu kuruluşlar her yerde aynı özelliği taşır ve dünya yüzünde tek bir sosyal tip bulunurdu. Ama fiziksel ve manevi düzenin durum ve niteliği burada şu kuruluşu, orda başkasını zorunlu kıldığından toplumları meydana getiren sistemler birbirine benzemez. Bu yüzden, insan toplumundan değil, insan toplumlarından söz edilmek gerekir, ve yine bu yüzden sosyal tip tek değil çeşitlidir...

Tek biçim bir toplum aynı ırktan yani aynı kuruluşlardan olan ve bu bakımdan aynı sosyal etkilere uğradığı için aynı sosyal yapıyı taşıyan bireyler dizisini kapsar.

(Paul Roux: Prècis de Science sociale, p. 5-6).

———o———

KÜLTÜR DÜZEYİ ve SOSYAL YAPI

1. Yalınç toplumların incelenmesi ne göstermektedir?

Bir ulusun sosyal durumu, bugünün sosyal koşullarından başka, önceki edinimlerine yani eski tarihsel gelişimine bağlıdır; bu edinimler, özellikle erişilmiş teknik gelişimle ölçülen maddi kültür, bilgi düzeyinin belirttiği zihinsel kültür, inançlar düzeyinin gösterdiği dinsel kültür ve son olarak zincirleme dönemlerle kazanılmış olan «sosyal yapı»dır.

Aynı kültür düzeyinde bulunan ve aynı ülkede oturan iki ulusun durumu, ortak noktalar taşımakla birlikte tam bir benzerlik göstermeyebilir. Bu ayrımı meydana getiren olguların yakın nedenleri incelenince, onların, «sosyal yapı» adıyla birleştirilebilecek üç ad altında toplanabildiği görülmektedir.

«Dayanışma bağları», yani tezgâh, aile, âşiret vb. gibi kuruluşlara bağlanmak zorunda olan —bireyler arasındaki bağları ırkın (1) anlayış şeklindeki özellik,

«Kadının yeri», yani ırkça, kadının rolünü ve durumunu kavrayış şeklindeki özellik,

«Soseal Eğitim», yani toplumun, üyelerini ve özellikle gençleri bilerek bilmeyerek altında tuttuğu zorlamalar sistemi.

(Bütün topluluklarda çocuk, karşılığında bir şey vermeksizin hep toplumdan alarak bir ilk hayat aşaması geçirir. Onun için çocuk, ancak kendini düşünmeyi bilir. Sosyal eğitim adı altında toplanan alışkanlıklar olmasa insan o durumda kalacaktır. Bu bencillik aşaması, eğitim tepkisinin gecikip gecikmemesine göre az çok uzun sürer. Ge-

(1) Sosyal Bilimde «ırk», aynı sosyal yapıdan bireyler topluluğudur, bunu antropolojik ırkla karıştırmamalıdır.

nellikle yerlilerde, örneğin Avusturalya yerlilerinde bu tepki geç kendini gösterir. Yerlilerde «teknik eğitim», uygarlarınkinden daha erken başladığı halde «sosyal eğitim» daha geç başlar.

P. Descamps: Etat social des Peuples sauvages, Chap. III, pp. 62, 81 — 82

2. Karmaşık Toplumların İncelenmesi Ne verir?

M. Paul Descamps, Sosyal Bilim yönteminin Batının karmaşık toplumlarına uygulanmasını uzun boylu açıkladığı yapıtında (1) sosyal bir tipin sentezinin ne şekilde yapılabileceğini araştırmakta; bu sentezin ortaya çıkardığı sosyal yapı kavramını da çözümlemektedir:

«Avusturalya yerli kabileleri üzerinde yaptığımız incelemeler bizi, benzer sonuçlara eriştirmişti: O incelemelerde olaylar daha yalınç ve kolay ayrılabilir olduğundan varılan sonuç belki de daha tamdı. O etüdde, sosyal yapının ilkel öğeleri olarak yalnız 'dayanışma' ve 'kadının yeri'ni değil disiplin eğitim şeklini de bulmaktaydık.»

«Bu ilkel olgulara diğer bir sınıf olgular katılıyordu ki, bunlar, sosyal yapının temel özelliğini değiştirmeksizin ırkı ilerlemeye sürüklemekteydi. Bu olgular, herhangi bir zamandaki zihinsel bilgiler ve teknik buluşlar toplamıyla (yani kültürle) ilgilidir. Özel bir taşıt aracının, (Pirog'un) etkileri üzerine «Anthropologie» dergisinde tipik bir örnek yayınlamıştım. (2) Bu ilerlemeye götüren gücü ayrıca dü-

(1) P. Descamps, **Etudes sociales sur Lyon et la soierie** (Scrence sociale, 3 e per. 2, 1925).

(2) Le role sociale de la pirogue **(Anthropologie, XXXIII,** 1928) p. 127-ld. Etat sociale des Peuples sauvages, 3 e partie.

şünmek üzere «disiplin» öğesini, «kadının yeri» ve «dayanışma» öğeleri yanında belirtmeliyiz.» (1)

★

Sosyal yapıyı sezememek ve kavrayamamak, gerek günümüz gerekse geçmişle ilgili açıklamalarımızı derinleştirmemek sonucuna varmaktadır. Bu açıklamaların uygulama alanında işe yaraması bundandır. Ziya Gökalp'in kültür ve uygarlık çemberi içinden çıkamayan üçüzlü yenilik ilkesi buna tam bir örnektir.

BİR TARİH KURAMI, ŞİMDİNİN İNCELENMESİNE DAYANARAK NASIL ARAŞTIRILABİLİR?

Batı uluslarının kuruluşunu açıklamak için Henri de Tourville bize çok dolgun bir kuram bırakmıştır. Bu kuram «Histoire de la Formation particularist» le ortaya konmuştur. (2) Ama bu yapıt, konuyla yakınlığı, olmayan okuyucular için hazırlanmış değildir H. de Tourville'in ölümü üzerine şekline dokunulmadan yayınlanması uygun görülmüştür. Le Play'nin monografilerini ve bunlar üzerinde Sosyal Bilim Okulu tarafından yapılmış olan çözümlemeyi bilenlere çok şey anlatan bu tarih, dayandığı canlı incelemeleri önce okuyucunun gözleri önüne yayan kanıtlayıcı bir yapıt değildir.

---

(1) Bu konunun derinleştirilmesi için başvurulabilecek incelemelerden bir kaçı :

P. Descamps: **la Formation sociale de l'Anglais moderne**, 3 e partie, chap. VII, p. 339 - 378

—, **La Formation sociale du Prussien moderne**, 3 e partie chap, V., p. 325 - 343

—, **La Flandre française l'ouvrier de l'industrie textile.** conclusion. p. 91 - 96. (Sc. Soc., fasc. 59).

—, **La Flandre française, les populations rurales, le type social**, p. 61-88. (Sc. Soc. fasc. 79).

(2) Bu inceleme (**Science Sociale**) dergisinde 1897 Şubatından 1903 Şubatına kadar 30 makaleyle yayınlanmış ve yazar son bölümü yazdıktan birkaç gün sonra ölmüştür.

Geçmişin, ancak belgelerine değer vermeye alışkın olan tarihçiler, sunuluş şekline göre, yeterli temelden yoksun görünen bir kuramı çok değerli saymamışlardır.

Kuram konulmuş, kanıtlama işi kalmıştır.

Norveçli küçük çiftçinin Saksonya ovasına ve Saxson çiftçisinin İngiltere'ye eski bir yayılma hareketi konusunda tarih bir gün gelip de doğrudan doğruya belge elde edebilecek midir? Bu çok şüphelidir. Savaşla ilgili büyük istilalar konusundaki bilgiler bakımından çok zengin olan tarihte, çiftçi ve işçilerin takım takım, teker teker sessizce yer değiştirmesi konusunda hemen hiçbir şey yoktur.

Bununla birlikte, Sosyal Bilimle uğraşan bizler, hareket noktasını elden geldiğince şimdiki zamanda aramalıyız. İskandinav, Saxson ve Anglo-saxson sosyal çevrelerinin benzerliğini göstererektir ki H. de Tourville'in kuramlarının doğruluğunu daha sağlam kanıtlayabiliriz.

H. de Tourville'in ölümünün ertesinde «üstad»ın yapıtını tamamlamak sorumluluğunun kendilerine düştüğü kimseler tutulacak yolu kestirmekte duraksamamışlardır. M. Paul Bureau, şu satırları yazmaktadır: «...O bize yıllarca üzerinde çalışşacağımız bir konu (Histoire de la Formation particulariste) vermiştir.» Uluslararsı Sosyal Bilim Derneği, 1904 de kurulur kurulmaz ilk anketlerin H. de Tourville'e göre bireyci yayılmasının sonraki aşamalarını meydana getiren kesimlere yöneltilmesi kararlaştırılmıştır. Her şeyden önce buna ihtiyaç vardı. Çünkü Le Play, Norveç ve Saksonya ovası üzerine, bir madenci Norveç ailesi monografisi (2) dışında genel kayıtlardan başka bir şey bırakmamıştı. Bu kadar kapsamlı ve büyük bir kuramı doğrulamak için bu veriler çok güçsüz sayılabilirdi.

---

(1) **Science Sociale**, t. XXXV. p. 485.

(2) Le fondeur de cobalt du Buskerud **(Ouvriers européens.** 2 e édition, t, III, no. 2).

Bireyci yapının ortaya çıkış yeri olan Norveç fiyorlarının incelenmesine M. Paul Bureau tarafından 1904 de başlanmıştır. Yine o yıl M. Paul Roux, Saksonya ovasını Lüneburg'dan incelemeye girişmiş ve ertesi yıl incelemelerini kıyı kesimine uzatmıştır. M. H. Hemmer'se Vestafalya'da bir ankete başlamıştır.

M. Hemmer, incelemelerini 1905 Sosyal Bilim Kongresine özet olarak bildirmiş, bunu yazıp yayınlamaya zaman bulamamıştır. O zamandanberi olması düşünülebilen değişiklikleri araştırdıktan sonra yapıtın yayınlanması için bir fırsat ortaya çıkmıştır. 1913'de Almanya'nın Kuzey Batısında endüstri işçisini gözden geçirmekle görevlendirilmiş olan M. Paul Descamps bu işi de üzerine almış ve 1905 den beri önemli bir değişiklik olmadığı görülmüştür.

*
**

Saksonya ovasından çıkan ailelerin Orta zamanlar başında Büyük Britanya'ya yerleştikleri artık bütünüyle ortaya çıkmış sayılır. O zamanki İngilterenin bugünkü İngiltereye oranla henüz belirmiş bireyci bir görünüşte olması bundandır. Kıta Avrupasındaki Saxsonlar, ilk şekle bağlanıp kaldırdıkları halde, Anglo-saxsonlar, önce kalabalık bir büyük toprak sahipleri sınıfının doğuşuyla daha sonraları sömürgelerin kuruluşuyla ve son olarak makinalaşmayla yavaş yavaş daha karmaşık sosyal şekillere doğru ilerleme göstermişlerdir.

Vestafalya'nın Münsterland tipiyle M. Paul Roux tarafından incelenmiş olan tipler ve özellikle Lüneburg Boerleri arasında benzerlik çok fazladır: Bu benzerliğin tam bir uzlaşma halini almaması garip görülmemelidir, çünkü «yer» farklıdır. İlk zamanlarında Saksonya ovasının Doğu ve Batı yöresinde ayrı kanunlar bulunması da belki böylelikle açıklanabilir.

M. Paul Bureau'nun incelediği Norveç çiftçisiyle de

derinden benzerlikler görülmektedir.

Bireyci yayılmasının akışını gösteren «de Tourville kuramı» nın dayandığı temelleri iyice kavramak için ele alırken şu düzene uymak yararlıdır:

I. Le Paysan de fjorde de Norvège, par Paul Bureau.

II. M. Paul Roux'nun Saksonya ovasıyla ilgili incelemeleri: ;

Le Bauer de la Lande du Lunebourg;

Le Littoral de la Plaine Saxonne;

Le Colonisation des Tourbières dans les Pays-Bas et la Plaine Saxonne; (**La Science Sociale**, 2 e per., fasc. 23, 35; 45.)

III. Le Bauer da Munsterland, par H. Hemmer et P. Descamps. (**Sc. soc**, fasc. 116)

IV. İngiltere üzerine P. Descamps'ın etüdleri:

La Hiérarchie des classes en Angleterre (La Science

L'Ouvrier de la Laine dans le Yorkshire;

La Hiérarchie des classes en Angleterre (La Science Sociale, fasc. 77, 82, 86).

V. La Flandre français, par P. Descamps (Sc. Soc. fasc. 59, 66-79)

VI. La vie amèricaine, par Paul de Rousiers, 2 vol. (Firmin-Didot).

Bunlardan sonra «Histoire de la Formation particulariste» okunmalıdır. Doğrudan doğruya tarihsel belgeler bulunmasa bile sosyal çevreler arasındaki benzerliklerin H. de Tourville'in derin gröüşlerini kanıtlamaya yeterli olup olmadığı böylelikle gerektiği gibi kavranabilir.

H. Hemmer et P. Descamps, Le Bauer du Munsterland, p. 3-5 et p. 83-84

Üniversitelerin Yapabildiği İşlerden

COİMBRA ÜNİVERSİTESİ'NİN BİR KALKIŞIMI

Léon Poinsard anlatır:

«1909 baharında Portekiz'i dolaşarak inceledik. Bunun ne gibi bir vesileyle yapıldığını anlatmalıyım, çünkü belirtmeye değer özelliği vardır. (La Production, le Travail et le Problème sociale dans tout les pays aux début du XX e siècle) adlı yapıtımız Portekiz'de epey okuyucu bulmuş ve kitapta yurtlarıyla ilgili özetin sonuçları göze çarpmıştır. Bu konu her nekadar tamamlanmamış belgelerle yazılmış ve çok kısa bazı kayıtlardan öteye gelmemişse de sonuçları ırkın sosyal yapısındaki güçsüzlüğü doğru olarak dile getirmiştir. Bu yerinde görüş, yaptımızın kaleme alınmasında bize kılavuz olan ve şu yeni incelemede daha büyük bir açıklıkla kendini gösterecek olan gözlem yönteminin nüfuzlu gücüyle elde edilmiştir. Coimbra Üniversitesi profesörlerinden bir grup bu bilimsel yöntem aracılığıyla yapılan incelemeleri öteden beri dikkatle izlemekteydiler. Bu saygıdeğer bilginler Coimbra'ya gidip Sosyal Bilim (Seience Sociale) yöntemlerini yayma ve genelleştirmeye yarayacak bir dizi konferans vermek için beni çağırmak lûtfunda bulundular. Hakkımızda gönül alıcı olan şu çağırı yalnız bilimsel bir düşünceyle yapılmamış, buna diğer bir düşünce de katılmıştır; bunu ayrıca belirtmek hem bir görevdir, hem de ferahlık vericidir. Portakizliler çoğunlukla çok heyecanlı bir yurtsever oldukları kadar çıkarsız ve serbest düşüncelidirler. Bu durum incelememiz sırasında yalnız aydın kişiler arasında değil, sıradan kimselerde de çok kez tanık olacağımız bir olgudur. Dostlarımız verilecek konferanslarla Üniversitelerinin zeki ve istekli gençleri arasında ülkenin sosyal bakımdan ilerlemesine yardımcı fikir-

lerin yayılabileceğini düşünmüşler ve böyle bir amaçla, ünsüz bir yabancıya, parlak ünvanlarıyla ve taşıdığı ünle değil ancak dikkatli ve sürekli uğraşısıyla takdim edilebilecek bir kimseye baş vurmaktan çekinmemişlerdir. «Bunlar belirtilmesi gereken yüksek kuşkulardır ve heryerde rastlanılmayan bir iş tutumudur.»

«Şu çok değerli çağrıya en uygun şekilde nasıl cevap vermeli ve sosyal bilim yönteminin başarılı ve yararlı olduğunu, bir kaç konferansla nasıl göstermeliydim? Portekizlilere en iyi bildikleri ve kendilerini en çok ilgilendiren ülkeden, yani Portekizin kendinden söz etmek, bana amacı en iyi sağlar görünmüştü. Bu oldukça güç bir işti, çünkü bir ulustan yararlı şekilde söz etmek için onu iyice tanımak gerekir. Böyle bir incelemeye yarayacak materyelden çoğunun hemen hiç bulunmadığını anlamakta gecikmemiştim. Bir tek Portekiz aile monografisi yoktu, oysa bu temel öğenin yerini hiçbir şey tutamazdı. Elde edebildiğim bilgilerse dağınık, eksik, birbirini tutmaz bir durumdaydı. Kısacası «Portugal», sosyal görüş açısından bütünüyle niteliği bilinmeyen bir ülkeydi. XVI. yüzyılda nice ülkeler bulmuş olan bu ulusu, XX. yüzyılın ortasında yeniden bulmak gerekmekteydi. Ülkeyi dolaşmak, aile monografileri düzenlemek, tamamlayıcı genel bilgiler toplamak ve bu materyelle basbayağı bir yapıt meydana getirmek zorundaydık. Bütün bunların iki ay içinde başarılması gerekmekteydi. Yöntemin kavrayıcılığına ve Portekizli dostlarımızın çabalarına güvenmeseydik böyle bir işin karşımıza çıkması bizi yolumuzdan çevirebilirdi. Ama bu çift yardıma dayanarak doğal bilimler yöntemiyle yani olayların inceden inceye gözden geçirilmesiyle yapılacak sosyal incelemelerin başarısını pratik bir şekilde kanıtlamaya kalkışmakta duraksamadık.

Bu plân dostlarımızca istekle benimsendi. Yerel tutkulardan ve kuruntulardan sıyrılmış bir bilim adamının

geniş fikirler ve yararlı düşünceler ortaya koyabilmesi olasılığı herkesin hatırına gelmişti...» (Le Portugale inconnu,p. 3-5)

*
**

Léon Poinsard'ın Portekiz'de, bu geniş yardımla yaptığı incelemeler, Coimbra Üniversitesi salonunda öğretim üyesi ve öğrencilerden meydana gelen 400 den fazla dinleyici karşısında altı konferansa konu alınmış ve ülkesine döndükten sonra Sosyal Bilim Kitaplığı dizininde «Bilinmeyen Portekiz» adlı 437 sayfa tutan dört fasikülle yayınlanmıştır.

Coimbra Üniversitesi'nin giriştiği iş, bu kadarla kalmamıştır. Poinsard'dan önce, yine «Uluslararası Sosyal Bilim Derneği» üyelerinden olan M. Durieu, Lizbon Coğrafya Derneğince çağırılmıştır.

1918 de Porto şehrinde, «Portekiz Sosyal Bilim Derneği»nin kurulduğu görülmektedir. Bu Derneğin başında da Porto Üniversitesi öğretim üyelerini bulmaktayız. Poinsard'ın başladığı monografik incelemeleri sürdürmek üzere ayrıca bir inceleme komisyonu işe başlamıştır. Yine aynı yıl Coimbra Hukuk Fakültesi —öğretim üyesi ve öğrenciler için— düzenlediği Sosyal Bilim derslerini Paul Descamps'a bırakmıştır.

İngiltere, Almanya ve Fransa üzerinde doğrudan doğruya yapmış olduğu çok değerli incelemelerle ve Sosyal Bilim yöntemini öğretme ve uygulamadaki başarısıyla tanınmış olan M. Paul Descamps'ın yüksek bilgisinden sürekli olarak yararlanılmaktadır.

Şu sürekli ve verimli çaba önünde bir an düşünmek Türkiye'mizi tanımak sorunu üzerine en parlak bir söyle ve bedeldir.

«İLKEL TOPLUM» KONUSU

Antropoloji ve sosyoloji okulları, yapıtlarında, Avusturalya yerlilerine çok önemli bir yer ayırır, çünkü bütün insanlığın geçirmiş olduğu ilkel durumun onlarda görüldüğü kabul edilir. Bu postüla benimsenince ailenin, ustalıkların, bilimin, dinin, devletin ilk şekillerini orada arayıp bulmamız gerekmektedir. (1)

Ziya Gökalp, «Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak» ilkesini açımladığı broşüründe (s. 18). «Durkheim'a göre» demektedir, «ahlâk, hukuk, politika, mantık estetik, ekonomi gibi kurumların tümü «din»den türemiştir. Bu dallar köklerini dinsel bir kaynakta bulmakla canlı bir gürlüğe, gür bir canlılığa ulaşmıştır.»

Bu kuram, daha doğrusu varsayım, Durkheim'in Avusturalya totemciliğini açıklayışından çıkmıştır. (2)

Bugün için yararlı olacak açıklamalar ve ilkeler, şu ilkel denilen tiplere böylece dayanmaktaysa, «Avusturalya yerlilerinin sosyal durumu ne kadar ilkeldir?» konusu sadece antrpologlarla sosyologları ilgilendirmekle kalmaz.

Bilimsel verilerle bu konuya nasıl yaklaşılır?

İlkel durum sorunu nasıl konulmalıdır?

Tarih öncesinde antropolojik ölçülerden, taş ve tunçtan başka bir şey yok mudur? sorularına cevap verebilecek bir incelemenin hiç olmazsa kısaltılmış şekliyle bu sayfalarda yer alması gerekir

---

(1) Mehmet İzzet Bey; **İçtimaiyat**. 2. kısım. 8. ve 5. Fasıl. «Başlangıçla ilgili varsayımları bırakan sosyoloji onların incelenmesi ve tartışılması yerine «ilkel toplum» un incelenme ve tasarlanmasıyla uğraşır.

(2) E. Durkheim: **Les formes élémentaires de la vie religieuse**; Le Systéme totemique en Australie, Alcan, 1912: «Hemen hemen bütün büyük sosyal kurumlar dinden çıkmıştır. (P. 98). «...toplumda bütün önemli kurumları din doğurmuş olduğuna göre, toplum fikri dinin ruhudur.» (p. 599).

Bugünkü yerlilere «ilkel» adını vermekten vazgeçmek gerekir. Yerlilerin ilkelliği ya da ilkelliğe dönmeleri ancak bazı durumları bakımındandır, yoksa her yönden ilkel değillerdir. Onların uzak bir tarih öncesindeki koşullar içinde bulundukları kabul edilemez; nice yüzyıllardan beri, doğal çevredeki değişiklikler hesaba katılmasa bile, yine yokumsanamayacak kadar dış etkilere uğradıklarını düşünmek gerekir.

Bu bakımdan yanlış anlaşılmamak için mümkün olduğu kadar ilkel deyimini kullanmayalım. Şimdiki yerlileri M. Allièr'in teklifine uyarak (1) «uygar olmayanlar» arasına sokalım. Bugünkü toplumların değişim yoluyla doğduğu topluma, daha doğrusu toplumlara da, ilkel değil, başlangıç, ilk diyelim. (2)

Genel verilerini elde etmeye çalışacağımız bu ilk toplumların zaman ve mekân içindeki konumu kesinlikle belirlenemez.

Diğer yandan, transformizm kuramı kabul edildiğine göre insan türünün az çok şimdiki antropolojik ve fizyolojik özelliklerle o zamandan oluşmuş olduğunu varsayıyoruz. Ayrı bir var oluş kuramı kabul edildiğinde, sorun daha yalınçtır: İlk insan kümeleri söz konusu oluyor demektir. Din ve sihir bakımından bu toplumlar pretotemik toplumlardır.

Kabulü gereken postülalar: Bu türden bir sorun çözümlenemez, daha doğrusu sayısız çözüm yollarını içerir. Sorunu çözümleyebilmek için bazı veriler üzerinde uzlaşmak gerekmektedir. Tarihte ve tarih öncesinde insanlığın maddi sanatlar ve araçlarla ilgili ilerlemeleri üzerindeki

(1) Allier: **Les non civilisés et nous** (Payot, 1928).
(2) «Originel» karşılığı olarak.

gözlemlere dayandığı için bize açık görünen bu verilere istenirse postüla denilebilir. Örneğin başlangıçta ilerlemiş sanatlarıyla, karmaşık politik ve sosyal örgütüyle bir şehir uygarlığı akla gelmez. İlk insanların herşeyden yoksun ve kendiliğinden yetişen ürünlerle geçindiğini tasarlamaktayız.

«Başlangıç dönemi (L'âge originel)», ateşin kullanılması, ilk araçların, giysinin yapılması vb. gibi buluşların görüldüğü dönemdir. Bu dönem oldukça uzun sürmüştür. Gerçekten buluş fikrinin başlangıçta oldukça zayıfken yavaş yavaş eğitimle gelişmiş olması gerekir.

Ayrıca, asıl buluşları keşiflerin öncelemesi gerekir. Bu bakımdan, insan yapay olarak ateş elde etmeyi araştırmadan önce ateşin kullanımını keşfetmiş olmalıdır. Öteki buluşlar da böyledir. (1)

Bu ilk toplumlarda doğumun fazla olduğunu da kabul etmemiz zorunludur, bunsuz yayılma gücü tasarlanamaz. Oysa şimdiki yerli toplumların çoğunda doğum az ve hatta ölümün açığını kapatamayacak kadar düşüktür. (2) Yerliler arasında taşkın doğumlu olanlar en geri olanlar değildir. Demek ki hiçbir yönden başlangıç durumuyla tam bir benzerlik yoktur.

Özet olarak:

1 — İnsan başlangıçta çıplak ve araçsızdır, kendiliğinden biten ürünü devşirmeyle beslenir.

2 — Keşifler yapacak kadar görme ve araştırma yeteneği vardır ve bu keşiflerden yararlanacak kadar beceriklidir.

3 — Doğum çok, yaşama koşulları oldukça elverişlidir.

---

(1) P. Descamps: **«L'invention chez les primitives»**. (Rev. Intern. de Sociol, Mai 1926) p. 253.

(2) İdem. **«Comment les conditions de vie des sauvages influencent leur natalité»**, (Rev. de l'Institut de Socio. Sep. 1922, pp. 173 et suiv).

Bu varsayımları benimsemiyenler için incelememizin sonuçları şüphesiz yanlıştır. Bu durumda bile yaptığımız deneme boşa gitmez, sorunun ne olduğu görülmüş olur.

Karşılaştırmalı zooloji ne bildirir: Evrim kuramına göre maymun insanın atasıdır denirse yerlilerle ilkelleri karıştırmaya benzer bir yanlışa düşülmüş olur. Çünkü antropoitler kendi türlerinde çok belirgin özelliklerle evrimleşmiş yaratıklardır. Karşılaştırmalı hayatın gösterdiği ayrımlardan yalnız biri üzerinde duracağız: maymun «tırmanır», insan «yürür.»

Bu olgudan çıkarılabilecek başlıca sonuç, «ilkel insanın yurdunun, maymununkinden farklı olduğudur.» Maymun ormana, insan az çok açık bir alana, bozkıra ya da savana uymuştur. Günümüzde ekvator ormanlarında antropoitler yanında insanlara da rastlanır; ama bunların yayı, zehirli ok vb. gibi silâhları vardır. Yerli insan ağaca ancak balta, urgan, merdiven gibi araçlar aracılığıyla çıkar, dahası var, silâhsız adam kuşları, ağaçta yaşayan hayvanları avlayamayarak antropoitler gibi meyve devşirmeye yönelecektir. İnsanın midesi, gorillerinki gibi buna elverişli değildir: «Maymun yapıca meyva ve böcek yiyici, insansa omnivor'dur.

Evrimciliğin insanla maymunun ortak bir atanın soyundan gelmiş olmaları varsayımına katılması gerekir. Bu bilinmeyen atanın hem «omnivor», hem de yürür, tırmanır olması ve bundan dolayı orman ve bozkırda değil, ama ikisi arasında, ağaç serpili çayır kesiminde yaşaması gerekir.

Diğer yandan görüyoruz ki maymun, bedeninin korunmasına yarar deri ve kıllarıyla insandan üstündür. Bu durum insanın kendine geçit açmak için çalı ve dikenlerle maymun kadar baş edemediğine belge olduğu gibi, açık bir ülkede bile «ilkel insanın şiddetli sıcaklıkla başa çıkamadığını da gösterir» ılımlı bir iklimde yaşamış olması gerekir.

Soğuğa karşı giysi, güneşe ve yağmura vb. karşı sığınak ve kalkan gibi, yapma çekişme araçlarına sahip olmadan bu ilk ülkeden dışarı çıkmamıştır. Ama bu duruma gelince artık ilkel insan değil «Homo faber» dir; o da zeolojik plânda değil, sosyal plânda gelişir.

Karşılaştırmalı Zooloji, insanlarda bedensel gelişimin hayvanlardakinden daha ağır olduğunu da göstermektedir. Hatta bugünkü yerlilerde emzirmenin yıllarca sürdüğü olur. Memeden kesmeden önce çocuğa verilmeye başlanabilecek besinlerin bulunmaması, özellikle bulamaç yapmanın imkânsızlığı buna yol açmaktadır. Herhalde en yalınç toplumlarda bile çocuğun kendini kurtarması, ana baba yardımına ihtiyaç duymaması çok geciken bir olaydır. Gezginci topluluklarda çocuklar ancak beş veya altı yaşına doğru yola çıkarlar. Botoküdo'larda yedi yaşında oğlanlar kuş avlayarak kendilerini besleyebilmektedir Patagonlarda keklik avlarlar ve yumurta toplarlar; Apaşlarda fare ve meyve ve Dene-Dinciyelerde tavşan vb. tutar ve bazı şeyler toplarlar, bütün bunlar pek küçük bir yaşta olursa da yedi veya sekizinden önce olması olanaklı değildir.

«İnsanlık sadece küçük av ve kolay bir devşirmeyle yaşadığı zamanlarda küçükler yedi yaşında ergenleşmektedir denilebilir.»

Diğer memeli hayvanlarda durum böyle değildir. Örneğin geviş getirenlerde yavrular tüylü ve gözü açık doğar ve hemen annelerini izlemeye koyulurlar.

Et yiyenlerin durumu daha az elverişlidir. On-oniki günde gözleri açılır, uzunca bir süre emzirmeye ve az çok özene ihtiyaç duyar. Bununla birlikte hiçbiri insanın durumuna yaklaşmaz. Bazı et yiyiciler oldukça çabuk gelişir. Büyük av peşinde koşan aslan, gelişmesi uzun süren cinse örnektir. Yavrular üç aylıkken ana ve babalarıyla ava gider, on sekiz veya yirmi dört ayda kendini kurtarırlar. Erkekler dört yaşında ve dişiler üç yaşında çiftleşirler.

Ot yiyen hayvanlardan ancak iri yapılı olanların gelişmesi gecikir. Örneğin fil, ancak yirmi beş yaşında olgunlaşır. Emzirme iki yıl sürerse de sütten kesilince yiyeceğini bulur.

Omnivor hayvanlardan Avrupa dağlarının boz ayısını örnek alırsak küçüklerin dört haftada görmeye başladığını, sekiz ve on haftada memeden kesilince yürümeye başladığını belirtmek gerekir, üç aylıkken yiyecek aramaya başlarlar ama ana ve babalarının yanında kızgınlık mevsimine kadar kalırlar ve o zaman kovulurlar. Gebelik aşağı yukarı dört ay sürdüğü için yedi sekiz ayda kendilerini kurtarmış bulunurlar. Bu kadar çabuk başlarını kurtarmaları gençlerin en çok bitkilerle beslenmesi, sonra küçük hayvanlar yemesi ve neden sonra tam avcı olması yüzündendir.

Bu gözlemlerden önemli bir sonuç çıkar:

«İlk insanlık, hayvanlıktan yavrularının daha uzun bir süre bakıma ihtiyaç duymasıyla ayrılır; bundan dolayı insanlık için başka bir sosyal örgüt zorunlu olmuştur.»

Hayvanların çoğu bütünüyle kişisel bir hayat geçirir.

Sürüyle yaşayanlarda ya koyunlar gibi düşmanlarına karşı korunmak için ya da karıncalar, arılar, kunduzlar gibi birlikte çalışmak için toplanmışlardır. Yavruları büyütüp yetiştirmek için kurulan kuruluşlar hep geçicidir; yavrularına baktığı sürece erkek dişiyi besler, sonra herbiri kendi yiyeceğini arar, insanda çocukların bakım zamanı o kadar uzundur ki bu süre içinde, ekonomik hayata kadının katılması gerekmiş ve cins bakımından sürekli bir iş bölümü zorunlu olmuştur.

«Bütün ihtiyaçlara cevap veren tek bir kuruluş yerine ilk insanlıkta iş, savunma, eğitim gibi çeşitli amaçlar için yanyana davranan kuruluşlar vardır». Böylelikle insanlık sosyal karmaşıklığa doğru gelişmiş ve bunu ancak gerçek bir dil buluşuyla gerçekleştirebilmiştir.

Başlangıçtaki doğum fazlalığından ne sonuç çıkarılabilir: İlk insanlarda «ölümden oldukça fazla bir doğum» postülası kabul edilmiştir. Bu fazla doğum, yırtıcı hayvanlara ve hastalıklara karşı savunma yeteneği az olan halka özgü bulunmaktadır. Yalınç topluluklara ilişkin olan doğum fazlalığı, bazı koşulların varlığını gerektirir. Kendiliğinden yetişen ürünle beslenen ve kolla taşımada bulunan yerlilerde doğum ancak iki koşulun yardımıyla sağlanmaktadır. (1)

1. Halkın kadın kısmının oturur olması
2. Çocuğa uygun besinin bolluğu.

Bu iki koşuldan bazı sonuçlar çıkarılabilir:

Kadının oturur olması yuvaya düzen vermek, sürekli ve kolay bir şekilde yiyecek sağlamak imkânını doğurmuştur. Yiyecek sahipliği eski ve yeni kuşaklar arasındaki bağlantının sürmesine maddi bir temel görevi görürken, yuvayı düzeltmek de bir çok ilerlemelere yol açmıştır. Diğer yandan tahıl kullanımı ambar yiyeceği biriktirmeyi zorunlu kılmıştır. Çünkü tane toplama yılın her zamanında yapılamaz. Bu imkân ve zorunluluk kuşakları birbirine bağlayacak bir bağın doğmasına yol açmıştır.

Ölümün oldukça az olmasına gelince, ilk insanların hiçbiriyle didişip boğuşmamaları ve yamyamlığın bilinmemesi demektir. Bu iki koşul hiç de olanak - dışı sayılmamalıdır. Bugünkü yerlilerin hepsi kavgacı ve boğuşkan değildir. Yamyamlığın, bazıları tarafından ileri sürüldüğü gibi hayvanlıkla hiçbir ilgisi olmadığını da biliyoruz. (2) Tahılın bolluğu, yamyamlığı yararsız kılar.

---

(1) P. Descamps : **«Comment les conditions de vie des sauvages influencent leur natalité».** (Revue de l'institut de Sociologie. Sept. 1922).

(2) P. Descamps: **«Le cannibalisme, ses causes et ses modalités».** (L'anthropologie, 1925, pp. 321 et suiv).

Şimdiki yerliler üzerindeki incelemeler göstermektedir ki günlük işlerin —balık tutmak, meyve ve tane devşirmek gibi— sessiz ve kavgasızca yapılması ya da büyük ve kanlı avlar gibi tehlikeli olması, bu işlere alışmış olan halkın ahlâkını etkilemektedir.

Gerçekten ilk insanlar omnivor olduklarına göre, yalnız balık tutma, meyve ve tane devşirmeyle kalmamış, avcılık da yapmış olacaklardır. Ama bu avcılığın, tehlikesi az, küçük avcılık olması gerekir. Zaten silâhsız yapılacak av da ancak bu türdendir. Böylelikle baştaki postülalardan birine varılmış olur.

Tutma, yakalama şeklinde yapılan küçük avın büyük avcılığı öncelediği de genellikle kabul edilmektedir.

Dayanışmanın rolü: Yaşama yolları, «devşirme ve bu türden av» gibi az karmaşık bir işle ilgili olduğundan ev tezgâhı için erkekle kadın arasındaki iş bölümü yeterli olur. Bu bakımdan aslanlarda ve diğer bazı hayvanlarda olduğu gibi yalnız başına kendini geçindiren bir çift tasarlanabilir, böylelikle saydığımız hayvan çiftlerinden farkı, görevlerin sürekli olarak ayrılmış olmasından ibaret kalır, kadın çocuklara bakar, yiyecek hazırlar ve çocukların yardımıyla biraz meyve veya böcek toplar ve belki de sularda avlanırken erkek ava çıkar ve dışardan gelecek saldırılara karşı koymakla uğraşırdı. Bununla birlikte tahıl toplayıp biriktirmek gibi bazı işler bütün aile bireylerinin elbirliğine ihtiyaç gösterir. Çünkü uygun zamanı kaçırmamak ve elden geldiğince çok toplamak gereklidir. Bundan dolayı Mr. Lang'ın sandığı gibi, çiftlerin yalnız başına yaşamaları imkânı kuramsal olarak kabul edilebilir.

Ama bazı çiftler böylece yaşamış olsa bile bütün insanlığın başlangıç aşamasında bu plâna göre kurulduğu söylenemez.

Bu konuda yalnız geçim yollarını düşünmek yeterli olsaydı; karı-kocanın yalnız başına yaşaması mümkün gö-

rünürdü. İnsanın hayatı yalnız başına kurulmamaktadır; hiç olmazsa geçim aşamalarını ve geçim şeklini de düşünmek gerekir. Bunlar salt karı-koca birliğinden daha geniş toplulukların kurulmasına ihtiyaç gösterir, başka türlü insanlığın hayvanlıktan çıkabilmesi mümkün olamazdı.

Yaşama aşamalarından şunları sayalım: ağır hastalıklar, karı-kocanın yalnızca yaşamaları halinde, cinsiyet bakımından olan iş bölümünü bozar; erkek veya kadından birinin zamansız ölümü bu iş bölümünü bütünüyle ortadan kaldırır, çocukların eğitimi, tecrübeli kimselerin, hiç olmazsa bir yaşlının işe karışmasını gerektirir gibidir, son olarak, tek başına bir adam, yalnız ergin bir erkek her türlü tehlikenin saldırısından ailesini koruyabilecek midir sorusu gelir. Bana kalırsa bu durum hiç değilse küçük çocuklar bir yana, bir yaşlı, birkaç çeşitli yaşlarda ergin erkek ve bir çok kadınla «kamucu (communautaire)» küçük bir grup hatıra getirir. Normal duruma göre ya çocuk ve torunlarıyla yani oğulları ve gelinleriyle birlikte «babaerkil (patriarcal)» rejimde ya da damatları ve kızlarıyla «ana erkil (matriarcal)» rejimde yaşayan bir yaşlı gözönüne gelir. Kişisel iş zorunluluk halini almadıkça böyle olmak da gerekir. Daha geniş bir topluluk da mümkündür.

Yaşama şekline gelince «çok ilkeldir.» Beslenme ve barınma sorununun yalnız yaşayan çiftlerce çözümü mümkün sayılabilir. Hatta belki de hiç bulunmayan giysi sorunu da böyledir. Bununla birlikte bu sorunları, küçük bir grup, yalnız başına kalmış bir çiftten daha kolay çözümleyebilir. Yaşama şekli adı altında toplanan sosyal olgular bunlardan ibaret değildir. Eğlence maddesi de vardır. Bunun aile kadrosunu aşmadığı varsayılabilir. Nitekim bazı hayvanlar da öyledir; ana yavrularıyla, yavrular da birbirleriyle oynarlar.

Bu kanıya karşı, üzerinde bir an durmamız gereken önemli bir itiraz vardır; bu, çevre ilişkileriyle, buluşlarla

ilgilidir. Bir yandan insan cinsdaşlarıyla fikir alış- verişine ve hatta mümkün olduğu kadar büyük bir toplantı içinde eğlenmeye ihtiyaç duyar. Diğer yandan, buluşların çıkması ve yayılması oldukça geniş dış bağlantıları gerektirir.

Çevre ilişkilerine gelince; bunun en düşük derecesi, ayrı ayrı yaşayan ailelerin isteyerek veya rastlantıyla zaman zaman birleşmesi, baştan geçenleri karşılıklı aktarması ve şenliğimsi eğlentiler düzenlenmesidir. Bu gibi toplantılar, nişanlanmaları da kolaylaştırır. Böyle olması, hiç bir zaman yakınlık göstermeyen «andogam (içerden evlenen)» gruplar tasarlamayı gerektirir. Andogami'nin bir çok hayvanlarda bulunduğu bilinmektedir. Ama ilkel insan için anormal bir durumun belirtisidir. Çünkü «içerden evlenen» gruplar durgunluğa uğrar ve daha güç ilerler. Diğer bir çözüm yolu orangotanlarda görülür ama bunların dişisi her yıl iki yavru doğurur, büyüyünce bir çift olabilirler. Oysa insanlarda her iki üç yılda tek bir yavru dünyaya gelir ve yalnız başına yaşamak güç olduğu gibi eş bulmak da o kadar kolay olmaz. Ayrıca başlangıçtaki insanların yaşayışının, orangutanlarınkiyle aynı olması da gerekmez. «Ailelerin arasıra yakınlık kurmaları», bizce daha olasıdır.

Soruna diğer bir yönden de bakılabilir, bunun için şimdiki yerlilerde nüfusun dağılımını, yoğunluğuyla, az çok fazla toplanış ve dağılışlarıyla ele almak gerekir. Böyle bir incelemeyi, avcılık ve kıyı balıkçılığıyla yaşayan topluluklar üzerinde denemiştik. Bu topluluklar ellerinden geldiği kadar, yani av ve balık bolluğu ve ulaşım kolaylığı elverişli olduğu kadar topludurlar. Yaşamak için gerekli «doğal maddelerin bolluğu, en yüksek nüfus yoğunluğunu gerektirir», teknik düzeyine göre nüfusun daha ilerisine geçemeyeceği en yüksek doyma noktası bu bolluğa göre belirlenir. İkinci olarak aynı yoğunlukta, halk mümkün ol-

duğu kadar toplanmaya bakar; ürünü toplamak için çevreye dağılmadaki kolaylığa göre yani «ulaşım ne kadar kolaysa o kadar büyük kamplar meydana getirir.»

Bu bakımdan bundan şu sonuç çıkarılabilir: yerlileri toplanmaya ve elden geldiğince geniş kamplar kurmaya sürükleyen bir güç vardır; bu eğilim, edinilmesi gerekli maddelerin sınırlılığı ve taşımanın güçlüğü türünden iki türlü dirence uğrar. Kısası bir yanda sosyal bir güç, diğer yanda iki doğal güç. Berikiler insanı önceler. Yalnız ilki için açıklamasına ilişkin bir sorun vardır ve buna da cevap vermek güç değildir. İnsanları birleşmeye sürükleyen «birlikte yaşama» ihtiyacıdır. Başlangıçta bu ihtiyaç, kendini koruma zorunluluğuyla bir takım bağlantılar kurmak ve sonra fikir alış-verişinde bulunmak isteğiyle beslenir. Karşılık olarak toplantı da etkisini gösterir ve sosyalliği bir kat daha geliştirir.

Sonraki dönemlerde rastlanan yerlilerle ilgili sayılar şunlardır: yoğunluk, genellikle kilometre kare başına bir kişiden aşağıdır. Avusturalya keşfedildiği zaman oran 0.02 idi. (En kalabalık çevrelerden biri olan Gippsland'da 0,6).

Kampların büyüklüğü konusunda, ileri toplulukları bir yana bırakarak şu sonuçlara varmıştık: «Avın bol olduğu avcılarda 40 dan 100 e kadar, yalnız girilmesi zor «seva» arda 20 den 40 a kadar; kıyı balıkçılarında hiç olmazsa yılın bir kısmında 20 den 150 ye kadardır. (1)»

Bununla birlikte bu sayıların hepsi, bazı araçlara sahip olan topluluklara özgüdür. Oysa aracın yokluğu veya yok derecesinde olması ve bu bakımdan avın daha az verimli olması postulasını kabul etmiştik. Buna karşılık dev-

(1) P. Descamps : **«L'agglomération de la population chez les peuples chasseurs»**, Les Annales de Géographie, Nov. 1932 - İdem. «La répartition de la population chez les pêcheurs cotiers». **(La Géographie**, Juill. 1925).

şirmenin daha önemli bir rol oynaması gerekeceğini de gördük.

Bu devşirme şimdiki yerlilerin çoğunda olduğu gibi kıt bir devşirme değil, bol bir devşirmedir ve çok olasıdır ki kendiliğinden biten tahıl devşirmesidir. Bugünün yerlileri için bu koşullar yoktur. Çünkü bereketli yöreler epey zamandan beri tarımda evrim göstermiştir.

Bu koşullar altında «kampların büyüklüğünün, kendiliğinden yetişen ürünlerin bolluğuna ve devşirmenin kolaylığına göre daha bir çok farklar göstermesi gerekir.» Çok yoksul kesimlerde nüfus dağılacak, belki de bazan çiftleri yalnız başına kalmaya zorlayacak duruma varacaktır; bununla birlikte az çok geniş toplanma noktalarının bulunması da gerekir. İşte yayılma kaynakları meydana getirecek noktalar bunlardır.

Tarih öncesiyle uğraşanlar, eski dönemlere ne kadar gidilirse topluluğun da o kadar küçüldüğünü doğru olarak ileri süreceklerdir. Örneğin Neandertal ırkının, küçük gruplarla ve belki de karı - koca çiftleriyle dağılmış olduğu görülür. (1)

Ama şunu belirtmek gerekir ki; «tarih öncesiyle uğraşanların bazılarına göre bu ırk bizimkinden farklı bir insan türüne bağlıdır. (2) Eğer böyleyse, emzirme süresi, dişlerin çıkışı, ergenlik, sindirim aygıtının yapılışı gibi bu türün fizyolojisi bilinmedikçe nüfus dağınıklığıyla ilgili bilgiler bir anlam taşımaz.

Eğer arada bu ayrım yoksa diğer bir noktanın hatırlanması gerekir. Eski taş dönemine ilişkin kalıntılar, yaşamanın zor olduğu ve bu bakımdan dağılmayı gerektiren kesimlerde bulunmuştur, yayılma noktalarında değil. Bu noktaların mutlâka Batı Avrupa'da bulunduğu konusunda hiç bir belge yoktur.

(1) Vernau : **Les races humaines** (Baillère. 1891. p. 57).
(2) Boule; **Les hommes fossile** (Masson, 1921, pp. 241 - 242).

Ama ırkın yayılması nasıl olur; göç nasıl bir akış izler? Grupların küçülmüş olduğu yerde göçün ancak teker teker ve bu bakımdan insanın güçsüzlüğü bakımından elverişsiz koşullar altında olacağını anlamak zor değildir. Buna karşılık önemli grupların bulunduğu yerde göç, «bölünme» şeklinde ortaya çıkar. Ayrılan grupların erkekler, kadınlar, her iki cinsten yaşlılar, erginler ve çocuklar gibi yeni bir toplumun bütün öğelerini kapsaması koşuluyla ana kökten bir dalın, bir şubenin ayrılabilmesi, bölünme şeklinin üstünlüğünün belirtisidir. Her sınıfın göreceği ayrı bir görev vardır. Yaşlılar tecrübe ve bilgilerini birlikte götürür, yol gösterir, eğitir; diğerlerine bakar; yetişkin erkekler avlar, kadınlar bebekleri besler ve bazı işlere katılır; son olarak çocuklar iyi koşullar altında büyür.

Bu iki şekilde yayılma bugün birçok topluluklarda ve özellikle bazı yerlilerde görülmektedir. Birinci şekil Avusturalya'nın merkezinde, ikinci şekil Ghiliak'larda vardır. (1)

Devşirilip biriktirilmiş ürün ve tahıl, ortak mal bulununca topluluk sağlamlaşır. Toprak ne oluyor? Nüfus yoğunluğu az ve çevre kuruluşlar çok yakın olmadıkça bununla uğraşılmaz. Doyum noktasına varıldıktan sonradır ki toprağın bütün insanlık mülkü olması aşamasından çeşitli topluluklarca mülk edinilmesi aşamasına geçilir. (2)

İlkel Aile: İlkel aile örgütünü ortaya çıkarmak için az çok çalışılmıştır. Bugüne kadar kullanılan yollar hiç değilse şu noktada yanlıştır: İlkel aile tipleri ya şimdiki yer-

(1) Spencer and Gillen : **The Northern Tribes of Central Australia** (London, 1904. p. 31. — Paul Labbé : Un bagne russe (Hachette, 1905), p. 176).

(2) Paul Descamps. «**La propriète chez les sauvages**» (Rev. Intern. Sociol. Sept) pp 31 - 49.

lilerinkine veya bugünkü göçebe çobanların aile tiplerine karıştırılmaktadır. Öncekilerin bağlı olduğu toplum, ilkel toplumlara teknik düzeyiyle yaklaşır, ama doğum oranıyla onlardan çoğunlukla ayrılır. Diğerlerine gelince bunun karşıtıdır. Bu iki şıktan birine göre teknik bakımından aşağı tipten yukarı çıkan, diğerine göre de çok doğumlu toplumlardan aşağıya inen seriler kurulabilir. Ama aile tiplerinin evrimi kanununu çıkarma başarısını sağlamaz. Çünkü bu tipler karmaşık nedenlerin etkisi altındadır.

Yine bu madde için, çoğunluk açık olmaktan çok uzak postülalara başvurulduğu görülür: Örneğin ilkel «monogami» postülası, ilkel «kümeleşme» postulası gibi ya da ilkel «matriyarka» veya tersine «kadının köleliği» ve «andogami» ya da «eksogami» gibi. Oysa bütün bu veriler ayrı ayrı araştırma konusudur. Önceden yapmış olduğumuz araştırmalarda aşağıdaki önermeleri kanıtlamaya çalışmıştık:

1. Diğer tezgâhlardan çok karma aile tezgâhı tek karı-kocaya (poligami) götürür. (1)

2. Karma aile tezgâhı kadının analık durumunu alçaltır ve kölelik derecesine yaklaştırır. (2)

3. Erkeklerin sık sık uzunca bir süre başka yerde bulunması kadının durumunu yükseltir ve matriarkayı kurmaya varır. (3)

4. Erkeklerin sık ve nöbetleşe ortadan kayboluşu grup halinde evliliği kurma yoluna yönelir (4)

5. Baba nüfuzunun yapma olarak sağlamlaştırılması

(1) Idem, «**L'atelier chez les sauvages**», (Rev. Instit. Sociol. Nov. 1923) p. 8.

(2) Idem. «**Les diverses formes du mariage chez les sauvages**» (Rev. Instit. Sociol. Mars. 1926) pp 243-244.

(3) Idem. «**Les causes du matriarcat**», (Mercure de France, 15 Juill. 1925) pp. 156 et suiv.

(4) P. Descamps: «**La prosmiscuite est - elle primitive?**», (Rev. Instit. Sociol. Juill. 1924) p. 18

zorunluluğu yerel bir eksogami (dışardan evlenme) ortaya çıkarır. (1)

6. Andogami (içerden evlenme) bir grubun dayanışmasını arttırmak; (aşiretin, kastın pekiştirilmesi gibi) yaşayışını ve âdetleri sürdürmek için kurulmuştur. (2)

Bu önermeler ilkel aile sorununun, ilkel tezgâh ve daha iyisi, ilkel tezgâhlar sorununa bağlı olduğunu göstermeye yeter. İkinci olarak çok eski bir zamandanberi kesimlere göre çeşitli aile tiplerinin bulunabileceğini de bize anlatır. Bu bakımdan poligaminin, matriyarka'nın ve kadının köleliğinin kökleri çok eskiye gider. Bu kurumlardan birinin ya da ötekinin evrimi, bizce, enine dalgalanmalardan ibarettir. Uygarlık kadının köleliğini de, matriyarkayı da, eksogamiyi olduğu gibi andogamiyi de ortadan kaldırır, şüphesiz tek evlenmeyi meşru bir rejim olarak kurma doğrultusuna yönelir. Ama kanun, yasa dışı çocukların, odalıkların ve fuhşun vb. nin varlığını da kabul zorunda kalmıştır. Kısacası örf ve âdet uzak geçmişte olduğu gibi enine bir dalgalanmaya uğramaya devam etmekte değil midir diye sorulabilir...

Anarşi, hükûmetsizlik ilkel bir durumsa da bundan sürekli bir düşmanlığın varlığı sonucunu çıkarmak gerekmez. Ye ve geçim, geniş ve bol oldukça komşu grupların göreli bir dostça ilişki sürdürmüş olmaları gerekir. Bunu yukarda sosyallik bölümünde görmüştük.

Sonuçlar: Başlangıçtaki toplumları tam bir şekilde kurmak mümkün değilse de, genel çizgilerinden bazıları belirlenebilir.

İlkel insan ılımlı savanlarda yaşamış ve küçük avla, devşirmeyle ve belki de kolay bir balıkçılıkla kendisini bes-

(1) Idem. «**Les causes de l'exogemie et de l'endogamie**», (Rev. Instit. Sociol. Janv. 1927) p. 70.

(2) Idem, ibid, p. 10.

lemiştir. Bazı kesimlerde kendiliğinden biten tahılları devşirmek önemli rol oynamış olmalıdır. Yeryüzü baştan başa bütün insanlığın ortak mülküdür. Yalnız mağaralar, kayalar ve çalılıklar gibi doğal sığınaklar işgal edilerek ve kullanılarak oturanların mülkü olmaktadır. Elbirliğiyle toplanmış yiyecek bir yana bırakıldığında araç, silâh, eşya ve giysi gibi taşınabilir mal hemen hemen yoktur.

Erkekle kadın arasında cinsiyet bakımından bir iş-bölümü vardır. Bu iş bölümü kadınlar, çocuklar ve hastaların belirli bir yuva yanında kalabilmelerine elverişli bulunmaktadır. Sağlam ergin erkeklerin uzun boylu ortadan kaybolması ancak sağlanması gereken şeylerin dağınık olduğu yerlerde, bu dağınıklığın zoruyla olur ve yalnız bu durumda ailenin kuruluşu az çok matriyarka'ya, ana tarafına eğilmektedir. Hangi şekilde olursa olsun çocukların eğitiminde elde edilmiş ilk görgülerin ve göreneklerin aktarılmasında yaşlıların çok önemli bir rolü vardır. Gruptaki dayanışma, hayatta ve tehlike karşısında birlikte olmaya, yiyeceğin ortaklaşa mülk edinilmesine ve kişisel malların bulunmayışına dayanır. Yaşlıların nüfuzu bilgilerinin yüksekliğiyle orantılıdır.

Doğum, hiç değilse sürekli bir yayılma merkezi meydana getiren bölgelerde taşkındır. Yalın küçük gruplardaki kişisel ayrılmalar bir yana bırakılırsa, yayılma «bölünme» şeklinde olmaktadır.

Nüfus yoğunluğu azsa da «topluluk» hayat koşullarının elverdiği derecede fazladır. Komşu gruplar genellikle taşınırlar. Az çok uzun aralıklarla birleşirler ve o sırada dernekler kurulur, bağlantılar yapılır. Böylelikle «dil» gelişmekte, oyunlar canlanmakta, keşifler ve buluşlar yayılmaktadır. Yamyamlık bilinmez. Ciddi çatışmaların seyrek olması gerekir.

Örgüt elden geldiğince kendiliğinden spontanèdir.

Yapma hükümler ya hiç yok ya da hiç derecesindedir. Ne bir dizi «tabu»lar, yasaklar, ne zorlama bir eksogomi (dışardan evlenme), ne andogami (içerden evlenme) ne de sımsıkı bir monogami (tek karı-kocalık) vardır.

Toplum biliminin bugünkü durumunda verdiği bilgilerle, başlangıçtaki toplumların kuruluşu konusunda böyle bir fikir elde edilir. Bundaki varsayım payını tanımamak akıldan geçmez. Ama bu varsayım payı şu çok uzaklardaki geçmişe yapılacak bir sondaj işlemi için gerekli olandan fazla değildir. Bu bilinmeyen geçmişe, ateşin bulunuşundan sonra, köpeğin alıştırılmasından ve teknenin bulunmasından önce olmak üzere belirsiz bir zaman çizebilir.

Savandan daha soğuk kesimlere yollanacaklar için sıcak tutucu giysi ve yapma barınaklar, yeni hayvan cinslerini avlamak ve yeni öğelerle baş etmek için teknik süreçlerinde değişiklik gibi yeni buluşlar yaparak insan bu ilk ülkeden çıkabilmiştir. Artık o zaman başlangıç aşamasından da çıkılmıştır.

Paul Descamps: «**Recherches sur l'état social originel**», (Rev. Institt, sociol, Bruxelles, Oct. - Déc, 1928).

SCIENCE SOCIALE (SOSYAL BİLİM) (1)

Paul Descamps. — Etudes sociales sur Lyon et soierie (Exemple d'application de la mèthode); Revue La Science Sociale, 3 e periode, 2 e fasc.; 1925.

M. Paul Descamps Sosyal Bilim Derneğinin son yirmibeş yıllık uğraşı ve araştırmalarına bütün çalışmalarıyla katılmıştır. İngiltere ve Prusya'daki incelemeleri ayrıca iki ciltte yayınlanmıştır:

La Formation sociale de l'Anglais moderne; Colin, 1914 (2)

La Formation sociale du Prussien moderne; Colin, 1916.

Fransa'nın çeşitli, yörelerinde yaptığı incelemelerin başlıcaları «Science Sociale» dergisinin 37, 59, 66, 79 ve 104. sayılarında çıkmıştır.

Avcı, balıkçı ve devşirici topluluklarla ilgili incelemesi, Etat social des Peuples sauvages (Essai de Sociologie descriptive et explicative), 1930 da Payot Kitabevince, antropolog Prof. Paul Rivet'in bir girişiyle basılmıştır.

Lyon üzerine olan yapıt, Fransa'nın eski bir sanat şehri ve ipekçilikte çoktanberi yer tutan usta bir işçi tipi

(1) Science Sociale : **Felsefe Yıllığı** (1932).

(2) Bu kitabın İngiliz okullarında eğitim bölümü öğretmen Doktor Sabri Bey tarafından Türkçeye aktarılmıştır. (**Muallimler Mecmuası**, 3. yıl, 1924 - 1925)

üzerine sıradan bir incelemeden ibaret değildir. M. Paul Descamps, yapıtının girişinde «amacımız», der, «özellikle yöntemle ilgili yapıtımızda (1) açıkladığımız temelleri uygulamaktır. Şüphesiz dikkate değer sosyal bir tipi, ev tezgâhını incelemek de istiyoruz. Böylelikle önceden Flandre, İngiltere ve Champagne'da dokuma endüstrisi üzerine yaptığımız anketlere devam edilmiş olmaktadır.

«Ama uğraşımızın sonucunu okuyucuya en uygun gelecek ve en kolay kavranabilecek şekilde, yani olguların birbirini açıklaması sırasıyla sunacak yerde, tersine araştırmanın nasıl yapıldığını, sentezin - gözlem, çözümleme ve karşılaştırmadan geçerek - nasıl hazırlandığını göstermeye önem verdik.

Diğer bir görüş açısından araştırmalarımızı Henri de Tourville «nomenclature»ünde şimdiye kadar çok az değindiğimiz olaylar serisine kadar ilerletmeyi denedik; özellikle üzerine yeterince belge bulduğumuz «ırkın tarihi» ne, hatta «nomenclature» sonundaki «ırkın konumu» na kadar vardık. Ahlâk çerçevesine değil, salt sosyoloji kadrosuna giren bir bilim için «değer yargıları» sorunu konusunda verilebilir cevabı önceren kestirir gibi görünen bu son sütuna neler yazılacağını da araştırmış olduk.

Son olarak Sosyal Bilim'de sentez yapmak için kullanılabilecek süreçleri daha yakından ele almak istedik.

---

(1) Sosyal Bilim Derneği'nin Pariste «Hotel des sociétés savautes» da, yöntem için açtığı dersler M. Paul Descamps'a verilmiştir. Science Sociale dergisinde yayınlanan yöntem konuları şu sırayı izler :

a. Exposé général de la méthode (98 e fasc. 1912),
b. Le Licu, le Travail, le Propriété (110 e fasc. 1913);
c. Biens mobilisers, Salaire, Epargne, Famille (122 e fasc. 1914,
d. Mode s'xistence, Phases de l'existence, Patronage (136 e fasc. 1918);
e. Commerce, Cultures intellectuelles, Religion, Voisinage, Corporation. (139 e rasc., 1919).

Bu bakımdan okuyuculara sunulan yapıt, sadece bir anket değil, aynı zamanda bir iş kadrosudur.»

«Sosyal Bilim nereden nereye gidiyor?» Paul Descamps'ı tanımak için değilse de şu küçük ama derin kitabını bütün bilimsel değeriyle ele almak için bu soruya cevap vermiş olmak gerekir.

Sosyoloji okullarından söz eden veya bunlara değinen yeni yapıtlarda, yalnız Durkheim okulunu gözönünde bulundurmak isteyenlerin bile, artık bu soruyu ortaya koymak zorunluluğunu duydukları görülmektedir. Bunlardan bir kaçında rastlanan cevaplar üzerinde durmak konuyu açıklamaya yarayacaktır.

M. Bréhier tarafından yayınlanmakta olan Felsefe Tarihi (1) nin son dönem felsefesini ele alan 2. cildinde son bölümlerden biri «Fransada Sosyoloji ve Felsefe» başlığını taşımaktadır. Yazar, bu XIII. bölümde (s. 1126) G. Davy'nin «Sociologues d'hier et d'aujourd'hui» — Alcan, 1931 — adlı yeni bir kitabında (s. 2-3) gösterildiği gibi Fransız sosyolojisinde 1850 den bugüne kadar dört ana doğrultunun bulunduğunu şöyle belirtmektedir:

«Saint-Simon ve Augoste Comte'dan Durkheim'a giden doğrultu; Rèforme sociale ve özellikle Science Sociale adlarıyla Le Play'den H. de Tourville ve Demolins'e geçerek Paul Bureau'ya giden doğrultu; sonra Spencer'den çıkan Espinas'ın organizmacılığı ve son olarak G. Tarde'ın temsil ettiği doğrultu.» M. Bréhier, bu doğrultuları, ancak felsefi fikrin tarihini ilgilendirdikleri ölçüde ele aldığını söyleyerek gözden geçirmektedir.

Sosyal Bilim doğrultusunun başlangıcı sayılan «Le Play'nin 'La Réforme sociale en France (1864)'ı, devrim-

(1) Emile Bréhier: Histoire de la Philosophie, 2. vol. (Alcan). - Birinci cilt 3, ikinci cilt 4 fasikülden meydana gelmiştir; son fasikül 1932'de çıkmıştır.

lerin meydana getirdiği sosyal kararsızlığa gözlem yönteminin kullanılmasıyla son vermek amacını güder. Büyük endüstriye özgü olsun, yabancı ulusların gözlemiyle elde edilsin, kurumları (İngiltereninki gibi) eski adetlere dayanan ulusların deneyleri olsun, deney, tam anlamıyla deney, işte Le Play'nin basma kalıp ilkelere karşı koyduğu şey budur. Dinsel inançların zayıflığını uygarlıkla birikte yürüten felsefî rasyonalizm'e Le Play —Rusya'nın, İngiltere'nin ve Birleşik Amerikanın denemeleriyle ilerlemeleri çok belirgin ve inançları çok sağlam uluslarla karşılık vermektedir. Paul Bureau'nun «Crise morale des temps nuveaux (10 e edition, 1908)» da tekrar ele aldığı tez de budur, dinsel duygunun sosyal olarak doğrulanması bu yapıtın temelini meydana getirir: «Topluluğun yararı için gerçekten gür ve içten bir kendini verişe ulaştıran baskıyı üzerimizde yürütebilecek olan, ancak aşkın ve sonsuz bir varlığa bizi bağlayan bağın, içten, derin ve denenmiş anlamıdır.» Böylelikle deney ilk ve son söz olmaktadır, zaten anglo-saxsonların üstünlüğü (Edmond Demolins'in kitabına (1) verdiği ad) savında bulunan bu okulda bir pragmatizm kokusu vardır. (s. 1127)»

Bu tabloyla, Sosyal Bilim doğrultusunun felsefi yönleriyle gösterildiğini kabul eden M. Bréhier, Espinas, Tarde'a da kısaca değindikten sonra özellikle Durkheim'in, felsefî sorunları sosyal sorun durumuna çevirmeye kalkışması üzerinde durmaktadır. (s. 1128 - 1132). Şu açımlamalara göre, belirgin felsefeci ve ahlâkçı eğilimlerine rağmen yine herşeyden önce olumlu bir sosyolojinin kurulmasını amaç güden doğrultu, Durkheim okulunda görünmektedir. Espinas sosyal olayları biyolojiyle açıklama-

(1) Buna Edmond Demolins'in hemen her dile çevrilmiş en çok okunmuş kitabı demek yerinde olur.

ya çalışmıştır Gabriel Tarde psikolojik açıklamanın yeterliliğini ileri sürer, Paul Bureau'dan Le Play'ye varan Sosyal Bilimse pragmatizme eğilen sosyal bir okuldan ibarettir.

Durkheim'in «kullandığını yöntem süreçleri koyduğum genel toplum kuramlarıymış gibi eleştirilmektedir» şeklinde haklı olarak yakındığını belirten M. Brèhier'ye, toplum bilimini kuran ve geliştiren uğraşıyla bilimsel verilerin hayat sorunlarına uygulanmasını karıştırmamanın doğru olacağı kolay kabul ettirilse gerektir.

Felsefe Tarihi yazarının başvurduğu Davy'nin «Sociologues d'hier et d'aujourd'hui» yapıtına gelince, bu, çeşitli dergilerde 1923 le 1930 arasında yayınlanmış dört makaleyi kapsamaktadır: Espinas'ın yapıtı. Durkheim'a göre aile ve akrabalık, Mc. Dugall'ın sosyal psikolojisiyle Durkheim sosyolojisi, Lévy - Bruhl'e göre ilkellerin psikolojisi konulu makaleleri birleştirmekle sonraki Fransız tutsosyoloji hareketinin bir tanıtı yapılmak istenmiştir. «1918 den 1925'e kadar Fransız Sosyolojisi» başlıklı bir de giriş yazılmış, bununla, makalelerin meydana getirdiği tablolardaki eksikliği tamamlamak amacı güdülmüştür. Bu, aşağıdaki satırlardan anlaşılmaktadır:

«... Bu Okul (Durkheim Okulu)'un bütün Fransız Sosyolojini ya da Fransız sosyolojisinden sayılanları tek başına dile getirdiği görüşünü savunulabilir sanmak, yalnız bir haksızlık olmakla kalmaz —karşı durarak ve devam ederek— meydana çıkmış olan Durkheim okulunun gerçek niteliğini anlamak için de kötü bir görüş noktası tutmak olur. (Dünkü ve Bugünkü Sosyologlar, Giriş, s. 1)».

Bu uyarmayla söze başlayan M. G. Davy, Durkheim'in «XIX. yüzyılda sosyolojinin ulaştığı gelişmelerde Fransa'nın payını belirlemek, bu bilimin tarihinin büyük bir

kısmını yazmaktır,» dediğini hatırlatır (1) ve günümüzde görülen dört doğrultunun adı geçen yüzyılda belirip açıklık kazandığını belirtir.

«Felsefe Tarihi»nde Sosyal Bilimle ilgili olan tablonun ilk doğrultmalarını buradaki aslıyla karşılaştırarak yapmak mümkündür: «Le Play»de, bireyi düzeltme ve babaca bir sosyal korumanın sağlanması yolunda ahlâki ve dinsel bir öğreti vardır ki istenilen başarı ve etkiye ulaşamamıştır: Oysa Le Play'nin, bundan başka, bir yöntemin de kurucusu olduğunu ve hatta bu yöntemi, hiç bir öğretiye bağlanmaksızın nesnel bir şekilde kullanmaya başladığını tanımak bir hakseverlik olur. Yöntem öğretiden ayrılabilirdi, gerçekten «Science sociale»in kurucusu olan bir takım ardılları bunu yapmışlardır.» Réforme sociale», bir öğretinin yayıcısı olduğu halde, «Science Sociale» bir yöntem yoludur. (s. 6-7).»

«Philosophes et Savants Français du XX e siècle» serisinde Daniel Essertier tarafından yazılan «Sociologie» cildinde (V. cilt. 1630) Sosyal Bilim Okuluna ayrılan bölümde, Le Play'i bu bilimsel yönüyle görmekle birlikte ardıllarının başlıcalarını da yapıtlarıyla tanımış olmaktayız. Ama M. Essertier de Sosyal Bilimin vardığı son aşamayı Paul Bureau'da bulan görüş noktasında M. Davy ve M. Bréhier ile birleşir. Bu görüşü G. Davy şöyle dile getirir: «Le Play yönteminin Science Sociale kurucularınca doğrultulması bugün son ve en bilimsel noktasına, Durkheim Okulu karşısında, onun gibi gerçek ve ayrıca özgürlüğe yer vermek konusunda biricik olmak savıyla tavır alan Paul Bureau'nun sosyolojisine varmış bulunmaktadır (s. 7).»

Bir bilimin kaynaklarına ve bugünkü durumuna iliş-

(1) Sosyal bilimin ortaya çıkışındaki bu gecikmenin ve özelliğin nasıl açıklanabileceğini görmek için Paul Descamps'ın «Exposé général de la méthode'una (s. 11) başvurunuz.

kin bu görüş, bu şekliyle ne ölçüde doğrudur, bunu Paul Descamps'ın yapıtı dolayısiyle araştırmak en yerinde bir uğraşı olur.

Herhalde Sosyal Bilim Okulunun varlığına, kurulduğu ülkede bile edebiyat kürsüleri sahiplerince göz yumulduğu zamanda değiliz. Ama bilimsel bir sosyolojinin doktrinal bir sosyolojiden, arı bilimin uygulamalı bilimden açıkca ayrılamaması; toplum bilgisini bilimselleştirmek için, sosyal krizlerin baskısıyla bir yüz yıldanberi az çok yerinde olarak çeşitli doğrultularda harcanan emekleri verdiği sonuçlarla değerlendirebilmeye hâlâ engel olmaktadır.

Yeni bir bilim, yönteme bağlı araştırıcıların, birbirini tamamlayan, düzeltip yetkinleştiren çalışmalarının ürünüdür. Bilim adamlarının ortak yapıttaki payı —kamunun en çok dikkatini çekebilmiş olan ya da sunulduğu biçimle geniş bir okuyucu kütlesine seslenebilen— zihin ürünleriyle ölçülmez .Le Play'nin ün kazanmasına yol açan sosyal reform hareketi, Sosyal Bilimin kaynağı olmak şöyle dursun, bilimin kuruluşunu yirmi yıl geciktirmiştir. (1) Henri de Tourville, partikülarist yapı tarihini yazmadan önce «Sosyal olgular cetveli»yle, Le Play'nin sezgisel olarak kullandığı çözümleme yöntemini sistemleştirerek, sosyal bilimi kurmuştur. Edmond Demolins, bilimin ilerlemesi yolundaki hizmetini «Anglo-saxsonların Üstünlüğü Neden ileri gelmektedir?» gibi gıcıklayıcı bir soru altında bile bile topladığı makaleleri yazdığı sırada yapmış değildir; bunun gibi Paul Bureau da «Norveç Fiyorları Çiftçisi Monografileri»yle ilerlemesine yardımcı olduğu bilime, yöntem üzerine yazdığı bir girişle yeni bir adım attırmış olmamaktadır. Çünkü Paul Bureau'nun, «H. de Tourville nomanklatürü»nde yapılmasını gerekli bulduğu doğrult-

(1) Uluslararası Sosyal Bilim Derneği'nin 1907 yılı oturumunda Edmond Demolins böyle demiştir.

malar, yöntemi kullanmada rastlanılan güçlükler sonucu değil, kendi felsefi eğilimlerinin esinleridir.

Düzenleyici, gözlemci, ve kimyacı Le Play ayrı adamdır. Ama sosyal reform hareketi başka şey, sosyal olayları çözümleme yöntemini bulmak başka şeydir, kimyacılıksa ayrı bir iştir. M. Descamps, Edmond Demolins'in anısına ayrılan dergi (Sc. so., 2e per., 39 e fasc.) de «ben» diyor, «ne sosyal reform Demolins'ini, ne de Sosyal Bilimin kahramanlık dönemi Demolins'ini tanıyorum. Ecole des Roches'u yöneten Demolins'i gördümse de, okulu kuran Demolins'i bilmiyorum. Ben, yalnız «reperküsyon» Demolins'ini biliyorum... Ve ancak ondan söz edeceğim.» (1)

Uluslararası Sosyal Bilim Başkanı M. Paul de Rousiers, Paris grubunun 7 Ocak 1925 oturumunda, Philippe Champault, Léon Poinsard, Armaud Préville, Albert Dauprat, Louis Arqè gibi Derneğin son yıllarda yitirdiği değerli yardımcıları andıktan sonra, Derneğin İkinci Başkanı Paul Bureau'nun da bir yıl önce ölmüş olduğunu hatırlatırken şöyle demiştir:

«Paul Bureau cömert bir yürekle beslenen üstün bir zekâydı. Bilimsel kanısı hemen istemli bir hareketle birleşirdi. Böylelikle kendisinde bütün yazılarının ve özellikle «yeni zamanların ahlâk krizi ve ahlâk dirliksizliği» üzerindeki kitaplarının belirgin sıfatı olan ahlâk kaygısı gelişmiştir. Ama salt bilimsel gözlemi ilgilendiren uğraşısı Sosyal Bilimin ilerlemesine çok yardımcı olmuştur. «Homestead» ve «Participation aux benifices» üzerine ilk yapıtları formüllere bağlı kalmayan, gerçeği derinliğine araştırmada titiz bir zekânın belirtisidir. «Norveç Fiyor-

(1) Demolins'i son yıllarda geceli gündüzlü uğraştıran iş, sosyal kanunlara varan «etki (répercussion)» leri araştırmak olmuştur.

ları Çiftçisi» üzerine olan kitabı, yöntemin başarısını gösterir. Ağır gündelik uğraşılarına rağmen dergiye verdiği bir çok makalelerden söz etmiyeceğim. Bize, uzun düşünceler ürünü olan son yapıtını bırakıp gitmiştir. Bu kitaptan ayrıca söz açacağız. (Bulletin Soc. Inter. Sc. so., 1 er trim. 1925, p. 4).»

Görülüyor ki Paul Bureau'nun «Yeni Zamanların Ahlak Krizi» yalnız adıyla değil, konusu bakımından da ahlâki bir yapıttır; yayınlandığı zaman Edmond Demolis'in yazdığı bir yazıda şu satırları okumaktayız: «Bu yapıtta M. Paul Bureau, Sosyal Bilimin ulaştığı sonuçlardan esinlenmiştir ve kitabı sosyal incelemelerimizle iyiden iyiye yüklüdür. Ama onu yazarken bir Sosyal Bilim yapıtı meydana getirmeyi düşünmemiştir. Felsefe ve teoloji, ahlâk araştırmalarına metafizik bir temel verebilir. Ama salt sosyal olayların yönteme bağlı gözleminden ve etki (rèpercussion) lerini belirlemeden meydana gelen Sosyal Bilim böyle değildir, ona ancak doğrudan doğruya gözlenebilir olaylar hareket noktası olabilir. Bu bakımdan, deriz ki, Sosyal Bilimde ahlâk incelemesinin konusu, görev kavramının ve görev uygulanımının çeşitli sosyal çevrelerde ne şekilde ortaya çıktığını ve bu çevrelerin etkisiyle nasıl yetkinleştiğini araştırmaktır. Sosyal Bilimin bugünkü durumunda böyle bir incelemenin nasıl yapılabileceğini ve ne gibi sonuçlar verdiğini yakında açıklayacağım. (Bulletin, 37 e livr. 1907, p. 267)

Şu cümlelerin karşıt bir savı çürütmek için değil, belki açıklama amacıyla yazıldığı besbellidir. Ve bu açıklama ve uyarma, yalnız bu yapıtın yayınlanması dolayısiyle yapılmış değildir.

Paul de Rousiers 1910 Kongresinde «Sosyal Bilimin Rolü ve Sınırı» üzerine verdiği konferansta şöyle demiştir: «Sosyal Bilimin pratik yararı konusunda söylediklerimden bu bilimin kendi başına bir hayat kuralı vermeye ye-

teceği sanısı doğabilir. Böyle bir savda bulunmak, hiç bir zaman hatırımızdan geçmemiştir. Sosyal Bilim çabaya, bütün sosyal değerini verebilir. Ama ona ahlâki değerini esinletmek ve sağlamak konusunda yeterli değildir. Gerçekten çabanın ahlâki değeri, insanı çabaya yönelten etmene, görev ve kişisel sorumluluk duygusuna bağlıdır. Bu bakımdan ne çabanın kaynağını ve ne de doğrultusunu Sosyal Bilim hazırlayamaz, bu kaynak ve doğrultu metafizik ve dinsel kanılarda bulunur, bilim onların yerini tutmaya hiç de istekli değildir. İyiliksever bir adamı hayatta izlediği amaca ulaşabilmek çareleri konusunda aydınlatabilirsek de, bir adamı ne iyiliksever yapabilir ve ne de varlığına, bilim adına, yüksek bir amaç belirleyebiliriz...» Sosyal Bilime ilgi gösterenlerin bilimsel uğraşıya katkılarını, kabul edilen sonuçların uygulanımından her zaman büyük bir dikkatle ayırmaları önemlidir. Bilimsel araştırmalar, kesinlikle süreçlerde dayanıklılık ve savlarda alçak gönüllülüğü gerektirir. Uygulamaysa, tersine, tuttuğumuz yanın bütün sonuçları konusunda aydınlanmış olmasak da bir tür yanlılığı gerektirir. Pratik hayat noktasından Sosyal Bilimin biricik üstünlüğü, bizi bu sonuçlardan bir kısmı, yani zorunlu ve öğretilmiş ilişkilerle yapıp etmenlerimize bağlı olanları konusunda aydınlatmaktan ibarettir. (Sc. So. 72, 73 fasc. p. 42-44).

Bu konuda H. de Tourville'den Champault, Paul Roux ve Paul Descamps'ın yöntemle ilgili açımlamalarından bölümler aktarmak mükündür Paul Bureau, kendisi de böyle düşünmektedir: «Bilimsel sonuçlara, ahlâkçılar ve filozoflar ilgisiz kalamaz, öğretilerinin binasını kurarken bunları göz önüne almak zorundadırlar. Ama, buna karşılık bilgin, bilim adına ahlâkçı ve filozof olmaya kalkarsa alanını aşmış olur. Yetkilerin ayrılması her yönden yararlıdır ve buna saygılı olmak gerekir. (Introduction à la méthode sociologique. p. 69).»

Demek ki Paul Bureau'yu H. de Tourville ve Demolins'den geçerek Le Play'ye bağlayan doğrultu, M. Bréhier'nin yaptığı gibi, ahlâk anlayışlarında ya da dinsel inançlarında ortak noktaları belirtmekle gösterilmiş olmamaktadır. Bu çığırın açılmasına katkıda bulunanlar Fransa'da ve diğer bir ülkede «sosyal reform» hareketine geçebildiği gibi ahlâkçılığa da geçmiştir; ama ne bu ve ne de öteki o yolun aşaması değildir.

«Introduction à la méthode sociologique»e gelince: Sosyal Bilim yöntemine sahip oldukları kadar arkadaşlarını tanıdıkları şüphe götürmeyecek olanlar, Paul Bureau'yu bütünüyle ve fikir tarihiyle de o kitapta bulmaktadırlar. Bu düşünür, salt bilimsel incelemeleriyle olduğu kadar eleştirileriyle de bilimin ilerlemesine yardım etmiştir. «Précis de Science Sociale» yazarı Paul Roux, «savaştan önceki on yılda elde ettiğimiz ilerlemeyi, onun eleştiri ve uyarmasına borçluyuz» demektedir. Ama şu son yapıtında öyle itirazlar vardır ki, onları ancak Sosyal Bilimin gelişiminden habersiz kalanlar ileri sü rebilir. Bu bilmemezlikten geliş, Bureau'nun bilinen eğilimleriyle ve ahlâkçılık görüş noktasına ağırlık vermek kuşkusuyla açıklanabilir. Yine aynı amaç kendisini, «trinité organisatrice» kuramıyla açık bir yöntem yanlışına sürüklemiştir.

Durum böyleyken, M. G. Davy'ye göre Sosyal Bilim'in «son ve en bilimsel» vargılarını Paul Burceau'nun bu kitabında bulmamız gerekecektir! Bu aykırı görüş ve anlayış ayrımı nereden ileri gelmektedir?

«Notions Elementaires de Sociologie» de, Gaston Richard'ın sosyolojiyi tanımlama amacıyla yazdığı ilk satırları, G. Davy'nin Fransadaki sosyolojinin genel eğilimi üzerine görüşlerine yaklaştırmak bu noktayı bir yönden aydınlatacaktır:

G. Richard (s. 1,2)

«Sosyal Olgular ve Manevi Hayat. — Manevi hayatın

sahne ve alanları, insanlarca gerek kaynaşma duygularını doyurmak ve gerek en az emekle zihin ve ekonomi amaçlarını gereçekleştirmek için kendiliğinden yapılan toplantılardır. Öyleyse, ahlâk bilimi, bu toplanmalardan doğan ve çevreyi kuran olaylarla ilgili bir bilgiyle bir arada olmalıdır. Herhangi bir ahlâki istem ve sorumluluk kuramı, dayanışma ve sosyal bağlantının incelenmesini gerektirir. Pratik ahlâk için —aile, uygar toplum ve devlet üzerine önceden bilgi edinilmiş olmalıdır. Aristo, bir zamanlar, âdetler bilimi olan ahlâkın, site ve sosyal insan bilimi olan politikadan ayrılamayacağını öğretirdi. (Not - Bundan, sosyal bilimler kuramsal bir ahlâkı, insan gidişleri için rasyonel bir kuramı yararsız kılar, sonucu çıkarılamaz. Herhalde bu görüş noktasını kabul, sosyolog için zorunlu değildir.)

G. Davy: Sociologues d'hier et d'aujourd'hui (s. 3):

«Bugün de sosyoloji yandaşlarıyla karşıtları arasındaki büyük kavga, Gabriel Tard'ca bütün ilerlemelerin yaratıcısı ve biricik gerçek sosyolojik etmen sayılan birey çevresinde sürüp gitmektedir. Böyle olması da doğaldır; çünkü zaten doğru olmayan etimolojisine rağmen bizde (Fransa'da) sosyolojinin konusu, gerçekte toplumlarla ilgili salt tarihsel ve sınırlanmış bir bilgi olmaktan çok, bireyi kendi çevresi içinde daha geniş, daha felsefi ve daha insancıl bir şekilde tanımak değil midir? Sonunda, bu konu, toplumdan ve bireyin bu çevreye borçlu olduğu veya olmadığı şeyleri belirlemekten ibaret kalmıyor mu?»

Bu belirsizlik Paul Bureau'nun kitabını da baştan başa kaplar; ancak bilimsel ilkelerine sarıldığı yerde bundan kurtulabilmektedir.

«Paul Bureau'nun çeşitli sosyoloji okullarıyla ilgili eleştirilerine bakılırsa, belirsizlik şöyle özetlenebilir: Sosyal Bilim konusunu ve rolünü insan kuruluşlarını yöneten kanunların incelenmesine açıktan açığa özgü kıldığı hal-

de diğer sosyoloji okulları bu yolda hareket etmemiş, daha doğrusu bu noktada aynı ölçüde açıklık ve ılımlılıkla davranmamıştır. Onların savları çok daha geniş görünür. Bu savlar, hayatın tam bir açıklanmasına eğilmekte ve hatta bir ahlâk meydana getirmek amacına açıkca yönelmektedir. Bazılarına göre ruhsal güçler, maddi güçlerin uzantısıdır, diğerleri için ruhsal güç herşeye egemendir. Her ikisinde de bir anlam örtüklüğü görülmekte, sosyoloji ahlâka ve metafiziğe doğru taşmaktadır. Paul Bureau, bu sistemleri etkili bir eleştiriden geçirmiştir. Ama salt bu eleştiri, kendi silâhlarıyla yenmeye çalıştığı karşıtları peşinde, onu bir çıkmaza sürüklemiştir. Bununla birlikte eğilimlerine uyması dolayısiyle bu yola girmekten sanki hoşlanmakta ves sosyolojiyi seve seve ahlâkın bir yardımcısı, hatta bir dalı saymaktadır. İnsan ruhunun derinliklerine varmak kaygusuyla Paul Bureau, onu sosyal hayat içinde yalnız egemen bir öğe değil, bağımsız bir etmen sayma yoluna şüphesiz girmiştir.

«Paul Bureau, gözlem yöntemini kullanırken iki türlü olgunun birbirinden ayrı sayılması akımına kapılmakta ve zihin olaylarına verdiği önem dolayısiyle çözümleme aracına özellikle ruhsal bir çözümleme yolu sokmak ihtiyacını duymaktadır.» (1)

G. Davy'nin gördüğü ve anlamlı saydığı da işte budur; yoksa «daha geniş, daha felsefi ve daha insancıl» diye genişliğiyle nitelemeye çalıştığı sosyoloji karşısında Sosyal Bilimin «belirlilik» ortamında ilerleyişini görebilmiş değildir.

Sosyal Bilim nereden nereye gidiyor? sorusunu, cevabını vererek ortaya koymuş olan kitaplardaki yanılmalar da gösterir ki bir bilimin gelişmesini, bilime hizmet et-

(1) Paul Roux: Testement scientifique de Paul Bureau (Sc. So., Bulletin, 2e trim. 1025. P. 7)

miş olanların fikir hayatı çevresinde araştırmaktansa, bilimsel gelişmenin akışı içinde bilginlerin hizmetini incelemek daha doğrudur.

Sosyal Bilimin bugünkü gelişimini meydana getiren uğraşıların zincirleme gidişini bu yoldan ele alan bir incelemeyi önümüzdeki 1932-1933 oturumlarında «Felsefe Cemiyeti»ne sunacağım.

«BİR MUHTIRA» (1)

«Maarif Vekil Vekili» Dr. Refik Beyefendi, Üniversite konusunda 15.8.1933 tarihli Milliyet gazetesinde yayınlanan «beyanat»ı şöyle tamamlamaktadırlar: «Yurdumuzda güçlü ve her yönden bugünün ihtiyaçlarına bütünüyle uygun bir bilim merkezi meydana getirmek konusunda bütün ilgililerden yardım beklerim.»

Vekil Beyefendi'nin bu sözlerini yüksek öğrenimi düzenleme işinin, geniş bir anlayışla kavranmasına belge saymakta hakkımız vardır.

«İstanbul Muallimler Birliği»nde, üç yıldır, eğitim sorunu üzerine ayrıntılı bir inceleme yapmayı iş edinmiş olanlar, yurtta, bugünün ihtiyaçlarına uygun olmakla kalmayarak yarının ihtiyaçlarına da cevap verebilecek güçlü bir bilim merkezinin meydana gelmesine, şüphesiz, en içten ilgi duyanlar arasındadır. Üniversite kuruluşuna giren saygı değer arkadaşların da bu içten ve karşılıksız ilgiyi yüksek öğrenim çevresinde temsil ettikleri kabul edilmiştir.

Ülkenin gelişen ve gelişecek olan ihtiyaçlarına uyabilmek gücünü —bu ihtiyaçlara bilimsel bir kavrayışla nüfuz etmekte— bulacak bir kurum, Türkiye'de yaşanmak-

(1) Bir muhtıra: **Muallimler Mecmuası**, cilt X, sayı 34, 1933.

ta olan sosyal hayat şekillerini çözümlemeden geçirerek elde edeceği «sentez»lerle, diğer bilim dallarının ülke sorunu üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırabilmesine yardım edecek bir araca sahip olmalıdır.

Bir yüzyıl var ki Batının, birbiri ardınca hızlı ekonomik değişme dönemine ulaşan ülkelerinde toplumlar bilimi bu görevi yerine getirmeye adaydır.

Yüksek öğrenimimize, hatta orta öğrenim programına girmiş olan sosyoloji dersleri, uygar dünyanın yöneldiği çığıra bizim de girdiğimizi göstermektedir. Böylece resmi olarak tanınan bilimsel bir çaba için, Üniversite'de ayrılan kürsü, bu bilimin diğer ülkelerde aldığı ileri doğrultuyu yakından izlemeye ve Türkiye'de yaşanmakta olan sosyal hayatı inceleyebilmenin bu ilerlemeye edeceği hizmeti anlamaya imkân bulamamıştır.

Bunda, sosyoloji kürsüsünün, diğer alanlarda uzmanlık yapmaya çalışan kimseler tarafından yıllarca elde tutulmasının payı yok değildir. Ama bu imkânsızlığın ana nedenini, profesör ve öğretmenlerimizin mesleki kimlikleri dışında aramak doğrudur.

Deneysel bir bilim şeklinde geliştirilemeyerek «sosyolojism»e ulaştırılan bir sosyoloji okuluna bağlı ve tutkun olanların Fransada, resmî öğrenime ve bu yoldan fikir hareketlerine egemen olmak eğilimine kapıldığı bilinmektedir. Yeni bir sistem kurmak davası gütmeksizin bu durumu yakından eleştirenler, o ülkede yüksek öğrenimin, toplumlar bilimini geliştirmek konusunda başarısızlığa uğramakta olduğunu belirtmektedirler. Bunu, kürsü sahibi profesörlerin yayınlanan görüşme ve söyleşmelerinden de anlıyoruz. **(Bulletin de l'institut français de sociologie.** Dèc. 1931. p. 18)

Böyle bir sosyolojinin bilinen itkilerle, ülkemize sokulması ve ders programlarına temel olup gitmesidir ki toplumlar bilimine Türk bilim çevresinin yapacağı hizmeti

ve bu bilimden yurdun sağlayabileceği büyük yararı, yıllardanberi geciktirmiştir. Oysa, günün ihtiyaçlarını olduğu gibi yarının ihtiyaçlarını da karşılamaya yarayacak «toplumlar bilimi», bugün geçen yüzyılda olduğu gibi yalnız bir vaât veya amaç değildir; deneysel yöntemi denemiş, açıklayıcı bilim aşamasına varmış, yararımıza sunulmuş bulunmaktadır.

Yeniden kurulmakta olan Üniversite'de «Ahlâk ve İçtimaiyat» kürsüsünün meydana getirilmesinin gerekli görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu iki konunun yaklaştırılması ne anlama gelmektedir, bunu görmüş veya yetkili ağızdan henüz öğrenmiş değiliz. Ama Üniversite'den —ikinci elle verilir bir öğretim görevi değil, olumlu araştırmalarda bulunması beklendiği— bilimleri ilerletmesinin istendiği işitilmektedir.

Şu dilekler karşısında «ahlâk ve içtimaiyat» kürsüsünün arı bilim şeklinde bir sosyolojiyi yaymaktan ve denenmiş deneysel yöntemle ülkemiz üzerinde doğrudan doğruya yapılacak gözlemlere dayanır incelemelerle bilimin gelişmesine hizmetten bütünüyle uzak kalacağına bir yıllık değil, bir kaç yıllık bir deneme dönemini beklemeksizin şimdiden karar verebiliriz.

Yüksek öğrenim işini geniş bir anlayışla kavramak, öğrenim sorununu büyük ülke sorunu içinde ele almaktır. Ülkemizi yalnız taşıyla toprağiyle değil, ona sahip olan sosyal hayat öğeleriyle tanımak ihtiyacı her adımda kendini duyurmaktadır. Yüksek öğrenim, hiç değilse bu ihtiyacı giderecek bilim yönteminin varlığından ve son yıllardaki gelişmesinden haberli olmalıdır.

Zamanımızın, ülkemizce çok iyi tanınmış, en ileri sosyologlarından biri olan ve şimdi Portekiz'de incelemelerle uğraşan M. Paul Descamps, Türkiye yüksek öğreniminde, ciddî bir şekilde düzenlenmesi sırasında, bir deneysel sos-

yoloji kur'unun yer bulması dileğinde bulunmaktadır ki, bu görüş noktasından çok yerindedir.

Şu kadar var ki ülkenin bugünkü sosyal koşulları Darülfünun fakülteleri gibi Üniversite fakültelerini de —bütün yüksek ereklerimize rağmen— birer zihinsel meslekler okulu durumunda bırakacaktır. Bu yüzden, deneysel sosyolojinin buluşlarından ve araştırma süreçlerinden yurdun göreceği büyük yarar bu bilimin yüksek öğrenim kadrosunda yer tutmasıyla sağlanmış sayılamaz.

Bize çoktan beri öyle görünüyor ki ülkeyi sosyal bakımdan tanıma ihtiyacına, ancak, günün eğilimleri kuşkusundan sıyrılmış bir durumda çalışan bilimsel bir örgütle cevap vermek mümkündür.

DENEYSEL SOSYOLOJİ

La Sociologie Expérimentale

Par Paul Descamps
I.vol., in 8, 261 pages, 30 frs.
Librairie Marcele Rivière, Paris. (1)

Prof. Paul Descamps'ın beklenen kitabı çıktı. Sosyal Bilim yönteminin son onbeş yıllık uğraşılarıyla kazandığı yetkinliği burada toplu ve çok canlı bir şekilde görmekteyiz. Ayrıca bu yapıt, bu uğraşıları ileri götüren önemli bir adım özelliği taşımaktadır.

Yöntemin sentezle ilgili süreçleri önceki yayınlarla varılamayan bir kavrayışla açıklanmış bulunmaktadır ki bu başarıyı, doğrudan doğruya Prof. Descamps'ın sürekli çabasına borçluyuz.

Şimdiye kadar çeşitli okullarca temsil edilen ve bir toplumlar bilimi kurmayı amaç güden uğraşılar son zamanlarda kesin bir aşamaya girmiş sayılabilir. Felsefi tartışmaların hızını yitirmesine karşılık olumlu incelemelerin değer kazanır olması, amaca yönelen bilimsel doğrultunun belir-

(1) Tecrübî Sosyoloji : «**Muallimler Mecmuası**, cilt X, sayı 34, 1933.

mesini ve tanınmasını kolaylaştırmaktadır. Bu genel eğilime göre Mr. P. Descamps'ın «Deneysel Sosyoloji»si tam zamanında çıkmış olmaktadır. Bu yapıt, İngiltere (1), Prusya (2) incelemelerinin ve iki yıl önce yayınlanan «Yerli Toplulukların Sosyal Durumu» (3) kitabının etkilerini tamamlayacak ve deneysel yöntemin verimi üzerine sosyologların dikkatini çekecektir.

Mr. Descamps'ın Uluslararası Sosyal Bilim Derneğ'indeki konumu, Brüksel Sosyoloji Enstitüsü ve Paristeki Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü'yle ilişkileri ve son on yıl içindeki bir çok incelemelerin gerek bu enstitülerin dergilerinde ve gerek Anthropologie, La Géographie, Revue de Synthèse vb. gibi dergilerde yayınlanmış olması son kitabı üzerine geniş bilim çevresinin ilgisini toplasa gerektir.

Mr. Paul Descamps'da, bilimsel araştırma gücüyle başarılı bir profesör yeteneğinin birleştiğini bize bu yapıtı bir kez daha göstermektedir. Zaten üç yıldanberi konuk bulunduğu Portekiz'de hem yüksek öğrenimle hem de ülkenin sosyal durumunu ve sosyal geçmesini incelemekle uğraşmaktadır. Coimbra ve Lizbon hukuk fakültelerindeki dersleri ülkenin sosyal bakımdan incelenmesinde çalışabilecek gençler yetiştirmek gibi verimli bir sonucu şimdiden vermiştir. Bu da göstermektedir ki sosyoloji, sadece öğretilir ve öğrenilir bir ders konusu olmaktan, deneysel bilim yöntemini kullanmakla kurtulmakta ve bir toplum biliminden beklenen yararı sağlamaktadır.

---

(1) **La Formation sociale de l'Anglais moderne.**
1. vol., in - 18, Paris, A. Colin.

(2) **La Formation sociale du Prussien moderne.**
1. vol., in - 18, Paris, A. Colin.

(3) **L'Etat social des Pueples sauvages - Essai de Sociologie desciptive et explicative.**
1 vol. in - 8, Paris. Payot.

«Deneysel Sosyoloji», bir kaç arkadaşın çıkar gütmeyen yardımlarıyla yakında dilimize çevrilmiş bulunacaktır. Yöntem ve verimi fikir çevremize bütün açıklığıyla sunulduktan sonra ülkemizi bilimsel olarak tanımak için bu denenmiş yola girmemiz daha çok gecikmez umudundayız. (1)

(1) Paul Descamps'ın «La Sogiologie experimentale» adlı yapıtının I. kısmı Prof. Nurettin Şazi Kösemihal tarafından Deneysel Sosyoloji başlığıyla dilimize çevrilmiş bulunmaktadır.

DENEYSEL SOSYOLOJİ

«Felsefe Cemiyeti» nin 2 Mart 1933 oturumunda verilen Konferans (1)

Söze başlamadan önce; konunun felsefe derneği oturumlarındaki yerini belirtmek gerekir.

Geçen yılki ilk oturumda toplantıların amacı açıklanırken «Amacımız», denmiştir, «geleceği tasarlamaktır. Geçmiş ve bugün bizi ancak bu tasarıya yardımcı olduğu için ilgilendirir. Geçmişle tarihçiler uğraşır; bugünkü yönetenler vardır; gelecekle uğraşan bir kuruluş yoktur. Toplanmamız bu ihtiyaca cevap vermek içindir.» Gerçekten geçmişi eşelemekten zevk alanlar, bugünün yönetimini iş edinenler ve geleceği tasarlama işine kendini vermek isteyenler hiçbir zaman eksik olmamıştır. Ama, ancak bir süreden beridir ki bugünü incelemekle uğraşanlar ve böylece geçmiş ve geleceğe uzatılacak araştırma için de bir hareket noktası elde edenler vardır.

Eğer tasarlamadan amaç, acılarımızı avutacak, adanmış bir dünya yerine, varsayılan bir dünya koymaya yönelme değil de, bugünün ve geçmişin hazırlamakta olduğu dünyayı sezmek uyanıklığıysa geleceği tasarlamaya ayrılacak değerli zamanda bile — bugünü incelemedeki başarısı bizzat denenebilecek — bir yöntemle ilgilenmek yersiz bir uğraşı sayılamaz.

(1) Tecrübî Sosyoloji: Felsefe Cemiyetinin 2 Mart 1933 içtimaında verilen Konferans. Mülkiye. Sayı 29, (Ağustos. 1933).

★

Science Sociale (Sosyal Bilim)'le belirli bir bilim hareketi söz konusu edilmektedir. Yani hem doğa bilimleri sırasında arı bir bilim anlaşılmakta, hem de Fransa'lı Le Play'nin 1829'da Almanya'nın Harz yöresinde yaptığı ilk inceleme gezisiyle başlayan gözlemlerinden M. Paul Descamps'ın Portekiz'de süregelmekte olan uğraşısına kadar, bir yüzyılda, iki hattâ üç kuşak ve Türkiyemiz de içinde olmak üzere çeşitli ülkelerden bilim adamlarınca izlenen «yöntem» le elde edilen sonuçlardan söz edilmektedir.

Şurada verilmiş olan zamandan en verimli bir şekilde yararlanabilmek, konuyu elden geldiğince ayrıntılarından sakınarak belli bir çerçeve içinde almakla mümkün olacaktır.

Sosyal Bilim'in, genellikle Yunan filozoflarına bağlanan fikir hareketiyle ilişkisini araştırmak; sosyoloji okullarının karşılaştırılmasına girişmek konunun dışında kalmaktadır. Bundan başka, bu bilimin verileriyle çeşitli ülkelerde ve çeşitli zamanlarda yapılmış olan özel ve genel nitelikte uygulamaları; ortaya konan düzenleme öğretilerini de plâna katmadım. Fransadaki «Rèforme Sociale» den, bizdeki «Meslekî İçtimaî» den, Kanada'daki ve başka yerlerdeki uğraşıların uygulamalı yönünden söz etmeyeceğim.

Diğer yandan, bir bilimin gelişmesini, bilime hizmet edenlerin fikir hayatı çevresinde araştırmaktansa, bilgin'in hizmetini bilimsel gelişmenin akışı içnde ele almak daha güvenilir bir yoldur. Sosyal Bilimin nereden nereye vardığını anlamak ve belirtmek ihtiyacını duyan felsefe tarihçisi M. Bréhier ve sosyolog M.G. Davy gibi kimselerin nasıl yanıldıklarını, felsefe yıllığındaki yazıda göstermiştim. (1)

(1) **Felsefe Yıllığı** : Seience Sociale, s. 356 - 359.

Yeni bir bilim, yöntemi kurmaya çalışanların birbirini tamamlayan, düzelten ve yetkinleştiren sürekli çalışmasının ürünüdür.

Bilim adamlarının bu ortak yapıttaki payı, — kamunun en çok dikkatini çeken ya da sunuluş şekliyle geniş bir okuyucu grubuna seslenen — zihinsel ürünüyle ölçülemez. Burada bir örnekle yetineceğim; Edmond Demolins, bilimin ilerlemesi yolundaki büyük hizmetini «Aquoi tient la supériorité des Anglo-Saxsons» kitabındaki makaleleri yazdığı sırada henüz yapmış bile değildi. Demolins'in göze çarpan, çok okunan kitapları arkasında, Henri de Tourville'nin yönteme getirdiği yeniliklerle mümkün kıldığı zincirleme ve derin incelemeler herkesce bilinmemekte ve belki bundan dolayı bu yapıtlar bazı okuyuculara çekici olduğu kadar kandırıcı görünmemekteydi.

Bu bakımdan uygulama hareketlerini nasıl bir yana ayırmak gerekirse, yayma ve genelleştirme uğraşısını da arı bilim araştırmalarıyla karıştırmamak gerekir.

Bu gerçeği belirtirken, bilimin ilerlemesiyle yayılma ve uygulanması arasındaki ilişkileri hatırlamıyor değilim; hattâ yayılma ve genelleştirilmesindeki amacı inceleyerek sosyoloji okullarının elde ettiği bilginin uygulamalı ve pratik değeri konusunda bir fikir edinmek bile mümkündür. Bununla birlikte, konuyu böylesine ayırma ve sınırlandırma Sosyal Bilimin gelişmesine doğrudan doğruya değinebilmek için zorunludur.

★

Henri Poincaré'nin dediği gibi, «özellikle uygulama için bir bilim meydana getirmek mümkün değildir. Bilimsel doğruluklar sanki bir zincir gibi birbirine bağlı olmadıkça hiçbir zaman yararlı olmazlar. Ama kuramcılığı, en çok küçümseyen insanlar bile, farkına varmadan, bu kuram-

cılıktan her gün yararlanacak bir şey bulurlar. Eğer insan bu yarardan yoksun olsaydı; bilimsel ilerleme hızla durakladı.» (1)

Bunun gibi her bilim bir ampirizm döneminden sonra gelmektedir. Bu dönemde, olayların henüz yüzeyden olan gözleminden iyi kötü yararlanılmaya çalışılır. Bilim sürekli ve sıkı bir ampirizm ihtiyacı gösteren alanlardan doğmaktadır. Bu bakımdan bilimlerin yurdu vardır.

Toplumlar bilimi de böyledir... Sosyal krizler, sosyal acılar tarihte seyrek değildir. Zaman zaman ideal bir toplum tasarlayanlar, böyle bir toplumu kurmak isteyenler eksik olmamıştır. Ama yerel bir hazırlık yeterli olmamakta, bilimlerin doğuşu bir sıra izlemektedir. Örneğin biolojik bilimler ancak doğal ve fizik bilimlerden sonra doğabilmiştir. Bunun gibi sosyal determinizme ancak fiziksel determinizm kavrandıktan sonra varılmıştır.

Science Sociale, XIX. yüzyıldan önce doğamazdı; o zaman sosyal kaynaşmanın bütün gücüyle egemen olduğu yer de Fransaydı. 1789'dan 1830 ve 1848'e yürüyen bu ülke, kuzey komşusunun gerçekleştirdiği tarımsal ve özellikle endüstriel devrimlerin etkisi altında «huy» döneminin bilinmezleriyle karşılaşmıştır. Fourier ve Saint - Simon inançlarını ve sistemlerini orada yaymış ve telkin etmiş; ulusal atölyeler, komünist grupmanlar orada denenmiştir. Aynı dönemde ve aynı ülkede Auguste Comte, bilimleri sınıflamaya girişerek bir «sociologie» vaadederken, Le Play Sosyal Bilimi meydana getirmiştir.

Le Play, mühendis ve kimyager olmakla birlikte iş adamları içinde çalışmaktadır. Öğrenimi kendisini gözlem yöntemlerine alıştırmıştır; mesleği gereği, çeşitli ülkelerin işçi katmanıyla ilişki kurmuştur. Bağlı olduğu çevreyse, krizler ve acılarla çalkalanmakta, sosyal huzur ve karar-

(1) İlmin Kıymeti, s. 130 - 131.

lılığın hangi koşullar altında gerçekleştiğini araştırmak ihtiyacını duymakta, Le Play'yi bilimsel araştırmalara sürüklemiş bulunmaktadır.

Le Play, insan topluluklarının çözümüne kimyacıların araştırma şekline benzer bir yoldan girişmiş; geçen yüzyılın ortasında bir yöntem sahibi olmuştur. Bu yöntem, o zamanlar henüz eksik olmakla birlikte sosyal felsefeden sosyal bilime geçmeyi mümkün kılan bir araç görevini yerine getirmiştir. (1)

★

Diğer deneysel bilimlerde olduğu gibi, Sosyal Bilimde de «objet» ile «mèthode» birbirine etki eden bir sıra işlemle aynı zamanda belirlenmektedir. O kadar ki «konu» yu daha çok bilmek, «yöntemin» daha çok yetkinleşmesine; iyice belirlenen bir konu da bütünüyle uygun bir yönteme karşılık olmaktadır.

Bu bakımdan bilimin bugünkü yapısının nitelenmesi yerine bunun nasıl kurulduğunu görmek daha yararlı olur.

Sosyal Bilim, «postula» üzerine kurulmuş değildir. Doğrudan doğruya gözleme dayanır. İkinci elden sağlanan belgelerle kurulması mümkün değildir. İlk gözlem alanı tarih değil, yaşayan toplumlardır.

«Obje» si insan kuruluşlarıdır. Bu yüzden monografik ankete başvurur; Olguları yerli yerinde, canlıyken gözler.

Yalınç olguları elde etmek için çözümler. Materyel hazırlamayla uğraşmaz; deney yapmamak deneysel akıl yürütmeyle yürümesine engel olmaz.

Olguların birbirine etkisini belirlemeye, genellemeler yapmaya ,olguların kanunlarını bulmaya imkân veren yöntem süreçlerini geliştirmiştir. Çözümlemeli öğeleri derece derece bireştirerek «topluluk» gerçeğinin karmaşıklığını kavramaktadır.

---

(1) Paul Descamps : Exposé général de la méthode. **Revue La Science Sociale**, 98 fasc. p. 9 - 12.

Genellemeleri ve sentezleri Sosyal Bilimin felsefesi değil, ta kendisidir.

Doğa bilimleri sırasındaki yerinde nitelemeyle yetinmez, açıklayıcı deneysel bilim aşamasına varmış bulunmaktadır.

Derlenmiş bilgilerden yardım görür; ama diğer bilimlerin özel yöntemlerini kullanmaz, çünkü kullanması mümkün değildir. Yöntemi kendisinindir.

Doğal ortamın insan kuruluşları üzerindeki etkisini derinliğine incelemek için coğrafyaya başvurur. Geçmişin tekrar kurulması için tarihçiye yardım ettikten veya ondan aldığı materyelle bunu başardıktan sonra ve ancak o zaman bu geçmişten hâlâ bugünkü tipler üzerinde geçerlikte olan eski etkileri çekip çıkarır.

Çözümleme, bireşim ve sınıflamayı otomatik duruma getirecek şekilde yetkinleşen ve böylelikle incelemeye kişisel olmayan bir özellik kazandıran araçlarla çalışmaktadır: Bu durumda «varsayım» ın rolü eksilmemiş, daha verimli olmuştur. Bu kuramları savunmaya saplanarak çabayı güçlüğe uğratmak tehlikesinden — yönteme, elde edilmiş sonuçlardan daha çok güvenmekle — kurtulur. Dolgun ve sağlam kuramlarla uğraşıların birbirine katılmasını sağlamak ve geliştirmek imkânından yararlanır.

Konusunun karmaşıklığı, Sosyal Bilimi çeşitli bilimler ve bilgilerle ilişkiye getirmektedir. Ama konusunu, kendi inceleme araçlarının erişebildiği sınırla belirlemesi, diğer bilimlerin alanına girmesine engel olur.

Bu yüzden Science Sociale, insanı ilgilendiren bütün bilgileri kendinde toplamak savında ya da sosyal bilimlerin felsefesi olmak durumunda değildir. Konusuna egemen olan bir bilim, diğer bilimlerin ve felsefenin kendi alanına olan saldırısını onların yerine geçmekle giderme eğilimi göstermez.

Böylelikle kurulup gelişen bir bilim, ister «Science So-

ciale» veya «Sociologie expérimentale», ister sadece «Sociologie» adını taşısın, her halde, yalnız yeni bir zihin alıştırması, yeni bir öğretim konusu niteliğinde kalmayarak şüphesiz pratik uygulamalara elverişli olur. Bu bilimin pratik alandaki uygulanımından yararlanmanın gittikçe artması yalnız umulan değil, yıllardan beri görülen bir olaydır.

Sosyal Bilimin yardımına ihtiyaç duymadan edemeyecek bilgi dalları vardır ki, bugünün başlıca uğraşılarından olan tarih ve ekonomi bunlardandır. Tarihin bilim karşısındaki durumunu «Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti» ne verdiğim «muhtıra» yla açıklamaya ve aydınlatmaya çalışmıştım. (1) Ekonomik görünüşlerin durumuysa ayrıca ele alınmaya değer.

Şu tablodaki çizgilerin açıklığını çabuk çizilmiş olmasından ileri gelmiş saymak mümkündü; eğer sayınakla ilgisi olsaydı, oysa araştırılabilir ve hattâ araştırılması gerekli bir konu üzerindeyiz. Ülkeyi tanımak zorunluğuna cevap vermek fikir çevremize düşen bir görevse bu gereğin yaygın bir şekilde duyulması şüphesiz gecikmeyecektir.

★

Kaynağını Auguste Comte ve Saint - Simon'da bulan «Sociologie» ile Science Sociale arasındaki ayrılığın, profesör Şekip Bey'in bir makalede ileri sürdüğü gibi, «öncekinin senteze yükselişine karşılık, berikinin çözümlemede kalışından ileri geldiği» savının yersizliğini görmek için şu yalınç şema yeterlidir. Birinin bireye, ötekinin topluma değer verdiğini söylemekse, Science Sociale'i öncel yargılara dayanır bir sistem saymak olur. Toplumlar bilimini kurmaya ayrı doğrultulardan başlamış olsa bile, bu uğraşların, gelişme gücü gösterdiği oranda bilim yoluna girmemesi mümkün değildir. Biz bu dönemi yaşamaktayız.

(1) Memleket Meselesi İlim Cephesinde - Usule ve Verimine Dair. Türkiye Matbaası, 1932.

DENEYSEL SOSYOLOJİ

MONOGRAFİK ANKETİ NİÇİN KULLANILIR? (1).

Deneysel bilimlerde ana amaç olgular arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu, aynı örnekten veya bir örnekler dizisinden alınan olgular üzerinde akıl yürütme yapılması halinde başarılabilir. Morografi yöntemi budur.

Gerçekten bilim, genel kanunları bulmaya çalışır; tikellere dalıp kalmamalıdır. Ama genel kanunlar özel örnekler üzerinde bulunur. Dağınık ve karışık gözlemle bilim yapılamaz.

Bir olgunun diğer olgular arasında ne zaman ve nerde ortaya çıktığı bilinmek gerekir; monografiye de bunun için başvurulur: Ele alınacak türden bir örnek seçilir, iyiden iyiye incelenir, böylelikle görevli bir ortalamanın tasarlanması için dikkatimizi birçok örnekler üzerinde dağıtmaktan kurtuluruz.

Deneysel yöntemi biolojiye başarıyla sokmuş olan Claude Bernard «fizyolojide deneyin ortalama tanıtıyla yetinilmez, çünkü olaylar arasındaki gerçek ilişki bu ortalama içinde gözden kaçar» demiştir. (2)

Astronomlar, gök cisimlerini genel olarak gözlem altına almaz, belki ayrı ayrı gözler. Bir teleskopta görülen genel ve ortalama gezegen değil, bir gezegendir, yıldız değil, bir yıldızdır.

---

(1) Tecrübî Sosyoloji Monografik Anketi Niçin Kullanır? Mülkiye, sayı 32 (2 ci Teşrin 1933).

(2) Claude Bernard: Introduction à la médecine expérimentale, I e partie, chap. II. 7. p. 96.

Bunun gibi bir jeolog, tebeşirli toprağı genel ve ortalama olarak incelemez, belki filân veya falan kesimdeki tebeşirli toprağı ele alır. El kitapları veya yazılmış kitaplarda bu tür toprağın genel nitelikleriyle tanıtılmış olması bizi yanıltmamalıdır. Çünkü tanıtlama (tasvir) başka şey, araştırma başka şeydir.

Fizik ve kimyaya bakarak da yanılmamak gerekir. Bu bilimlerde ele alınan örneğin — gökcisimleri, toprak ve canlı varlıklar gibi — bir kişiliği yoktur. Deneylerde şu veya bu demir parçasını kullanabilirsiniz, elverir ki arı olsun. Bu demektir ki cisimler bilim lâboratuvarlarına doğada bulundukları halde değil, hazırlanarak sokulur; fizikçi ve kimyacı oldukça yalınç olan olayları ele alır. Fizikçiler cisimlerin monografisini yapmasa da deney monografileri yaparlar.

Pozitif bilimlerin başında gelen matematiğin monografiye ihtiyaç duymadığı hatırlanabilir. Ama bunların soyut bilimler olduğu unutulmamalıdır. Üçgen, kare, fikirlerin ürünüdür. Zaten matematik deneysel bilimler sırasında yer tutmaz, tümdengelim yöntemi bu bilimlere egemendir.

Asıl deneysel bilimlerdeyse sürekli olarak yeni gözlemlere, yeni deneylere başvurulur. Deney gözleme üstünse (fizik, kimya) ele alınmak üzere araştırılacak olayı çevrenin değişken koşullarından mümkün olduğu kadar soyutlayabilmek için lâboratuvarlar hazırlanır. Tersine gözlem deneye üstünse, olguyu yerinde ele almak için oraya gitmek gerekir: Coğrafyaya az çok bağlı bilimlerde olduğu gibi. Eğer erişilemeyecek bir uzaklık buna imkân vermezse incelemenin uzaktan yapılabilmesi için «rasathane» ler kurulur (astronomi). Bioloji gibi ikisi ortası olan bilimlerin ikiye ayrılması gerekmektedir. Birinde coğrafya disiplini (botanik ve zeoloji coğrafyası), diğerinde laboratuvar disiplini (anatomi ve fizyoloji) izlenir.

Sosyolojinin bugünkü durumunda gözlem altına alınanlar, kendiliğinden ortaya çıkan olaylardır. Sosyolog, fizikçi konumunda olmaktan çok jeolog konumundadır. Deneyden çok gözlem yapar. Bu yüzden sosyolojide laboratuvar ve rasathane yerine anket geçer. Sosyolojide laboratuvar ve rasathane yerine anket geçer. Sosyolog da jeolog gibi anket yöntemine başvurmak zorundadır: İncelediği ortam insan kuruluşlarıdır.

Sosyolojide bu süreci ilkin Fréderik Le Play'nin kullandığı ve değerlendirmiş olduğu görülmektedir: «Madenlerbiliminde çözümleme, botanikte «erborizasyon» neyse, gezi de toplumlar biliminde odur, kuşatıcı bir deyimle, bütün doğa bilimlerinde olduğu gibi olguları gözleme demektir,» demiştir. (1)

Le Play, 1829'dan 1848'e kadar Oral'dan Kastilya'ya, Balkanlardan Norveç'e kadar yaptığı gezilerde sosyal olguları yerli yerinde ve doğrudan doğruya gözlemeye koyulmuştur. Le Play'nin monografileriyle Avrupa toplumlarının ilk sosyal çözümlemesi yapılmış olmaktadır.

Auguste Comte, ancak kuramsal olarak gözlemciliğe bağlanmıştır. Gerçekte sistemi bir dizi tümdengelimden ibarettir. Stuart Mill'e gelince, Mantık'ında açıktan açığa tümdengelim yöntemi yandaşıdır; gözleme ancak gerçekleme için sonradan başvurulmalıdır, demiştir.

★

Deneysel sosyolojide monografik anket kullanılışını kavramak için bir belirsizliği gidermek gerekir:

Toplumlar bilimi insan kuruluşlarında, yani toplumların çeşitli kesimlerinde geçen doğal olayları ele alır. Aile bir insan kuruluşudur, tezgâh (atölye) diğer bir kuruluş-

(1) Ouvriers européens, t I. Avertissement, p. 1. (2 e édition) - Birinci Basımı 1855 tedir.

tur, özel hayatla ilgili diğer sürekli topluluklar birer kuruluştur, Köy, bucak, şehir, il ve devlet de çevreyle ve genel hayatla ilgili böyle birer kuruluştur.

Doğu'da «kategori» şeklinde sınıflanmış fiziksel, kimyasal, biolojik ve sosyal vb. olaylar bulunduğuna inanmak yanlış olur. Doğal olaylar vardır; bunları toptan kavrayıp anlamak gücünde değiliz, çeşitli görünüşlerine uygun inceleme şekilleriyle ele almak zorundayız.

Bir kömür parçası yakılmış... Kimyacı'ya göre kimyasal bir olay; oksijen, karbon vb. nin bileşimidir. Fizikçi için fiziksel bir olay; Çünkü ısı enerjisi elde etmenin bir şeklidir. Gerçekte ısının meydana gelişi, kimyasal işlemle içten içe ilişkilidir. Sosyolog gözüyle bu kömürün yanması, sosyal bir olaydır: Çünkü insanın karışması söz konusudur; ama ne bu karışma ne de bunu yakmadaki amaç ve ondan doğan sonuçlar, gerçekte diğerinden ayrılmış değildir. Maden kömürü yakımının buhar makineleriyle yol açtığı değişikliklerin genişliği bilinmektedir.

Öncel olarak, «şu olay sosyal değildir, toplum üzerine etkisi yoktur» denemez. Her bilim insanlığa yararlıdır derken bilimlerce ele alınan olayların sosyal bir eylemi olduğu kabul ediliyor demektir.

Toplumlar bilimi, olayları toplumlar üzerine, yani «grouppement» lar üzerine olan etkisiyle ele alır; bu bakımdan bazı olaylar diğerlerinden daha sosyaldir. Bu da, bu olayların insan kuruluşları üzerindeki etkisinin fazlalığı oranındadır.

Kısası, «sosyal olay» dediğimiz şey, bir olayın topluluklar üzerindeki eylemidir. Bu bakımdan yalınç sosyal olay çözümlemeyle elde edilir, buna «sosyal olgu» demekteyiz.

Çözümleme aracının yetkinleşmesi, ilkin yalınç sayılmış olan olguların karmaşıklığını meydana çıkardıkça, daha derin ilişkilerin kavranmasına yol açılır, bilim ilerler.

Sosyal Bilimin yetkinleşmesi de bunu göstermektedir.

Sosyolojide gözlemin amacı, olguları bilime sokabilmek için doğruluk ve kesinlikle toplamaktır. Monografi yolundan yürümek, dikkati belirli bir amaca doğru yönelterek işe başlamaktır.

Sosyolog genel olarak iş topluluğunu tezgâhı değil, şu tezgâhı; aileyi değil, A veya B ailesini gözlem altına alacaktır. Şuradaki buradaki tezgâhlardan, başka başka ailelerden vb. den olgular alır ve bu dağınık olgular üzerinde akıl yürütme yapmaya kalkarsa, doğru bir sonuç elde etmek mümkün olmaz. Böyle bir akıl yürütme imkânsız sayılmazsa da herhalde tehlikelidir. Şu ilk ve temel koşula uyulmadığındandır ki, bir zamanlar sosyolojide boyuna gelişi güzel kurumlar peşinde koşulmuştur.

Şüphesiz, monografi sürecinin de genel olarak yanlışa düşmekten alıkoyduğu söylenemez. Olgulardan taşıyabildikleri ağırlığı aşmayan sonuçları çıkarmak için bu yöntemi de kullanmayı bilmek gerekir. Monografiyle bir örnek incelenir, seçilen örnek neyi gösterir, bunu gözden kaçırmamalıdır. Örnek normal ya da anormal, başarılı veya başarısız olabilir denecektir.

Normal ve anormal, başarılı ve başarısız kavramları üzerine kuramsal tartışmalar daha çok felsefeyi ilgilendirir; deneysel sosyolojiye yarar sağlamaz. Çünkü tiplerin normal veya hastalıklı, gürbüz veya düşkün olduğuna önceden değil, ancak sosyal çevrenin incelenmesi sonucunda karar verilebilir.

Bir monografide **genel kanunlar** aranacaktır. Araştırma ve derinliğine incelemeyle uğraşan kimseye gereken şey, yol gösteren bir ipucudur. Bundan dolayı herhangi bir monografi neye yarar, bunu tartmış olmak sosyolog için önemlidir.

Sosyal olguların karmaşık olması, aşamalarla ilerlemek zorunluğunu ilk adımda duyurur. Bir toplumu genel

çizgileriyle ele almaya varmadan önce tezgâh aile, bucak veya köy gibi küçük kuruluşların gözlem altına alınması gerekir. Nitekim sosyolojide ana kanunlar elde edilmezden önce, çoğunlukla, etkiler (répercussions) yani özel ve yerel «action» lar sezilebilmektedir.

İşçi ailenin incelenmesinin, sosyal durumu anlamaya yol açtığını ilk olarak Le Play anlamıştır.

Örgütçü bir maden mühendisi durumunda, Avrupa'nın çeşitli yörelerinde, madenlerin işletilmesini düzene koymakla uğraşırken işçinin neye mal olduğunu hesaplamak gereğini duymuş ve işçi ailelerinin yıllık bütçelerini düzenlemeye başlamıştır. Bu işçi ailelerinden bir çoğu yalnız madenden aldığı ücretle geçinmemekte, diğer kaynaklardan yararlamakta, çiftçilik de yapmaktadır. (1)

Le Play maden işletmesi hesapları için işçi ailesi bütçelerini düzenlerken bu işçi aile kuruluşlarını ve onlar üzerinde diğer kuruluşların etkilerini çözümlemiş olduğunu görmüş, işçinin, madenlerin başarıyla işletilmesine, kendi çevrelerinde bulduğu «maddî ve mânevî» verimle katıldığını anlamıştır.

Sosyal durumu tanımak konusunda, işçi ailenin aydınlatıcı bir inceleme konusu meydana getirdiğini Le Play böyle bir rastlantıyla öğrenmiştir. Bu bilimsel kavrayış, gözleme dayanan bir toplumlar biliminin kurulmasına imkân veren ilk buluştur.

---

(1) Bizim Ereğli Kömür Havzasında da durum budur: İbrahim Aya : **Le Bassin houiller d'Heraclée** - p. 12,13 (1928).

OKUMA - YAZMA BİLMEZLİK VE İLK ÖĞRENİM SORUNU BİLİMSEL YÖNTEMLE NASIL İNCELENMEKTEDİR? (1)

Bizde ilk «Maarifi Umumiye Salnamesi» nin çıkarıldığı yıllarda Kanada'da, okuma - yazma bilmezlik ve halkın okutulması sorununu ayrıntılı şekilde ele alan bir inceleme yapılmış ve yayınlanmıştır. (2)

Bu inceleme XX. yüzyıla girerken dünyanın ilk öğrenim durumunu göstermediği gibi, bu alanda en ileri giden ülkelerdeki yenilikleri de tanıtlamaz. Belki o zamanlar Kanada'nın çeşitli kesimlerinde belirtilen okuma - yazma bilmezliğin hangi koşullar altında hüküm sürdüğünü, Kanada'da halk eğitimi olgularının hangi sosyal etkilere bağlı olduğunu araştırır.

Bu incelemenin anlamlı ve yararlı olabilmesi için aranacak koşul, nerede ve ne zaman yapıldığı, belli gözlemleri kapsaması ve olguların arasındaki etkileri belirtebilmiş olmasıdır.

Bundan dolayı sosyolog M. Léon Gérin'in (3) kırk yıl önce yaptığı bu araştırma da değerini korumaktadır. Di-

---

(1) Ümmilik ve İlk Tahsil Meselesi İlmi Usul ile Nasıl Tetkik Olunuyor? **Mülkiye**, sayı 36 (Mart 1934).

(2) Léon Gérin: Les causes sociales de la répartition des illettrés au Canada, La Loi naturelle du développement de l'instruction populaire (**Reverue La Science Sociale**, Juin 1897, Nov. 1897 et Juin 1898).

(3) M. Léon Gérin «Uluslararası Sosyal Bilim Derneği» üyelerindendir.

ğer ülkelerde aynı yöntemle yapılmış olan gözlemlerle, bu ankette belirlenen etkiler incelenmiş ve değişik çevrelerdeki etkiler de bulunmuştur. Biz, bu araştırmaların arı bilime bakan yönü üzerinde duracak değiliz.

Kanada anketi, iş bakımından yalınçlıktan çıkmayan, ama yan yana yaşayan çeşitli sosyal tipler dolayısiyle karmaşık bir görünümü olan bir çevreyle ilgilidir; halk eğitimi sorununun öğelerini belirten bir tablo sunmaktadır. Günün isteğine cevap veren diğer yönü budur. Ülkemizdeki eğitim hareketinin başlangıçlarıyla ve bugünkü durumuyla kolayca karşılaştırmalar yapmaya elverişlidir.

İlk öğrenim yükümlülüğünün uygulanmasında karşılaşılan güçlüklerin köklerini meydana çıkarmak, mümkünse söküp atmak isteğinin yaygınlaştığı bir sırada böyle bir örneğin göz önünde bulundurulması her halde yararsız olmasa gerektir.

Kanada İncelemesi ve Sonuçları :

1891 yılı genel nüfus sayımı Kanada Konfederasyonunu meydana getiren sekiz «eyalet» ten Fransız eyaletinin, ilk öğrenim bakımından geriliğini yeniden ortaya koymuştur. Sayım sonuçlarının yayınlanması üzerine Kanada Fransızları arasında ateşli bir tartışma çıkmıştır.

Karşıt gazeteler Kebek Hükümetine karşı yayınları bu vesileyle tekrarlamış; antiklerikaller, eğitim meclisinde çoğunluk olan din adamlarına saldırmış, hükûmet yandaşı (taraftarı) gazetelerse eğitim yönetiminin, düzenlenmesi gereken yönlerinin bulunduğunu kabul etmekle birlikte sertçe karşılık vermekten geri durmamışlardır. Bu çekişmede ileri sürülen savlara göre, Kanada Fransızlarının ilk öğrenimde çok geri kalmış olması sırayla merkezin ihmaline, öğretmenlere, okul kitaplarına ve eğitim örgütüne yüklenmiştir.

Bu yüzeyden ve kişisel görüşler genişletiledursun, M.

Léon Gérin sorunun bilimsel açıklamasını yapmıştır. Kanada Fransızlarının ileri gelenlerinden olan bu bilim adamı, ülkenin çeşitli kesimlerini monografik anketleriyle araştırmış olduğundan (1), okuma-yazma bilmezlik ve ilk öğrenim sorununu, sosyal çevrenin toptan incelenmesi içindeki yeriyle ele almıştır.

Sayım cetvelleri, eyaletlerin her birindeki kontluklarda ve şehirde okur - yazarların sayısını - bizim 1927 sayım cetvelleri gibi - yaş gruplarına göre ayrı ayrı göstermiştir. M. Gérin, bu sayılar içinde okula devam ve okuldan ayrılma çağlarında olanları ilgilendiren (10 - 19) yaş gruplarına özgü sayıların, geçerlikteki öğrenime halk gruplarının gösterdiği ilgiyi en iyi belirteceğini düşünerek sayım çevrelerini bu yaş grubundaki okuma - yazma bilmezlerin oranına göre sıralayan bir cetvel düzenlenmiştir. «Kebek eyaleti» ndeki 61 sayım çevresindeki okuma - yazma bilmez oranı % 7 ile % 61 arasında değişmekte; «Ortaryo eyaleti» ndeki 89 çevredeyse bu oran % 1 ile % 24 arasında değişiklik göstermekte, Britanya Kolombiyasının iç bölgelerindeyse okuma - yazma bilmezlerin oranı % 75 ile en yüksek noktaya varmaktadır. Oysa Prens Edvard adasında ve Manitoba'da okuma - yazma bilmeyenler ancak % 3 le % 7 ve % 9 arasında kalmaktadır.

Sayım çevrelerinin sosyal koşulları okur - yazar olmayanların oranıyla karşılaştırılınca öğrenim düzeyiyle kontluk ve şehirlerin sosyal durumu arasında sıkı bağıntıyı sezmemek mümkün değildir. Bu ilişkinin derinliğine incelenmesi şu sonucu vermiştir:

Başlıca iki tür etki, kimi karşılaşarak kimi birleşerek kontluk ve şehirlerin okuma - yazma bilmezlik cetvelindeki yerini belirlemektedir:

---

(1) Bu monografiler «Science Sociale» dergisinde yayınlanmıştır.

1) Çeşitli halk gruplarındaki iş rejiminin şimdiki durumu;
2) Her grubun sosyal yapısı.

Okuma - yazma bilmezlerin oranı iş rejimine göre değişmektedir: Kanada eyaletlerindeki kontluklar, ortamın yapısına ve iş rejimine göre şöyle sıralanabilir:

Balıkçı yatağı olan yerler (doğu ve batı kıyısı);

Orman kesimciliği ve maden çıkarma yöresi (yaylâ);

Tarla açan küçük çiftçilerin dağıldığı orman alanı sırtlar);

Ticarî tarım kesimi ve ticaret şehirleri (ova).

Bunlara göçebe yerlilerin ve altın arayıcıların bulunduğu yöre de eklenmelidir.

Balıkçılık, orman işletme, tarım ve ticaret başlıca iş türlerini meydana getirmektedir. Ama aynı sıraya giren çevrelerin ancak bazılarında bu işlerden yalnız biriyle geçinildiği halde diğer çevrelerde çeşitli işlerle uğraşan halk grupları bulunmaktadır. Balıkçılığın, orman kesimciliğinin devşircilik aşamasındaki en yalınç şekline karşılık ticarîleşen ve karmaşık bir iş halini alan şekilleri olduğu gibi, karın doyurmak için yapılan ve satışa bir şey çıkarmayan ekinciliğe karşılık ticarete sıkıca bağlanan tarım şekli görülmektedir.

İlk bakışta karışık görünen bu durumdan sorunu derinliğine incelemek için yararlanılmış, okuma - yazma bilmezliği sürdüren işler, öğrenim ihtiyacını uyandıran işlerden ayrılmıştır. Bunu yaparken halk gruplarının geçim yollarıyla öğrenim düzeyi karşılaştırılmış, işlerin öğrenim ihtiyacını niçin uyandırdığı anlaşılmıştır. Ele alınan iş türlerinin zihinsel kültür üzerindeki etkileri böylelikle belirlenmiştir; bu yüzden bunlar, başka yerlerde de araştırılıp kontrol edilebilir bir veri meydana getirmektedir.

Bu etkiler Kanada halk eğitiminde şöyle görünmektedir:

Kıyı balıkçılığı, ilkel şekilde orman kesimciliği ve maden çıkarılması, yeni açılan toprakta ve uzak semtlerde karın doyurmak için yapılan ve satışa bağlanmayan tarım gibi devşircilik türünden ve kol emeğine bağlı olan işlerle geçinen halk gruplarında okuma - yazma bilmezler çoktur. (Okuma - yazma bilmezlik, salt devşircilik ve toplayıcılıklarla yaşayanlarda en yüksek dereceyi bulmaktadır.)

Ticaret yalnız başına olsun, ilkel sanatlar ve tarıma iyice aşılanmış bulunsun hemen ilk öğrenime doğru bir ilerlemeye yol açmaktadır.

Ticaret ve sanat merkezlerinde, ticarî tarım kesiminde ve genellikle ticaret ve sanatın geçim yollarına katıldığı yörelerde okur - yazar olmayanlar daha azdır.

M. Gérin bu sonucu belirttikten sonra demektedir ki:

«Kanada'nın çeşitli kesimlerinde okuma - yazma bilmezlerin dağılışını yalnız iş rejimindeki ayrımlarla açıklamak mümkün değildir. Örneğin, okur - yazar olmayanların cetvelinde, orman açan, satış yapmayan çiftçiler derecesinde geri kalmış ticarî tarım kontlukları vardır; bunun karşıtı da görülmektedir. Bu olağan dışı durumlar birer birer yeni bir çözümlemeden geçirilince sorunun ikinci etmeni ortaya çıkmaktadır.

Okur yazarlık düzeyi sosyal yapıya göre değişmektedir: O zaman aşağı yukarı beş milyon olan Kanada halkı kökleri bakımından dört öbek meydana getiren on kadar gruba bağlıdır.

1) Yerliler, bunlara az miktarda zencileri de katmak gerekir;
2) Fransız keltler, yani asıl Kanada'lılar ve Akadya'lılar;
3) İngilizce konuşan keltler, İrlandalı ve yukarı İskoçyalılar;
4) Sakson kökünden gruplar: İngilizler, aşağı İskoçyalılar, Olster İrlandalıları, kuzey Almanları.

Yerlilerle zenciler çok düşük bir öğrenim düzeyindedir. — Fransız keltleri arasında, İngilizce konuşan keltlere oranla daha çok okuma - yazma bilmeyen vardır. İngilizce konuşan keltlerin okur yazarları Saxonlardan daha azdır. — Saxsonlar arasında İngilizlerin öğrenim düzeyi hepsinin üstündedir.

Ama bu okur - yazarlık durumuna etkide bulunan nedir? Keltlerden daha zeki oldukları ileri sürülemeyecek olan Anglo - saxonların öğrenime düşkün oluşları hangi sosyal özellikten ileri gelmektedir?

Kanadalı İngiliz ailelerindeki disiplin ve dayanışma şekli, kendine güven ve yükselme isteği verir, bunu, özellikle tarım, sanat ve ticaret gibi pratik alanda gelişmeye sürükler; sanat ve ticaretle ve hatta zihni işlerle zenginleşenlerin «tecrübe ve servet» leriyle toprağa döndükleri görülür. Onlarsa tarım, rençberlik değildir. (1)

Kişisel sorumluluk duygusu ve yükselme isteği her sınıfa bulaşmıştır. Şehirlerde İngiliz işçiler genellikle yüksek olan yaşayış düzeyleriyle kendini belli eder. Kırda da Kanadalı İngilizler, iyi yöntemleri ve geniş yaşamayı bilir, ileri bir çiftçi tipi gösterir.

Kanadalı İngilizler birleşmek ve örgüt kurmak yeteneğiyle de Fransızlara üstündür. Elbirliğiyle iş başarmak ve genel çıkarların yönetimini düzenlemek yeteneği, kendi işlerinde gösterdikleri girişkenlik gücüne sıkı sıkıya bağlıdır. Başardıkları özel işlerin büyüklüğü onları, komşuluk-

---

(1) «Ama efendiler, kılıçla fetihler yapanlar, sapanla fetihler yapanlara sonunda yerini bırakmak zorundadır. Bu bir gerçektir ki tarihin her döneminde aynen olmuştur. Örneğin Fransızlar Kanada'da kılıç sallarken oraya İngiliz çiftçisi girmişti. Bir süre kılıçlar sapana üstün gelirken İngilizler Kanadaya sahip oldular. Efendiler, kılıç kullanan kol yorulur, ama sapan kullanan kol her gün daha çok güçlenir ve her gün toprağa daha çok sahip olur.»

(Atatürk'ün 1923'te İzmir söylevinden : Tarih Kongresinde «Şarkta İnhitat Sebepleri» konulu konferansta dile getirilmiştir).

tan doğan ortak çıkarları kavrama ve çevirmede becerikli kılar. (1)

İş içinde yetişip yükselenlerin çoğu, zihin ve ahlâk yetilerini ve estetik beğenilerini de eğitmişler, tam anlamıyla gerçekten yükselmişlerdir.

Böyle olunca öğrenim — hiç olmazsa başlangıcı — ilk plânda pratik alanda gerekli bir eylem aracı olmakta; ayrıca salt fikir ve ahlâk yükselişi için de araç sayılmaktadır. Kanadalı İngilizlerde bedeni ve kafası sağlam bütün çocuklar hiç değilse okuma - yazma ve hesap öğrenecektir.

Kanadalı Fransızlara gelince:

Aile disiplininin ve dayanışma şeklinin meydana getirdiği üretici tipi Kanadalı İngiliz üreticisine benzemez. Tersine yükselme kaygısı az olan ve bu bakımdan durumunu düzeltmek ve sosyal hierarşide ilerlemek için kendiliğinden öğrenime çok az istek gösteren bir tiptir.

Kanadalı Fransızlar, çok geç düzeltmeye başladıkları kökleşmiş bir gelenekle tarım, sanat ve ticareti, ancak geçindiren ama yükselmeye ve konum (mevki) sahibi olmaya yaramayan bir iş saymaktadır.

Kırda en yetenekli kimseler bile yalınç yaşayışlı, imkânları sınırlı, göreneğe bağlı çiftçi durumundan seyrek çıkabilmektedir. Bunların dışında kalan kütle, etkin öğelerin çekişmesi karşısında en ilkel işlere doğru çekilmede ya da gündelikçi ve rençber derecesine düşmektedir. Beden işleri, kol emeği yeteneği, çoğunluk yeter derecede gelişmiştir. Eksik olan «fikrî ve ahlâkî» idman, ileriyi görüş ve yükselme isteğidir.

Kanadalı İngiliz, ilkel işleri daha iyisine varmak için basamak gibi kullandığı halde, Kanadalı Fransız rençber-

(1) M. Gérin, «Manitoba'da ve Batı yöresinde on, on iki ve hattâ beş yıllık varlığı olan merkezlerde salt yerel girişkenliklerle tam uygar bir örgüt meydana getirilmiştir. Her biri ayrı bir amaç için kurulmuş bir çok dernekler iş görmektedir» demektedir.

ler, azla yetinmek alışkanlığıyla bu işlere saplanıp kalırlar, zararlı etkilerine diğerlerinden daha çok uğrarlar.

Sosyal evrimin geri saflarını benimseyenler için öğrenimde ne genel ve ne de fikrî ve ahlâkî bir çekicilik vardır.

Bu koşullar altında Kanadalı Fransız üreticiler arasında genel çıkarları ve yüksek sorunları kavrayacak güce erişenler seyrektir. Bu ileri görüşe varanlar da diğerlerini toplu bir eyleme süyrükleyebilmek için ne maddî durumlarıyla ve ne de fikir ve ahlâk düzeyleriyle kendilerini tanıtabilirler: İş hayatından doğma sosyal hierarşi belirsizdir. Bundan dolayı üretici halk kendiliğinden yerel okul görevini gerektiği gibi düzenlemek yeteneğini gösteremez.

Komşuları ilgilendiren işleri düzenleyerek yönetecek önderleri aralarında göremeyen üretici Kanadalılar — dinsel sıfatlarıyla veya zihinsel uzmanlıklarıyla örneğin söz söyleme yetenekleriye kendilerine üstün gördükleri — rahip, doktor ve yazar gibi zihinsel meslek sahiplerinin yol göstericilik ve yardımlarını kabule eğilimlidir. Böylelikle iş hayatıyla hiçbir ilgisi bulunmayan ve büyük korporasyonlar halinde toplanan bir yönetici sınıf meydana gelmektedir.

Böyle bir sınıftan olan gruplar görüş alanlarının darlığından ötürü, halkın çoğunluğunu bütün hayatıyla ilgilendiren düzenlemeleri, zamanında sezmek ve gerçekleştirmek konusunda çok az yetenek gösterirler. Okul mekanizmasını da kendi korporasyonlarının amacı için kullanmaya eğilimlidirler. Halk arasında eğitimin yayılmasına paralel olarak öğrenimi gerektiren geçim yollarının gelişmesini sağlamak onların güçleri dışındadır. Böyle olunca, öğrenim «deklasman» a varır ve sosyal düzene yararlı olacak yerde bir tehlike meydana getirir.

M. Gérin, Kebek eğitim sisteminin tarihçesini yaparak izlediği doğrultuyu araştırdığı sırada ülkedeki eski yalınç hayatın Anglo - saxsonların çekişmesiyle gittikçe değişik-

liğe uğramasından doğan krizleri de göstermiştir.

Krizleri gidermeye yardımcı olmayan okul sisteminin, tersine yeni koşullara uyabilmek imkânını azalttığı ve böylelikle Kanadalı Fransızların konumunu sarsmakta olduğu görülmektedir.

Bu durumu düzeltirken halk eğitiminin de yayılmasını güven altına alarak sosyal hareketin hangi temellere dayanabileceğini ortaya çıkarmak, Kanada etüdüne çok dikkat çekici, pratik bir yarar katmaktadır. Bu konu, ayrıca ele alınmaya değer.

ÇAĞDAŞ AİLE NEREDE? (1)

İzzet Bey, «İçtimaiyat» ında bize çağdaş aile adlı bir aile tipi gösterir.

Bu tip aile evrensel dinlerin uzak etkisine, iş bölümünün ilerlemesinden doğan yakın ekonomik etkilerin katılmasıyla doğmuştur. Bu güçlü ve zorlu nedenler Batı toplumlarında olduğu gibi, Türkiyede de bu aile tipini ortaya çıkarmaktadır. «Onun sürekli üyesi yalnız karı kocadan ibarettir, bütün çocuklar ergeç ocaktan uzaklaşabilir. Çağdaş aile karı kocayla ergin olmayan çocuklardan veya henüz evlenmemiş kızlardan meydana gelen bir ev kuruluşudur.» «Evlenme kişiyi erginleştirir. Çocuğun evlenme anından başlayarak kendine özgü bir kişiliği, ana babanın çıkar ve ilgilerinden ayrı ilgi ve çıkarları, kişisel sorumlulukları vardır.»

Bu aile tipi, görünüşü bakımından diğer aile tiplerinden farklı olduğu gibi, özellikle «içerden kuruluşu» yönünden bütünüyle olağan dışı bir tiptir. «Çağdaş aileye gelinceye kadar diğer aile tiplerinde ev topluluğu bir «bütün» meydana getirir ve babadan başka üyesinin özel ve sivrilmiş kişilikleri yoktur. Çağdaş ailedeyse durum bütünüyle tersinedir. Onu meydana getirenlerin her birinin kendi kişiliğine özgü bir eylem alanı vardır.»

Yazar açıklamasını ve çağdaş kelimesiyle belirttiği an-

(1) Muasır Aile Nerede? **Mülkiye** (İçtimaî İlimler Mecmuası, sayı 41, Ağustos 1934).

lamı «işte bugün uygarlıkta en ileri olan uluslarda görülen aile tipi budur» diyerek sosyal bir gerçekliğe bağlamakta ve bize bu aile tipini araştırma imkânını vermektedir. Ama yalnız bu olguya değinilmemekte, bugün uygarlıkta en ileri olan toplumların ekonomik koşullarına benzer etkilere uğrayan ve önceleri evrensel dinlerin etkisiyle hazırlanmış olan her toplumda aynı aile tipinin meydana çıkmasının zorunlu olduğu kanısı da ortaya konmakta ve telkin edilmektedir.

Böyle bir görüşe katılmamızı imkânsız kılan bilimsel incelemeler bize, Batı toplumlarının kuruluşunu kavramak ve bu toplumların kurumları arasındaki temel ayrımları sezebilmek imkânını da vermektedir.

★

Elimizdeki aile monografileri ve toplum sentezleri açıkça göstermektedir ki uygarlıkta en ileri olan uluslar gözönüne alınsa bile «sürekli üyesi karı kocadan ibaret olan» ailelerin hepsi aynı tipten değildir.

Önce bir belirsizliğin giderilmesi gerekir, monografik araştırmalar «communautè (topluluk)» ile «groupement (kuruluş)» ı karıştırmamak gereğini kesinlikle ortaya koymuştur. Bu gereklilik yalnız ev kuruluşu için değil, işin, çevre ilişkilerinin, meslekî ve genel çıkarların, yönetim ve politika işlerinin gerektirdiği her türlü kuruluşlar için de söz konusudur. Topluluk halinde tezgâh, topluluk halinde meslekî birlik, topluluk halinde kurulmayan ve işlemeyen meslekî birlik, topluluk halinde örgüte bağlı «vilâyet», topluluk olmaktan çıkmış, «vilâyet» vb. vardır. Bunu gözden kaçırmamalıdır.

Gerçekten çocukların er veya geç özerkliğe erişmesi «eğitim» şeklini gösteren bir olaydır, aile tipini sınıflandırdığı gibi toplumu da sınıflandırmaya yarar.

Patriarkal ailede özgürlük çok gecikir, hattâ yoktur denebilir; çünkü yalnız ailenin başına geçen, vasilikten kurtulur. (1)

Küçülmüş kamucu aile tipinde özerklik evlenip ayrılmayla olur.

Bireyci ailedeyse özerklik babanın evi içinde ortaya çıkar ve vasilikten sıyrılmış erginlik yaşı denebilecek çağda meydana gelir.

Ama, özerklik (emancipation) çağına göre aile sınıflaması yapıldığı zaman bu özerkliğin ve ayrılışın yeterli bir eğitimle hazırlanıp hazırlanmadığını göz önüne almak gerekir; bunun için ailedeki «otorite» ve «disiplin» incelenmiş olmalıdır. Ancak bu koşullardır ki, aileyi bağlı olduğu toplumda yerine getirdiği görevin şekliyle ayıracak bir ölçü elde edilmiş olur.

Oysa çağdaş aileyi ayırmak için «evlenme kişiyi ergin kılar... Evlenme anından başlayarak çocuğun kendine özgü bir kişiliği, ana - babanın çıkar ve ilgilerinden ayrı ilgi ve çıkarları, kişisel sorumlulukları vardır.» (2) denirken bir olgu olarak, çocuğu ayırma ve yerleştirme şekliyle bugünkü Fransa'nın belirgin bir aile tipi gözönünde bulundurulmuş olmaktadır.

Fransada bu tip, özellikle kuzeydoğu yöresinde yaygındır. Yakın zamanların zorlu etkileri kendini göstermeden önce de vardır. Bu kesim kırlarıyla ve şehir çevreleriyle ardarda incelemelerden geçmiştir. Bu incelemelerin şampanya yöresinde derinliğine araştırılması şunu gösterir:

---

(1) «Baba ve anne varken gelin ve oğul çocuklarına; «evlâdım, çocuğum» diyemezdi. Eğer böyle derlerse, «Ha! Siz, çocuk babası, çocuk annesi olmuşsunuz!» diye kızarlardı. Çoğunluk çocuklar da babalarını kardeş ve annelerini yenge sanırlardı. Eğitim böyleydi. (Bayburt). **(Halk Bilgisi Derneği, I. Rapor. IX. 10).**

Şebin Karahisarlı aile monografisine bakınız. (Sc. Soc. 3 e per. fasc. 5, 1926).

(2) **İçtimaiyat**, s. 119.

Karı kocayla küçük çocuklar ve bekâr çocuktan ibaret olan bu ev kuruluşu küçülmüş bir topluluktan başka bir şey değildir. Gençlerin ayrılmasını evlenme zamanına kadar erteleyerek bu topluluğu sürdürmeye yönelmiş bir aile ideali vardır. Bunun için evlenme elden geldiğince ertelenmektedir. (1)

Bu durum kişisel sorumluluğun ve özel tecrübenin erken gelişmesine elverişli değildir. Mülk ve korunma gibi dış bir kadroya başvurma zorunluğu bundan ileri gelmektedir.

Bu ideali gerçekleştirmek umudunu besleyen aileler yanında bu amaca varmak umudunu yitirmiş aileler vardır. Bu aileler önceki tipin bozulmasından meydana gelmektedir. (2)

Bugünkü uygarlıkta ileri olan ulusların bağlı olduğu ekonomik ve teknik koşullar «ulaştırmanın girginleşmesi ve hızlanması, üretimin ticarileşmesi ve makineleşmesi» dir; bu koşulların nüfûzu altında kalan yerlerde topluluk halindeki aileyi dağıtacak etkiler gösterir. Çağdaş aileye doğru gidiş fikri bunu görmekten çıkıyorsa şunu da sezmekte gecikmemek gerekir:

«Aile topluluğunun bozulması, yalnız bizde değil, hiç bir yerde, yeni koşullara uygun sosyal özellikleri edindirivermiş, bağımsız bireyleri ortaya atıvermiş değildir. Oysa beri yanda, bu yeni koşullara da çok uygun gelen özelliklerle donatılmış kişilikleri, oldukça uzak yüzyıllardan beri yetiştirmekte devam eden aileler ve bunların oturduğu kesimler vardır.»

Fransa'da işbölümünün en ileri gittiği kesimin karakteristik aile tipi Şampanya tipine benzemez. O da, sürekli üyeleri karı kocadan ibaret olan tek bir evden öteye geçmez; ama eğitimsel rolüyle İngiliz ailesine benzer. Ku-

(1) Etude sur la famille instable en champagne, par P. Descamps (Sc. Soc. 2 e pér, 104 e fasc.)

zey Denizi boyunca, Norveç'e kadar Belçika'da, Hollanda'da, Almanya'da yerleşmiş olan «bireyci aile» sınıfındandır. (1)

Bireyci ailenin ideali çocuğun bir an önce kendini kurtaracak duruma gelmesidir. Aile topluluğu yoktur ki, bu topluluk sürdürülmeye çalışılsın! Özerklik, evlenmeyle değil, yaşla gerçekleşir; asıl önemli olan bu özerkliğin ailece derece derece hazırlanmasıdır. Baba evinden ayrılan, yalnız «kişisel olarak sorumlu bir duruma düşmüş» olmaz. Kişisel sorumluluğu anlayarak «vasilik» ten sıyrılmıştır. Gireceği ve kurulmasında rol oynayacağı kuruluşlar vardır; ama bunlar barındırıcı ve koruyucu birer topluluk değil, belirli ve sınırlı amaçlar için çabaları birleştiren kuruluşlardır.

Çocuklarında, sert otoritesiyle kişisel sorumluluk duygusunu uyandıran ve onları böylece özerk ve bağımsız bir yaşayışa ulaştıran bireyci dediğimiz aile, yakın zamanların ekonomik ve teknik koşullarından, yani buharın endüstriye uygulanmasından ve hızlı ulaştırma döneminden çok daha önce örgütlenmiştir. Norveç'te (2), Almanya'nın Saksonya ovasında (3), yapılan incelemeler, Batının sosyal tarihi üzerindeki araştırmalar, (4) bunu şüphe götürmeyecek şekilde meydana çıkarmıştır. Bu tipin ilk yurdu Norveç fiyorlarıdır, çıkışı yirmi yüzyıl öncesine gitmektedir. Sürekli bir yayılma hareketiyle ilk yayılım alanı olan Kuzey Denizi yöresinden iç Avrupa'ya girdiği gibi Okya-

---

(1) La Flandre française, par P. Descamps (Sc. Soc. 2 e pér., fasc. 59, 66 et 76).

(2) Le Paysan des fjords de Norvége, par P. Bureau.
La géographie de l'histoire, par Jean Brunhes et Camille Vallaux, pp. 216 - 221.

(3) Le Bauer du Munsterland, par H. Hemmer, et P. Descamps (Sc. Soc. facs. 116).

(4) Histoire de la Formation particulariste, par H. de Tourville.

nusları aşmış, Kuzey Amerika'ya yerleşmiş (1), Güney Afrika ve Avusturalya'ya da geçmiştir.

Ailenin eğitimsel rolüyle ilgisi göz önüne alınmadıkça özerklik (emancipation), ev kuruluşunun üstünde kurulan diğer sosyal örgütlerle ilişkisi araştırılmadıkça karı kocanın baş başa kaldığı ev (simple ménage) bir anlam taşımaz, şekilden öteye geçmez. Yüzeyden özelliklere göre yapılan bütün sınıflamalar gibi bu şekli temel alan aile sınıflaması da birbirine benzemeyen tipleri karıştırmak sonucuna varır. İşte «çağdaş aile» budur.

Çağdaş aile, küçülmüş, kamucu aileyle bireyci aile tipini karıştırdıktan başka ne o ve ne de bu ailenin idealine erişemeyen otoritesiz, çocuğuna sağlam bir eğitim vermekten uzak «bozulmuş aile tipleri» de bunlarla karıştırılmaktadır.

Kısası, çağdaş aileye ne toplumların bilimsel bir sınıflamasında ve ne de açıklayıcı sentetik kavramlar arasında yer vardır. Ne ekonomik etmenlerin aile üzerine olan etkisini ve ne de ailenin sosyal evrimdeki rolünü açıklar.

Ekonomik değişikliklerin kamucu ülkeler üzerine etkisi (2) başka, bireyi ülkeye yaptığı etki yine başkadır. (3) Bireyci ailelerin üstündeki örgütlerin kuruluş şekli, küçülmüş kamucu aileleri veya bozulmakta olan ailelerin üstünde kurulan örgütlerin aynı değildir.

Örneğin son yüzyılların teknik ve ekonomik koşulları bireyci ailenin eğitimsel görevini kolaylaştırmakta ve geliştirmektedir. Öğretmen, bu çevreler için aranan bir uzman; okul gerekli bir kurum olmuştur. Yeni koşullarla bir-

---

(1) La vie américaine, par Paul de Rousiers t. II. p. 325.

(2) Léon Poinsard: La production, le travail et le problème social au début de XX e siécle, t. I. p. 339 - 343.

(3) L'Evolution agricole en Allemagne, Le Bauer de la lande du Lunebourg, comment ils'est adapté aux transformations modernes, par. P. Roux (Sc. Soc. fasc. 32).

likte halk eğitiminin kendiliğinden yayıldığı yerler o bireyci çevrelerdir.

Derin ayrımları kavrayacak bir çözümleme ve bireşim yöntemine sahip olmayan «içtimaîyat»ta çağdaş aileyle çağdaş devlet karşılaşınca bu kavramların olguları çerçeveleyemediği büsbütün ortaya çıkmaktadır.

ÖĞRENİM YÜKÜMLÜLÜĞÜ MÜ? ÖĞRENİM İHTİYACI MI? (1)

Zorunlu öğrenim ve bunun gerektirdiği parasızlık, öğretim konusunda devletin koruma görevini üzerine alması anlamına gelmektedir.

Devletin karışması, diğer sosyal örgütlerin ulusa yararlı sayılan görevlerin yerine getirilmesini sağlama konusundaki güçsüzlükleri ölçüsündedir.

Bu sosyal kanun, çeşitli çevrelerde değişik şekillerde belirir.

Prusya'da karışma, bütün öğrenim alanında (Üniversite'den ilkokula kadar) İngiltere'dekinden daha erken kendini göstermiştir ve geniş kaplamlı dır. Çünkü kuramsal öğrenime Prusya'da ve bütün Almanya'da İngiltere'de olduğundan daha çok önem verilir. Buna karşılık halk, bu kanunun gerektirdiği zorluğa katlanmaya daha az eğilim gösterir: Servet daha azdır, kişisel girişkenlik daha açıktır.

İngiltere'de yükümlülük 1886'da, parasızlık 1891'de başlamıştır. (2) Prusya'daysa ta 1763'de zorunlu öğre-

(1) Tahsil Mükellefiyeti mi, Tahsil İhtiyacı mı? **Mülkiye - İçtimai İlimler Mecmuası - Sayı 37, (Nisan 1934).**

(2) «Parasız öğrenimle ilgili kanun İngiltere'nin bazı kesimlerinde, örneğin aşağı İskoçya'da, eskiden beri görülen bir durumu doğrulamaktan başka birşey yapmamıştır; bu yörede okullar presbiter kiliselerinin nüfuzu altında gelişmiş ve ilerlemiştir. Diğer yörelerde de kanun, giderilmesi zorunlu olmuş, kabul edilmiş bir ihtiyaca karşılık olmuştur.
(Paul de Rousiers; Questions ouvrières en Angleterre, p. 519).

nimden söz edilmiş, 1819'da yükümlülük ciddî bir kılık kazanmıştır. Oysa parasızlık 1888 tarihine rastlar. Büyük şehirler, kanunun konmasından önce bunu gerçekleştirebilmiştir.

İngilterede ilk öğrenim önceleri hem isteğe bağlı, hem de bütünüyle özel nitelikteydi. Öğretimle uğraşan «hayır kurumları» na devletin paraca yardımı 1833'de başlar. Yerel otoritelere okul kurabilme izni 1870'de verilmiştir. Prusya'daysa 1836'da yayınlanan bir kanun, okul binalarıyla bucakları yükümlü tutmaktadır. 1863'den başlayarak devletten izin almaksızın hiçbir kimse öğretimde bulunamamıştır.

Devletin karışması her yerde kadroları tek biçim kılar. İngiltere'de okul sisteminin karışık görünmesi devlet karışmasının sınırlı olmasındandır. Prusya'da kanun 1819'da ilkokulları tek biçim yapmış ve sırayla diğer okullar tek biçim bir duruma gelmiştir. Savaştan önce ilk öğretim programları bütün Prusya için birdir. Oysa İngiltere'de okul komiteleri, programların düzenlenmesinde serbesttir. Devletin karışması ilkokul kadrosunu düzene koymaktan ileri geçememiştir.

Prusya'da devlet, öğretmenleri ordu haline koymak eğilimi gösterir:

1863'den beri ilkokul öğretmenleri devletin iznini almaksızın öğretimde bulunamamakta, 1850'den beri profesörler memur kadrosu içinde yer almaktadır. İngilteredeyse Devlet, öğretmenlerin atanmasına karışmadığı gibi, seçimlerini onaylamaz bile. Hattâ öğretimde bulunabilmek için yetenek vb. konusunda da hiçbir koşul yüklenmemektedir.

İşçi katmanında yaygın bir öğrenim ihtiyacı, düzenlenmesi gereken bir koruma (patronage) sorununu ortaya çıkarır. Bu, ister dinsel, isterse mesleki veya genel öğ-

renim ihtiyacı olsun, genişliği ölçüsünde aynı «koruma» sorunuyla karşılaşırız.

Refahlı gruplarda aileler — «maddi manevi» araçları ve güçleriyle — bizzat kendilerini koruyabildikleri halde, geçimleri dar olan grup, gerek maddi gerekse fikri yardımı dışardan aramak durumundadır.

«Koruma», Almanya'da İngiltere'dekinden çok büyük bir rol oynamaktadır. Genel olarak işçi kendini korumak yeteneğini daha az taşır.

Herhangi bir çevrede «maddi veya manevi» ihtiyaçların belirmesi ve ihtiyaçların elverişli bir örgütle karşılanması başka başka etmenlerin etkisi altındadır. İhtiyacın duyulması, mutlaka o ihtiyacı giderecek örgütü meydana getirebilmek gücüyle bir arada bulunmaz.

Bundan dolayı, dinsel veya zihinsel şekillerinde halk eğitimi örgütü, her yerde korumayı yöneten etkilere bağlı olur. Bu koruma, iyi düzenlenebilir veya düzenlenemez. Devletin karışması. kesinlikle başarılı bir düzenleme işlemi anlamına gelmez.

Zorunlu öğrenim kanunu, İngiltere'de Fransadakinden çok etkili olmuştur:

Kanunlar, İngilterede genellikle daha sıkı uygulanır; Fransada yanlılık ruhu kanunun hükmünü zarara uğratır.

Fransız Parlementosu Milli Eğitim bütçesi raportörü M. Ducos, öğrenimin çeşitli dereceleri ve okul sınıfları arasında yarışma, kabul ve yükselme sınavları gibi öğrencilerin ayıklanması sağlayacak kuralların bulunduğunu belirttikten sonra, şöyle demektedir: «Yazık ki çok iyi düşünülmüş bu önlemlere, öğretmenlerin sık sık bulunduğu dileklere rağmen, hiç bir zaman ciddi olarak uyulmamaktadır. Binlerce neden; küçük bir şehir halkını bağlayan

türlü ilişkiler, politik ve dinsel her türden nüfuz, ağır baskılara uğrayan baştakilerin güçsüzlüğü, çabaları boşa gittiğini gören büyük çoğunluğun uğradığı gevşeklik, kabul ve yükselme sınavlarını gerçekte uyutmuş ve yerine getireceği etkili görevden uzaklaştırmıştır. (Pourquoi l' Ecole unique? p, 96).

İngiltere'de çocuklar o kadar erken çalışmaya başlamaz. Fransa kırlarında çocuklar çok küçükten ana ve babalarına yardım eder; İngiltere'deyse köylü tipi bulunmadığından çocukların yardımına ihtiyaç yoktur. Çocukların çalışması milli eğitimin gelişmesine engel olur.

Bu etki, bizim köy okullarında ve tütün işi gibi çocuk kullanan sanatların bulunduğu şehirlerde iş zamanı okulları boşaltmakla hükmünü yürütür - okula devam etmeyen çocukların velisinden alınacak ceza sorunu görüşülürken Sabri Bey (Sıvas Maarif Emini): «Bazı köylülerin, çocuklarına ihtiyaçları yüzünden, ceza verdikten sonra da çocuklarını okula göndermeyeceklerini ileri sürmüştür. (1930 Maarif Kongresi Zabıtları, s. 66) -

§ Yugoslavya'da zorulu öğrenim süresi 16 yaşına kadar uzanabilir. Ancak bedensel ve zihinsel bir hastalığı doktor raporuyla belirlenenler bu yükümlülüğün dışında kalır. Bu kanunsal koşullara karşılık bir de sosyal koşulların gerekimleri vardır. Buna, Yugoslav öğretmen Birliği'nin raporunda, «Öğrenim ve Ana-babanın Sosyal Durumu» başlığı altında dokunulmakadır: «Yugoslavya - bazı ayrılıklarla - küçük toprak sahibi çiftçiler ülkesidir. Bu durum, genel okullara bazı özellikler kazandırır. Köylü kütlesi, ilkel denecek bir durumda olmalarına rağmen, okulu sevgiyle karşılamaktadır. Ama okul yapmak ve yönetmek için vasıtalar her yerde yoktur. Bu konuda, Devletin ya da büyük politik kuruluşların karışması gereklidir. Alınan önlemler yeterli olmamaktadır. Ülkemizde, özellikle

kadınlar arasında okur yazar olmayanların hâlâ çok sayıda olmasının başlıca nedeni budur.

«Tarım işleri de bir çok çocuğun çalışmasına yol açmakta ve okula devam edeceği zamanı almaktadır. Bu durum, kır okullarının düzenli işlemesine önemli bir engel meydana getirir. Baharda tarım işleri kızıştığı sırada bu güçlükler özellikle kendini gösterir» (Bulletin de la Fèderation internationale des Association d' instituteurs. No. 3, p. 39)

Amerika sömürgecileri (colon) Fransız köylüsünden daha iyi öğrenim görmüştür. Bu olgu, daha ticari bir tarımın ihtiyaçlarından, sömürgecilerin sosyal hierarşide yükselebilmek umudunu beslemesinden ve bu yeteneğe sahip olmasından doğmaktadır. (1)

Birleşik Devletler öğrenim yükümlülüğünün ne kadar uysal olduğuna, çocuğun durumuna ve geçim koşullarına uyularak kanunun hükmünü yürütmeye özen gösterildiğine bakılınca, öğrenim alanında, genel güçlerin özel girişkenlik gücüne yardımdan başka bir şey yapmadığı görülür. Bu yüzdendir ki Amerika «Milli Eğitim» sistemi, çeşitli tipten okulları, kurları, labratuvarlarıyla bilgi materyeli dağıtan geniş bir örgüt halinde. öğrenmek isteyenlere olduğu kadar öğretmek isteyenlere de açık - bir eylem alanıdır. Öğrenim yükümlülüğü karşısında öğrenim ihtiyacının bulunduğu unutulmamalıdır.

Emrullah Efendi, «öğrenim yükümlülüğünün amacı, ülkeye okul açmak değil, açılan okullara çocukların devamını sağlamaktır» demiştir. Ama okul açmayı ve okula çocukların devamını istemek de halk öğrenimi sorununu çözümleyememektedir.

Sorun eyleme geçince her zaman maddî işten gelen etkilerle, sosyal yapının öğelerinden gelen etkilere dayan-

(1) Paul de Rousiers; **La vie americaine**, t. 2, p. 244 - 245.

maktadır. Verimli kalkışım, ancak bu etkilere uygun gelen ve bu etkilerden yararlanmayı bilen kalkışımlardır. Okur yazarlık düzeyinin, sosyal huzura ölçü olmadığını da biliyoruz.

Askerlik yükümlülüğünü yıllardan beri başarmış olan ülkemiz, öğrenim yükümlülüğünü başarmakta güçsüz kalmıştır. Bu güçsüzlüğün anlaşılması, sosyal durumu daha geniş bir anlayışla kavramaya yardım eder.

ÖĞRENİM İHTİYACI

İşin Etkileri

I

Avcılık, toplayıcılık ve çobanlıkla yaşayan devşirici yalınç toplumlar ancak doğrudan doğruya elde edilen bilgi ve yetilere özgü, bir zihinsel kültür geliştirir.

Uzmanlarca öğretilecek bilgilere ihtiyaç göstermez. (1)

Kendi ihtiyacı için ailece yapılan tarım, zorunlu olarak kol emeğine dayanır ve göreneğe bağlıdır, zihinsel eylemleri harekete geçirmez.(2)

(Ulaştırmanın güçlüğü böyle bir iş rejimini zorlar ve sürdürür: Kullanılacak maddelerin hepsini bizzat sağlamadaki güçlükler, ihtiyacı giderecek kadar üretim ve yapım gereğiyle karşılaşır. Bu rejime bağlı kalanların yalınç yaşayışı ve durgunluğu bundan ileri gelmektedir. Eğitimsizlikten değil.)

El zanaatleri uzun bir çıraklığı gerektirir, küçükten işe girmeyi yararlı kılar. (3)

---

(1) Répertoire des répercussions sociales, p. 99, No. 13.

(2) A. Dauprat: La Révolution agricole, (Sc. Soc. 2 e par., 5). P. 128 - 129.

(3) P. Descamps : La Flandre française; les ouvriers textiles (Revue Science Sociale fasc. 59, p. 25 - 26).

Çocukların çalışması eğitimin yayılmasına engel olur. (1)

Yalınç yaşayışlı halk arasında eğitimin yayılmasına paralel olarak, ülkede öğrenime ihtiyaç gösteren işlerin açılması gençleri işten uzaklaştırır.

Bu durum, nedeni anlaşılmaksızın bizde de sezilmeye başlanmıştır: «Öğrenimin en kötü yanı öğrenim karşıtlarına güçlü bir silâh veren yönüdür: Okutulan şeylerin ülkenin gerçek ihtiyaçlarına uymamasıdır. Köylüyü, köyüyle ilgilendirmeyecek, köyüne bağlamayacak bir program, onu sonunda şehre götürecektir. Bilgi bu silâhın ters yanı, ülke için gerçekten felâket başlangıcıdır. Köy okullarının programı üzerine söylediklerim, küçük şehirlerimiz için de aynı şekilde söz konusudur. » (1930 Maarif Kongresi Zabıtları; s. 118.)

Bulgaristan'da Dünya Savaşının ardından ortaya çıkan eğitim krizi, kısmen bu etki altındadır: «Bulgaristan, bir Devlet sıfat ve niteliğiyle kurulduğunda, her yönetim dalı için bir çok memura ihtiyacı olmuştur. Bu memurları da kendi okullarında hazırlamak zorunda kalmıştır. İşte bu nedenle bizde, öğrenim ve eğitim sistemi daha çok genel temeller üzerine kurulmuştur. Bu öğrenim ve eğitim sistemiyle yetişmiş olan genç kuşaklar, gerçek hayata bütünüyle yabancı kalmıştır; kendisinde doğan kanı, Devlet sofrasına geçip oturmak amacını gütmektedir. Kendi kendilerine geçimlerini sağlamaya güçleri yetmediği gibi, tüm bedensel eylemlerden ve uğraşılardan iğrenirler. Dünya Savaşına katılmanın ve bu bakımdan bugünkü ulusal ve ekonomik çöküş ve felâketin neden ve sorumluları arasındaki bizim öğrenim ve eğitim sistemini görmemek ve bulmamak mümkün değildir. (Milli Eğitim Bakanı Omerçeveski'nin 1911 de Sobranya'daki uzun söylevinden

(1) Répertoire, p. 109, No: 35.

İkdam Gazetesi, 8 Kânunusani 1921.)

Bulgaristan'da tarımın, uzman memurlardan kurulu bir yönetim örgütüyle geliştirilebileceğine inanıldığını gösteren geniş tarım denetmenleri örgütüyle şu durum arasındaki sıkı ilişkiyi görmemek imkânsızdır.

II

Denizcilik ve ticaret, bazı bilgilerin öğrenimine özellikle ihtiyaç duyurur: Yazı, hesap ve alım satımı dışarıya genişletmek için çoğrafya. (1)

Ticaretin pratik olarak doğurduğu bilimler boş zaman kazanılmadıkça kuramsallaşır. (2)

Ormancılık öğrenim ihtiyacını geliştirir. Ormandan üretilen ilkel maddeleri işleyen bir dizi sanat, yükselmek isteyenlere okul bilgileri (hesap, resim, geometri başlangıcı vb.) ihtiyacını duyurur.

Bu etki, Fransa'nın büyük orman işletme kesimleri olan Loren ve Franşkote'de çok belirgindir. (3)

Madencilik öğrenim eğilimini geliştirir. (4)

Derin madenlerin işletilmesi çeşitli bilgi sahiplerini gerektirir. İşçi olarak, yazıcılıkla ve hatta ustabaşılığa ve mühendisliğe yükselerek durumu düzeltme imkânı vardır.

Endüstriel gelişme, öğrenime ilgi uyandırır. (5) Çünkü bu gelişme, sanatı ilerletmek veya bizzat yükselmek için gerekli bazı bilimsel bilgilere ihtiyaç gösterir.

Ticarî tarım, uzmanlığa yönelerek araçların düzelmesine yol açar; bedensel emeği azaltır, buna karşılık zihinsel kültürünün gelişmesine elverişli koşullar doğurur.

a) İşçiyi, harekete getirici güç olmaktan kurtarır, bedensel emeği azaltır;

---

(1) Ré pertoire des répercussions sociales, p. 109, No: 34.
(2) Répertoire, p. 111, No: 43.
(3) Répertoire, p. 110, No: 31.
(4) Répertoire, p. 110, No: 32.
(5) Répertoire, p. 110, No: 34.

b) İşçinin fazlaca zihinsel emek harcamasını gerektirir;

c) Makine, işçinin boş zamanlarını arttırmaya imkân vermiştir. (1)

d) Makine, kişisel ayrımları belirginleştirir ve herkesin yeteneklerine göre yer tutmasını kolaylaştırır; (2)

e) Makineleşme, yükselme yollarını arttırmış ve bunları kolay yararlanılır bir duruma sokmuştur. (3)

Makineleşme, çocuğa, genel yararlı bir öğrenime ayrılabilecek zaman kazandırır:

Makine işçiyi, el sanatındaki uzun çıraklıktan kurtarır; (4) — Makineli büyük atölye küçük çocukları aile tezgâhındaki yardımcı durumdan kurtarır.

Batıda yalnız geçim yolları değil, geçim şekli de ticaretten etkilenmiştir. (5) Bu etki, ticaretin zihinsel edinimlere gösterdiği gereği genişletir.

*
**

Görülüyor ki Batıda, okuma ve yazmanın genelleşmesine, pratik ve teknik bilgilerin yayılmasına; maddi işin yalınçlıktan karmaşıklığa geçmesi, ticarileşmesi ve makineleşmesi etkili olmuştur.

Eğitimin yaygınlaşması, öğrenime gösterilen isteğin artmış olması - keskinleşen ve kolay giderilmeyen - bir fikir susamışlığı anlamına gelmez, belki zihinsel edinimlerin, geçim yollarının bir çoğunda gittikçe daha yararlı ve hat-

(1) La Flandre française, Ouvriers, p. 33-34.
(2) La Flandre française, Les Patrons, p. 50.
(3) Les Patrons, p. 49 - Les grandes Industries modernes, t. III, p. 122.
(4) Paul Descamps : La Flandre française. Ouvriers de L'industrie textile, p. 35.
(5) Paul Descamps : Cours de méthodes de science sociale IV, p. 34.

tâ zorunlu bir görev yerine getirmesi bu görünüşleri daha iyi açıklar. (1)

Eski zamanlarda tarım, ormancılık, dokumacılık, maden işletme, kara ve deniz taşıması, sanatlarla uğraşan salt pratisyen kimselerin elindeydi. Geçerlikte olan sanatlardan hepsinin geçirdiği bu yalınç ve ilkel dönem, Batı'da yüzyıllarca sürmüştür.(2)

O yüzyıllar, pratik bilgiler bakımından «hayat koşullarının doğrudan doğruya verdiği zihinsel kültür» dönemidir; pratik bilgileri ileri götürmeye çalışan, el işinden sıyrılmış uzmanlar yoktur.

Birikmiş deneylere özgü teknik bilgilerin bir iş göreneği şeklinde ustadan çırağa, yaşlılardan gençlere geçmesi üretim ve yapım yönteminin ve ekonomik koşulların çok ağır olan değişimine karşılık olmuştur. Değişmenin durgunluğu yüzünden belirli bir kuşak için genel izlenim, içinde yaşanan durumun değişmediği izlenimi olmuştur.

Heryerde ve her zaman yapılan sanat, bazı bilgileri gerektirir ve bazı zihinsel yetenekleri harekete getirir.

Çiftçi, sanatının ve hayatını içinde geçirdiği doğal çevrenin verdiği jeoloji, botanik, zooloji, fizyoloji vb. üzerine bazı bilgilere sahiptir, marangozun, sanatından doğan geometrik bilgileri vardır, gemici, sanatı gereği astronomiyi, meteorolojiyi bilir. (3)

Ticaret, maddi olmaktan çok zihin alanında bir uğraşıdır.

Hesaplama, tartma, ölçme, bu bakımdan matematik işlemlerle ilgilidir; aynı zamanda eşyanın değerini cinsini, kullanışını belirtmek ve müşterilerinin beğenisini sezmek,

---

(1) Paul de Rousiers; L'Elite dans la Société moderne, son role, p. 204 - 206.

(2) Paul de Rousiers; Les Grandes industries modernes, t. V. p. 4.

(3) Répertoire, p. 106, No: 117; Precis de Science sociale p. 144 - 145.

alıcıları inandırmak, eşyayı sergilemek ve geleceği tahmin etmek söz konusudur. Ticarette maddî işlemler varsa da bunlar bütünüyle ikinci derecede kalır. (1)

Batıda, yeni olan şey, son zamanlarda gerek teknik süreçlerin, gerekse ekonomik koşulların değişmesine eklenen hızdır.

Batı Avrupa'da yapım işlerinden bir çoğunun tekniği, XIV. yüzyıl başından XVIII. yüzyılın sonuna kadar beş yüzyılda, XIX. yüzyıldakinden daha az değişmeye uğramıştır. Ekonomik koşullarsa, Yeni Dünya'nın bulunmasından buharın ulaştırmaya uygulanmasına kadar geçen zaman içinde, son üç çeyrek yüzyıldaki kadar derin bir sarsıntı geçirmemiştir. (2)

Makineli büyük endüstri ve ticari tarım, bu değişmelerin doğrultusunu göstermektedir.

Bir olay incelenecekse, en büyük bir güçle belirdiği yerde incelenmek gerekir.

Bu inceleme yapılınca anlaşılıyor ki, Batının karmaşık toplumlarında görülen zihin eylemleri şu ana sosyal olgularla ilişkilidir:

1. Geçimi sağlamaya, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yol açan bilgilerle yetinin edinilmesi;

2. Maddi işin yardımcısı olan uygulamalı bilim uzmanlığı;

3. Maddi kaygıdan sıyrılmış, arı bilim uzmanlığı;

4. Maddi kaygıyla bağlanmayan edebi ve estetik ustalık.

O halde, geçimi sağlamaya yol açan bilgileri edinme hareketini, arayıcı ve bulucu arı bilim hareketine karıştırmamak ve bunu da edebi ve estetik fikir eylemlerinden

(1) Cours de méthode, V. p. 16.

(2) Paul de Rousiers: Les Grandes industries modernes, t. I. p. 3 - 4.

ayırmak gerekir. (1) Bu çeşitli türden zihin eylemleri aynı sosyal etkilere bağlı değildir.

Ustalık, elverişli koşullar içinde kazanılmış yeteneklere, refaha ermiş az çok geniş bir çevreye ihtiyaç gösterir. Edebiyat ve güzel sanatlar, maddi işin başarılmasına harcanan bir zihinsel çaba değildir. Geçim araçlarından çok, «geçim şekli» yle ilgisi vardır.

Arı bilim uzmanlığı, bir yandan toplumun ulaştığı teknik düzeyine, öte yandan, toplumun karmaşıklığına ve korumanın gelişmesine bakar.

Teknik uzmanlık, özellikle teknik düzeyiyle ve korumayla ilgilidir.

Çocukların ve gençlerin öğrenimi, ailenin geçim aşamaları sırasında bir olgudur. Öğrenim ihtiyacını işin gerekimleri, ülkenin teknik düzeyi ve aile eğitiminin doğrultusu (aile tipi) belirler; öğrenimin sağlanması ailenin bağlı olduğu katmanla ve korumayla ilişkilidir.

Şu öğeden gelen etkiyledir ki «hızlı değişme ürünleri» nin imkânlarından her ülke aynı ölçüde yararlanamamaktadır . Makineleşmeyi sosyal bir gelişme aracı olarak kullanan halk, «huy» döneminin koşullarına uğrayarak çözülen halk vardır. Sosyal alanda insan etmeni sosyal yapıdır. (2)

---

(1) Paul de Rousiers: L'Elite dans la société moderne; La fonction de l'elite intellectuelle, p. 208.

(2) M. Ali Şevki: **Memleket Meselesi İlim Cephesinde**, s. 6 - 8.

NİÇİN HER ÜLKE OKUL İŞİNİ AYNI YOLDAN YÜRÜTEMEZ? (1)

İngiltere'de İlk Öğretim İşi Nasıl Yürütülür?

Öğretmen Dernekleri Uluslararası Federasyonu'nun 1928 de Berlin'de toplanan ilk kongresinde delegeler, ülkelerinin genel pedogojiye yaptığı hizmeti ve barış yolunda bağlı oldukları toplumun nasıl çalıştığını açıkladığı sırada, İngiliz Öğretmenler Birliği adına söz alan Mr. Sainsbury şöyle demişti:

«Son elli yıl içinde İngilterede çocukları öğrenimden geçirmek sorumluluğu ulusca yüklenildiğinden beri işlemekte olan sistemin eksikleri tamamlanmaya çalışılmaktadır.

Bu sistemin en belirgin özelliği öğretim ve eğitim işini yerel genel eğitim otoritelerine daayndırmaktadır, denebilir. İngiltere'de Milli Eğitim Bakanı diğer ülkelerde bakanlara verilen yetkiyi taşımadığından üç yanlı bir bağlantı doğmuş ve devletin eğitim işiyle ilgili bakanı, yerel otoriteler ve öğretmenlerin sıkı bir şekilde birlikte çalışmaları şeklinde bir örgüte varılmıştır.

Bu yüzden öğretmen derneklerinin, özellikle Ulusal

(1) Niçin Her Memleket Mektep İşini Aynı Yoldan Yürütemez? **Mülkiye** (İçtimaî İlimler Mecmuası, Sayı 38, Mayıs 1934).

Öğretmen Birliğinin genel eğitimin yayılmasındaki etkileri çok önemlidir. Kuralların konmasından önce - konmasından sonra değil - yerel otoritelerin ve öğretmenlerin düşüncesinin alınması gitgide alışkanlık niteliği kazanmaktadır.

Eğitim sorularını kamu yararına tartışmak için yerel otoritelerin ve öğretmen derneklerinin temsilcilerinden komiteler kurulmakta ve bakanın sık sık bu komitelerin oyuyla hareket ettiği olmaktadır.

Öğretmenlerin eğitim komitesine girmesinin okul programlarının düzenlenmesi konusunda pratik bir değeri vardır. Programların hazırlığına öğretmenlerin katılması büyük bir şeydir. Bu yetki, öğretmenlerin okullarda salt zihinsel bir öğretimden çok, onun karakterinin biçimlenmesine önem vermelerini mümkün kılmıştır.

Bu birlikte çalışma yöntemi, ücret ve emeklilik sorunlarını, gelişi güzel işten çıkarılmaya karşı garanti sağlama sorununu da sevindirici bir şekilde çözümlemiştir.

Yöneticiler, «yararlananlar» ve öğretim kurulu arasındaki «coopération» ve «collaboration» öğretim ve eğitimle ilgili güçlükleri, karmaşıklık ve önemine uygun, geniş bir anlayışla kavrayıp çözme imkânını vermiştir. Bu ortak eylem formülü, olabilir ki, okul alanına getirmiş olduğumuz en olgun katkıdır»(1)

Berlindeki uluslararası gösteriye şu bildiriyle katılan öğretmenlerin eylem alanı, Büyük Britanya'nın bütün okullarına yaygın olmak şöyle dursun, asıl İngiltere ve Gal okullarının yerel otoritelerle, komitelerce yönetilmekte olanlarına özgüdür ki, o da, ilk okulların bir kısmıdır. Ama bu «Provided School» lar İngiltere okul sistemleri arasındaki yerine oturtulur ve okulların da sosyal hierarşi-

(1) Bulletin de la Fédération Internationale des Associations d'Instituteurs, No: 4, 1928, s. 18 - 19.

ye bağlanışı anlaşılırsa, Mr. Sainsbury'nin, her paragrafı üzerinde önemle durduğu sözleriyle başarılı bir iş tutumundan başka bir şeyi de belirttiği görülür.

İngiliz okullarının eğitimsel rollerini araştırmak için savaştan önce yapılan (1) ve savaşan sonra izlenen (2) ayrıntılı ve sıkı inceleme, aynı olguyu göstermekte, İngilterenin yerel hükümet sistemiyle ilgili hukuksal ve sosyal etüdler de (3) aynı temeli ortaya koymaktadır:

İngiltere'de genel güçlerle özel güçler arasında, yerel iktidarla Devlet arasında karışıtlık değil, yanyana ve birlikte çalışma vardır.

İngiltere'de kişisel girişkenlik okul alanında çok şey başarmıştır. Bu ülkede okul sisteminin organlaşmamış gibi görünmesi bundandır.

Bununla birlikte genel ilk öğrenimin sağlanmasına kişisel girişkenlik yetişememiş, genel güçlerin karışması bundan ileri gelmiştir.

Ama bu karışmanın ortaya çıkışı, Kara Avrupadakinden derin bir ayrım göstermiştir:

İlk plânda, karışma hem geç, hem çekingenlikle yapılmıştır.

Sonra Devlet, ödenek vermekle, kural koymakla ve denetimle yetinmiş; genel okulları yerel güçlere bırakmıştır.

Son olarak - daha garibi - genel okulları yerel otori-

---

(1) L'Education dans les écoles anglaises, par P. Descamps (Sc. Soc. fasc. 77). Muallim Dr. Sabri Bey tarafından çevrilmiştir. **(Muallimler Mec.** cilt 3 - 4).

(2) Henri Marty: Où en est la nouvelle école anglaise? (Revue la Science Sociale, 3 e pér. fasc. 1).
Henri Marty: L'Education de l'élite en Angleterre (Sc. Soc. 3 e pér., fasc . 8).

(3) Le Gouvernement local en Angleterre, par J. Redlich (de l'Université de Vienne), tome 2, pp. 272-289.
Les Pouvoirs publics en Angleterre, par P. Descamps (Sc. soc. fasc. 93).

telerle birlikte yönetmek için özel güçlere başvurulmuştur.

«Devlet eğitim alanına girdiğinde bazı yüzeyden görüşlü gözlemciler, İngilterenin devletçiliğe gittiğini ilân etmişlerdir. Durum derinliğine incelenince görülür ki, söz konusu olan, Devletin okullara el koyması değil, Devletin, yerel iktidarların ve özel güçlerin eğitim işinde birlikte çalışmalarıdır. Bunu anlamayan İngiliz kafasından hiç bir şey anlamamıştır.» (1)

Alman Okulculuğunda Devletin Rolü

Savaştan önce, artan bir eylemle yükselen aydın bir ulus gidişini örgütçü ve kurtarıcı bir Devlet görünüşüyle birleştiren Almanya'da durum nedir?

Almanya gezileri dolayısiyle yapılan incelemeleri 1917 de «Alman Hayatı İrfanı» adlı kitapla yayınlamış olan Muslihittin Adil Bey, «Gelecek» demiştir, «eğitim sorununu en iyi çözümleyen ulusun olmak gerekiyorsa, şüphesiz, Almanya bu gelecek saltanatın egemeni olacaktır. Çünkü Almanya, ülkesinde zorunlu öğrenimi en iyi bir şekilde uygulamış, her öğrenim derecesini en yetenekli öğretmenler eline bırakmış ve okullarını en yetkin örgüt ve düzene ulaştırmıştır. (s.116)»

Şu ifadenin kapsadığı yargıyı zamana bırakarak olgular üzerinde duralım: Alman okulculuğundan ve pedagojisinden söz edilmektedir. «Alman Hayatı irfanı» bunlarda devletin, kişisel girişkenliğin ve özel kuruluşların etkisini araştırmamıştır. Ama bilimsel yöntemle yapılan incelemeler niteleme ve tanıtlamadan öteye geçmediği için olguları açıklarken bunlara da değinir.

Almanya'da özel okullar temel bir görevi yerine getirmektedir: Yeni yöntemleri deneyen o okullardır. Pestaloz-

(1) Paul Descamps : **La Formation Sociale de L'Anglais moderne**, p. 117.

zi, Froebel'le «Kindergarten» leri — Basedow, Salzmann, Ausfeld'le «Philanthropinum» ları, — Dr. Lietz ve benzerleriyle «Yeni Okul» hareketini; - Karlsruhe'de Mme. Kettler ve Prusya'da Mlle Lange'la «kız Gymnasium» larını; - sanat korporasyonlarıyla «bütünleme okullarını, çıraklık ve küçük ticaret okullarını» meydana getiren hep özel girişkenliklerdir.

Bununla birlikte, genel güçler, bu deneme vadisinde, diğer okullarda olduğundan fazla girişkenlik göstermişler; ama bu girişkenlik, devletten çok şehirlerden gelmiştir. Bunlar, «real öğrenim, teknik ve ticari öğrenim» gibi ivedi bir gereğe uymakta, yöntemlerin yenilenmesi ve ahlâkın düzeltilmesi söz konusu olmamaktadır.

«Okul alanında Prusya devletinin gerçek rolü yeni bir şey meydana getirmek değil, öğrütçülüktür; özel girişkenliklerle, korporasyonlarca; şehir tarafından değişiklikleri alarak sistem haline koymaktır, Devletin gösterdiği girişkenlik ancak yapılan şeyleri kollamaya, başarılı olanlarını düzene bağlamaya veya kabule harcanmaktdır. Ulusun bütün canlı gücünü kendine çekmek ister, başlıca gücü de bundan alır; ama bu politika ulusun tümü için tehlikeden uzak değildir. (1)»

Savaştan sonra Almanya'da sürüp giden kargaşalıklar, bu tehlikenin nedenlerini değilse de, varlığını herkesin gözü önünde koymuştur.

Fransa'da Genel Okullara Niçin Cumhuriyet Okulları Denir?

Fransadaki durum, XIX. yüzyılın politik çekişmeleri içinde okulun değerlenmesidir. Savaştan sonraki kararsızlık, Almanya'da da okulu iç çekişme alanına çekmiştir.

(1) Formation sociale du Prussien moderne, p. 202 - 203 - Les Pouvoirs publics; La famille et la corporation, l'Est et l'Ouest - bölümlerine bakınız. s. 324 - 334.

Okulun politik eylem aracı olarak kullanılması, telkinlerini aile içine sokacak bir öğretim merkezi sayılması yeni bir olay değildir: XIV. Louis'nin bir buyrultusunu buna bil belge olarak göstermektedirler (1); öğrenim ihtiyacını genişleten koşulların o zaman bulunmayışı, ilkokullarda inanç öğretimiyle yetinilmesi, okulun politikaya araç edilmesine dinsel bir baskı kılığı kazandırmıştır.

Sosyal değişmelerin doğrultusu, Fransa'da genel hayatı, bireyci akımı geliştiren ülkelerde olduğu gibi, self - government'a doğru götürmemekte, eski tipten burokratik bir saltanata doğru çevirmiş bulunmaktadır. Çiftçi Fransa'da, toprağa ve saltanata sahip olanları değiştirmeye yarayan Devrimin ideolojisi de bu saltanatı geleneğe veya akla dayandırmak kavgası içinde biçimlenmiş; ve politik inançların telkini ya dinsel kültüre veya zihinsel kültüre aşılanmıştır.

Elinci yaşını yeni dolduran Fransız ilkokullarının, devletle kilise arasında kaçınılmaz olan çekişmeyle kuruluşu gecikmiş bir devrim ürünü gibi görünmesi ve Cumhuriyet okulları adıyla yüceltilmesi bundandır.

Gabriel Compayré, «Fransa'da» der, okulu kilise den oldukça bir gecikmeyle ayırmaya sürükleyen, felsefi ve lâik fikirdir. Birleşik Devletlerdeyse bu ayrılış, mezheplerin, yani hristiyan kiliselerinin birden çok olmasından doğmuştur.» (2) Şu görüşe eklenmesi gereken iki şey var: Evrimden sonraki devrimlerde geleneksel kurumlara, bu açıdan dinsel kurumlara dayanan kliklere karşı bu felsefî ve lâik fikir, saldıran klikçe politik çekişme dayanağı olarak kullanılmıştır; «huy» dönemine giren Fransız toplumu, öğretim alanında rahiple öğretmen arasında işbölümü gerektirecek bir karmaşıklık göstermeyl başlamıştır.

---

(1) Cinquante ans d'Ecole Laique, par Salzedo, p. 13.
(2) Les grandes éducateurs: Horace Mann, p. 43.

Bu okullar için, III. Napoléon zamanından, yararlı bilgileri kalkan yaparak ortamı hazırlamaya çalışan Jean Macé'nin uğraşısı, «Oeuvre de l'émancipation du suffrage universelle» tanımına yaraşır görülerek yüceltilmektedir.(1)

M. Gaston Richard'sa, öğretmen okulları için yazmış olduğu sosyoloji kitabında, bize bu madalyanın öbür yüzünü göstermektedir.

«Ekonomik hayatın heryerde aynı ahlâki sonuçları doğurmadığını biliyoruz. Uygarlığı çok incelmiş, estetik ve bilimsel eylemleri yüksek olan Fransızlar, yakın bir zamana, 1875 e kadar çoğunluk her türlü özgürlükten yoksun kalmıştır. (s. 46; Hilmi Ziya Bey çevrisi, s.54.)»

Estetik ve zihinsel beğenisi incelmiş, buna karşılık iş hayatının yönetiminden elini çekmiş yüksek bir katmanın gittikçe artan istekleri yerine getirmek için maddi iş içinde bunalıp kalan bilgisizlerin, kime oy verileceğini kestiremeyişindeki dramı yaşayan şüphesiz yalnız Jean Macé'nin yurdu değildir.

Halk Eğitimini Başarıyla Geliştiren Demokrasi: Norveç.

İskandinav ülkelerinde, örneğin Norveç'te, geçim ve özellikle gençlerin göç koşulları karmaşıklık kazanınca zihinsel kültür dinsel kültürden çekişmeden ayrılmış; öğretmen rahibi küçümsemeden, onun yanında aynı saygıyı kazanmıştır.

Norveç, eğitimin yayılması bakımından Avrupa ülkelerinin ön safında yer alır. «Herkes okuma yazma bilir. Norveçte gazete bulunmayan çiftçi kulübesi yoktur.» (2)

Norveçte eğitim hareketi yeni ve dıştan gelme birşey

(1) Gabriel Compayré : Jean Macé, p. 97.
(2) La Norvège (ouvrage officiel, 1900) p. 40.

değildir. Tersine yerel bir olaydır, ülkenin özel hayat etkilerinin doğrudan doğruya verdiği bir üründür.

Fiyor'lar boyunda denizle dağ yamaçları arasında tutunmuş yalın gaard'larda yaşayan çiftçi Norveçte ilk öğretim - konutların birbirine çok uzak düşmesine, çocukların toplanmasındaki güçlüklere, çiftçinin daradar geçinmesine rağmen - yayılmıştır. Maddi güçlükler, eğitimin gelişmesine engel olamamıştır.

Okul örgütü, kazandığı öneme uygun çözüm yollarını - fiyorlardaki şu bir çok maddi güçlüklere rağmen - devletin karışmasını en az gerektirerek bulmuştur. Yönetimde, programda ve öğretmen atanmasında merkezcilik yoktur.

Çünkü, Norveç'te kız olsun, erkek olsun, bütün çocuklar her türlü olasılığı karşılayabilecek geniş bir yeteneğe ihtiyaç duymaktadır : Büyük çocuk, babasının yerini tutarak gaard'ların yalınlığında yaşayacak, diğer kardeşler de salt kişisel çabaları ve kendi yetenekleriyle baba yurdundan uzakta, hattâ Norveç dışında okyanusların ötesinde yerleşecektir. Yalın Norveç çiftçilerinin, birlikte yürütülmesi gereken çevre işlerini başarmakta gösterdikleri büyük yeteneği denedikleri alanlardan biri de bu okul işleridir.

«Seçmenin oyunu kölelikten kurtaracak» okula ihtiyaç duymayan, ama okulu - çocukları özerkliğe hazırlayan - aile eğitiminin yardımcısı kılan ve ihtiyaca göre geliştirmesini bilen demokrasi bir ideal değil, basit şekilde Norveç fiyorlarından gözlenebilir ve incelenebilir bir olgudur (1)

İskandinav ve Anglo-saxson ülkelerinde öğretmen kuruluşları, görevin yerine yetirlimesindeki güçlükleri ve meslek sorunlarını birer birer çözen fedarasyonlar özelliğini taşır.

---

(1) Paul Bureau : Le Paysan des fjords de Norvège, p. 215 - 250. (Firmin - Didot).

Oysa Fransa'da, yüzü gittikçe çatılan ilk öğretmen birliklerinin, klikler halinde organlaşmaya çalıştığı ve hattâ merkeziyle, sağ ve sol kanatlarıyla politik bir grup durumunu almak istediği görülür. (1)

*
**

Okul sorununun durumu böyleyken bizde okutulan sosyoloji (içtimaiyat) ye göre «uygar toplumlar» da en karakteristik eğitim olgusu devletin aileler ve özel kuruluşlar yerine geçmesi, «çağdaş devletlerin ulusal eğitim işini tekelcilik şeklinde ellerine almış veya hiç olmazsa eğitim kurumlarını çok ciddi bir şekilde kontrola sokmuş olması» dır. Bu değişikliğin nedeni de şudur, denmektedir;

«Çağdaş hayatın koşullarına bütünüyle uymak için çocuk ruhunun, genel bir kültüre, onu her aşamasında kavrayan bir öğretim ve eğitime ihtiyacı vardır. — Oysa eski özel kuruluşların (ailelerin, dinsel toplulukların, bucak ve loncaların) çoğuysa ya bugün artık insanların eylemlerinin yalnız bir aşamasını düzenleyebilecek derecede daralmıştır, ya da eğitmenlik edecek üyelerden yoksundur. — Bu bakımdan çocuğa gereken öğretim ve eğitimi ancak devlet verebilir.» (2)

Bu düşünce «çağdaş aile» kavramına, karı kocayla küçük çocuklardan ibaret kalan ailenin, artık eğitimsel bir görev yerine yetiremeyeceği sanısına dayanmaktadır. (3)

İngiltere'de, «sürekli üyesi karı kocadan ibaret aile» tarım ve endüstri devrimlerinden önce de vardır. O ülkede büyük ticaretin açılması, «intensive» tarıma geçiş, et sanatından makineli büyük endüstriye aktarma iki, iki bu-

(1) Bulletin de la Féderation Internationale des Associations d'Instituteurs No: 1, 1926, p. 22 - 24.
(2) İzzet Bey; **İçtimaiyat**, s. 159.
(3) İzzet Bey; **İçtimaiyat**, s. 119 - 123.

çuk yüzyıl öncesine gider. (1) Ama görülmüştür ki, ne Devletin «ulusal eğitim işini tekelcilik şeklinde ele alması» ne de «hiç değilse eğitim kurumlarını çok ciddî bir kontrola sokması» söz konusudur. Almanya'da Fransa'da ve son olarak Norveç'te okul işinin ne durumda olduğu da yukarda görülmüştür. Anglo - saxson ve İskandinav çevrelerinin gösterdiği benzerlik dikkati çekmektedir.

Savaştanberi Anglo - saxson ve Germen ülkelerinde görülen pedogoji akımları, bu ülkelerin çözümlenen sosyal eğilimlerine güç kazandırmaktadır. (2)

Bugünün, uygarlıkta ilerlemiş toplumlarında ailenin, özel kuruluşların eğitimsel rollerini yitirdiğini ileri sürerek okulu - eğiten biricik kurum olarak görmek isteyenler, okulun kendi görüşüne uygun bir toplum ortaya çıkaracağını sananlardır.

Oysa, toplum, okulu her zaman kendi biçimine göre yoğurmakta ve okul işini «sosyal yapı» sından gelen etkiler doğrultusunda sürükleyip çevirmektedir.

Tek doğrultulu evrim kuramına bağlanarak spekülatif bir felsefe hareketi durumunda kalan sosyoloji, sosyal görünüşleri, bir atılımda ileri sürülen kuramlar çerçevesine sokmaya çalışmakla yetinmiş; sosyal anketlere, olguları kavrayan doğru bir senteze varmak için sağlam ve sıkı bir çözümlemeyle uğraşmayı gereksiz saymıştır.

Bu yüzden, «deneysel sosyoloji» nin ilerlemesini izlemek - yalnız bir gözlemci olarak izlemek değil - bu ilerlemeye hizmet etmek, sosyal sorunları günden güne artan Türkiyemiz için kesin bir ihtiyaçtır.

---

(1) G. Legaret: Histoire du développement du commerce, p. 215 - 228.

Léon Poinsard: La Production, le Travail et le Problème sociale dans tout les pays au début du XX e siécle, t. II, p. 440.

(16) P. Descamps: Les méthodes pédagogique nouvelle à l'étranger (**L'Action Nationale**, p. 349).

BİZDE
BİR YÜZYILLIK EĞİTİM İŞİ

Okullar üzerinde önceden verilmiş yargıların etkisine kapılmaksızın bir inceleme yapabilmek için onları sosyal çevrelerle ilişkilerine göre ayırarak ele almak gerekir.

Bu araştırma yoluna girince durumu aydınlatacak noktalar sezilmeye başlanır:

1) Halkın çoğunluğu, kısa süreli bir ilk öğrenim sınırını aşmamakta, hattâ yalnız aşamamakta değil, bu ilk öğrenimin gereğini bile duymamaktadır.

2) Orta ve yüksek okullar, memur olmak, hazır konumlar elde etmek için gerekli sayılmış olan bilgileri veren yerlerdir. Bu okullar, ilk öğrenime ihtiyaç gösterir. Üç dereceli eğitim sistemi budur. Orta ve ilk dereceler, yüksek öğrenimin çekimindedir.

3) Önceleri köylünün ve esnafın okulu, masrafı doğrudan doğruya ödenen mahalle veya köy okuluydu; bu sıbyan mekteplerini iyilikseverler korurdu. Bugün bunların yerine Devlet, - yerel vergiyle masrafı kapatılan - yeni ilkokulları koymaya çalışmaktadır.

Şehir ve kasabalardaysa memur sırasına gireceklerle birlikte diğerlerinin de yararlanabileceği ilk okullar, eski «mahalle mektepleri» nin yerini tutmaktadır.

---

(1) Bizde Bir Asırlık Maarif İşi. **Mülkiye** (İçtimaî İlimler Mecmuası). Sayı, 39, Haziran, 1934.

4) Rençberlik ve esnaflığır üstüne yükselmiş iş adamları, çocuklarını memur yapmak amacında olmasalar bile, iş hayatının yeni ihtiyaçları için açılmış bir öğrenim ve eğitim yeri bulamamakta ve bunların özel girişkenliklerle meydana getirildiği görülmemektedir.

Bugünkü öğretim kurumları, bina ve donatımı, gelir kaynakları, öğretim öğeleriyle Tanzimat Devletinin ürünüdür.

Bu bakımdan, bu kurumları, Osmanlı saltanatının son bir buçuk yüzyıllık sosyal tarihi içinde gözönüne almak gerekir. Ekonomik, politik ve eğitimsel olaylar bağımsız birer tarih dizisiymiş gibi araştırılamaz.

Osmanlı saltanatının son yüzyıl olayları yönetimsel ve politik bir mezkezcilik düzeni hareketinin etkisi altındadır. Zaman zaman «Tanzimatı Hayriye», düzeltme, yenilik, çağdaşlaşma, batılılaşma adı altında toplanan uğraşıların ekseni budur.

«Islahat Hareketleri» nin Eğitimcilikle İlişkisi

«Islahat» ihtiyacının belirmesi «Gülhane Hattı» nın yayınlanmasından çok öncedir. Bu ihtiyaç Osmanlı Devletinin kuruluşunu izleyen yönetimsel ve politik krizden doğmuştur.

İlk ıslahatçılar, istila döneminin ürünü olan tekelci kurumları, eski düzenine geri götürmek isteyenler olmuştur. «Koçi Bey Risalesi (1041)», bu haraketin tam bir plânını kapsar.

Saltanatın bu eski rejiminde, «eğitmen - öğretmen» ordusunun yeri yoktur; «ilim tariki» yargılama ve din görevlerini üzerine olan bir kuruldur.

«İlim tariki» o zamanın bütün ocakları gibi yoldaşlarını çıraklıkla ve «cooptation» la kendisi seçmiş ve yetiştirmiştir. Medrese kurumu, bu uzun süren çıraklığı «danişmend ve müderrisler» i besleyerek mümkün kılmıştır.

Eski rejimde her «tarik (meslek)», her ocak kendi varlığını sürdürecek eğitim ve öğretim görevini bizzat üzerine almıştır. Teknik ve bununla ilgili zihinsel kültür, iş başında çıraklıkla elde edilmiştir. Aile ve tezgâh, esnaf «tarik» leri, sanat ocakları ancak dinsel kültür için «ilim ve tasavvuf erbabı» ndan yardım istemiştir.

Osmanlı uygarlığını, «medrese, enderun mektebi ve sıbyan mektepleri» yle hazırlanmış bir olgu saymak ne kadar mümkün değilse, eski dönemde özel ve genel hayat kurumlarının işleyişindeki kültür ve eğitim öğelerini de yalnız bunların verimiyle açıklamak imkânsızdır.

Bu yüzden, medreseyi Osmanlı saltanatının kuruluşundan başlayarak altı yüzyıl rakipsiz, halkın eğitimine egemen olmuş biricik bir kurum şeklinde tasarlamak; medreseyi kapamakla onun temsil ettiği geri anlayışın ortadan kalkacağını sanmak doğru değildir.

Koçi Beyin «ıslâhat» plânında, «ilim tariki'nin ıslâhı» ikinci dereceden bir yer tutar. «Her eyaletin ruhu, süsü ve güzelliği tımar ve zeamet sahipleriydi» yargısını bütün kapsamıyla ortaya koyan «Lâyiha» nın bütün yargıları, «sahibi arz» sipahi ocaklarını ve (vezirleri, uleması kullarıyla) Padişah kapusunu eski düzenine geri götürme temeline dayanmıştır.

Bundan üç yüzyıl önceki Türkiye'nin devletçi sınıfı tarafından duyulan «ıslâhat» ihtiyacı, bu sınıfın dışa ve içe karşı askeri çekişmede kazandığı zaferi sürdürmek ve bu zaferin ürünlerini koruyabilmek ihtiyacıdır.

«Islâhat» yalnız eski düzenin dokunulmaz kalması ekseni çevresinde dönmüşse, bu durum, Kanunda yeni bir düzen kuracak güç tasarlandığından değil, düzenin başarı sağlayan kurumları dile getirmesinden ileri gelmiştir.

Devletçi sınıfın ve kargaşalığın masrafını yüklenen

ve acısını çeken rençber ve işçi reayanın(1) ve şehirli tacirlerin duyduğu keskin ihtiyaçsa, Tanzimat Fermanı'na kadar «can güvenliği ve ırz, namus ve malın korunması» çerçevesini aşmamıştır.

Türkiye, kendisiyle hanedan savaşlarına ya da uzak ülkeler ticaretine girişebilecek toplumlarla çevrilmiş kaldıkça ıslahat ihtiyacının ağırlık merkezi edimsel olarak genel hayatta olmuştur.

İş örgütü, aile örgütü gibi özel hayat kurumlarını sarsacak ve yıkacak etmen, savaşlardan ve iç kararsızlıktan ibarettir.

Batı toplumlarının politik eylemleri, sosyal bir ilerlemenin sonucu olan iş gelişiminin önüne katılınca Türkiye'nin bundan etkilenmesi gecikmemiştir.

Çünkü ekonomik akım, ülkeler arasındaki askeri engelleri yararak hızlı taşıt araçlarıyla toptan üretilen ve toptan imal edilen malı ve fazla olarak girişkenleri ve sermayelerini, o zamana kadar «gevşek bir çalışma, yerel takasın» geçerli olduğu kesimlere sokup yerleştirmeye yönelmiştir.

Dönem değişmiştir; Türkiye'de ıslahat ihtiyacının ağırlık merkezi ister istemez özel hayat ortamına geçecektir.

Onsekizinci yüzyılda Osmanlı saltanatı, - yerel bir egemenlikle yönetimsel ve politik özerkliğini elde etmeye yönelen parçalara bölünme dönemine varmış görünmektedir.

İmparatorluk bir yüzyıl daha yaşamışsa bunu iç etmenler üzerinde etkide bulunan Avrupa dengesine borçludur. «Mülki bütünlük» ilkesi, Türkiye'nin hızla çözülmesine engel olmakla kalmamış, «Al-i Osman» ın bir merkezcilik düzeniyle egemenliği yeniden elde etmesine ve sağ-

(1) O zamanki anlamıyla «raiyye - reaya» din ayrımını dile getirmez.

lamlaştırabilmesine imkân vermiştir.

Genel eğitim sorununun son yüzyılda bütün ıslahat düşüncelerine egemen görünmesi, medrese bilimi yanında eğitime yer verilmesi ve sonunda, eğitim kavramının «öğretim» den ayrılması nedensiz değildir.

Bunlar Batının üstünlüğünü açıklamak için harcanan çabanın atılımlarıdır. Ve ağırlık merkezi genel hayat alanından özel hayat ortamına zorunlu olarak geçen ıslahat ihtiyacının düşünceye vermekte olduğu yeni doğrultunun belirtisidir.

Son yüzyılın krizi, ondan önceki yüzyıllardaki gibi yönetim ve politika krizi olmakla kalmamış, gitikçe keskinleşen ekonomik ve sosyal bir kriz halini almıştır.

Bizde Özel ve Genel Hayatın Okulların Kuruluşuna Yaptığı Etkiler

Okul sorunu üzerine açılan tartışmaların özellikle pedagojik görüş noktalarına eğilmesi olağandır. Bu örgütlerin kuruluşunu etkileyen ve bunları geliştiren etmenleri araştırmak gerekli görülmez; etmenler sezilse bile üzerinde durmaya ihtiyaç duyulmaz.

Bizde ilkokulun kurulmasında, yaşamasında etkileri olan etmenleri iki temele geri götürebiliriz :

I. Özel hayattan gelen etkiler;

II. Genel hayattaki değişmelerin etkileri.

Bu iki tür etkiyi birbirinden ayırmak gerekir.

Özel Hayatın Etkileri

Bizde özel hayatın eğitim üzerine etkisi özellikle ilkokullarda kendini gösterir.

a) Ailece ve ev için yapılan çiftçilikle küçük sanat, ana - baba ve ustadan başka bir uzmandan edinilecek genel bilgiye, teknik kurallarına, hattâ okuyup yazmaya ihtiyaç duyurmaz. Teknik ve sınırlı genel bilgi, çıraklıkla ve çıraklık sırasında elde edilir.

Bu gibi çevrelerde ev ve tezgâh dışında bir uzmana, hocaya bırakılacak öğretim, dinsel telkinlere, din kurallarına özgü kalır. Her köyde hiç olmazsa boş odaşını bulduğumuz ve şehirlerimizde önceden her mahallede bulunduğunu bildiğimiz «sıbyan mektepleri» bu ihtiyaçtan doğmadır.

b) Ticaret, satışa bağlanmış çiftçilik, geniş bir müşteri çevresi için kurulan sanat, öğrenim ihtiyacını genişletir.

Ticaret çevrelerinde dinsel öğretime, okuyup yazma ve hesap öğrenmek ihtiyacının kolayca eklendiğini görmekteyiz. Bugün, öğrenimi salt dünya bilgilerine dayanan resmî ilkokulların halk tarafından tutulduğu yerler bu ticaret yöreleridir.

Aile ve iş hayatının duyurduğu öğrenim ihtiyacı, kanunsal bir yükümlülükten daha çok etkilidir.

Bizde öğrenim yükümlülüğü özel hayatın koşullarıyla şu şekilde karşılaşmaktadır :

Yeni ilkokulların açılabildiği ve iyi tutunabildiği yerler şehirlerle ticarî tarım kesimleridir.

Buralarda bile okula verilecek zamanı çıraklıkla geçirmede yarar bulanlar, öğrenim aylarını, yıllarını tamamlamak zorunluluğu duymamaktadır.

Kendi yağıyla kavrulan rençperlik kesimlerinde ve göçebelik hayatına bağlı olan hayvan besleyiciler arasında devlet memurlarının okul açma çabası bir yandan karşılık yokluğu diğer yandan ilgisizlik yüzünden verimsiz kalmak zorundadır.

Bu durumlar, rençper ve işçi yatağı olan yerlerde okuldan yararlanacak çocuğun yine rençper ve işçi kalması haliyle ilgilidir.

Okuldan yeni bir geçim yolu umanlar için ilköğretim bir basamaktan ibarettir.

Eski medreselerin de, dar rençberlik yöresiyle böyle

bir ilişkisi olmuş, her yan, medreseye aynı ölçüde adam vermemiştir.

Yaygın bir ilköğrenimin gerçekleştirilebilmesinin ilk koşulu, iş hayatının sıkı ve ticarî bir şekil alarak öğrenim ihtiyacını doğurmuş ve yaymış olmasıdır.

Genel Hayatın Etkileri

Devletin son yüzyılda ilk okulların çoğalmasına ve Avrupa tipi kılığına girmesine yol açan etkileri iki kökten gelmiştir

Hazır konumlar vadeden parasız ve yatılı okullar — İstanbuldan şehirlerin işçi katmanlarına ve darlık çeken rençper yataklarına işleyen bir etkiyle — ilkokula ilgiyi arttırmış; bir yandan da bunların yenileştirilmesini kolaylaştırmıştır.

Politikacılarımız ve bilim adamlarımızın eğitim örgütünü ülkenin, medenî ve politik düzeyini yükseltecek biricik araç saymaları ve bu örgütü belirli kalıplarla yeni toplumu yaratacak yol olarak kabul etmeleri, ilkokulları çoğaltmak ve yenileştirmek çabasını uyandırmıştır.

Eğitim Sisteminin Kurulması

Yüksek ve orta dereceleriyle bugünkü okul sistemimiz saltanatın yeni rejimiyle birlikte kurulmaya başlamış ve örgütün gelişmesiyle birlikte yürümüştür. (1)

Saltanatın eski rejiminde padişah kapısının «tarik (meslek)» leri olan «Mülkiye, İlmiye, Seyfîye ve Kalemiye tarikleri» (2) yeni rejime aktarılmakta, leski rejimin temelini meydana getiren «sahibi arz» ocaklarından yalnız Osmanlı hanedanı ortada kalmak üzeredir.

Eskiden bütünüyle ikinci dereceden bir durumda bulunan «Seyfiye (askerlik) tariki (mesleği)», askeri yüküm-

(1) Nafi Atuf Bey: **Türkiye Maarif Tarihi**, Kitap I, s. 111-112.

(2) Bu «tarik» lerin eski rejimdeki durumu ve yetiştirme yolları için Netayicül vukuat c. 2. s. 89 - 91 e bk.

lülüğün vereceği yeni orduyu çerçeveleyeceği için birinci plâna geçmektedir. Yeni ordu, Avrupa'da endüstrinin ilerlemelerinin etkisi altında değişmiş olan orduları taklitle düzenleneceğinden subay hazırlığında askeri teknik önem kazanmıştır.

İç durum üzerinde dış ilişkilerin egemen olması, — özellikle politik sorunların izlenmesi içinde yetişen «ricali» yle — eski «mülkiye tariki» nin geleneksel konumunu koruyabilmesine yardım etmiştir.

İlk açılan okullar — «Bahriye, Hendese, Tıbbiye, Harbiye Mektebleri» — ordu içindir ve onun ihtiyaçlarına göre şekil almaktadır. (1) Başlangıçta «Harbiye», yalnız savaş subayı yetiştiren bir «asker ocağı» dır.

«Mühendishane»yse Kumbaracı ve lâğımcı ocaklarıyla Hasköy ve Tersane mühendishanelerini birleştiren «sanat ocağı» dır. «Talebei Ulum Gürûhundan madud (sayılan») askerler disiplin altındadır.

«Tıbbiye»; «Tıbbane ve Cerrahhane» yi birleştiren Avrupa örneği bir okuldur. Bunun kurulmasına yol açan da ordunun sağlık ihtiyaçlarıdır. Bu okul, ordu dışında halkın ihtiyaçlarına da cevap vermiş, doktorlara askerlikle serbest meslekten olanlar arasında bir konum sağlamıştır.

«Mülkiye ve Kalemiye tarikleri», ilk zamanlarda bu okullar ve ocaklar şeklinde özel bir öğrenim yerini ve bir eğitim ocağını gerektirmemektedir.

«Vüzera (vezirler) ve erkân (lideri gelenler), kalem zabiti ve ketebe (kâtipler) », Saray, Babıâli, paşa daireleri ve memurluklarda — çıraklık ve iş içinde — yetişegelmiştir. Medrese, cami dersleri, enderun mektebi, özel ders-

(1) «Bahriye Mektebi» nin temeli I. Abdülhamid zamanında atılmış; mühendishane III. Selim zamanında açılmıştır. Ama 1243 Rus seferinde bunlardan yetişme ne bir kaptan, ne de bir subay bulunamamıştır.

ler ve Avrupa'da öğrenim, bu meslekten olanların öğrenim ihtiyacını sağlamış; Harbiye ve Tıbbiye'den çıkanlardan da mülki görevlerde yer alanlar görülmüştür.

İlk «rüştiye mektebi» sayılan Mektebi Maarifi Adlî, 1254'de «kalem efendileri» nin öğrenimi için açılmıştır.

Müdür ve kaymakamların çıkacağı yer olarak yatılı mülkiye 1275 de kurulmuş (1), ancak 1294'de «âli (yüksek)» bir okul haline konmuştur.

Gülhane Hattı (1255) eğitim konusunda sessizdir. Ama 1254 «Meclisi Umuru Nafia Lâyihası» ve 1261'de Meclisi Maarifin toplanmasını gerektiren «Hat», o zmanın düşüncelerini bize bildirir.

«Lâyiha» da deniyor ki, «Tarım, ticaret ve endüstri işlerinin canlandırılması konusunda meclisce görüşülmekte olan her şeyin temeli olan bilimler olmadıkça hiç birisinin meydana gelmeyeceği açıktır.» Ama, «Bir ülkenin iş hayatı nasıl gelişir ve bu gelişmede bilimin rolü nedir?» sorununun ne kadar işlenebildiği, lâyihanın sunduğu yürütümlerden anlaşılır: İstanbulun bazı «sıbyan mektepleri», okuma - yazma öğretir ve temel bilgileri verir duruma getirilmelidir. Lâyihanın uzun gerekçesiyle elde etmek istediği bundan ibarettir (2)

1261 Hattı'ysa (3) yeni dönem ıslahatçılarının en güçlü bir fikir atılımını dile getirir:

---

(1) Bosna'da «vilâyet maiyet memurları» na kaynak olmak üzere Sabah Mektebi adıyla Mektebi Mülkiye'ye bir «şube» açılmıştır.

(2) **Mahmut Bey: Maarif Nezareti Tarihçesi**, s. 7-10.

(3) **Takvimi Vakayi.** M. 1261 - 1261 Hattı, genel eğitim hareketine ve eğitim örgütüne başlangıç olmakla birlikte, yönetimsel ihtiyaçların halk ağzından öğrenilmesi için hükûmet merkezinde genel bir meclisin toplanmasını sağlayarak Meşrutiyet hareketine de edimsel bir başlangıç meydana getirmiştir. Ama nedense bu belgenin tarihsel önemi, şimdiye kadar ilgisizliğe uğramış, «Maarif Nezareti Tarihçesi» ndeki belgeler arasında bile yer bulmamıştır.

«Şimdiye kadar, yaptıklarımızdan, askerî düzenlemeden başkası bir olumlu sonuca vardırılmamış ve gerçi askerî düzenlemelerimiz gittikçe gerçekleşmekteyse de, geleceğin garanti altına alınması, ülkelerin ve şehirlerin bayındırlaşması ve halkın ve aşağı tabakanın refahıyla sağlanacağından şimdilik temelsiz kalmıştır.»

Egemenliği askerî güçle tekeline alan bir grup dayanışmasına dayanan devlet olgusunun görülen bozgunu karşısında «halk varlığının iş yolundan gelişmesiyle sağlamlaşmaya yürüyecek bir devlet» ülküsüne yönelmekle son yüzyıl yöneticileri yüksek bir kavrayış adımı atmışlardır.

Islahat için bir dayanak noktası sezilmiştir: «Kamu eğitimi» sorunu ortaya çıkmaktadır.

Bu seziş, «bilim ve tekniğin ve teknik endüstrinin kaynağı olan okulları» ülkelerin uygun yerlerinde kurarak «kamu eğitimi çaresine bakılsın» yargısıyla uygulama alanına geçebilmiştir.

Ülkelerin yerel ihtiyaçları bilinemediği için, her «kaza» dan çağrılan kocabaşılardan kurulu bir mecliste düzene bağlanacak işlerin niteliğinin belirmesi beklenirken; kamu eğitimi sorunu «malumatı İlmiye, Seyfiye ve Kalemiye eshabının» uzmanlığına bırakılmıştır.

Okul işini plânlama görevi bu uzmanlardan meydana gelen bir meclise verilmiştir.

Yeni ordunun uyandırdığı okul ve eğitim hareketinden ayrı, doğrudan doğruya halkın eğitimine ve yükselmesine yardımcı olması istenilen eğitim hareketi plânı yapılmıştır: Sıbyan mektepleri düzenlenecek, rüştiyeler açılacak ve İstanbul'da kurulacak yatılı bir «Darülfünun» la üç dereceli bir eğitim sistemi temellendirilecek ve sürekli bir Meclisi Maarif de bu örgütü yürütecek ve geliştirecektir.

O zaman, sanat, bir yandan esnaf loncalarının, bir yandan da belirli ve sınırlı gediklerle hazinenin tekeli ve

ayrıcalığı çerçevesine sığınmış ve bağlanmıştır. (1)

Rençper köylüyse, «mukataa, çiftlik ve iltizam» çemberleri içinde günü gününe yaşamakta (2) ve ancak bu örgütün ezici değilse de ilgisiz desteğine umut bağlamaktadır.

Yeni okullar, «medrese ve kalem ilmini» değil, yeni bir tekniğin bilgisini getirse bile, üretici halka bir şey vadetmemektedir. Genel okullar hemen açılırken «Devlet tarik» lerine mal edilmiş bulunmaktadır.

1289 yılında İstanbul'da 17 ye varan erkek rüştiyelerinde 1930 öğrenci vardır; 166 sı diploma almıştır; «kalem» lere yollanan ve asker okullarına geçenlere karşılık yalnız 1'i sanata, 2'si de «Ticaret Mektebi» ne gitmiştir. (3).

Ülkenin bayındırlaşması ve halkının refahını sağlayacak bir eğitim ihtiyacının sezilmesinden doğan, ama doğarken devletçiliğe ve yöneticiliğe mal olan eğitim hareketinin bu bayındırlaştırma ve refah işiyle kurulabilecek biricik ilişkinin doğrultusunu 1292 Islahat Fermanında görmekteyiz.

«Memaliki mahrusa'nın (Osmanlı ülkesinin) maddî servet kaynakları olan hususlar için gereken sermayelerin belirlenmesiyle, ürünlerin taşınması için gereken yol ve kanalların açılmasıyla ve tarım ve ticaret işlerinin genişletilmesine engel olan nedenlerin giderilmesiyle sağlık donatımlarının sağlanması ve bunun için eğitim ve bilim ve Avrupa sermayesinden yararlanılmaya bakılması yollarının ayrıntılı bir şekilde gözden geçirilerek yavaş yavaş yürürlüğe sokulması...»

Islahat Fermanı, eğitim hareketini etkileyen diğer bir

(1) **Tekalif Kavaidi : 11,150,160**
(2) **Netayicül vukuat. III.**
(3) Mahmud Bey: **Maarif Nezareti Tarihçesi**, s. 129.

etmeni de bize göstermektedir. O da, müslüman olmayan toplulukların — Avrupayla ticaretin artması sonucunda yalnız özel hayatta gelişmeyle yetinmeyerek — politik egemenlik amaçlarına yönelmesi olmuştur. Eğitim hareketiketi — dıştan da itelenen ve desteklenen bu yürüyüşü devletin birliğini bozmayacak — kanala yöneltmek için kullanılacaktır.

«Mektebi Sultanî» nin kurulması (1285 - 1868), Fransa İkinci İmparatorluğunun Paris anlaşmasından sonra ıslahat hareketine yaptığı politik etkinin en tipik ürünüdür.

Fikret'in «Şark'ın Garb'a açılan bir penceresi» olarak tanıtladığı bu kurum gerçekte yönetici Fransa anlayışını Doğu'ya yansıtmıştır.

Resmî bildiri, okulun amacını «genel görevlerin her türüne yetenekli memur yetiştirmek ve ilerde kurulacak yüksek okullara girecek yeteneği vermek» diye dile getirmiştir.

Sultanî'nin kurulmasını gerektiren düşünceyi de ilk müdürü M. de Salv şöyle belirtmektedir: «Ülkeye yabancı bir dille yürütülecek bir öğretimi sokmak, genel görevlerde eşdeğerde kullanılacak bütün yurttaşları hazırlamak için yerli ırkları birleştirmek üzere ciddi bir kalkışımda bulunmak.»

1286 Maarifi Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasını da Fransa'nın politik baskısı itelemiştir.

Bu nizamname, üç derece üzerine beş sınıf genel okulun kurulmasını öngörmektedir.

a) Okulların ülkedeki bölgelere dağıtılması, yönetimsel bölünüme ve nüfus topluluğuna göredir. «Paytitaht» ta Darülfunun ve diğer yüksek okullar (teknik ve endüstri okulları), «vilâyet» merkezlerinde, Sultanî, bin haneyi aşan kasabalarda Rüstiye, köy ve mahallelerde «sıbyan mektebi».

b) Nizamname geneldir, öğrenim ihtiyacının yaşayış

şekli ve iş kuruluşlarıyla ilgisini kesinlikle sezinlemez.

c) Yalnız ilk derecenin (sıbyan ve rüştiye) dil ve din gibi bir özelliğe uyması düşünülmüştür.

d) Sanat ve endüstrinin gelişmesini amaç edinen gerekçeyle eğitim sistemi arasında hiç bir bağ yoktur.

e) Okullar, ülke çevrelerinin öğrenim ihtiyaçlarına cevap verdiği için yarar kurumları değildir; ülke halkı, «in san eğitimi» nin basamaklarını temsil eden okulları — toplulukça veya devlet kuruluşuyla — yaşatmak yükümlülüğü altındadır.

f) «Mülâzımlık» sınavları, «rüus (ulemalık)» lar ve bunların genel görevleri yerine getirmeleri için sunduğu ayrıcalık ve haklarla okul sistemi, devletçi bir aydınlar korporasyonu kurulmasına gidilmiş olmaktadır.

1286 Darülfununu, ancak «kalem efendileri» yle medresede kalan taşra gençleri için açılmış oldu. «Müntehi rüusu» vermeye zaman bulmadan kapanan bu yüksek okul, «önemli mülki işlerde ve «daire-i ilmiye» üyeliğinde, sultanî ve yüksek okul öğretmenlik ve müdürlüğünde» görev alma yetkisi verecekti. Böyle bir çekiciliğin ve etkin bir iş hayatından güç almayan çevrenin bir üniversiteyi canlandıracak koşulları ne ölçüde taşıdığı bugün daha iyi incelenebilir.

1286'da geniş bir plân olan «Maarifi Umumiye» atılımını ıslahat hareketi olarak çözümlemek bugünkü durumu kavrayabilmek için gereklidir.

Bu çözümleme, yeni dönem ıslahat hareketinin öğelerini — karşılıklı etkileriyle — gösterir.

«Nizamname», (Sadullah Pş., Ekrem ve Ebüzziya Beylerin başlıca öyeleri olduğu) «Şûrayı Devlet Maarif Dairesi» nce işlenerek çıkarılmıştır.

Saltanatın eski rejiminde yeri bulunmayan bu mülki örgütü gerekli görmek yeni dönem ıslahatçılığının en karakteristik niteliğini gösterir.

1261 de askeri düzenlemelerin «şimdiki halde temelsizdir» yargısıyla yetersizliğini ilân zorunluluğunu duymak, «kamu eğitimi sorunu» nun sezilmesine yol açmıştır.

O zaman ki «geçerli bilimin» aydınlarımızın erişilebildiği en yüksek yorumlarıysa ancak şu kanılara varmıştır: «Çağdaş eğitim, yüzyılın bilim ve bilgisini benimsemektir; bunun çaresi aydın hükûmetçilerle onların söz edebileceği bir halk yetiştirmektir, bu da ancak okul kurmayla başarılabilir.»

Bugünkü aydınların ilk «üstat» ları, Batının ışığı altında yapabildiği sentezi 1286 eğitim atılımıyla somutlaştırmışlardır: «Ülkede ileri bir refah ve uyum sağlayacak eğitim kaynağı okul!»

Ama bunun bir atılımda başarılacak bir iş olmadığı da kabul edilmiştir:

«Böyle bir büyük işin temeli ne kadar deneye dayanırsa uygulanımı o ölçüde kolaylaşacağından nizamname lâyihası, eğitimin genelleşmesi için bir ıslahat kılavuzu alınarak... hükümlerin uygulanmasına aşamalı bir hareketle girişilmesi uygun görülmüştür. Aşamalı yürütümlere saltanat merkezinden başlanılması işin yapısı gereğidir...»

İş başındakilerin ileri sürdüğü bu deney ve aşamalı hareket gerekliliği, belki o zamanın ihtiyatlılığıyla açıklanabilir. Ama 65 yıl geçtikten sonra görüyoruz ki, bir türlü hızlanamayan bu hareket, hattâ olayların akışına göre yerimizde sayış, bir gerçektir; atılımlar her zaman denemeden ders almış olmak zorunluluğunu ihtar edegelmektedir. Yıllarca önce askerlik yükümlülüğünü başarmış olan ülke için «öğrenim yükümlülüğü» bugün de bir dilekten ibarettir. Yüksek okulların istediği öğrencinin ancak yarısı kadar lise mezunu elde edildiğini yeni liseler açmak için neden gösterirken memurluk kapılarını yüksek okullara yıllarca kapalı bulundurmak söz konusudur.

Eğitimcilerin en içten amaçları karşısına olumsuz bir güç şeklinde dikilen, hesapların açığını ödemekle birlikte yanlışlığını durmadan ortaya koyan nedir?

Nasıl, ıslahat kalkışımları sosyal çevrenin gerçeğiyle her adımda karşılaşmış, ulaşılmak istenen amaçla varılan sonucun aynı şey olmadığını göstermişse, eğitimin yayılmasıyla başarılmak istenen «kamu eğitimi» kalkışımı da bizi sosyal çevrenin kuruluş şekli karşısında bırakmıştır.

Bugün okullar memur yetiştirmekte demekle okulların başarısızlığını değil, bir olguyu dile getiriyoruz; okullar ancak hazır yerlerde iş görecekler için düşünülmüş ve kurulmuştur.

Islahatçılar bize yalnız, yeni çabalarla tamamlanacak bir okul sistemi bırakmadılar; okulun, eğitimin sosyal rolü üzerindeki kanılarını da bıraktılar. Bir yüzyıla varan eğitim deneyinden sonra bu kanıyı sıkı bir çözümleme ve eleştirinin sonuçlarıyla karşılaştırmak sırası gelmiştir.

İş ve okul

Okul sisteminin kurulduğu dönemde gücünü ve onurunu yitiren örgütlerden biri de çıraklıktır:

Gelişemeyen, dış çekişmeye uğrayan aile tarımı, küçük sanat ve yerel ticaret, hem işlere hem de çıraklığına düşkünlük getirmiştir. (1)

Ekonomik geriliğin teknik eksikliğiyle açıklanması, aydınlarımız gözünde çıraklığı değerden düşürmüştür.

Yönetim kadrolarının her şeye rağmen durmadan genişleme eğiliminde olması ekonomik alanda güçlüklere uğrayan ailelerin, okulları güvenilir bir geçim yolunun çırak-

(1) Bununla birlikte çıraklık ortadan kalkmış değildir. 1927 Endüstri Sayımı, ülkemizde 14.000 e varmayan sanat yerlerinde 23.000 kadar 14 yaşından küçük erkek ve kız çocuğun çalıştığını göstermektedir. İki milyona yakın çiftçi aile de çocuklarına çiftliği tarlası başında öğretmektedir.

lık yeri şeklinde görmelerine yol açmıştır.

Orta ve yüksek okullarımız gözlem ve sentez gücünü, kişisel sorumluluk duygusunu, işbirliği alışkanlığını, geliştirmeyen durgun bir eğitim çevresi hazırlığı için gençleri hazır konumlar aramaya sürüklemektedir.

Rençberliğin üstüne yükselen, iş ve adam yönetme göreneğini elde etmiş bulunan aileler, zamanın güçlüklerini duyarak çocuklarına yeni yetenekler kazandırma isteğini gösterseler bile, orta okul ve yüksek okullar bu isteği gerçekleştirememektedir.

Bu aileler ardıllarını aydın gruba karıştırarak yitir mekte, böylelikle, özel hayat kadrolarını zamanın ihtiyaçlarına göre yenileyecek önemli bir öğe, güçsüzlük ve çözülmeye uğramaktadır.

Bu durum, ülke ekonomisinin devlet işi şeklinde yönetilmesi gerektiği fikrine güç kazandırmaktadır.

1926 İlkokul Programı, «genç kuşakları çevresine etkin bir şekilde uydurarak iyi vatandaşlar yetiştirmek» ilkesini koyarak — gören, düşünen yapıcı — bir kuşak yetiştirmeyi amaç güder.

Bugün açılabilmiş ilkokullarda bu yeni eğitimin yaşatılabilmesi imkânı tasarlansa bile artan bir sarsıntı ve çözülmeye uğrayan — özel hayat çevresine etkin bir düzelme öğesi katabildiğimize güvenebilir miyiz? Rençber aile, küçük tezgâh çevresinin eğitimsel otoritesi ilk okulun etkilerini hiçe sayacak kadar güçlüdür. (1) Köy kişisel yeniliklerin kökleşmesine elverişli bir alan değildir. Küçük tezgâh sahipleri, küçük esnaf ne kadar uyanık olsa büyük makine endüstrisiyle çekişmeye girişebilecek örgüt kuramaz.

---

(1) Zaten «Bütün köy okulları yönetim ve öğretim kurulları, çocukları köylü hayatından ayırmayacak bir öğretim ve eğitim yöntemini uygulamakla yükümlüdür.» (1926 Maarif Teşkilât Kanunu: Madde 5). Bu maddenin konmasını gerektiren tartışma, (M. V. Mecmuası, sayı 9).

Bugünkü koşullar, toprağı yeni ihtiyaçlara göre işleyecek, yeni örgütle yapımcılıkta bulunacak ve dünya piyasalarıyla başarılı ilişkiler kuracak iş adamları istemektedir. İlkokul programının vermek istediği eğitim, ancak bu yol açıcı iş adamlarıyla çalışarak o eğitimi yaşayabilecek ve çevreye mal edebilecekler içindir.

ŞEHİRLERİMİZİN GELECEK PLÂNLARI VE BÜYÜK ŞEHİRLİ TÜRKİYE (1)

Geçen yıl yayınlanan kanun (2), belediyeleri, beş yıl içinde gelecekle ilgili bir plân düzenlemekle yükümlü tutmaktadır.

Bu plân işi İstanbul Belediyesi için daha eskidir. Mahalleleri boydan boya tarlaya çeviren yangınlar, savaşlardan ve krizlerden gelen sarsıntı, belediyenin emeklerini ve yeni yapıları gelişigüzellikten kurtarmak zorunluluğu imar ve kalkınma uğraşısını düzenlemeye yarayacak bir plânı çoktan gerekli kılmıştır.

İstanbul Belediyesinin yaptıracağı plân için açılan yarışmaya, Avrupa ve Amerika'da başarılı yapıtlarıyla kendini tanıtmış olan «ürbanist» Prof. Alfred Agache da, diğer iki yarışmacıyla birlikte katılmıştır. Uzmanların raporları belediyeye verileli bir yıl olmaktadır; bu işte oyu alınacak jüri sonunda toplantıya çağırılmıştır. Bu durumda, İstanbulun gelecek plânını yapacak kimse yakında belli olacaktır.

Prof. Agache, önceki yaz, incelemede bulunmak üzere İstanbula geldiğinde «Yüksek Mühendis Mektebi» yle, «Gü-

(1) Beldelerimizin Müstakbel Plânları ve Büyük Şehirli Türkiye, Mülkiye (İçtimaî İlimler Mecmuası), sayı 45 (Birinci Kânun 1934.

(2) Belediye Yapı ve Yolları Kanunu (21.6.1933): mad. 2.

zel Sanatlar Akademisi» nde iki konferans vermiş; şehirciliğin nasıl anlaşılması gerektiğini, kendisince yapılmış plânlar ve bunlardan Rio de Janerio'nun yönetici plânı ve uygulamaları çevresinde açıklamıştır. (1)

Şehir plânlarıyla ülkenin her yanında uğraşılmak istendiği şu sırada İstanbulun gelecek plânı raporlarıyla biraz ilgilenmek, özellikle M. Agache gibi sosyolog bir şehircinin bugünkü ve yarınki İstanbul üzerindeki görüşüyle ortaya koyduğu sosyal konuya değinmek hiç de yararsız sayılmaz.

*
**

Prog. Agache, «İstanbulun düzenlenmesi, güzelleştirilmesi ve genişletilmesi sorunu, hiç şüphe yok, günümüzde dünyanın çok önemli sorunlarından biridir» demektedir. Gerçekten bu sorunun önemi, gelecek plân işinin, İstanbul Belediyesi sınırı içinde uyandırabildiği ilgiyle ölçülemeyecek kadar büyüktür.

Şehirciler için bu kalkışıma incelik veren ve fazla çekicilik katan bir özellik de yok değildir: Ürbanist, İstanbulda eski şehir, bugünkü ve yarınki şehir gibi üçlü bir sorun karşısında kalmaktadır. Geniş bir şehircilik kavrayışıyla bunlar birbirine aykırı kalmaktan kurtarılacak, Türk gençlik devriminin güçlü izleri yarınki şehrin yapısında kendini gösterecektir. (2)

Yarışmaya katılan uzmanların Belediye'ye verdiği raporlar şu özellikleri taşımaktadır:

M. Agache'inki bir ürbanizasyon programıdır;

M. Lambert'inki yönetici plânın bir eskizi;

---

(1) M. Agache'ın kendi yapıtı olan Rio de Janerio plânı üzerine «La remodelation d'une capitale» adıyla yayınladığı iki ciltten büyük şehirlerde imar işinin nasıl kavranması gerektiğini gösteren bazı sayfaların çevirisi Yeni Türk Dergisinin 10. sayısındadır.

(2) Alf. Agache : Basılı Fransızca Rapor, s. 3.

M. Elgötz'inki de genel plândır.

Aşağıya geçirdiğimiz paragraflar bu raporların ne şekilde hazırlandığını bize göstermektedir.

Herman Elgötz'den:

«Bu güzel şehrin eşsiz güzelliğini en uzun bir geleceğe kadar koruyabilmek için öyle bir temel bulmak gerekir ki eski kültürü yeni ihtiyaç ve uygarlık koşullarıyla uyumlu bir şekilde birleştirsin.

Bir şehrin şekli, geçmişi ve ekonomik ve doğal durumuyla belirlenir. Şehir bugün bu koşullarla yaşamakta ve bunların her türlü ilerleme ve değişmesi şehrin şeklini etkilemektedir. Demek ki bir şehir uzmanının görevi ekonomik, politik güçleri göz önüne alarak onları şehrin tarihsel, medenî ve doğal durumlarıyla uyumlu olarak uzlaştırmaktır.» (1)

İstanbul plânı hazırlanırken her yönden şehrin karakterine uymaya çalışmış, şehrin doğal görünümü ve tarihsel yapıtlarının da korunması ve daha güzel görülmesi sağlanmıştır.

Son yüzyıl bütün eksikliklerin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı bir dönem olduğuna göre, İstanbul şehrinin de çağdaş şehirciliğe ve ekonomik koşullara uygun tarihsel değerine yaraşır bir konuma getirilmesine çalışılmıştır.» (2)

J.H. Lambert'ten;

«Bir yönetici plân yaparken, seçilebilir iki yöntemle karşılaşırız.» Bunlardan biri, «şehrin sürekli olarak genişlemesi varsayımı üzerine kurulmuş olup dünya krizi bu yöntemi kesinlikle hayırlamıştır. 1929 yılına kadar yalnız bu yöntem kullanılmıştır.» Diğeri, «değişme yöntemi olup, sınırsız alanlar üzerinde yayılan ve bu alanda şehir özel-

(1) H. Elgötz: «İstanbul Şehrinin Umumî Plânı (Çeviri)», s. 5.
(2) Aynı Rapor: s. 45.

liklerinin zayıfladığı ve hattâ toptan yok olduğu kesimleri içine alan şehirler için bu yöntemin kullanılması zorunludur. 1930, 31 ve 32 krizlerinden etkilenen şehirlerin plânlarını yaparken bu yöntemi kullandık.

Ama burada İstanbul şehri karışık bir sorundur ve bu yöntemlerin hiç birine bütünüyle uymaz. Demek ki İstanbul için bu iki yöntemin yararlarını ve etkilerini kapsayan üçüncü bir yöntem aramak gerekir. Bu üçüncü yöntemin belirlenmesi çok önemlidir; bu birinci raporumuz, bu yöntemin hazırlanması ve İstanbula uygulanması amacıyla bir denemedir. Bu yöntem, İstanbul şehrinin İstanbul kesimiyle olan sıkı bağlantıları göz önüne alınarak bulunabilir.» (1).

Halic'in güneyindeki asıl İstanbul sorununun çözümü en ivedi, hatta hayati olduğundan, burada Beyoğlu ve Üsküdar için ancak bildirici nitelikte bazı imar işleri ve kurallardan söz ettik. Bu birinci «eskiz»imizi şehrin bu iki «aglomerasyon» kısmındaki hayati koşulların daha derin bir şekilde incelenmesinden sonra uzun boylu açıklayabiliriz. Ne de olsa İstanbul üzerine bu eskiz'imize Beyoğlu ve Üsküdar konusunda da bir kaç kelimenin eklenmesi gerekir» (2)

Alf. Agache'tan:

«Sosyal ihtiyaçlar kadar ekonomik durumu da hesaba katmak zorunda olan çağdaş hayatın çeşitli gerekimlerini, yeni bir şehir topluluğu işinde şehir halkına en yararlı bir şekilde düzenlemeye yarar bir plânın yapılmasını istemekle İstanbul Belediyesi yerinde davranmıştır. Ama bunun yapılabilmesi için bugünü gözönünde buldurmakla birlikte kırk elli yıllık geleceği de bugünden kestirebilmek

(1) J. H. Lambert: İmar Raporu (Basılı çeviri) s. 94.
(2) Aynı Rapor, s. 64.

gerekir. Şehircinin tecrübesi özellikle bu noktada kendini göstermektedir.

«Gelecek dönemlerde de etkisi sürecek derecede büyük bir önem gösteren böyle bir kalkışıma girişmezden önce belge ve materyeli yerinde kavramak ve gereken «teşhis»i yaptıktan sonra doktorların «ordonnance» ve şehircilerin düzenleme programı (programme de remodelation) dedikleri şeyi yapmak gerektir. Bu yolda düzenlenecek programdaki yerindelik, sonradan, büyük yönetici plânın kapsayacağı sonuçları vermesiyle gerçekleşecektir. (1)

«İstanbul için imar, düzenleme ve genişletme programımızın ana çizgilerini başlıca on iki bölümde özetledik ve bir şehrin gelişme ve genişlemesi gibi bütünüyle sosyal bir sorunda şehircinin sorumluluklarını yüklenmesi söz konusu olduğunda ortaya çıkan sorunların önem ve anlamlarını şemalarla anlatmaya kalkıştık. Bu, geçerli olan deyimle, plânlı ekonomi de diyebileceğimiz bir uygulamalı sosyoloji sorunu olmaktadır. Herhalde görülür ki şehircilik sorunu mimar ve mühendisi olduğu kadar sosyologu da ilgilendirir ve bu sorunu açıklamak için bir çok alanda bilgi ve geniş tecrübe sahibi olmak gerekir. Antropo-coğrafik çevredeki incelemelerimiz, şehrin doğasına uygun belirtileri bulmak için araştırmalarımızla çıkardığımız mantıksal sonuçların belirlediği «teşhisi» kapsayan programı sunuyoruz.

Bu program, bütün bölümleri bakımından çeşitli bir çok grafikleri kapsayarak yönetici plâna (plan directeur'e) düşünecektir..» (2)

Bugünü inceleme ve geleceği tahminden «progrom» a varan bir şehircinin görevi, programdan «yönetici plân» ı

(1) Alf. Agache : Büyük İstanbul. Bir Ürbanizasyon Programı (Basılı Fransızca metin), s. 5.

(2) Aynı Rapor (Fransızca metin), s. 27.

düzenlemeye geçmekle bitmiş olmaz. «Bu yönetici plânın, ilerde daha somut bir anlam ifade edecek tahminleri ve esinleri kuşatacak ayrıntılı bir raporla yorumlanması gerekir; son olarak, yönetici plâna kanunsallık gücünü vermek zorunlu olduğundan, toplamı belediye yasamasını medana getirecek çeşitli kanunlar ve tüzüklerle tamamlanmalıdır.» (1)

Prof. Agache, bize bir şehirde yönetici plân işinin hangi aşamalardan geçeceğini ve bunlar arasındaki bağları açıkça göstermektedir. İstanbul'da bu iş ancak ilk aşamalarındadır. Şu bir yıllık bekleyişten sonra uzmanlardan biri seçilebilirse, diğer aşamaların aşılmasına sıra gelecektir.

İstanbul plânı işinin şu ilk aşamalardaki durumunu uzmanlardan birinin «program», diğerinin «ilk bir eskiz» ve öbürünün de «genel plân» la dile getirmesi salt bir deyim seçimi ayrımı olmakla kalmamaktadır.

M. Agache'ın çok doğru olarak dediği gibi, «şehircilik sorunu, mimar ve mühendisi ilgilendirdiği kadar sosyologu da ilgilendirir». O halde şehircilik konuları yönetici, mimar ve mühendis bakışıyla yalınç öğelere indirgenebildiği gibi sosyolojik bir görüşle konunun bütün öğelerini kuşatan verimli bir senteze varılmak da mümkündür. Böyle bir senteze varılabildiğinin en canlı belirtisi, şüphesiz, «teşhis» in, durumu aydınlatan düşündürücü bir nitelik taşımasıdır.

Açıkca söylemek gerekir ki mühendis M. Elgötz'ün genel plânı raporların en az düşündürücü olanıdır. Diğer bir iş için önceden getirilip, kendisinden yararlanılmış olan bir uzmanı değerlendirmek üzere söylendiği gibi, İstanbulun genel plânı sahibi için de bu işi «bizim kadar kavramıştır» denilebilir.

---

(1) Aynı Rapor: s. 27.

M. Lambert'e gelince, «yönetici plânın ilk bir eskizi» diye tanımladığı imar raporu günün çözümlenme ve tanıtlanmasını en aşağı ve en yukarı çözüm yollarını ve tartışmaları kapsar bir özettir. İstanbul Belediyesi içindeki «aglomerasyonlar» a uygulanacak yöntemi arama denemesine girişilmiş ama bu aglomerasyonları genellikle kavrayacak bir senteze yol bulunamamıştır.

Bununla birlikte, M. Lambert tasarladığı şehircilik eylemine, İstanbul şehrinin güzelliğini ve tarihini cansız bir dayanak noktası yapmaktan çok endüstriel İstanbul, kültür İstanbulu ve spor ve turizm İstanbulu gibi canlı öğeler aramıştır.

M. Agache'ın raporuysa, ne genel plân ve ne de yönetici plânın ilk eskizidir; belki bir ürbanizasyon programıdır. Bu rapor dikkate değer bir sentez ve özlülük gücü göstermektedir. Ama bu üstün nitelik, deyiş biçiminden çok konunun kavranışıyla ilgilidir.

«Sunulan programın temellerini» demektedir, «geçen Temmuz (önceki yıl Temmuz) ayında İstanbul'da bulunduğumuz zaman yerinde yaptığımız incelemelerde bulmuştuk.»

Bunların «iyice anlaşılması için şehrin bütününe Büyük İstanbul ve Halic'in sağ kıyısındaki eski şehir kısmına yalnız İstanbul denilmesini önermekteyiz. Böylelikle büyük İstanbul deyimi, İstanbul, Galata, Beyoğlu, Şişli, Üsküdar vb. semtlerini birden ve tümüyle dile getirecektir. (1)

«Büyük İstanbul» sözünün yönetimsel bir anlam taşımaktan ileri varmayan eski «şehremaneti», şimdiki «İstanbul Belediyesi» deyimine eşit topografik bir ad olmadığını anlamak güç değildir.

«Büyük İstanbul dedeğimiz şehir, çağdaş hayatın zorunluluklarını karşılamak için bundan böyle tek biçim bir

(1) Basılı Fransızca metin, s. 5.

şehir görünümü göstermeli, eski İstanbulla Galata ve Beyoğlu Halic'in iki yanına yayılmış tek bir «aglomerasyon» sayılmalıdır. Halicin, bir ırmak limanı görevini yerine getirecek İstanbulla Galata ve Beyoğlu arasında bir engel meydana getirmemesi gerekir. Bu çeşitli semtler kullanışlı ve seri yollarla bağlanırsa birbiriyle gittikçe daha çok kaynaşır.» (1)

Temelce Büyük İstanbul'a giren diğer yerlerin durumunu belirleyen «cite - satlite ve Faubourg» kavramlarına ve «şehirle çevresindeki aglomerasyonlar arasında önceden bulunan kesiytiyi edimsel olarak kaldırmalıdır,» ilkesine (9. Bölüm) dikkat etmek gerekir.

«Urbanizasyon Programı», İstanbul'un düzenlenmesi ve imarı diye dile getirilen sorunun, aslında İstanbul'un büyük şehir olması gerektiği, şimdiye kadar neden olmadığı sorununa geri götürülebileceğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu, şimdiye kadar, emeklemelerle içinden çıkılamayan «İstanbul ve Bilâdı selase» çemberinden sıyrılma yolunu bulmak ve göstermektir. Asıl üzerinde durmaya değen nokta da budur.

*
**

1927 Genel Nüfus sayımının şehirlerle ilgili 7 nolu tablosuna bakılınca, İstanbul ili içinde nüfusu beşbinden çok iki kasabayla nüfusu kırkbini geçen üç şehir görülür:

Büyük - Ada	6. 498
Bakırköy	15. 149
Üsküdar	124. 555
İstanbul	261. 504
Beyoğlu	286. 970

Yine bu sayıma göre bu kasaba ve şehirleri diğer adalarla birlikte kapsamakta olan «şehremaneti» sınır içinde 699. 869 kişi bulunmaktadır.

(1) Bölüm I, s. 7.

O halde, 1927 sayımına göre, İstanbul ilinde «şehremaneti» adıyla belediye hizmetleri birleştirilmiş bir şehirler ve kasabalar takımı bulunmaktadır: Eski «İstanbul ve Biladıselâse» formülündeki durum demektir ki Evliya Çelebinin söz ettiği 1048 tarihindeki beylik yapılar sayımına da temeldir.

Bizim gibi bu durumun etkisi altında kaldığına şüphe olmayan M. Elgötzden; İstanbul, Galata ve Beyoğlu'yla Üsküdar üzerindeki şu satırları aktarmaktayız:

«İstanbulun gelecek plânı hazırlanırken her zaman nasıl bir duyguyla işe başlandığını anlamak için unutmamalıdır ki bu şehir şekilce binlerce yıllık eski kültürlerin birikmesinden doğmuştur. Başka yerde çöküş, zorunluluk, zayıflık ve ölüm anlamına gelen şeyler burada hayata, kültür ve parlak bir geçmişe tanıklık ederler»(1)

«Beyoğlu ve Galata kendi ilerlemelerinde her zaman yabancı etkisi altında kalmış, organik bir şekilde gelişme göstermemiştir... Böylelikle Beyoğlu ulusal karakterlerini yitirerek türlü türlü yabancı uygarlık ağırlıklarının karışmasından meydana gelen bir çorbaya dönmüştür. Yalnız Taksim Meydanı ve buradaki anıt olağan dışı bir büyüklük göstermektedir.»(2)

«Üsküdar önemli ekonomik bir yer olmamakla birlikte, orta büyüklükte bir doğu şehri duygusunu verir.»(3)

Gerçekten boğaz girişi aglomerasyonlarının bir - cinstenlikten yoksunluğu, monoton bir örgüyle bezenmemiş değildir.

1933 de yayınlanan «Belediyeler» kitabının 420. sayfasında «İstanbul» başlığı altındaki ilk satırlar bunu belirtmektedir:

---

(1) H. Elgötz : İstanbul Şehrinin Umumî Plânı (Basılı çeviri) s. 18.
(2) Aynı Rapor : s. 21 - 22.
(3) Aynı Rapor : s. 24.

«İstanbul şehrinin yüzölçümü 204 kilometre karedir. Bu alan içinde 10 ilçe, 24 bucak ve 310 mahalle vardır. Bakırköy, Beykoz, Sarıyer ve Üsküdar ilçelerinin şehir sınırı dışında olan kısımları da vardır. Bu kısımlar yukarda belirtilen 204 kilometre kare içinde değildir.»

Yalnız uygulamada değil, düşüncelerimizde ve yazılarımızda bile belediye'yle ilin böyle matematik bir ayrıma uğramadığı bilinmektedir.

«İstanbul şehri yıllığı» nın 1930 - 31 ve 1931 - 32 ciltlerindeki istatistiklerle cetveller arasında . yıllığın il'e mi yoksa belediyeye mi özgü olduğunu ayırmak kolay değildir. Hele il bölümünün nüfus ve yapı topluluklarını mahalle ve köy ayırımından geçiren cetveli, nüfus sayımının varlıklarından söz ettiği şehirleri, sınırlarına varınca ya kadar gözden silmektedir.

Büyük şehir olarak kurulmuş bir aglomerasyon, kendine özgü görünüşüyle, Kocaeli ve Istıranca yarımadaları tarımsal çevresi içinde, göze çarpmış olsaydı; İstanbul ili tarımsal durumunu gözden geçirmek için il nüfusunu - Eminönü ilçesiyle başlayıp Silivri ilçesiyle biten bir cetvel şeklinde belirlemek akla gelir miydi dersiniz?

Şehir, belediye ve il kavramlarını kolayca birbirine karıştırmamız bizde sağlam bir şehircilik anlayışının yer tutmamasıyla ilişkilidir demek yanlış olmaz.

Bu bakımdan «büyük İstanbul ürbanizasyon programı», bilgi ve görgüsü sağlam bir uzmandan beklenen hizmeti yapmış, ülkeye olgun bir şehircilik anlayışı getirmiştir.

Şu kadar var ki «bir şehrin gelişme ve genişlemesi gibi sosyal bir sorunda şehirciye düşen sorumluluklar» varsa şüphesiz şehirliye ve bunu durmadan tazeleyen ülkeye düşen sorumluluklar da olacaktır.

Nüfusu bir milyonu geçer denildiği sırada «şehremin» lerinden biri «İstanbul büyük bir kasabadır» demişti.

Neden büyük bir şehir olamamıştır sorusuna, şüphesiz, «yetkin bir plânı olmadığı için» cevabı verilemez. Plânlı İstanbul'un da, plânsız İstanbul gibi büyük şehir olmaktan uzak kalması mümkündür.

Gelecek plânı yaptırma işinin, arada sırada, günlük yayınlara ve özel sohbetlere verdiği mizah konuları, işin bu gibi olasılıklarla çevrilmiş olmasından ileri gelse gerekir.

Bu işe başlayan belediyemiz için «program» dan «yönetici plân» a geçmek, çok belli ki, bir fikir izlemeye ihtiyaç göstermektedir. Yönetici plânın canlı bir şekilde uygulama alanına geçirilmesi yürürlükteki hükümleri saymak duyarlılığına ihtiyaç gösterir; elbette plânın kanunsallık kaazınması yetmez. Bütün bunlar şehrin olgunluğunun ölçüsüdür.

Bizim üzerinde durmak istediğimiz sorumluluk şehirliye düşen sosyal sorumluluktur ki şehrin uygarlık düzeyini yükseltecek olan da onun derinden derine anlaşılmasıdır.

«Ürbanist», mekân ve zamanın imkânlarından yararlanmak için «bir şehirdeki hayat ve güç akımlarını bir bedende toplamak görevini üzerine alan» uzmansa, şehirlinin sorumluluğunu anlaması da kendisindeki hayat ve güç öğeleriyle bu «imkânları tartması» demektir.

«Büyük İstanbul ürbanizasyon programı» nı ortaya koyarken M. Agache'ın aşağıdaki satırları yazmasını çok yerinde bulmaktayız: «Belki bazı kimseler, şehre sunduğumuz programı çok büyük, serbest toprağı pek çok, yolları fazla geniş, doğrultmaları çok masraflı bulurlar. Onlara sadece diyeceğiz ki, tarafımızdan sunulan program, Türkiye Cumhuriyetinin coğrafi durumuna göre halen ekonomik büyük bir merkez olan ve dünyadaki ticarî ilişkiler yeniden dengeye ulaşınca birinci sınıf transit merkezi olacak bir şehrin genişlemesine ilişkin programdır.»

Gerçekten, tarihte yerine getirdiği görevlerden, İstanbul'a bugün, ekseni ekonomik olan bir görev kalmıştır. Görevlerinin böyle bir azalmaya uğramış olması bütün ülkenin lehine olduğu gibi İstanbul'un da lehinedir.

Bugünün büyük şehirleri, ülkeye ağır basmalarına karşılık parlaklığıyla övünülür gösteriş yuvaları değildir. Zamanımız büyük şehirlerini büyük işler doğurmaktadır. Yöntemini değiştiren işler yeni donatımı gerektirdiği içindir ki bu işlerin bir aracı durumunda olan büyük şehirler de yolları, taşıt araçları, eylem kesimlerinin ayrılışı ve yapılarıyla bu yeni ihtiyaçlara uymak zorundadır.(1) Bu yüzden daha kullanılışlı, daha «sıhhî» olmalıdırlar.

İstanbul'un bir fikir merkezi olarak gelişiminin sağlam temeli bile ekonomik merkez olarak evrimine bağlanmaktadır.

Bu gelişme yönleri, geçmişin anı ve anıtlarını silip süpürmeyecektir. Urbanizasyon programında (Bölüm XII) görüyoruz ki Büyük İstanbul'un, gezginleri, bilginleri, sanat amatörlerini çekecek, ilgilendirecek nesi varsa bunları değerlendirmenin, onurlandırmanın yolu vardır: «Eski şehirle, yeni çağdaş şehir yanyana, birbirine girmeden, zarar vermeden yaşayabilir ve yaşamalıdır» Bunun gibi şehrin her yerde anılan güzelliğine ilişmeden, kullanışlığını arttırmak mümkündür.

Yeter ki ihtiyaçların genişlemesini daha yüksek bir sosyal yetenekle karşılayan çiftli çubuklu Türkiye, büyük şehirleri gerektiren eylem yolunda güvenli adımlarla ilerleyebilsin!

---

(1) J. Brunhes et C. Vallaux: La Géographte de l'histoire, p. 197 - 198.

Kronik :

SOCIETE INTERNATIONALE DE SCIENCE SOCIALE'IN DENEYSEL SOSYOLOJİ KONFERANSLARI (1)

Geçen yılki gibi bu yılın konferansları da Collège Libre des Science Sociales'de verilecek ve 26 Ocaktan başlayarak birer hafta arayla 6 Nisana kadar sürecektir. Konferansların konuları şunlardır:

Bir Uygulamalı Sosyoloji Örneği: Urbanizm
M. Alf. Agache, Mimar ve Şehirci

Bugünkü Portekiz ve Salazar'ın Yaptığı İşler
M. Paul Descamps

Çaba Eğitimi: Okul ve Skotism
M. Bertier, Ecole des Roches Müdürü

Hitler Almanyası
M. Henry Laporte, Endüstri Mühendisi

Kişiliğin Biçimlenişi ve Sosyal Bilim
M. Hippolyte Hemmer

Kanada Bilimecesi
M. Roger Grand, Ecole des Chartes Profesörü

(1) Tecrübî Sosyoloji Konferansları: **Siyasal Bilgiler**, Yıl: 4, sayı, 46, İkinci Kânun 1935).

Irk mı yoksa Sosyal Yapı mı?
M. Paul Roux. Tarım Mühendisi

Kütle mi, Elit mi? Yarının Şefleri
M. Henry Marty, Ecole des Roches Müdür Yardımcısı

Amerika'da Hâlâ Belli Fransız İzleri
M. Joüon de Lougrais, Sorbon Öğretim Üyesi

Sosyal Bakımdan Parlemantarism
M. Louis Dubois, Eski Bakan

Sosyal Bilim ve «Yeni Eğitim» in Kaynakları
M. Bertier, Ecole des Roches Müdürü

Konferanscılar arasında bulunan M. Paul Descamps, M. Agache, M. Paul Roux, M. Bertier ülkemizce yakından tanınmış kişilerdir. Prof. P. Descamps, üç yıldır Portekizde yapmakta olduğu incelemeyi bitirmiş bulunmaktadır. Bu inceleme bize yalnız Portekiz'i tanıtmakla kalmayacaktır; çünkü deneysel sosyolojinin ilerlemesine yol açacak önemli sonuçlar vermiştir. Prof. Descamps, geçen yıl yayınladığı «La Sociologe expérimentale» kitabıyla sosyolojiye yaptığı büyük hizmete bu yıl da «Portekiz'in Sosyal Durumu» üzerine olan yapıtını katmış olacaktır.

İstanbul Köylerinden Birinde Yapılan İncelemeden:
KÖY OTLAKÇILIĞI(1)

Yöneticilik tikellere değer veren bir kavrayışa ihtiyaç gösterir, ama tikellere değerini veriş onların tümel sorunlarla ilgisine nüfuz etmeye bakar. Üzerinde çalıştığımız bir sosyal monografiden alınmış olan şu sayfalar, böyle bir deneyi kapsar sayılabilir. «Siyasî İlimler» dergisinde yer bulması da bundandır.

Kurna köyü banliyösünde otlatılmakta olan ana kocabaş sürü köyün kendi sürüdüdür. «Kurna bahçeleri» ndeki çiftlik, hayvanlarını ayrıca otlatır. Köye yabancı kiracılar da banliyöye özellikle koyun ve biraz da keçi getirmektedir.

Köyün banliyösünde kiracı sürülerinin bulunuşu bir yandan köy bütçesini, öte yandan köy evlerinin ekinciliğini (tarlaların gübrelenmesi işlemiyle) ilgilendirir. Burada köyün asıl kendi sürüsünü gözönünde bulunduruyoruz. Evlerin yaptığı ekincilikle birleşen otlakçılığı ele alacağız. İşçi aile üzerindeki, komşuluk üzerindeki etkilerini araştıracağız.

*
**

Köyün sürüsü her sabah banliyöde otlamaya giden ev hayvanlarından kuruludur: Hayvanlar başıboş sığırt-

(1) «İstanbul Köylerinden Birinde Yapılan Tetkikten : Köy Mer'acılığı». «Siyasî İlimler, Yıl VII, No: 77, (Ağustos 1937).

maca verilmiş olur; akşamları köye dönüşte yerlerine, evlere dağılır ve orada bağlanır kapatılırlar.

Geçen yıl Temmuz ortalarına doğru bir sabah kahve önünden geçen sığırı saymıştım: 102 baş hayvandı. Demet çekme zamanı olduğu için görevde olan öküzler bu sayıya girmemiştir. Sütten kesilmemiş danalar ve malaklar zaten sürüye katılmazlar. Muhtar, «sığırtmaç hakkı» dolayısiyle «köyün 170 - 180 sığırı var» demiştir. Bunlar arasında yalıdan gelme 8, 10 konuk hayvan da vardır. (1)

Çalıştırılan öküz ve mandaları tarla ürünü samanla, yemle doyurmak ve beslemek gerekir: daha çok ahır hayvanı durumundadırlar. Oysa inekler dışarıya çıkabildikleri sürece karınlarını bayırda, kırda doyurur, onlara ayrıca yem verilmez. Yalnız kışın biraz saman ve bazan da pek az tadımlık yulaf verilmektedir.

Bu bakımdan her yıl otlatma şeklinde otlakçılık, görevde olmayan hayvanlar içindir. Hattâ çevre köylerde öküzler için sığırtmaca yarım hak verilir. Belki de Kurna'da eskiden çiftçiliğin ileri olmasından ötürü, böyle bir ayrım adet olmamıştır.

Şunlara bakarak köy sürüsünde demişbaş hayvan ineklerdir demek doğru olur. İrili ufaklı dölleriyle sayısını kabartan bu sürü ilk bakışta bir üretme işini ortaya koymaktadır. Ama evlerin içinden bakılırsa ineklerin köylüyü hergün verdiği sütle - 4-5 yılda işe yarar duruma gelecek döllerinden çok uğraştırdığı görülür; hattâ yalnız el oyalamakla kalmayarak daha çok yarar sağladığı da anlaşılır. Manda ineklerinin göze çarpan fazlalığı bundan-

(1) Konuk hayvanların sayısı daha çok olabilir. Çünkü yazın ot miktarı içeride kıyıdakinden hiç olmazsa üç kat fazladır. Marmara yalısı köylerinin sığırı için yaylâya çıkma ihtiyacı sürü halinde değil, sahiplerini peşinden sürüklemeden, konuk gönderme biçimiyle çözümlenmektedir.

dır (1) Süt sürümü yolundayken köyün sürüsü üç yüz başı geçmiştir. Kurnalılar «kapıdan yetişme» yi üstün tutar. Ama şimdi hayvanlar yavrulara yeterli süt bırakmadan sağılmakta, iyi tosun ve düğe yetiştirilememektedir. Kapıdan yetişmeleri elden çıkarıp özellikle iyi yetiştirilmiş çift hayvanı edinmeyi yeğ tutar, ya Rumeliden getirilenleri ya da Biga'nın kara öküzünü alırlar.

Sütü yavrulara bırakmamak sütçülükte uzmanlaşma yoluna gidildiğinden değil, hayvan sayısının azalmış olmasındandır. Öte yandan özel bir bilgi ve bakım görmeden yetişen yavrular üzerinde, alıcı buldukça, her yaşta satış ve trampa yapılmaktadır. Bir zamanlar sığırtmaçtan başka köyce malakçı ve buzakçı tutulur, yavruların bayırda analarını emmeden otlayıp beslenmesi sağlanırmış. Şimdiyse köy evlerinin üstüne topladığı taraçanın yamaçlarında kendi başlarına bulabildikleri otla besleneceklerdir.

Kısası, ne süt üretimine doğru ve ne de tosun ve düğe yetiştirmeye doğru açık bir uzmanlık hareketi görülmektedir. Zaman zaman belirdiği anlaşılan bu gibi hareketler uzmanlığa yöneliş şeklini alamamıştır.

Burada üretimde uzmanlık ve bunun diğer yönü olan üretimin ticarileşmesi sorunuyla karşılaşıyoruz. Kurna köyü, Kocaeli yarımadasının meşe ormanlığından açma toprak şeridi üzerinde bulunan toplu köylerden biridir. Bu alanda halkın geçimi otlakçılıkla birleştirilen buğday ekimine ve yardımcı orman işlerine dayanır ve sosyal kuruluş ona göredir. Bu bakımdan otlakçılık gibi ana işin öğelerinden birinde gözlediğimiz uzmanlığa yönelememek durumu dikkatimizi daha çok çekse gerektir.

---

(1) Koşum hayvanı olarak kırk - elli yıl önce **Kurna**'da - şimdi Kurtdoğmuşta görüldüğü gibi - hem öküz hem manda kullanılmıştır. Öküz, çift ve harman için, manda arabaya koşmak için. Bugün köyde ancak iki çift koşum mandası vardır. Oysa manda öküzleri çokken sağmal manda yokmuş. Bu değişme, **Kurna**'da kömürcülüğün, orman alanına sokulmuş, köylerden daha önce gevşemesinden ileri gelmektedir.

Ulaştırma araçlarının zorunlu artışına ve istemimiz dışında hızlanışına bakılırsa, ülkenin her yanı ergeç bir uzmanlaşma ve ticarileşme sorunu karşısında kalacaktır denebilir. Ama nasıl olup da İstanbul gibi ülkenin en kalabalık eski bir tüketim merkezinden bir adım ötede, evi için aile bireyleriyle üretim yapan köylü tipini bulmaktayız. Büyük şehrin çevresine ya da çevrenin büyük şehre yabancı kalışı nedendir? Elimizdeki monografi bu anlaşılmaz durumu yeterince aydınlatmaktadır. Çözümünü diğer bir yazıya bırakarak devam edelim.

*
**

Köyün sığırı bayıra gidip gelişiyle evlerin günlük uğraşını ayarlar. Sığır gidinceye kadar erkekler kahveye uğrar, hayvanlar geçtikten sonra işe başlamak üzere dağılırlar. Kadın, sabahleyin sığırı kovduktan sonra tarla işlerine katılabilir; akşamları hayvanların yerine konması ve sağılmasıyla işlerin arkası alınmış olur. Bazan sığırtmaç sığırı çevirir: Sığır gitmiyor! Sığırtmaç açtır. Herşeyden önce onun ekmeğini sağlamak gerekir.

Kadın hayvanları sağar, yattıkları yeri temizler, yem verilecekse verir, sığırtmaca katar. Süt hayvanlarının bakımı ondadır. Öküzlerin ve genellikle koşum hayvanlarının bakımı daha çok erkeğe özgüdür.

Otlama işine gelince o erkek işidir. Erkekler otlamaya giden hayvanları ortak bir sığırtmaca bıraktıkları için hayvanların başında kakılıp kalmaktan kurtulurlar. Bunu çiftçilik lehine bir kazanç olarak belirtmek gerekir.

Kurna'da ekincilik, şimdiki halde, bir çift öküz üzerindedir. İşi yolunda sayılabilecek evlerin sahip olduğu süt hayvanı da 2-3 değilse 4-5 ten fazla değildir. Bunlara karşılık tek bir inek veya düğesi olan evler de vardır.

Bugün bir inek sahibi olan da sütü satıyorsa tasarrufa uymaktan satmaktadır. Kadın sütü sütçüye vermez,

yoğurt yapar ve tereyağı çıkarırsa onu tavuklarının yumurtasıyla birlikte Pendik pazarına indirmekte; tereyağını, yoğurdu satıp yerine karışık yağ ya da eritmek için kuyruk almaktadır. Süt ve ürünleri satıya ayrıldığı halde ev için üretim çerçevesinin aşılmadığı görülmektedir ki bu durum, uzmanlığa gidilemeyişin karşılığıdır.

Süt hayvanı bugünkü gibi az olduğuna göre ürünleri ve bunun satışı kadının ev için yaptığı harcamalara ayrılmaktadır, yani bu ürünler ve satış kadının elindedir. Hayvan miktarı artıp süt üretimi başlıca bir iş halini alınca ekin işi gibi erkeğin yönetimine geçecek, o zaman kadının durumu tarla ürünlerine tasarruftaki durumuna benzeyecektir. Yani erkek masrafları kadına danışarak yapar ve bu görüşme özellikle eve alınıkonulan maddeler için olur.

Hem üretim grupmanı, hem de tüketim grupmanı halinde olan işçi ailede erkekle kadın arasındaki iş bölümünü ele alırken önceden verilmiş yargılara kapılmamak gerekir. Çünkü elbirliği, değişken koşullara göre, yer yer fark eden bir iş bölümüyle kendini gösterir; kadının işi, erkeğin işi bellidir ve onun için ayrılmıştır. Evle çarşı arasındaki iş bölümü de böyledir. Köyde «Elinin hamuruyla erkek işine karışma» diyenler şehirde hamurkârlığı başkasına bırakmazlar. Kuzey İngiltere şehirlerinde fabrika işçilerinin kadınları ekmeklerini evde yapar. İstanbul köylerinde sebze yetiştirenler, Kurna'da olduğu gibi, evlerine çarşı ekmeği taşır durur. Neden? Ötede işçi sınıfından İngiliz kadını doğurduktan sonra fabrikaya gidip çalışmaz, evinin kadınıdır. Ekmeği de çok yemezler. Burada, sebze yetiştiren köylerimizde kadın, çocuğunu çardağın altına kurduğu salıncağa yatırarak sabahtan akşama kadar bahçede çalışır. Katıklı katıksız yenen de ekmektir.

Kısası dikkatimizi çekmesi gereken ana noktalardan biri şudur: Çiftçi ailenin geçim aracını meydana getiren başlıca atölyeler erkekle kadın arasında bölünmemekte,

erkeğin buyruğunda bulunmakta; kadın yardımcı durum da kalmaktadır.

Kurna monografisinin, açıklamak zorunda bulunduğu olaylar arasında kadının konumuyla ilgili olanlar da vardır. Yeni Medeni Kanun'un yayınlanmasından önce de Kurna'da karısının üstüne evlenen yok gibidir. «Burada kadın kendini saydırır,» derler. Kadın nüfuz sahibidir. Bu nüfuz nereden geliyor? Kendi başına bir atölye mi yönetmektedir? Otlakçılıkta böyle bir açıklamaya yol açacak bir ipucu bulamıyoruz.

Yalnız geçerken söyleyelim: Bu açıklamaya diğer bir yoldan varılsa gerekir. Evler, aileler arasında düzey ayrımı var mı diye araştırınız. Görürsünüz ki kadına düşen veya onun da karışması gereken tarla işlerinden ancak çalışkan-tembel, becerikli-beceriksiz gibi kişisel ayrımlar meydana gelmektedir. Çünkü düzey ayırımı işleyenle işi yöneten arasında olur. Herkesin kendi işiyle uğraştığı bir yerde bu ayrım billurlaşmaz. Oysa orakta, harmanda çalışan kadına evinde ve çevresinde üstünlük veren ev kadını yeteneği, orada iyice belirmiş durumdadır; gözle görülmekte, elle tutulmaktadır. Buna erişen ve erişmiyenler vardır, ama herhalde buyuran ve kendini saydıran kadın odur.

*
**

Sürünün bakımına geliyoruz. Sığırtmaç bir uzman değildir. Koyundan anlayan çobanlardan ya da böyle bir çoban bulmak güçlüğünden sözeldildiği halde sığırtmaç için «iyi» sıfatı yeterli olmaktadır.

Bununla birlikte herkes sığıtmaç olamaz. Tarla işlerine ve yardımcı işlere yetişecek bireyleri sayılı olan evlerin erkekleri kendilerini sığır gütmeye bağlayamazlar. Köy sığırtmacının varlığının nedeni budur. Buna karşılık bu görev, çiftçilik yapmadan köyde tutunmayı sağlar. Bu ba-

kımdan köye yabancının girmesine yol açan işlerden biridir (1)

Sığırtmaç bir ekim yılı için tutulur. Hayvan başına verilen buğday ve bulgur, Ramazan'da her evden bir gece verilen düzgün yemek ve 100-110 lira gibi belirli nakit'ten meydana gelen yıllık bir ücret alır. Bu ücret formülü ekinciliğin, geçim yolları arasındaki temelli yerini göstermekle birlikte köyün koyu bir «entegral» üretim rejimine bağlı olmadığını anlatmaktadır.

Sürüde orta malı olan tek öğe boğadır. Boğa köyündür, köyce sağlanır. Şimdiki boğayı damızlık olarak hükümet vermiştir. Onun için bakımından ve korunmasından muhtar sorumlu tutulur ve her yıl kontrol sonucunda iyi bakıldığı görüldükçe verilecek ödül de muhtarındır.

Sığırlar, Orta Anadolu'daki «Kara sığır» adını taşımakla birlikte hep melez, karışık hayvanlardır. Damızlık boğa özellikle çifte yarar cinsten seçilmiştir. Devlet patronajı eski «kapıdan yetişme» formülünü sağlamlaştırmaya gitmektedir. Oysa çiftçi aile koşum hayvanından geçerek süte, para eden süte eğilim göstermiştir. Dikkat edilmeli, bu eğilimin köyce benimsenebildiği de görülmemektedir. Köyün boğa bulundurması ve beslemesi adet olduğu halde değişik cinsten bir boğa edinmeye girişilmemiştir.

Değişen koşullara evler daha kolay uyabildiği halde bu değişikliğin gerektirdiği girişkenliği köyce edinmek daha güç oluyor demez misiniz?

*
**

(1) Yanaşmalık, koruculuk gibi sığırtmaçlık da bekâr yabancılar için toprak tasarruf eden bir köy kızı veya kadınıyle evlenebilmek imkânını verir ve böylelikle köyün çiftçileri arasına katılmaya yol açar, ama bu duruma geçebilmek bekçilik için yeterli özelliklere oranla daha sosyal olan özelliklere ihtiyaç göstermektedir. Nitekim fırsatlardan yararlanarak toprağa işler bir köylü durumuna yükselemiyenler vardır; hattâ okuyup yazması olduğu halde!

Köy sürüsü ortamalı sayılabilecek bir sürü değildir. Ama boğası ve sığırtmacıyla bu sürü bize, köy evlerinin otlakçılığı bir komşuluk birliğiyle yürüttüklerini göstermektedir. Birlikteliğin nereye kadar vardığını anlamak için her sabah, sırasına göre bayıra giden veya ovaya yollanan sığırın otlatıldığı «otlak» üzerinde durmalıyız.

Kurna'da ve çevre köylerde eski «Arazi Kanunnamesi» nin «arazi-i metruke (boş topraklar)» si türünden otlak yoktur:

«Bu türden otlak alınıp satılmaz, üzerine ağıl mandra ve başka bir bina yapılamaz, bağ ve bahçe haline konamaz, sökülüp işlenerek ekilemez. Bu yerde eskidenberi bir veya bir kaç köy halkı hayvanlarını bir resim vermeksizin otlatır ve diğer bir köy halkı o otlağa hayvan süremez (Madde 97)».

Şu yargıları sosyolojik anlamlariyle aldığımız zaman «arazi-i metruke» türünden köy otlağı, belirli bir çevre halkı tarafından hayvan otlatılarak yararlanılageldiği için, değiştirilmeksizin, olduğu gibi kalan otlak toprak parçası demek olur.

Kurna'daki otlakçılıksa değiştirilmiş toprak üzerinde yapılan bir otlakçılıktır; uzun dinlendirmeli yaygın tahıl ekiminin aralıklarla kendi haline bıraktığı alanlardan yararlanmaktadır. Küçük ve büyük baş hayvan sürülerinin ormanı çalılığa ve kır haline çevirmesiyle ve tarlaların yayılıp gerilemesiyle alanını genişletmiş bulunmaktadır.»

Birinci tipten çobanlık, «sahibi arz» devlet tarafından bir çevrenin halkına tanınmış «subvention» niteliğinde olmuştur. Kurna tipinden otlakcıysa bir ekstansiv tarımın verimsizliğine karşılık toplu köy halkına sağladığı bir «subvention» dur.

Kurnanın çayırlarına gelince: hemen her evin Ağıl Derisi boyunda bir miktar çayırı vardır. Çayırlar biçilince kuru ot olarak satılır, samanlığa kaldırılan miktarı çok

azdır. O sırada köylünün elinde satılacak bir şey yoktur, hem de orakçı için para arandığı zamandır. Dere boyunun verdiği ot miktarı araba üzerinden öşür alındığı sıralardaki hesaba göre 120 - 150 araba tahmin edilmektedir. Otun bazan yerinde otlatıldığı olmaktaysa da bundan yararlanan, çayırı dönüm üzerinden satın alan Askerlik Dairesinin hayvanlarıdır. Demek ki köy otlakçılığı bakımından bu çayırların tarladan farkı yoktur.

Ekim ve otlatma atölyeleri tarafından kesinlikle değerlendirilerek birbirinden ayrılmış iki tür toprak bulunmadığına göre bir ekim yılı içinde çifti ne kadar yeri, ne kadar zaman kullanıyor, hayvanlar ne kadar yere ne kadar zaman yayılıyor?

Sahipli, sahipsiz çalılıklarda, uzun süreden beri ekilmeyen tarlalarda, dinlendirilen tarlalar yani gelenbelerde bütün yıl; biçilen çayırlarda (su bastığına göre) 8 ay kadar; mısır ve darı ekilen nadas tarlalarda 4 ay ve ekim döneminde bulunan kışlık tahıl tarlalarının anızlarında 2-3 ay kadar hayvanlar yayılır. (Yalnız çevresi çitle çevrili ve entansiv, sürekli bir tarım şeklinin uygulandığı bahçelerin otlak haline dönüş dönemi yoktur.)

Toprağı gübrelemeyen, dinlendirme yöntemini izleyen çiftçilik, elde çok yer bulundurmayı gerektiren bir tarım şeklidir. Kurnalılar bir çift öküzle çalışırlar, bununla ve komşu yardımıyla ekilebilecek yer 100 dönümü geçmez, ama bir kaç katı tarla olmalıdır ki her yıl bu kadarını ekmek imkanı bulunsun. Gerçekte de öyledir.

Bundan başka, otlatma dediğimiz (kendiliğinden yetişen otla ahyvan besleme işi) toprak üzerinde daha çok yayılmayı gerektirir. Köyün otlatma banliyösü, ekim banliyösünden çok geniştir. Bunun için bizim banliyö, kanunun köy toprağı dediği yere köylülerimiz köyün otlağı demektedirler. Kurna sınırları dışında bulunan tarlaların mev-

kiini de Emirli otlağında, Teperen otlağında şeklinde belirtmektedirler.

Köy Kanunu sınırların nasıl çizileceğini belirtirken köyler arasında «hiçbir köyün malı sayılmayan boş toprak, dağlar, ormanlar, yaylaklar» bulunabileceğine değinir. İncelediğimiz bucakta bu durum yoktur. Kurna sınırları - benzer geçim koşullarına bağlı - diğer altı köyün toprağıyla çevrilmiştir.

Anlaşılır ki Kurna gibi toplu bir köyün banliyösüsiyle Türkiye haritasında kapladığı alan orada oturan nüfusun alışmış olduğu tarım şekliyle sıkısıkıya ilgilidir.

Şu sonuca vardıktan sonra, bununla bir istatistik verisini karşılaştırmak yerinde olur.

1927 nüfus sayımının genel sonuçları arasında şu ifadeyi bulmaktayız: «Bazı kesimlerdeki nüfus yoğunluğunun azlığı, yerlerin yüzölçümüyle orantılı olan miktarından çok, bu yerlerden her birinin az sayıda nüfusa sahip olmalarından ileri gelmektedir. Bu bakımdan denebilir ki Türkiye nüfusunun gelişmesi yeni yerleşme merkezlerinin kurulmasından çok nüfusun artışına bağlıdır (1)»

Bu formülü demografik soyut bir veri olarak belirtmek başka, bu soyut verilere bir uygulama değeri yüklemek yine başkadır. Bakınız, bir yerde, var olan nüfustan daha fazla nüfusun tutunup yaşaması sorununda, nüfusun salt sayısal bir artışı değil, iş biçiminin daha verimli bir duruma geçebilmesi sorunu da vardır.

Banliyö tarlalarında ekim atölyesi uzun veya kısa bir tatile uğrayınca yerinin otlatma atölyesi tarafından alınmasıyla ilgili sosyal olayları kavramak için ekinciliğin evce yapılır bir iş olmasına karşılık otlatmanın köyce yapıldığını hatırlamak gerekir. Mülkiyet üzerinde şu durumun etkileri açıkça görülmektedir:

---

(1) 1927 Umumî Nüfus Tahriri - Türkiye Nüfusu, s. 10.

Otlak durumunu alan banliyöden yararlanma tüm köy halkına özgüdür. Bu yararlanmaya doğrudan doğruya katılabilmek için köyde oturmak yeterlidir. Banliyöde mutlaka tarla, çayır, koru gibi toprak parçasına tasarruf etmek gerekmez. Yararlanma ve masrafa katılma, hayvan sayısına yani ihtiyaca göredir.

Dıştan otlağın bir semtine hayvan sokacak yabancılar, o semtteki tarla sahiplerine değil, «ihtiyar meclisi» ne başvururlar ve onunla uyuşurlar. Otlaktan yararlanmayı düzenleyen bu kuruldur.

Ekinciliği ve yardımcı işleri incelediğimiz zaman iş türlerinin gerekimleriyle tasarruf biçiminin değiştiği ve çeşitli türden işlere göre, aynı toprakta çeşitli tasarruf biçimlerinin söz konusu olduğu görülmektedir.

*
**

Toplu köy, dağınık yerleşme sosyal olaylardır. Deneysel sosyoloji bize, bu olayları bilimsel bir çözümlemeden geçirmek ve açıklamak yolunu göstermektedir. Kurna'nın neden toplu bir köy halinde bulunduğunu araştırırken konumun özelliklerinden gelen etkileri belirtmiştik. Bu etkilere bağlı olan evler arasında çevre ilişkilerinin biçimlenmesini etkileyen öğelerden birini de otlatma işinde bulmaktayız. Hayvan sahibi çiftçilerin otlatma işini başarmak ve yoluna koymak için el birliği yapması, çevre ilişkilerine sürekli bir işbirliği şekli getirmektedir. Diğer yandan hep birlikte yararlanılan otlağı korumak zorunluluğu ona, belirli bir alanın dirliğiyle ilgili bir yönetimsel kuruluş özelliği katmaktadır. Köy Kanunundan önce de köy vardır.

İstanbul Köylerinde Yapılan İncelemeden: TOPLU BİR KÖYÜN KONUMU(1)

> Bir bilimden beklenen, özellikle olgular üzerine ışık tutmak ve genellikleri açığa çıkararak onları anlamamızı sağlamaktır.
>
> Paul Descamps, **Les répercussions sociales** du Climat du Portugal, p. 13.

Kurna köylerinde kulağa çarpan üç coğrafi terim vardır: «bayır», «pınar», «yalı». ilk zamanlar anlamlarındaki özellikle dikkati çeken bu sözler, gitikçe konumun insan topluluğu üzerine etki yapan başlıca öğeleriyle ilgili olurlar.

Köy, Karadeniz'e akan Riva çayı havzasındadır. Ama Kurnalı'ların yalısı - yayan ya da öküz arabalariyle üç, üç buçuk saatte indikleri Marmara kıyısıdır. O doğrultuda en yakın oturulan yer, bir buçuk saat uzaklıkta Kurt köyüdür. Yol bu köyün toprağına girerken sezilmeksizin bir eğitimden öbürüne geçilmiş olur. Oradan Şıhlı'ya, sonra Yaralar ve Dolayba'dan Pendiğe varılır.

Şu bir dizi köyde denize açılanların çoğu yalıya en yakın olanlardan çıkmamaktadır. İlk basamakta bulunan köyler halkı, yalıdaki sebze bahçelerinde iş bulmakta ya da onları işletmektedir. Kurt köyüyle Şıhlı'da, daha doğudaki

(1) İstanbul Köylerinde Yapılan Tetkikten : Toplu Bir Köyün Mevkii «Siyasî İlimler», yıl: VIII, No. 75 (Birinci Teşrin 1937).

Aydınlık'da olduğu gibi, denizcilik yapanlar vardır. Bunlar yelkenlilerde çalışmaktadır, içlerinde yelkenli kaptanları vardır. (1) Kurna bahçelerine kaptan kasketiyle gündeliğe gelenler görülmüştür.

Kurnalılara gelince; yalıya değer verirler, yalı onlarca onurludur. «Yalının sınırı bizde kesilir, buradan sonra arama!» derler. Ama denize çıkmazlar; deniz kazancıyla değil, yalıdaki alıcıyla ilgileri vardır. Yulaflarına Pendik baş alıcıdır, gübrelerini yalı bahçeleri çekmektedir. Kendi araçlarıyla Üsküdar'dan 10 - 11 saat, Kadıköyünden 9 saat içeridedirler. Bir zamanlar sütleri orada iyi alıcı bulurmuş, şimdi de Kurna'nın sebzeleri pazar yerlerini bulmak için bu yolları aşar, İstanbul'a bile geçer. Hattâ, sebzeyi böyle doğrudan doğruya uzak pazara götürmek için hızlı bir taşıt aracına duyulan ihtiyaç, atın koşum hayvanı olarak kullanılmasına yol açmıştır.

Anlaşılıyor ki deniz ulaşımına, yardımcı bir iş olarak girişen çiftçi köylere karşılık, Kurna'da deniz, ancak geçim yollarını ve geçim biçimini harekete getiren bir etki göstermektedir. Bu bakımdan, rolü köyün kuruluşuyla değil, gidişiyle ilgilidir.

*
**

Riva,yarımadanın en yaygın akarsu ağıdır. Tebeşir oluşumu üzerinde paralel vadiler halinde Karadeniz'e inen Agva'nın Çanak ve Gök derelerine karşılık Riva'nın devon toprağı üzerinde oldukça geniş bir aşınma alanı vardır. Bu alanın aşınmaya daha az direnç gösteren şist ve kalker kısımları üzerinde birbirine kavuşan ve eklenen bir dereler sistemi meydana gelmiştir. Böylece, Kaltal ve Gebze'nin Marmara eğimiyle Karadenize doğrudan doğruya

(1) Bulgaristan'dan kömür getirmenin uğradığı güçlükler, son yıllarda da denizcilik işini bozmuştur.

inen Şile eğimi arasında Riva'nın sularıyla akıtılan bir iç aşınma havzası doğmuş bulunmaktadır. Boğaz yönünde Aydos ve Alemdağı'yla İzmit doğrultusunda Yelkentepe gibi yığınlar havzayı batı ve doğu uçlarıyla belirlemektedir.

Bayır, bu alanın oturulan noktalarında, görünümü meydana getiren karakteristik engebe şeklidir. Bayıra gitmek - İstanbul'da dediğimiz gibi-kıra çıkmaktır, sırasına göre çifte veya orağa gitmektir. Kurna köyünde çevreyi öğrenmek istediğinizde Karabayır, Kocabayır, Karşıbayır, Teferrüç Bayırı gibi yerlerin sıralandığı görülür. Bu havzada sırt, alçak, bazan düz ve seyrek olarak ova diye anılan toprak şekilleriyle dere, geçit, pınar ve çeşme gibi su şekillerinin hep bu bayırlarla bağlantısı vardır. Burada yaylanın yeri yoktur.

Dilsen kullanımda «Tepe», kendini gösteren bir yükseltiyi dile getirdiği halde, «Bayır», üzerinde yaşanan ve çalışılan az inişli yerleri anlatır. Dağsa, yüksekliğiyle şenlikten uzak kalmış yerlerdir. Şüphesiz bu terimlerde tam bir açıklık aranmaz: Bayır, bazan bu az inişli yerleri kapsayan ve çoğunun yükseltisi 200 metreyi aşan engebelerin belirtisi olacak kadar genişler; bazan da Karşıbayır, Teferrüç bayırı gibi, daha yüksek bir engebenin çeşitli basamak ve yönlerine verilmiş daha yerel bir ad olarak kullanılır. Ama her halde seller bayırların görünüşünü çizer, dereler bayırların eteklerini çevirir, geçitler bunların birinden diğerine verdiği yola göre anılır; pınarlarda bulunan, çeşmelerden akan sular onların böğründen çıkmış veya sızmıştır.

*
**

Sosyal çevreyi kavramış olmak için onu bitkisel yönüyle de tanımış olmamız gerekir. Kocaeli yarımadası, kuzey ve güney eğimleri, iklimine göre değişen çeşitlerle bir orman alanıdır. (1) Kuzey Anadolu dağlığı orman kılığıy-

la burada uzanır. Ama bugün değiştirilmiş bir ortam üzerindeyiz. Orman örtüsüne çoktan el atılmıştır; değişmeye en elverişli yerleri, çiftçiler, bağcılar ve çobanlar tarafından açılmış; hâlâ yoğunluğunu koruyan kısmı da kesim ve kömürcülükle işletilmiş, yarımadanın pek sade olmayan sosyal görünüşü böylelikle biçimlenmiştir.

Yerin açılıp işletilmesi hareketi Yarımada'da Marmara kıyısından başlayarak boylamasına dört kesim meydana getirmiş bulunmaktadır:

1) Yalı boyunun düz kumsal veya taraçalar şeriti, sulanarak sebze bostanı haline konmuştur.

2) Marmara eğimi açmaları. Burada meyva ağaçlıkları (bağlar, kirazlar, zeytinlikler) ve ufak tarlalar yer tutar. Fundalıkları ve bodur ağaçları yakacak olarak kesilip sökülmüş ya da ot getirmek için çobanlar tarafından yakılmış bayırlar ve tepeler göze çarpar. Yarımada'nın İzmit Körfezi'nden görünen çıplak görünümü bundan ileri gelmektedir.

3) Karadeniz eğiminin meşe ormanlığından açma tarlalar alanı. Yarımadada buğday ekiminin ve koyunculuğun yer tuttuğu kısım burasıdır. Orman, baltalık şeklinde yer yer varlığını gösterir. Mezarlıklar, bazı dolaşma (ziyaret) ve gezi (teferrüc) yerleri yaşlı meşeleriyle koyu renkli bir küme halinde uzaktan kendini belli eder. Büyük çiftliklerle Hazine, bazı orman parçalarını koru halinde korumuştur.

4) Kömürcülükle ve kesimle işletilen orman alanı. Genellikle dar vadilerle oyulmuş olan bu kısımda, genişçe düzlükler sayılı ve eğimi az sırtlar sınırlı olduğu gibi toprak katmanının ince ve birkaç yıl içinde verim gücünü tü-

(1) Prof. İbrahim Hakkı: İstanbul İklimi. (**İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı**, 1930 - 31, s. 30).

ketir olması orman açmayı engellemektedir. Eski tapu senetlerinde tarla olarak kayıtlı olan bir çok yerlerin bugün koru haline getirilmiş olması da bunu gösterir.

Dördüncü kesimde çiftçinin tarla işi kendini geçindiremeyecek, bütün zamanını almayacak kadar azdır (culture fragmentaire). Burada, diğer kısımların büyük çiftliklerine karşılık Evkaf'a ve Hazine'ye özgü geniş orman alanları vardır. Şile yöresinin yerleşme alanı olması, İstanbul'un kömür tüketimiyle mümkün olmuştur, denebilir.

Üçüncü kesimde, ekstansiv küçük tarım egemendir, koyunculuk ticaretleşmiş tarım dalıdır. İkincisindeyse bağlar, tarımsal uzmanlığın belirtisidir. Bu iki kesimde eskiden kalma büyük çiftlikler bulunmaktadır.

Güney kıyısı kesiminde turfanda sebzecilik şeklinde entansiv tarım yapılır.

Karadeniz yalısındaki Irva, Şile ve Agva'nın kömür ve odun iskelesi oluşuna karşı, Marmara yalısındaki Maltepe, Kartal ve Darıca da sebze ve meyve iskeleleridir.

Şu şema bize, Boğaza yaslanmış olan tüketim merkezinin ticarileştirici ettiklerini ve çeşitli kesimlerdeki farklı uzmanlık imkânlarını göstermektedir. İstanbul'un, yakın çevresi üzerine yaptığı bu etki, Kocaeli ve İstranca yarımadalarına özgü değildir, bütün Marmara havzasında kendini belli eder. Bu havzanın yaş meyvecilik kesimi, İstanbul ve uydularının ürünüdür.

Kurna, meşe ormanlığından açma toprağın toplu köylerinden biridir. Bu toprak üzerinde eski büyük çiftlikler bulunmakla birlikte. Büyük tahıl tarımı yapılamamaktadır. (1) Bugünkü koşullar içinde, İstiranca yarımadası'nda olduğu gibi, Kocaeli Yarımadası'nda da buğday tarımı ticaretleşememekte ve entansiv duruma gelememektedir.

(1) H. Tahsin : İstanbul Vilâyeti Ahval ve Vaziyeti Umumiyei Ziraiyesi, s. 20,104,131.

Büyük tarımın gelişmediği bu alanda entegral küçük aile tarımının tutunduğu görülmektedir.

«Village à banlieue morcelée» dediğimiz toplu köylerin kuruluşunda iki öğe vardır : Biri konutların topluluğu, diğeri de ekstansiv küçük tarımdır. Önceki yazıda Kurna'nın otlakçılığını gözden geçirirken (1) otlatmanın ekstansiv küçük tarımın boş bıraktığı yerleri kullandığını görmüştük.

Burada çiftçi evlerinin nasıl toplandığı ve küçük tarımın, tarlalara bölünmüş köy banliyösünü meydana getirişi görülecektir. Gerçekten, ilkin dikkatimizi çekmesi gereken olay tarımsal atölyelerin bütünüyle ikiye ayrılması, dam altında olanların konutlarla birlikte bir yana, tarla gibi doğal atölyelerin de diğer yana toplanmış olmasıdır. Bunlardan biri köyü, diğeri de banliyösunu meydana getirir.

*
* *

Kurna köyünün evleri Koca ve Kara bayırların kuzey doğu'ya bakan 120 - 150 metre yüksekliğindeki korniş-lerinden doğan taraça üzerine toplanmıştır.

Taraçanın eteğinde uzanan bir vadi kuzeye doğru yirmi beş dakika ötede Emirli köyü önüne kadar varmaktadır. Ağıl deresinin - şu iki yer arasında 200 - 300 metre genişliği bulan - alüvyonlu vadisine, hemen hemen ortasında soldan Uzundere vadisi açılmakta ve sağdan Cuma sırtı arkasından inen Suluca Deresi de buraya varmaktadır. Üç derenin 50 metre yükseklikte birleştiği bu yere çatak denmektedır.

Bu çatağı yapan bayırlara üç köy (Kurna, Kavaklı ve Emirli) kurulmuştur, biri Ağıl Deresi yönünde, diğeri Uzundere tarafında, öbürü de Ağıl Derenin uzantısındadır.

(1) **Siyasî İlimler**, No. 77, Ağustos 1937.

Bu üç köy bir zamanlar Ağıl Deresinin sağ yakasında Cuma sırtının akarsuyu başındaki cami çevresinde bir birlik meydana getirmiş bulunuyorlardı. Cuma camiinin görevi, haftadan haftaya veya bayramlarda yalnız bu köylerde oturan halkı ilişkiye getirmeye özgü değildi sanırım. Çünkü Ağıl deresinin sağında kalan alanın içerisi, gerek yükseltisi gerekse yerin şekil ve yapısı bakımından ne derelere bakan sırtlara ve ne de onların arkasında sol yakada yükselen bayırlara benzemektedir. Burası Ağıllar alanıdır: Palamut ağılları, Mandacı yatak, Sığır eğreği, Deve tamı, Keçi ağılı yerleri hep derenin sağ yakası içersindedir.

Bugün Kavaklı dağılmış, Cuma camiin yıkıntısı Kurne ve Emirli arasında paylaşılmış, Cuma sırtının gerisindeki İskenderli ve Manastırlı semti de, eskiden olduğu gibi, ağıllarla korunmadığı için zor ekilir olmuştur.

Genel hizmete özgü kurumların, geçim koşullarına göre yerleşen çiftçiyi çevresine çekecek çekici bir etki gösteremediğine bir örnek olarak, tarihi çok eski olmayan şu olay üzerinde durmak mümkündü. Ama, bizim bu yarı silinmiş durumu burada belirtişimiz Riva havzasında yerleşme kesimlerini yaklaştırıp uzaklaştırmakta ve genellikle ekilen yerlerle ağılların kapladığı alanları belirlemekte etkili olan bir koşula, yeraltı sularının dağılışı koşuluna dikkati çekmek içindir.

Evleri ahır, samanlık ve fırın gibi ekleri ve harman yerleriyle bir araya toplayan (1) taraçanın şu özellikleri görülür:

a) Taraça, yaz mevsiminin egemen rüzgârı olan poyraza açıktır. Harmanlar bu rüzgârla savrulur. Bayırların biri kışın kuzey batıdan gelebilecek sert ve karlı karayeli keser, diğeri de lodosu kapar.

(1) 1935 Nüfus Sayımı numeratajına göre Kurna'da dam kapılarının sayısı 140'ı geçmektedir.

b) Köye girerken Kocabayır yamacında Cötleğen suyu çıkmaktadır. Köyün ötesinde iki bayırın arasında toplanan Kölehamamı suyu akmaktadır. iBri çeşmeleri verilen diğeri ufak bir dere yapan bu iki kaynak arasındaki taraçanın önüne çeşitli su damarları inmektedir. Bunu açılmış ve açılabilecek pek az derin kuyulardan anlamaktayız, bunlara pınar denmektedir.

c) Zaman zaman yaz sabahları vadiyi basan yoğun sisten taraça kurtulmaktadır.

Köy yerinin bir subaşı meydana getirdiğini belirttik. Etkilerinin kapsamı bakımından konumun bu öğesi üzerinde durmak gerekir.

Cötleğen en yetkin su tipidir. İçme suyunda aranan özelliklerle kullanılmasını kolaylaştıran koşulları bir araya toplar. Aynı kararda bol akışı, künk veya boru döşemek gibi oldukça basit bir işlemle köy içine getirilebilişi önemini artırır. İçilen, kadınlar tarafından evlere taşınıp kullanılan ve hayvanlara içirilen su, özellikle budur. (1)

Kölehamamı suyunun çıktığı yer sapa ve kuytudur. Diğeri gibi basit bir işlemle evlerin yanıbaşına getirilemez. Buna köy varoşunun suyu denebilir... Bahçeler adını alan vadiciği şenlendirmiştir. Burada değirmen ve bahçe havuzunda kolayca toplanabilir. Eskiden kölelerin yıkandığı söylenen yere bugün kadınlar çamaşır yıkamaya gelmektedir. Yaz sıcağında akşam üstü koyunların Kölehamamına atılışı suyun çekimini gösteren canlı bir tablodur.

Pınarlara gelince; köy yerini meydana getiren taraçanın üst katlarında eskiden açılmış derin bir iki kuyu vardır. Oysa daha aşağıda, çok kazmayı gerektirmeden elde edilmiş sular bulunmaktadır; pınarlar bunlardır. Yalnız biri üç metreye iner ve bilezikli bir kuyuyu andırır.

(1) Bu su analiz edilmiştir. İstanbul çevresinin Taşdelenden sonra gelen en iyi içme sularından biridir.

Ufak birer havuza benzeyen diğer ikisinin geliri daha düzenlidir. Maslak şeklinde, genişçe bir çukur halinde olanları da vardır. Derin kuyular yarı bırakılmış olduğu halde pınarların bazıları son zamanlarda açılmıştır.

Kastamonu yörelerinde «pınar» «çeşme»yle eşanlamlıdır, gür bir suyu dile getirir. Kurna'da kelimenin aldığı anlam, ülkenin oldukça kurak oluşunu belirtmektedir. Köy yerinden köyün toprağına geçip çeşme ve pınarları aradığımız zaman bu durum daha iyi belli olur. Çeşmeye verilecek su sayılıdır; ve her yerde pınar açılamamıştır, bulunanları da küçük gözlerden kaynayan suyla dolu birer ufak çukurdan ibarettir.

İçme suyunun ancak belirli yerlerde bulunuşu küçük çiftçiyi köy halinde toplanmaya sürükler. Riva havzasında hep çeşmeli pınarlı bayır köylerine rastlanmaktadır. Kuzey Anadolu dağlığının, suyu daha yaygın olan yöresindeyse çiftinin tarlası başına yerleşmeye olan eğilimi görülmektedir. (1)

*
**

Kurna'da evlerin yanıbaşındaki harman yerlerinden de anlaşılır ki köy yerinin seçimini etkileyen neden içilecek suya yakın olmak zoruluğundan ibaret değildir. Diğer yönden, yukarda belirttiğimiz köyler grubu yalnız, yakın su başlarının varlığıyla açıklanamaz.

Emirli, Kavaklı, Kurna grubunu çevresinde toplayan dört vadi ağzında az eğimli ve işlenebilir bayır ve sırtlardan meydana gelen bir alanın bulunuşunu, bu alanın bir

(1) Köyler arasında yalnız Bartın ve Ereğli'de beş - on köy, otuzdan fazla haneden kurulu olup diğerlerinin çoğunluğu 4 - 5'le 20 haneden meydana gelmiştir. Böylelikle dağınıklık, engebeli alandaki toprakları ekebilmek amacından ileri gelmektedir. Ereğli'nin her alanında 5 - 6 metre derinliğinde su katlarına rastlanır. Zonguldak ve Bartın'da da öyledir. (**Türkiye Sıhhî İçtimaî Coğrafyası : Zonguldak Sancağı**, s. 36,39 (1922).)

yandan Ağıl Deresi çayırlığiyle Uzun dere boyunun ağaçlık ve yeşilliğine ve diğer yandan Riva havzasının orta kırlarına bağlanışını gözönünde bulundurmamız gerekir.

Bu koşullar, bayırların yaz rüzgârlarını alan ve sert havalara korunaklı olan su başlarında bu üç komşu köyün kurulmasını mümkün kılmıştır.

Kavaklının dağılışı söylentisi de köy topluluğunun meydana gelmesinde ve devamında geçim yollarından doğan etkilere komşuluk düzeniyle ilgili etkilerin eklendiğini anlatmaktadır.

Demek ki banliyönün çiftçiyi köy halinde toplanmaya sürükleyişi, yalnız suyu kıt bir alan olmasından ileri gelmemektedir; bu alanın gösterdiği çeşitlilik de küçük çiftçi konutlarının bir araya toplanmasına güç veren bir etmendir.

Yukarda belirttiğimiz alan, az eğimli yerlerden, dikçe yamaçlardan, ot getiren bir kısımdan, dere ve pınarlarla sulanabilen parçalardan meydana gelmiştir. Bunlara bir göz gezdirelim:

1) Su altı vadi. Ağıl Deresinin kışın kabararak kapladığı yerler çayıra bırakılmıştır. İyi ot getirmeyen yanları tarla olarak kullanılır ve yazlık Mart buğdayı ekilir.

2) Bayırların az eğimli yüzlerindeki açmalar. 50-100 metre yükselti arasında, çeşitli yönlere yönelmiş, toprağı farklı parçalardır. Güneşli bir sırt, hâlâ Bağlar - sırtı diye anılmakta ve şimdi yapılmayan bağcılığı hatırlatmaktadır.

Çoğu birbirine ulaşan açmalar bir yandan derenin karşı yakası gerisinde 120 - 140 metre yüksekliğindeki dalgalı ovaya, diğer yandan da Koca ve Karabayırların 150 metreyi aşan katlarına doğru uzanır.

Bu az eğimli, yeterli bir toprak katmanıyla örtülü ve öküz arabasının işlemesine elverişli yerler, ekilen alandır. Ama dolaşınca görülür ki, bazı yanları özellikle ekilmek-

tedir, buna karşılık kendi haline bırakılmış yanları da vardır. Bu gözlem ekilebilen toprakları sınırlandıran iki koşula dikkatimizi çeker. Tarlanın başına gitmek veya oradan demetleri çekmek için aşılacak uzaklık, ürünü domuzların zararından korumak sorunu ekim banliyösünün belirlenmesini etkileyen koşullardır.

Eskiden koyun ağılları domuzları uzaklaştırır, araç ve adam bakımından bugünkülerden daha donatımlı olan bazı çiftçiler de bir saat uzaktaki tarlalara kadar uzanabilirmiş. 200-300 dönümlük büyük tarlalar o uzak semttedir.

3) Sulanabilen yerler. Üst baştaki pınarın birikintisiyle ya da akan bir suyu toplayan havuzla doğrudan doğruya sulanabilen bu yerler sınırlıdır. Buraları sebze bahçesi ve meyvelik haline konur. Dereboyunun beygir dolabiyle sulanan bahçeleri satış için sebze yetiştirme hareketinden doğmuştur.

4) Dik yamaçlar ve açılmamış sırtlar çalılık ve ağaçlıktır. Bunlar özellikle yakacak ihtiyacını karşılar.

Geçinmek için tarla, çayır, baltalık ve hatta bahçe türünden yerlere sahip olmak zorunluğu, toprağın verim bakımından gösterdiği farklar —çiftçi ailenin sahip olması gereken— toprağı dağıtmaktadır. Banliyönün bölünerek parça parça tasarrufuna varan bu durum da sonuç olarak konutların toplanmasını elverişli kılmaktadır. Toprağın bölünmesinde ekstansiv tahıl tarımıyla birlikte yürüyen otlatmanın da rolü bulunduğu unutulmamalıdır. Banliyösü darca olan Emirlide, bir kaç yıl öncesine gelinceye kadar, bütün köylü bir yıl bir yanı, diğer yıl başka yanı ve daha ertesi yıl da öbür yanı ekerek dinlendirilen tarlaları —hayvanların otlatılmasını sağlamak için— birleştirmiş olmaktaydı. Böyle olunca her köylünün, sırayla ekilen bu üç kısımda, tarlası bulunmak gerekir.

*
**

Çiftçinin toprağa yerleşmesi, bu toplu köy biçimine özgü değildir. Aile bireyleriyle çalışan küçük çiftçilerin, yardımcı kullanarak orta tarım yapanların tarlaları başında ayrı ayrı yeşleşmesi ve büyük tarım çiftlikleriyle yerleşme biçimleri de vardır. Köy Kanunu, ülkemizdeki dağınık küçük çiftçi yerleşmesini —bir yönetimsel çerçeve içinde görerek— köy olarak belirlemektedir. (1)

Dağınık yerleşme mutlaka yoksul bir yerleşme demek olmadığı gibi olağandışı bir durumun ve geri tipin belirtisi de değildir; toplu yerleşme ileri tipi göstermediği gibi. Bu yüzdendir ki sosyal yapıyı belirleyebilmek için gerek dağınık, gerek toplu yerleşenleri derin bir incelemeden geçirmek gerekir. (2)

Açıklanması yararlı olan sorun bu sosyal olayların belirli koşullara bağlı olduğudur. Ortamdan, tarım biçiminden, tarımsal atölyenin kuruluşundan gelen etkilerle

---

(1) «...Köy adıyla sayılanlar resmen hükûmetçe tanınmış muhtarlıklardır. Bu muhtarlık yani köy, toplu olmayıp çok dağınık mahallerden meydana gelmiştir. Bazen bu mahallelerin birbirine uzaklıkları 2 - 3 saati bile aşar. Köy denildiği zaman, camii, okulu ve haneleri hep bir arada olan toplu köyler yoktur.» (Türkiye Sıhhî İçtimaî Coğrafyası, Sinop, s. 21 - 22).

«Köylerin durumu çok çeşitlidir. Çoğunluk dağ kenarında, tepelerde, vadi ve yamaçlarda kurulmuş olan köylerin hiç birisi bir mahalle halinde değildir. Çok engebeli olan topraklardaki tarlalar da birbirinden uzaktır. Bu engebelere rağmen köylü için toprağın yanı başında bulunmak zorunluluğu olduğundan artık herkes istediği bir tepede, istediği bir orman içerisinde evini kurar, yalnızca bir hayat geçirmeye çalışır. (Aynı kitap, s. 53. 1922).

(2) Paul Descamps : La Sociologie expérimentale, 2 e partie, ch. III, p. 175 - 183, Les paysans des fjords de Norvege. — Paul Roux: Le Bauer de la lande du Luxembourg. La Science Sociale, 2 e pér., fasc. 23—P. Descamps, Etudes sur la famille instable en Champagne, La Sc. Soc. 2 e pér., fasc. 194 — H. Hemmer et P. Descamps, Le Bauer du Munsterland, La Science sociale, 2 e pér., fasc. 116.

yerleşmenin biçimi belirlenmektedir. İş koşullarının değişmesi, mülkiyet ve komşuluk olaylarında, yani toprağa yerleşme biçiminde de kendini gösterir. Ve bir kesimde tarımın ilerlemesi, entansiv durumu gelişi toplu köyü ortadan kaldırabilir.

İstanbul Köylerinde Yapılan İncelemeden: ÇİFTÇİ ATÖLYESİNİN ŞEKLİ (1)

Bir ülkenin gücünü değerlendirmek için, üretilen malların miktarı ve kullanılan buhar gücünün değerini hesaplamak yetmez. Halkın manevî enerjisi ve insanları birbirine bağlayan ve toplumu birleştiren dayanışma bağlarının gücünü de değerlendirmek gerekir.

Paul Descamps, **Le Portugal, La vie sociale actuelle, Introduction,** p. XII.

Kurna köyünde öküzle ve bir çift öküzle iş görülmektedir. 1936 da ancak beş evde koşum hayvanı bir çiftten fazlaydı; üç, dört hayvanı olan bu evlerin de iki çiftle çalıştıkları yok gibidir. (2)

Bir çift öküz; tek sapanla çalışan iş kuruluşu anlamına gelir. Böyle bir çiftçi takımında, dinç, yetişmiş erkek birden çok olmuyor demektir. Çünkü çift sürme erkek işidir.

Diğer yandan, bu bir çift öküz —ürün yılı içinde ekilebilecek toprağın genişliğini sınırladığından— tüketilecek ürünün miktarını da belirtmektedir. (3)

---

(1) «İstanbul Köylerinde Yapılan Tetkikten: Çiftçi Atelyesinin Şekli». Siyasî İlimler, Yıl: VIII, No. 90 (Eylül 1938).

(2) Önceleri tarla işlerinde koşum mandaları da kullanılırmış. Şimdi de beygirle çift sürmeye başlayan evler vardır. Bunlar yardımcı işlerle ilgili : Koşum mandası kömürcülükten geliyordu. Beygir de sebze yetiştiren bahçelerden gelmektedir. Biri kömür arabalarını çekerdi, öteki su dolabına koşulmakta ve sebze taşımaktadır.

(3) İki öküzle bir ekin mevsiminde ekilebilecek toprağın genişliği yüz dönümü geçmez. «Kanuna göre çiftlik her yıl işlenir ve ürün verir. İki öküzlük bir çift demektir ki, «âlâ» yerden 70 - 80 dönüm ve «evsat» yerden 100 dönüm ve «edna» yerden 130 dönüm kadar topraktan ibarettir. **(Eski Arazi Kanunnamesi, mad. 131).**

Kurna'daki tahıl ekimi evlerin kendi ihtiyacı için yaptığı tam bir tarım özelliğini korumaktadır. Bir çiftle çalışarak elde edilebilecek ürün ve yapılabilecek yardımcı işler kalabalık bir ev halkının ihtiyaçlarını, belirlenmiş geçim düzeyine göre karşılayacak durumda değildir.

Gerçekten, el üşüntüsü isteyen tarla işlerine yarar bireyleri en çok beşi geçmeyen evlerin nüfusu —küçük çocuklarla en çok kalabalıklaşanlarında bile— yedi sekizi aşmamaktadır.

1936 Ağustosunda Kurna'da 40 ev belirledik. (1) bunlar nüfuslarına göre şöyle sıralanmaktadır :

Ev nüfusu:	1	2	2	3	4	5	6	7
Ev sayısı:	1	9	6	5	11	4	3	1

Köyün nüfusu (165) : 1, 18, 18, 20, 55, 24, 21, 8

Büyük Savaşta Kurna'nın kaybı yirmiyle otuz beş yaş aralarında 24 kişiye varır. Köyün seksen yedilik yaşlısıyla bu konuyu açtığımız zaman bana, yakın savaşları belirterek «Kırk kişi eksildi, onlar sağ olsaydı Kurna daha şen olurdu» demiştir. Kırk kişinin eksikliği yalnız köyün nüfusuna değil, yaşlının dediği gibi köyün şenliğini, evlerin durumunu da etkilemiştir.

Bugün bir arada yaşayanların durumuna göre, evler la karı koca, karı koca, evli çocukla anne, bekâr çocukla karı koca, karı koca, evli çocukla anne, bekâr çocukla anne, anne, dul anne. Bu örneklere göre sıralanan evlerin sayısı ve bunlardaki nüfus şöyledir:

Eve sayısı:	6	16	6	4	7	1
Köyün nüfusu (165):	32,	74,	12,	25,	21,	1

Bu evlerin birer iş kuruluşu olduğunu göz önünde tut-

(1) Kocaeli yarımadasında iki Kurna vardır, ikisi de İstanbul ili köylerindendir. Şilenin Alacalı bucağına bağlı olana küçük Kurna derler.

tuğumuzda anlarız ki, Kurna'da «tek başına yaşayan evlilerin küçük tarımı — petite culture domestique» ile karşılaşmıyoruz. Karı kocadan ya da karı kocayla küçük çocuklarından ibaret olması bakımından «tek başına bir ev — simple ménage» gibi görünen iş kuruluşlarının bu durumu ilenekseldir. Çocuklarını yitirerek küçülmüş, ikiye bölünmüş, döl yetiştirememiş, çocukları henüz evlenecek çağa varmamış evler vardır. Ama Kurna'da tam sayılabilecek iş takımı, aralarında yakın akrabalık bulunan evliler çoluk çocuğundan kurulur.

Aile topluluğuyla tarım, küçük ev tarımı, orta tarım (küçük patron tarımı) ve büyük tarım, tarımsal atölyenin sosyal açıdan kuruluş biçiminin anlatımıdır. Bu yüzden, Kurnadaki çiftçi otölyesi «işçi topluluğu — communauté ouvrière familiale» şeklini göstermektedir.

Amasyanın Elvan Çelebi köyü tekkesinde doğduğu sanılan Âşık Paşazade, «Bu âlemde maksut (amaç) bir kaç nesnedir. Oğul evermek, kız çıkarmak, dünyadan ahirete imanla gitmek» demiştir. (1) Bu ülkünün belirttiği aile şeklinin bugün Kocaeli yarımadası köylerinde işçi takımının mayasını ve temel hamurunu meydana getirdiği görülmektedir: Kızlar çıkarılır, aynı köyde veya çevrede «koca kapısına» yerleştirilir, oğlanlar baba ocağında evlendirilir.. Evlilik, işçi aile topluluğunu ayakta tutmaya yarar.

Gerçekten, evlilik eve kadın getiriyorsa bir çift sahibiyle bir ev kadınını, eğer eve erkek sokuyorsa çift sahibi olan veya o konumda bulunan bir kadınla bir çiftçiyi bağlamaktadır. Kadınla erkek arasındaki iş bölümüne dayanan bu durum gelinde ve iç güveyinde aranan özelliklerde ve dul kadınların ikinci evlenişinde açıkca görünür. Bu bakımdan evlenme, bir çiftçiyle bir ev kadınının elbirliği yapmalarına varır demektir. (2)

---

(1) **Aşık Paşazade Tarihi**, s. 138.

(2) Köy mer'acılığı yazısına da bakınız. (**Siyasî İlimler**, No. 77)

Ama erkek çocuğun evlenmesi —bazı sosyal tiplerde olduğu gibi (1) — yeni bir atölye kurmalarını değil, varolan iş takımına bir kadın, bir gelin katmalarını sağlar. Erkek çocuğu bulunmayanların yanlarında alıkoyup evlendirdikleri kız da, kurulu atölyeye bir erkek, bir iç güvey katmış olmaktadır.

Evlendikten sonra bir nedenle baba ocağından ayrılmak zorunda kalan erkek çocuk ve «menaj» ının kendi başına çiftçilik yapması mümkün değildir. Kirayla tarla sağlanabilir, baş sokacak bir ev bulunabilir; ana güçlük hayvan, araç tohumluk ve ürün zamanına kadar yetecek tahılın elde bulunmayışındadır. Ayrılan çocuk, bundan dolayı, köyün çiftçi kadrosundan açığa çıkar, günü gününe işlere başvurur. Başına buyruk olmanın sonuçlarıyla karşılaşır.

Bu gibi olayların seyrekliğine rağmen üzerinde durmaya değen yönü, ayrılışların, genellikle ne maddî yönden hazırlığı yapılmış ve ne de ruhsal bakımdan hazırlanmış oluşudur. Bunlar istenilmeyen' önüne geçilemeyen olaylardır.

Oysa bazı sosyal tiplerde ayrılmalar özerkliğe erişme niteliğindedir, sıralı bir şekilde olur. Hazırlığı yapılan, zamanı belli hayat aşamalarındandır. Yukarda belirttiğimiz gibi diğer bazı sosyal tiplerdeyse bu özerkleşme, evlenme zamanına kadar gecikir, hatta evlenmeyi geciktirir ve tam bir hazırlığa ve olgunluğa karşılık değildir. Bu sorunun önemi, «émancipation» çağının sorumluluk duygusunun gelişmesiyle, kişisel sorumluluk ve kollektif sorumluluk görünüşleriyle ilgili olmasından ileri gelmektedir. Bu

(1) Paul Descamps: Etude sur la famille instable en champagne; **Revue La Science Sociale,** 2 e période, fasc, 104, p. 61.

çağ, sosyal sınıflama ölçüsü olacak kadar anlamlıdır. (1)

Konuya gelelim: Söz ettiğimiz ayrılma olayları yalnız genç çiftlerin darlığa düşmesi sonucunu vermekle kalmaz, baba evinin de işini bozar. Onun için babalar, çoğunlukla kadınlar arasında çıkan geçimsizlik ve küskünlüğe bakmıyarak, oğullarıyla eskisi gibi işbirliğini koruma kaygısındadırlar.

Demek ki menajların el birliği yapmasını yararlı kılan ve genç menajların kendi başlarına yaşamalarını güçleştiren koşullar vardır. Bununla birlikte, aynı soydan olanlar arasında iş ve geçim birliği şeklinde sürekli dayanışma, özellikle babayla oğul veya kız menajları arasında kendini gösterir. Ana ve babaları hayatta olmayan erkek kardeşlerden —evli oldukları halde— birarada yaşayanlara pek az rastlanır.

Kurna köyünde ilk sosyal araştırmayı yapmış olan değerli gençlerimizden ve genç hukukçulardan Vehbi Akören «Aynı çatı altında oturanlar yalnız aynı aile bireyleri yani ana, baba ve çocuklardır» demekte (2) ve akraba ve komşular arasındaki ilişkileri de şöyle tanıtlamaktadır: «Akraba birbirine bağlıdır. Bu bağlılık daha çok işte kendini gösterir. Örneğin orak zamanı akrabası kalabalık olan aileler işlerini daha kolaylıkla görürler. Bu, karşılıklı olduğu için gerçek bir yardım şeklinde kalır, masraf olmaz». — «Komşuluk ilişkileri oldukça sıkıdır. Ama bu, yalnız köy içindeki işlerde görülür. Örneğin bulgur kaynatmak ve döğmekte, tarhana, yufka ve kuskus yapmakta ve diğer bu türden işlerde (bunlar hep kadın işleri) birbi-

(1) Paul Descamps; La Sociologre expérimentale, p. 101 — Mehmet Ali Şevki, «Muasır Aile Nerede?» **Muallimler Mecmuası,** sayı 28 - 30 (1922) s. 234 - 240.

(2) Bu araştırmada «Memleketi Tanıma Yolu» broşüründeki anket planı kullanılmıştır.

rine karşılıklı olarak yardım ederler. Erkekler de sırasına göre yardımda bulunur. Örneğin arabasını ve hayvanlarını ev işini görmesi için birkaç gün verir. Tabiî bunlar hep karşılıklıdır.» Demek ki, bireyleri sınırlı olan iş kuruluşları, el üşüntüsü veya fazla araç ve vasıtaya ihtiyaç gösteren sıkı zamanlarda eksiklerini, elden geldiğince, komşular arasında karşılıklı yardımla kapatmaya çalışmaktadırlar.

Böyle olduğu halde, karşılıklı yardımı ve el üşüntüsünü sürekli bir iş ve geçim birliği şeklinde gerçekleştiren işçi aile topluluğunu babanın ölümünden sonra, çocuklar sürdürmüyor deyip geçecek miyiz?

Bu noktaya varınca konu, çiftçi atölyesinin şekli çerçevresini aşarak çiftçi atölyesinin kuruluş ve işleyişini düzenleyen dayanışma bağlarını ilgilendirir ve sosyal yapıyı seçip ayırmaya yarayacak sentetik öğelerden birine değinilmiş olur. Bu sentezin materyelinin, yalnız atölyeyi çözümlemeyle değil, diğer grupmanların; ailenin, komşuluğun, köy hizmetlerinin de sosyal «nomenklatür» eleğinden geçirilmesiyle elde edilmesi gerekir. Sentez yapabilmek için açıklayıcı bir sosyoloji yöntemine ihtiyaç olduğu kesindir. Bereket versin, tanıtlamaya aydınlık sağlayan deneysel sosyoloji zaten bu açıklayıcı yöntemin ta kendisidir.

Sosyal bir bölge incelemesine varacak bir monografinin nasıl yürütüldüğünü göstermek istediğim bu yazıda Kurna anketinin son sonuçları üzerinde duracak değilim. Burada dayanışma sorunu dolayısiyle araştırmalarda varsayımın gördüğü görevi belirtmekle yetineceğim.

1935 de Kurnaya ikinci gidişimde çözümlemeyi derinleştirince, özellikle Vehbi Akören'in örnek olarak aldığı evin bir kaç kuşaklık kökü ve aile bağlantıları belirlenince dayanışma biçiminin yukarda belirtilen girift görünüşü aydınlanmış ve gözlemler şöyle bir varsayım kurmaya yol açmıştır:

Kurna tipinde ne yaş (İngiltere'de olduğu gibi) ve ne de evlenme (Fransanın Şampanya tipinde olduğu gibi) çocukları bağımsızlığa ulaştırmaz. Ancak disiplin yetersizliğiyle ağırlaşan geçim ve aile krizleri menajları ayrılmaya sürükler. Bunun içindir ki ayrılmalar babanın ölümünden sonra olduğu gibi onun sağlığında da görülen olaylardır. Yine bundan dolayı menajların ayrılışı geçimsizliğin ve güçlükler karşısında bocalamanın önünü alan az çok üzüntülü, az çok kapsamı geniş bir çözüm yolu olarak kalmakta, aile topluluğunu iş ve geçim yollarında kesin bir temizlemeye uğratacak kadar ileri gidivermektedir. «Koca kapısı» na yerleştirilerek «çıkarılan» kızların yoksulluğa düştükleri zamanda bile baba atölyesinin bütünlüğünü erkek kardeş lehine korumak için gösterdikleri fedakârlığı da belirtmemiz gerekir.

Başına buyruk olmanın, bir çiftçi atölyesini çekip çevirmekle belli olacak olgunlukla birlikte gidip gitmediği sorununa gelince:

Gördük ki menajların elbirliği yapmasının yararı az ticarileşmiş tarımsal bir çevrede sürekli el emeği sorununu çözmeye özgü kalmamakta, genç menajlarla yaşlı ve tecrübelilerin birlikte yaşaması, işi ve geçimi öğrenmek yani çıraklık sorununu da çözümlemektedir. Gerçekten bu çıraklık teknik bir alışkanlık olduğu kadar ve özellikle köylüce geçinmek yani entegral tarımın gerekimlerine uymak, kısaca «yorganına göre ayağını uzatmak» ve «kendi yağıyla kavrulmak» eğitimidir de.

İş kuruluşu olarak ele aldığımız evlerin çeşitli kategorilerinde, yani evli erkek çocuğu veya evlendirilmiş kızı yanında bulunan, ya da çocukları küçük yaşta olan ya da karıkocadan ibaret kalan iş kuruluşlarında üretim gücü ve geçim düzeyi ayrı ayrı gözden geçirilince ev halkının sayısı, erkek kadın ve yetişmiş adamla çocuk oranları gibi etmenler sırasında, üretim ve tüketim gelenek

ve eğitiminin de önemli bir yer tuttuğu ortaya çıkar.

Erkeği zamansız ölmüş evlerde olduğu gibi baba ocağından ayrılan genç menajlarda da bu eğitim eksik kalmakta, hiç değilse gücünü yitirmektedir. Çiftçiliği fragmanter tarım halinde düşük ölçüde bulunanlarda ve yardımcı işlere kendini vermiş olanlarda geçim, yoklukla bolluk arasında bocalamakta, onların dar olmakla birlikte düzgünlüğüyle huzur veren bir geçim formülüne varmaları mümkün olamamaktadır.

Bu geçim ayrımlarına evlerin çeşitli nedenlerle nüfusca uğradığı değişiklikler eklenince inceleme ortamını karıştıran birbirinden farklı şekiller ortaya çıkar; dayanışma bağları, kadının konumu ve sosyal eğitim gibi sentetik öğeleri seçip ayırmaya yarayacak çözümlemeyi uygulayacağımız işçi aile örneklerini seçebilmemiz güçleşir gibi olur.

*
**

Bu zincirleme gidiş ve bağlantılar bir adımda geniş açıklamalara varılamayacağını bize çok iyi anlatmaktadır. Bu bakımdan, inceleme konusunu çeşitli yönlerinden gözden geçirerek ve kısmî açıklama denemeleriyle elde edilen bilgiden ilkin, örneklerin seçilmesi ve bunların hangi noktaları aydınlatabileceğini belirlemek için yararlanmamız gerekir. 1936 yılı Kurna'da geçirdiğim aylarda başarmaya çalıştığımız iş de bu olmuştur. Önceleri bu sütunlarda yayınlananlarla bundan sonra yayınlanacak yazılar bu çalışmalar ve sonuçlarıyla ilgilidir.

DENEYSEL SOSYOLOJİ ANKETLERİNİN YARARI

Bir Ülke İncelemesi Dolayısiyle (1)

Le Portugal; La vie sociale actuelle... Katoloğlarda ya da kitapçı vitrinlerinde rastlandığı zaman böyle bir yapıtın bizde, olsa olsa coğrafyacıları ve bu ülkeyi dolaşma fırsatını elde eden bazı bilim adamlarını ilgilendireceği akla gelmez değildir. Prof. Descamps'ın İngiltere ve Almanya üzerindeki sosyolojik incelemelerinden (2) haberi olanlarımız da bu kitabın adını diğerleri kadar ilginç bulmayabilirler. Ama deneysel sosyoloji hareketini yakından ve hattâ biraz uzaktan izleyenlerimiz, basılışını sabırsızlıkla beklemişlerdir. Yapıtın haklı olarak ilgi uyandıran niteliğini o zaman «Mülkiye» nin bibliyografya sütunlarına kısa çizgilerle geçirmiştik.

Yeni bir kitabın, «Portekiz'in Sosyal Tarihi» nin basılmasına başlandığı şu sırada, inceleme konusu, Portekiz'in bugünkü durumu olan yapıt üzerinde durmayı ülkemizdeki arı bilim hareketi adına gerekli görmekteyiz.

Portekiz incelemesi M. Paul Descamps'ın 1930 ile 1935 arasında yayınladığı önemli yapıtların üçüncüsüdür. 1939 - 40 yılında bunları, Avrupanın durumu yüzünden basımı gecikmiş olan dördüncü önemli bir cilt izlemiş ola-

---

(1) **Tecrübî Sosyoloji Anketlerinin Faidesi** - Bir Memleket Tetkiki Dolayısiyle - Siyasî İlimler Mecmuası, No. 103 (1. Teşrin 1939).

(2) **La Formatoin sociale de l'Anglais moderne** (Colin, 1914); **La Formation sociale du Prussien moderne** (Colin, 1916).

caktır. Bilim başarıları, kitap formalarıyla ve cilt yığınlarıyla ölçülemez. Bu yapıtların birbiri ardınca gelişlerini belirtmekten amacımız, ilk bakışta aralarında ancak aynı sosyologun kaleminden çıkmış olmaktan ileri gelen deyiş biçimi ve kişisel görüş birliği gibi bir bağlantı tasarlanabilecek olan bu ciltlerde deneysel sosyolojinin gelişmesini sağlayan bilimsel bir birliğin bulunduğunu ortaya koymaktır :

Etat social des peuples sauvages (1930) ;
La sociologie expérimentale (1933) ;
Le portugal: La vie sociale actuelle (1935) ;
Histoire sociale du Portugal (Basılmakta).

Bu ciltler arkasında demiyelim, bu ciltlerde M. Descamps'ın doğrudan doğruya yerinde yapılan sosyolojik anketlere harcanmış en az otuz yıllık bir çabayla katıldığı yüz şu kadar yıllık bir bilim hareketi yaşamaktadır.

Gaston Richard «Revue Internationale de Sociologie» de (1) «Etat social des peuples sauvages» ın kapsadığı sentezle açıklayıcı sosyoloji'ye yapılmış olan hizmetin ne kadar değerli olduğunu gösterdiği sırada; «bu yapıt sosyoloji okulları arasındaki çatışmalardan bir çoğunu giderecektir» demiştir. «Sociologie expérimentale» in girişinde buna değinen M. Descamps, «eğer böyleyse, ki bizim de yapmaya çalıştığımız budur, deneysel bir bilim yapıtı meydana getirmiş oluyoruz demektir; çünkü ancak deney karşısında herkes uzlaşır» demektedir.

Sosyoloji alanındaki çalışmaları ayrı ayrı vâdilere dağıtan okulların kaynaşmadan sürebilmelerinde sistematizasyonu aşırılığa vardıran felsefi eğilimin büyük bir payı olduğu unutulmamalıdır. «Etat social des peuples sauvages» ilkel topluluklar sosyolojisinin dinamizmini yıkan

(1) Juillet - Août 1931.

sistemcilik akımına karşı gerekli ve yerinde bir tepki meydana getirmiştir. Bu yapıt, insanlığın çizgisel evrimi kuramına da son darbeyi indirmiştir.

«İnsanlığın çizgisel evrimi kuramı uzun süre sosyoloji okullarını büyülemiştir. Bu kurama göre her toplulu-ğun aynı dönemlerden geçmesi kaçınılmazdır. Böyle düşünülünce monografi zorunluluğu kendini göstermemekte, aynı dönemde olmak koşuluyla, şu veya bu topluluktan hiç bir ayrım gözetmeksizin olgular alınabilmektedir.

Doğrudan doğruya gözlem yöntemiyle yalınç toplulukları inceleyen etnograflar, monografi yapmak zorunda kalmışlarsa da bu monografiler açıklayıcı olmaktan çok tanıtlayıcıdır. 1920 den 1930 a kadar on yıl, zamanımın önemli bir kısmını, yetkinleştirmiş olduğum sosyal bilim yöntemine uyarak, bu monografilerin çözümlenmesine ayırdım.

Önce gerçekten uygarlık dönemlerinin bulunup bulunmadığını anlamaya ve varsa o dönemlerin başlıca verilerinin ne olabileceğini belirlemeye çalıştım. Etnografik monografiler, beni bir topluluğun kültür düzeyini teknik, fikirsel ve dinsel olmak üzere üç şekilde ele almak gerektiği düşüncesine sürüklemişti.

Yerli topluluklara ilişkin olup şu üç yönden incelenen monografiler, bana, dönemlerin bulunmadığını ve toplulukların evriminde tek bir yolun değil, çeşitli çığırların izlendiğini kanıtladı. (Sociologie expérimentale, p. 72)»

«Sosyal evrimin çizgiselliği fikrini söküp atmalıyız. Irkların evrimini, dalları ayrı ayrı doğrultulara yönelmiş bir ağaç gibi tasarlamak gerekir. Böyle olunca bütün toplulukların ne totemik bir aşama, ne boomerang dönemi, ne de yamyamlık vb. dönemleri geçirmedikleri anlaşılır. Araştırmaların kapalı ve sınıflamanın zor oluşu bun-

dan ileri gelmektedir. (Etat social des peuples sauvages, p. 10) »

Sosyolojide monografiye başvurmanın yararsız sayılmasına yol açan ve böylelikle onun deneysel bir bilim olarak gelişmesini sağlayacak yola serbestçe girmesine engel olan bu kuram, «Paris Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü» yle «Brüksel Sosyoloji Enstitüsü» nde diğer uyanık sosyologlar tarafından da çürütülmüştür; M. Paul Descamps'-ın uğraşısı da bütün duraksamaları giderecek açık sonuçlar vermiştir.

Öyleyse sosyolojinin serbestçe yönelebileceği deneysel yöntem nedir? İlerlemesi hangi aşamadadır? Hangi sorunlarla karşılaşmıştır? Bunları, «Sociologie expérimentale» de bulmaktayız.

M. Descamps'a 1930 - 31 ders yılında Coimbra Hukuk Fakültesi'nde ve 1931 - 33 yıllarında Lizbon Hukuk Fakültesinde sosyal bilimi öğretme fırsatını veren Portekiz Üniversitelerinin kalkışımı, tam sırasında çıkan bu kitabın hazırlanmasını kolaylaştırmıştır. «Gerçekten,» demektedir, «sosyolojinin evriminin kesin bir ana ulaştığı kanısındayız. Felsefî tartışmalar dönemi kapanmış değilse bile herhalde geçerliğini yitirmiştir. Bugün aydın halk, sosyolojinin tartışma ve karşılıklı konuşmalara yol açacak ya da bir olgular katoloğundan ibaret kalacak yerde, gerçek anlamda bilimsel, yani tanıtlayıcı ve açıklayıcı olmasını beklemekte, daha doğrusu deneysel bir sosyoloji istemektedir. Şurası da eklenmelidir ki bu yeni evre'nin geçmişte, gelecek güzel gelişmeyi sağlayacak derin kökleri vardır (Sociologie expérimentale, Introduction, p. VI) »

«Le Portugal» yapıtıysa insan toplumlarının incelenmesine yeni materyeller getirdiği kadar deneysel yönteme de yeni gelişmeler sağlamıştır. Profesör, Portekiz'de canlı konular üzerindeki anketlerini bitirdikten sonra ülkenin sosyal tarihi üzerindeki araştırmalarına başlamıştır. Bu

araştırmalarla meydana gelen yeni yapıt, bize, sosyal tarihin, tarihsel bilimler arasında yer alışını gösterecek ve hiç şüphesiz toplumların evrimi sorununa yeni aydınlıklar getirmiş olacaktır.

İşte bu dört cilt arasında böyle bir arı bilim zincirlemesi vardır.

Bilimsel uğraşının birbirine eklenişini, kendiliğinden ulaşıp gidiliveren bir fikir akışı halinde tasarlarsak yanılırız. Bilim gelişmelerinin ne gibi emeklerle elde edilebildiği, bilginlerin hayatı araştırıldığında anlaşılmaktadır; bilimsel buluşların ve vargıların hangi koşullar içinde gerçekleştirilebildiği veya ne gibi koşulların bu gelişmeyi gerçekleştirdiği ve geciktirdiği de bilimin gelişme tarihi incelenince ortaya çıkmaktadır. Örneğin:

Karakteristik kamucu bir toplum üzerinde doğrudan doğruya yapılacak bir anketin değeri Sosyal Bilim Okulu'nca çoktan anlaşıldığı halde, bu okulun elindeki gelir kaynakları, bir doğu gezisi düzenlemesine elverişli değildi. Bundan ötürü M. Descamps, doğrudan doğruya gözlem yerine, dolaylı bir incelemeyi denemek için Fransa'da bulunan doğulu göçmenlerden yararlanmayı düşünmüştür. (1)

Sosyal Bilim'in başlangıcında Le Play'nin Orta Asya'da bir gezi gereğini duyduğunu ve bunun için gerekli izin ve yardımı sağladığı halde Kırım Savaşı'nın çıkması üzerine bu gezinin geri kalmış olduğunu da bilmekteyiz. (2)

Böylece bilimsel gelişmenin tarihi içine konuların da birer tarihçesi girmektedir. Portekiz incelemesinin dikkati çeken bir özelliği vardır; ilk olarak Avrupa'da bir hükümet, gözlem bilimi olarak kabul edilmiş arı sosyoloji yardımıyla aydınlanmak istemiştir.

Portekiz hükümetinin 1930 da bir deneysel sosyoloji uzmanına verdiği görev; Türkiye'nin 1927 nüfus, tarım ve

(1) P. Descamps : Sociologie expérimentale: p. 127.
(2) Revue La Science Sociale: 1 er période, livraison, Avril, 1886

endüstri sayımlarını düzenleyip yöneten ve bu sayımların yayınlanmış sonuçları altında imzası bulunan Belçikalı Kamil Jakar'a verilen görevi andırır.

M. Descamps, inceleme işinin kendisine verilişini şöyle belirtmektedir: «Hükümetler her türlü uzman ve teknisyenlerin yardımlarına başvurmak ihtiyacını gittikçe daha çok duymaktadır. Sosyolog da bu uzmanlar arasında yer alabilir. Portekiz'de bu, anlaşılmıştır; ayrıca sosyoloji uzmanının görevinin «çare» bulmak değil, toplumu «muayene» etmek olduğu da anlaşılmıştır. Portekiz'in hareketinin, sosyoloji tarihinde başlı başına bir olay olduğu kanısındayız.» (1)

Üzerinde durmak istediğimiz noktaya gelmiş oluyoruz. M. Descamps, deneysel sosyolojinin yararının anlaşıldığına örnek vermekten fazla bir şey yapmaktadır: Arı bilimle uygulamalı bilimin ayrılışı, arı bilimin sağlayabileceği yarar karşısında bilim adamıyla eylem adamının durumu sorunları üzerine parmağını basmaktadır.

Henri Poincaré «Bilimin Değeri» nde bu konuya değinmiştir:

«Yalnızca uygulama için bir bilim meydana getirmek mümkün değildir. Çünkü bilimsel gerçekler, sanki zincir gibi birbirine bağlı olmadıkça hiç bir zaman yararlı olamazlar. Yalnız kendisinden doğrudan doğruya bir yarar ve bir verim beklenen gerçeklere önem verilecek olursa, bu zincirin ortadaki halkaları eksik kalır ve tabiî, zincir de meydana gelmez.

Kuramcılığı en çok küçümseyen insanlar bile, sezinlemeden, bu kuramcılıktan hergün yararlanacak bir şey bulurlar. Eğer insan bu yarardan yoksun olsaydı bilimsel ilerleme hızla duraklardı.» (2)

---

(1) P. Descamps: Les Institutions actuelle du Portugal. Revue Internationale de Sociologie, t. 43, p. 261.

(2) Salih Zeki çevirisi, s. 130 - 131.

M. Descamps da sorunu Science Sociale bakımından şöyle ele almaktadır:

«Sosyal Bilimin evrimi, bütün diğer bilimlerin evrimi gibi arı araştırmayla pratik sorunların çözümünü birbirinden gittikçe daha çok ayırmaya doğru yürümüştür. Ben buna belki herkesten çok çaba gösterdim. Düzenleme kaygısıyla yürütülen bir araştırmanın elde edilecek sonuçları yanıltacağına kesinlikle inanmaktayım. İlkin, olan durumu anlamak ve bilmek gerekir. Uygulamalı bilimde bu bilgi, belirli bir amaç için kullanılmak istenir. Ama bu amacı güdecek olan eylem adamıdır. Ve ancak o zaman o uygulamalı bilim açık bir şekilde konulmuş sorunların önünde kendi sırasında işe karışabilir. (Le Portugal, Introduction, p. XIV - XV)

«Öyleyse uygulamalı bilim ilkelerinin konulup açımlanacağı zamanı beklemek mi gerekir?» sorusunu da Profesör, «hiç de böyle değil, nereye gitmek istediğini bilen bir 'ıslahatçı' ortamı ne kadar iyi tanırsa amaca o oranda kolay varır» cevabını vermektedir.

Portekiz anketine gelince;

«Bundan dolayıdır ki Portekiz'deki anketim özellikle, sanki pratik hiçbir amacı olmayan arı bilim araştırması gibi yürütülmüştür. Gerçekten, bence yapılması gereken ilk şey budur. Böyle yapılmazsa hiç değilse kısmen «ütopi» ye düşmek tehlikesi vardır. (1)

Uygulamalı sosyolojinin politikayla karıştığını sananlar yanılır, bu sanı kesinlikle doğru değildir. Politika, anketlerin verdiği bilgiler arasında şu veya bu özel sorunun çözümüne yardım edebilecek bilgileri almakta şüphesiz, çıkarı olan bir sanattır; ama kendine özgü amacı olan bir sanattır...

---

(1) P. Descamps : Les Institutions actuelles du Portugal, Rev. Int. de Soc. t. 43. p. 283.

Henüz uygulamalı sosyolojinin temelleri konmamışken Portekiz'in giriştiği kalkışımla, deneysel sosyolojinin şimdiden yararlı olabileceğini kanıtlamak imkânını bulduk.» (1)

Aktardığımız paragraflar Portekiz anketini kapsayan yapıtı derinleştirmek için bir yandan bu anketin arı bilime yaptığı hizmeti, öte yandan uygulama için neler verdiğini gözönünde tutmak gerekeceğini göstermektedir.

Anketçilik bakımından Prof. Descamps'ın yüz kadar öğrenciyi bu işte çalıştırmış olması dikkatı çekmelidir. Öğrencilerin katılması soru cetvelleri kullanarak değil; aile, atölye, köy, bölge gibi grupmanların monografilerini meydana getirerek olmuştur. Bunun için de, yöntem konusunda verilmiş olan dersleri izleyerek hazırlanmışlardır. Dikkate değer diğer bir nokta; incelenen her grupmanın monografisinin bir anketçi tarafından başarılmış, bir kaç kişi arasında bölüşülmemiş olmasıdır.

Yöntemin, Portekiz gibi çeşitli sosyal tipler gösteren «heterojen» bir inceleme konusuna uygulanması çeşitli aile, atölye vb. monografileri yapılmasına ihtiyaç göstermiştir. Bu ihtiyaç yetiştirilen anketçi grubuyla karşılanmış, ama gerek araştırmalarda ve gerek sentezde bilimsel emeğin birliği korunmuştur.

Salt bilim bakımından, Portekiz anketi yeni yeni aile tipi ya da türünün bulunması gibi önemli sonuçlar vermiştir. (2) Biz, burada, arı bilim incelemesi olmak bakımından uygulama için sağlayacağı yararı gözden geçirmek isteğindeyiz. M. Descamps, Paris'te çıkan «Revue Internationale de Sociologie» de yayınladığı yazıda Portekiz'deki

---

(1) P. Descamps: Les Institutions actuelles du Portugal, p. 282 - 290.

(2) P. Descamps : Considération sur la classification des types familiaux, Revue de L'institut de Sociologie de Bruxelles, 18 e année. no. 2.

uğraşısını bu noktadan açımlamıştır. Kendisini dinleyelim:

«Portekiz'de yaptığım ülke incelemesine öğrencilerimden yüz kadarı atölye, aile, bölge monografileri yaparak katılmıştır. Denetimim altındaki kişisel çalışmalar onların, önce varlığını sezmedikleri hayat gerçekleriyle ilgilenmelerine yol açmıştır; ülkeleri üzerine daha doğru bir bilgi elde etmişler, alt katmanların yaşayışı üzerine daha yargılamalı bir görüş edinmişlerdir.

İşte, sosyal anketin pratik ilk sonucu gençlerin fikirsel biçimlenişine böylece yardım etmesidir. Ama, bu ancak öğretimin diğer dalları yardımıyla bütün ürünlerini verebilecek bir sosyoloji uygulamasıdır.

Arı bilimin kendiliğinden taşıyabileceği yararı anlamak için deneysel sosyolojinin güttüğü son amacı düşünelim: Bu amaç, bir grupmanın bireylerini birleştiren ve grupmanı az veya çok derlitoplu, kararlı ve güçlü bir duruma getiren dayanışma bağlarını ve bunların yapısını, gücünü, kapsamını ve şekillerini belirlemektir.

İnceleyeceğimiz kuruluş (grupman) lar atölye, aile, komşuluk, bölge, okuldur. Aynı bir işin patronuyla işçisini, ana babayla çocukları, komşuları birleştiren bağların yapısını öğrenmeye çalıştık. Böylece bir çok sosyal tipler belirledik.

Örneğin Portekizin kuzeyinde akrabalık bağları güçlü ve geniştir, güneydeyse durum tersinedir; ama onun yerine akraba edinmekten doğan bağlar geçmektedir.

Bir yönde doğal, diğer yönde yapma olarak akrabalığın yarattığı hukuk boş bir söz değildir. Deniz aşırı giden kuzey göçmenleri, doğdukları köyde kalan aile gruplarıyla dayanışmalarının sürdüğü görüşündedir. Bunları birleştiren bağ gözle görülmese de elle dokunulabilecek kadar gerçektir. (1)

---

(1) P. Descamps: Le Portugal, pp. 90-91 et passim.

Kanun metinlerini incelemekle yetinen sosyolog, bu farkları göremez.

Kanunlarla ancak kuramsal olarak uğraşmış Portekizli bir kanun adamına sorsanız size, «Portekiz'in, eşit bölüşümün geçerli olduğu bir ülke olduğunu söyleyecektir. «Hibe, vasiyetname» ve uzlaşma belgesi düzenlemede uzunca tecrübesi olan bir noterden sorarsanız miras sorununun her bölgede aynı ilkelerle çözümlenmediğini öğrenirsiniz. Bunun nedeni, akrabalığın yaratmakta olduğu bağlara her yerde aynı şekilde değer verilmemesidir. Buna öyle duygular karışır ki kanun koyucunun o duygulara ilişmesi tehlikelidir. Kanun koyucunun «ıslahat» yapmak istediğinde tersine o duygulara dayanması uygun olur. Programında bir aile politikası bulunan Estado Novo için durum bu merkezdedir.

Gerçekten denebilir ki noterlere sorular sunmak yeterliyse cevapları okumak için de sosyologa ihtiyaç yoktur. Böyle bir itiraz ileri sürülmemişse de akla gelebilir. Ama bu yoldan hiçbir zaman nedenlere erişilemez. Oysa nedensellik bağlantıları bilinmeyince örneğin, aileye daha çok kararlılık vermek için, ıslahatın, diğerlerinden daha iyi görünen bir bölge töresinin bütün ülkeye yaygınlaştırılmasıyla yapılması tasarlanabilir.

Portekiz'in sosyal kesimlerini belirleme işi programıma girmekteydi. (1) Özel örf ve adetler, bir aile tipinin üstünlüğü, sosyal bağlantıları anlayış şekliyle sivrilen yere sosyal kesim diyorum. Bu sosyal kesimler, zaten kendi aralarında tam olarak uyuşmayan iklim, jeoloji, botanik, dil vb. kesimlerine bütünüyle uymaz. Oysa Estado Novo kesimsel bir politika izlemek isteğindedir. Bu bakımdan sosyal kesimlerin belirlenebilmesinin yararı ortadadır.

---

(1) Kitaba eklenen haritada sosyal kesimlerin sınırı kabaca gösterilmiştir.

Ekonomik duruma gelince, Portekiz çok tehlikeli bir olay karşısında bulunmaktadır: Dış ticaret dengesi, yıllardanberi, ithalâtın, ihracatın iki katı olmasından ötürü Avrupa'daki dış ticaret dengelerinin en çok zararla kapananlarından biridir. (1)

1929 yılında «ithalât» 2.528.000 konto, «ihracat» sa. 1.073.000 di. 1933 deki sayılar 2.282.000 ve 802.000 dir. Bu gidişle Portekiz'in çoktan beri iflâs etmiş olması gerekir. Ama görülmeyen sermaye girişlerinin bulunduğunu ekonomistler bilirler: Yabancı ülkelere yatırılmış sermayelerin faizleri, turistlerin getirdiği paralar vb. Yalnızca istatistik üzerinde çalışan bir sosyolog, Portekizin kapitalist bir ülke olarak değil güzel bir ülke olarak tanındığına bakarak birinci kaynaktan çok ikinci kaynağı düşünür.

Bununla birlikte bu sosyolog aldanırdı. Portekiz gerek doğal güzellikleri, gerek anıtları ve yerel adetlerin özelliği bakımından görülmeye değer bir ülkeyse de gerektiği kadar dolaşılmamaktadır. Ancak bir kaç yıldır ciddi bir hareket uyandırılmıştır. Zaten yitirilen açığın doldurulması için turizmin aşırı derecede gelişmiş olması gerekir.

İstatistikleri gözden geçirmekle böyle bir gizemin anahtarının elde edilebileceğini ben hiç sanmıyorum.

Öğrencilerimin yaptığı monografiler, araştırıcıya bu konuda daha çok bilgi verecektir. Kır halkından bir çok ailelerin bütçelerinin, kuzeyde işletilen toprağın küçüklüğünden dolayı açık verdiği o monografilerde görülür. Bu açık, göç edenlerin gönderdiği parayla kapatılmaktadır.

Portekiz, göçün en çok gelişmiş olduğu ülkelerden biri olduğu için, içeriye giren para miktarı çoktur. Gerçekten,

(1) Estatisco comercial de 1933 (Lizboa 1934) - Comptes de l'année financières 1931 - 1934 (Lizboa 1934), p. 60.

örneğin Norveç'te de göç edenlerin sayısı çoktur. Ama bunlar ailelerine bir şey göndermez. Çünkü aile dayanışması kavramı kuzey Portekizdeki aile dayanışması kavramından bütünüyle başkadır. Bunu, istatistik sayıları sosyologa bildirmez.

Yapılan monografiler göstermektedir ki başarılı olan göçmenler mülk, özellikle irat getiren evler satın almaktadır; sonra ülkelerine dönüp gelirleriyle yaşamaktadırlar. Öte yandan, Portekiz kapitalist ülkeler arasında bulunmamakla birlikte, bir çok tasarruf sahiplerinin paralarını —gerek politik dalgalanmalardan ve gerek para değerinin düşmesinden korumak için— yabancı senetlerine yatırmayı veya yabancı parası olarak saklamayı yeğ tuttukları zamanlar olmuştur.

Dış ticaret dengesi sorununun sosyolojik bakımdan ayrıntılı olarak incelenmesi bize, daha başka sermaye girişlerinin ve açığı gidermeye yarayacak maddelerin bulunduğunu göstermiş bulunmaktadır. (1)

İstatistiklerin ortaya koyduğu diğer bir sorun da kuzeyle güneyin nüfus yoğunluğu arasında bulunan büyük farktır: Yoğunluk, 1930 da Minkoda 115 le 150, Alentëjo'daysa 25 den azdır. Halkın bir yandan diğer yana aktarılmasıyla sorunun çözümü düşünülmüştür. Ancak bu, olayların neden ve koşulunu tanımamak demektir. Portekiz'in tarımsal gelişiminin su sorununa bağlandığını kanıtlamıştık. (2) Sulama kuzeyde kolay, güneyde güçtür. Yerleştirme politikasını gerçekleştirmek için büyük çapta sulamasını gerçekleştirmek için büyük çapta sulama işlemlerine ihtiyaç vardır. Alentejo'da buğday tarımı koruma yardımıyla ve ileri yöntemlerin uygulanmasıyla güçlendirilmiş-

(1) P. Descamps: Les Institutions actuelles du Portugal. Rev. Int. Soc. p. 284 - 288.

(2) Les répercussions seciales du climat de Portugal **(in Boletin de Socieda des de Georgrafia de Lisboa 1933).**

tir. Ve böylece üretim arttırılmış, tahıl ithalâtı azaltılmıştır. Portekiz ihtiyaçtan fazla ürün almayı başarmışsa da bu fazlayı ihraç edememektedir. Bunun, ciddî olarak incelenmesi gereken bir durum meydana getirdiği gizlenmemektedir.

Lizbon halkı ve güney işçileri için önemli bir ticaret malı olan ekmeğin fiatını indirmek sonucunu verecek serbest değişmeye geri dönmek çoktanberi gerekli sayılmaktadır. Alentéjo doğal koşullarına uygun olan hayvan besleme işine geri dönmenin gerektiği fikri bugün bazı tarımcılarca güçlüce öğütlenmektedir. Şüphesiz, eski dönemlerin ilkel yöntemlerine dönmek söz konusu değildir. Üretmeler, ayıklamalar yapılacak, yemlik bitkiler tarımıyla frigorifik endüstrinin kurulması ve taşımanın düzenlenmesiyle uğraşılacaktır. Teknik bakımdan bunlara diyecek yoktur. Ama sosyologun da söyleyecek sözü vardır. Bu çözüm yolunun, ülkenin korunma altına alınmasından elli yıl önce görülmemiş olmasına üzüntü duyulabilir. Bugün korumacılığın bırakılması işsizliğe yol açar. Çünkü aynı alan üzerinde hayvan besleme işi tahıl yetiştirmeden daha az kola ihtiyaç gösterir. Eskiden Büyük Britanya'da görüldüğü gibi sömürgelere doğru yığın halinde bir göçün olamayacağını var saymaktayız.

Tahılla yemlik bitkiler tarımının kaynaştırılmasının imkânsız olduğu kanıtlanmış değildir sanırım. Ama bu durumda, sorun sosyologun yetki alanından çıkarak tarımcının yetkisi içine girer.

Dayanışma sorununa gelelim: Bu sorun cins ve yaş ayrımları araya girince özel şekiller alır. Bu yüzdendir ki başlıca sentetik öğenin yani dayanışmanın yanı sıra iki öğe daha belirttik. Kadının yeri ve sosyal eğitim. (1)

Kadın konusunda Estado Novo'nun programında eri-

(1) P. Descamps : Sociologie expérimentale, p. 73.

şilecek bir ideal vardır: Annenin evde kalmasını gerektiren bir aile kuruluşu. Bu ideal, yüksek sınıfla bir kısım aylıklı ve ücretliler; memurlar ve müstahdemler ve hatta (güneyde) bazı işçilerle (özellikle Tras - os - Montes'de ve güneyde) bazı köylüler için gerçekleşmiştir. Kuzeydeki küçük çiftçiler için durum bu merkezde olmadığı gibi, gelişmekte bulunan orta sınıf için de böyle değildir. Bir «kararname» evle kadınları çalışmaktan engelleyebilirdi. Ama bir çok aileler de ekmeksiz kalırdı.

Deneysel sosyoloji nedenlere kadar inmeye imkân vermektedir. Nedenler bulununca burada kuramsal bir sorunun söz konusu olmadığı anlaşılır. Minho'nun köylü kadınları tarlada çok çalışırlar. Çünkü erkek göçeder, köyde bulunmaz. Erkeklerden çoğunun göç edişi, toprağın çok fazla bölünmeye uğramış bulunması ve nüfusun çok yoğun oluşu yüzündendir. Göç konusunda halen rastlanan güçlükler bir çok erkekleri köylerinde kalmaya zorlamaktaysa da bu durum sorunu çözümlememektedir. Çünkü toprak parçaları bir aileyi geçindiremeyecek kadar küçüktür. Nitekim işsizliğin alıp yürüdüğü görülmektedir.

Orta sınıftaysa, kızlar gittikçe daha çok öğrenime ilgi göstermektedir. Bir yandan, bürolardaki kadın memur sayısının azaltılmasına çalışılırken öte yandan kız öğrencilerin sayısı artmaktadır. Öğrenime gösterilen bu ilgi, ailenin gelirini arttıracak bir iş bulmak umuduyladır. Her ne kadar, evlendikten sonra kızların çoğu aile ocağına dönmekteyse de bundan çoğunluk geçim güçlükleri çıkmaktadır.

Sosyal eğitime gelince: Her yerde olduğu gibi burada da en temel sorunu meydana getirir, bunu her zaman tekrarlarım. Sorun çok geniştir. Portekiz'de bu sorunun bağlı olduğu koşullar yapıtımın bir çok yerinde görülür. Ne yapmanın uygun olacağını belirtmiyoruz. Bazan çare, belirlenen eksikliğe bakılınca hemen anlaşılır. Ama, bazan

erişilecek amaç konusunda çatışmaya düşülebilir. Sosyal bir öğenin bazılarınca bir üstünlük, diğerlerince de kusur sayılmadığı olur.

Şu açıklama bize arı deneysel sosyolojinin uygulama bakımından sağlayabileceği yararları göstermektedir. Anketler, sosyal öğeleri tanıtmak, o öğelerin neden ve sonuçlarını aydınlatmak, eksikleri bildirmek yararlarını sağlar. Bundan başka, bazı düzenlemelerin açıkca imkânsızlığını, bir takım projelerin boş bir düşten başka bir şey olmadığını ortaya koyar. «Sosyal ortam» dediğimiz sosyal kesimleri ve ne kadar dayanıklı ve ne kadar sağlam olduklarını ve onları sağlamlaştırmak için güvenebilecek güçleri belirleyebilir. Deneysel sosyoloji, toplumun yeni bir modele göre düzenlenmesi için plân hazırlamak konusunda yetkili değildir. Bu iş belki uygulamalı sosyoloji alanına girer.

İncelemelerimiz sırasında Portekiz'in ekonomik coğrafyası üzerindeki bazı yanlış görüşleri düzeltmek imkânını bulduk. Kuzey kesimlerinde sulamanın taşıdığı önemin yeterince kavranmayışı üzüntü vericidir. Bu kesimlerdeki nüfus yoğunluğunu sulamayı hesaba katmaksızın açıklamak mümkün değildir. Kitabımı gözden geçiren folklorcular bir takım adetlerin kökünü değilse bile ne gibi koşullar altında halâ yaşadığını anlayacaklardır. Şu örnekler de gösterir ki deneysel sosyoloji tarihsel, coğrafî, antropo - coğrafik, ekonomik ve pedagojik maddelerde ilgili bilimlerle birlikte çalışabilir. En son olarak da, bir ülkenin sosyal yapısını yabancılara anlatmak, dönemimizin büyük ihtiyaçlarından biri olan, ulusların birbirine yaklaşmasına çalışmak demektir.

ELİF YAYINLARI

1. Metin And, DİONİSOS VE ANADOLU KÖYLÜSÜ (İnceleme) ..... 3.— TL.
2. Arthur Adamov, ÖLÜ CANLAR (oyun) Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu, Melih Cevdet Anday ..... 3.50 TL.
3. John Steinbeck, SAVAŞ ÜZERİNE MEKTUPLAR, Çev : Akşit Göktürk ..... 1.50 TL.
4. Friedrich Nietzche, YUNANLILARIN TRAJİK ÇAĞINDA FELSEFE (İnceleme) Çev: Nusret Hızır 4.— TL.
5. Nermi Uygur, DÜNYA GÖRÜŞÜ (deneme) ..... 1.50 TL.
6. Luigi Pirandello, AĞZI ÇİÇEKLİ ADAM (oyun) Çev : Ali Poyrazoğlu ..... 1.50 TL.
7. Bertrand Russel, DİN İLE BİLİM (inceleme) Çev: Akşit Göktürk ..... 5.— TL.
8. Orhan Kemal, SENARYO TEKNİĞİ VE SENARYOCULUĞUMUZLA İLGİLİ NOTLAR ..... 4.— TL.
9. Tarık Kakınç, ÜNLÜ SİNEMA REJİSÖRLERİ ... 5.— TL.
10. Jean Wahl, EXİSTANTİALİSME'İN TARİHİ (inceleme) Çev : Bertan Onaran ..... 3.50 TL.
11. Philippe Van Tieghem, TİYATRO TEKNİĞİ, Çev : Bertan Onaran ..... 4.— TL.
12. G. Wickham - G. Brereton, DRAM SANATI, Çevirenler : Mete Ergin - Gani YENER ..... 3.50 TL.
13. Oktay Akbal, ŞAİR DOSTLARIM, Anılar ..... 3.50 TL.
14. Nijat Özön, SİNEMA EL KİTABI (inceleme) ..... 12.50 TL.
15. Cyril W. Beaumont, KISA BALE TARİHİ Çev : Özcan Başkan ..... 3.50 TL.
16. Ovidius, SEVİŞME YOLU (şiir) Çev: İ. Z. Eyüboğlu 4.— TL.
17. Prens Sabahattin, TÜRKİYE NASIL KURTARILABİLİR? (sosyolojik inceleme) ..... 4.— TL.
18. Teodor Kasap, İŞKİLLİ MEMO (oyun) Molier'in «Sganarelle ou le Cocu Imaginaire» adlı oyunundan uygulanmıştır. Baskıya hazırlayan: Cevdet Kudret 3.— TL.

19. F. Hüsrev Tökin, TÜRK TARİHİNDE SİYASİ PARTİLER VE SİYASİ DÜŞÜNCENİN GELİŞMESİ (inceleme) ..... 7.50 TL.

20. Sencer Divitçioğlu, ASYA TİPİ ÜRETİM TARZI VE AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER (deneme), tükenmiştir ..... 3.— TL.

21. Malik Aksel, TÜRKLERDE DİNÎ RESİMLER (inceleme) ..... 50.— TL.

22. Mehmet Ali Şevki, OSMANLI TARİHİNİN SOSYAL BİLİMLE AÇIKLANMASI ..... 18.— TL.

MEHMET ALİ ŞEVKİ (1882-1963)

Mehmet Ali Şevki'nin, ünlü fransız sosyologu Le Play'nin görüşlerini Türkiye'de en iyi anlayıp uygulayan bir bilgin olduğuna şüphe yoktur. Fakat yazılarını daha çok çeşitli dergilerde dağınık bir şekilde yayınladığı için kendisi şimdiye kadar gerektiği gibi tanınıp tanıtılamamıştı.

Mehmet Ali Şevki bize «Sosyal Bilim» in yalnız yöntemini bildirmekle kalmamış, bu yöntemi her fırsatta Türkiye gerçeklerine ve Türkiye ile ilgili bilim araştırmalarına şaşılacak kadar büyük bir ustalıkla uygulamış bir sosyologumuzdur.

Hazırladığımız bu kitapla yazarın yazdığı yazıların önemsiz birkaçı dışında hemen hepsini (yirmi sekiz yazıyı) bir araya getirilmiş olarak bulacaksınız. Bu yazıların içinde en büyüğü ve bizce en önemlisi «Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması» olduğu için kitaba onun adını koyduk. Eser sosyologların ve siyasal bilgilerle uğraşanların olduğu kadar, tarihçilerin de ilgisini çekecektir.

Fiyatı 18 Lira